1941
1942
1943
1944

Քսան տարի
Եռք

1-ին հատոր - 4

84
7-60

1925

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՏԻՒՄԱ

ՔՍԱՆ ՏԱՐԻ ԵՏՔ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

Թիւ 6
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
Յ. Մ. ՍԷԹԵԱՆ

1926
Կ. ՊՈԼԻՍ

Յ. Մ. ՍԷԹԵԱՆ
ՏՊԱՐԱՆ
ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
ԹՂԹԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ
Կ. ՊՈԼԻՍ, ԶԱՔՄԱՔՃԸԼԱՐ
N⁰ 63

ՔՍԱՆ ՏԱՐԻ ԵՏՔ

Ա.

ՔՐՕՄՎԷԼԻ ՏՈՒՆԸ

Արդարև Մորտոնդն էր այն որուն ետեւէն ինկեր էր տ'Արդանեան առանց գիտնալու։

Տունը մտնելով իր դիմակը հաներ էր, նոյնպէս ալեխառն մօրուքը, զոր ծպտելու համար դրեր էր, սանդուղէն վեր ելեր, դուռը բացեր և կանթեղի մը նշոյլով լուսաւորուած և մութ վիժակով պատած սենեակի մը մէջ ինքզինքը մարդու մը առջև գտեր էր, որ գրասեղանի մը առջև նստած կը գրէր։

Այս մարդը Քրոմվէլն էր։

Ինչպէս որ յայտնի է, Քրոմվէլ Լոնտոնի մէջ երկու երեք հատ այս տեսակ առանձին տուներ ունէր՝ որ նոյն իսկ բարեկամներուն անյայտ էին, և անոնց տեղը մինակ իր մտերիմներուն բաց էր։

Արդ, Մորտոնդ՝ ինչպէս որ ընթերցողը կը յիշէ, այս վերջիններուն դասէն կրնար ըլլալ։

Երբ ներս մտաւ, Քրոմվէլ իր գլուխը վերցուց։

—Դո՞ւն ես, Մորտոնդ, ըսաւ անոր, ուշ եկար կարծեմ։

—Զօրապե՛տ, պատասխանեց Մորտոնդ, ուզեցի արարողութեան մինչև վերջը ներկայ գտնուիլ, և ասոր համար ուշացայ։

—Ո՛հ, չէի կարծեր, ըսաւ Քրոմվէլ, որ սովորաբար

այդչափ հետաքրքիր ըլլալդ, այսպիսի արիւնալի տեսարաններու։

—Ես միշտ հետաքրքիր եմ Ձեր Մեծապատւութեան թշնամիներէն մէկուն անկումը տեսնելու, և այս ալ փոքրներուն դասէն չէր։ Բայց դուք, զօրապե՛տ, միթէ Ուայթ-Հոլ չէի՞ք։

—Ո՛չ, ըսաւ Քրոմվէլ։

Պահ մը լռութիւն տիրեց։

—Միթէ մանր պարագաները իմացա՞ք, տէր իմ, հարցուց Մօրտոնդ։

—Ամենևի՛ն։ Ես հոս եմ առաւօտէն ի վեր։ Սաչափ միայն գիտեմ որ թագաւորը ազատելու համար դաւ մը կար։

—Ա՛հ, միթէ գիտէ՞ք այդ բանը, ըսաւ Մօրտոնդ։

—Փոյթ չէ։ Իբր գործաւոր չորս ծպտեալ մարդիկ թագաւորը բանտէն պիտի հանէին և Կրինիչ պիտի տանէին՝ ուր նաւակ մը իրենց կը սպասէր զանոնք Ֆրանսա փոխադրելու համար։

—Եւ ասոնք գիտնալով ի՞նչպէս Ձեր Մեծապատւութիւնը այստեղ կը մնար, Միջնաքաղաքէն հեռու, հանդարտ և անգործ։

—Հանդա՛րտ, այո՛, պատասխանեց Քրոմվէլ, բայց ո՞վ ըսաւ քեզ որ անգործ եմ։

—Սակայն եթէ դաւը յաջողէ՞ր։

—Կը փափաքէի որ յաջողէր։

—Ես կը մտածէի որ Ձեր Մեծապատւութիւնը Շարլ Ա.ին մահը իբրև կարևոր աղէտ մը կը նկատէր Անգլիոյ բարեկեցութեան համար։

—Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Քրոմվէլ, այդ է միշտ իմ կարծիքս։ Բայց բաւական էր որ մեռնէր, և այս միայն պէտք էր. թերևս աւելի լաւ կ'ըլլար եթէ գլխատութեան բեմին վրայ չկորսուէր։

—Ի՞նչու համար այդպէս կ'ըսէք, Մեծապատիւ տէր։

Քրոմվէլ ժպտեցաւ։

—Ներեցէք ինծի, զօրապետ, բայց գիտէք, ըսաւ Մօրտոնդ, որ քաղաքականութեան մէջ դեռ աշակերտ մըն եմ, և կը փափաքիմ ամէն պարագայի մէջ իմ տիրոջս յօժարութեամբ տուած դասերէն օգուտ քաղել ջանամ։

—Վասնզի այն ատեն պիտի ըսէին թէ արդարութեան համեմատ զայն դատապարտել տուի և ու գթասրտութիւն թողուցի որ խոյս տայ։

—Բայց եթէ իրաւցնէ խոյս տար։

—Անկարելի՛ բան։

—Անկարելի՞։

—Այո՛, ես արդէն պէտք եղած զգուշութիւններն ըրեր էի։

—Եւ միթէ Ձեր Մեծապատւութիւնը կը ճանչնա՞յ այն չորս մարդիկը որ թագաւորը ազատելու ձեռնարկեր էին։

—Անոնք չորս Ֆրանսացիներ են որոնց երկուքը տիկին Հանրիէթի կողմէ իր ամուսնին ղրկուած էին և երկուքն ալ ինծի՝ Մազարէնի կողմէ։

—Եւ միթէ կը կարծէ՞ք պարոն որ Մազարէն ապսպրած ըլլայ անոնց այս իրենց բռնած ընթացքը բռնելու։

—Կարելի է, բայց պիտի ժխտէ։

—Այսպէս կը կարծէք։

—Հաւաստի եմ։

—Ի՞նչու համար։

—Վասնզի չյաջողեցան։

—Ձեր Մեծապատւութիւնը այն գաղղիացիներէն երկուքը ինծի տուաւ երբ միայն Շարլ Ա.ին ի նպաստ զէնք առնելով մեղապարտ էին, այժմ որ Անգլիոյ դէմ իբրև դաւաճան յանցաւոր են, արդեօք Ձեր Մեծապատւութիւնը չորսն ալ ինծի տալու կը հաճի՞։

—Ա՛ռ զանոնք, ըսաւ Քրոմվէլ։

Մօրտոնդ ծռեցաւ յաղթական վայրագութեան ժպիտով մը։

—Բայց, ըսաւ Քրոմվէլ՝ տեսնելով որ Մօրտոնդ շնորհակալ ըլլալու կը պատրաստուէր, զանոնք, եթէ կը հա-

ճիս, այն հէք Շարլին։ Միթէ ժողովրդեան մէջ աղաղակ ելա՞ւ։

—Շատ քիչ, թէ ոչ, կեցցէ՛ Քրոմվէլ։

—Ո՞ւր. կեցեր էիր։

Մորտոնդ պահ մը զօրապետին նայեցաւ որպէսզի անոր աչքերուն մէջ կարդալու ջանայ թէ արդեօք անօգո՞ւտ հարցում մը կ'ընէր և թէ ամէն բան գիտէր։

Բայց Մորտոնդի հրավառ ակնարկը չկրցաւ Քրոմվէլի ակնարկին մթին խորութեան մէջ թափանցել։

—Ամէն բան տեսնելու և լսելու կերպով տեղ մը կեցեր էի, պատասխանեց Մորտոնդ։

Կարգը եկաւ Քրոմվէլի Մորտոնդի նայելու ակնապիշ, և ըստ կարգի Մորտոնդ անթափանց մնաց։ Քանի մը բոպէ քննելէն ետև՝ աչքը մէկ կողմ դարձուց անտարբեր։

—Կ'երևի թէ ըսաւ Քրոմվէլ, անպաշտօնական դահիճը իր պարտքը լաւ կատարեր է։ Հարուածը, գէթ ինչպէս որ ինծի ըսին, վարպետ ձեռքի մը գործ է եղեր։

Մորտոնդ յիշեց որ Քրոմվէլ նախ ըսեր էր իրեն թէ ընաւ տեղեկութիւն չունէր գլխատութեան մասին, և այն ատեն համոզուեցաւ որ զօրապետը գլխատութեան ներկայ գտնուած էր վարագոյրի կամ վանդակի մը ետին պահուըտելով։

—Արդարև, ըսաւ Մորտոնդ հանդարտ ձայնով և անդրդուելի դէմքով մը, հարուած մը միայն բաւական եղաւ։

—Կարելի է որ արհեստէն ճանչցող մարդ մըն է։

—Միթէ կը կարծէ՞ք, պարոն։

—Ինչո՞ւ չէ։

—Այն մարդը դահիճի կերպարանք չունէր։

—Եւ դահիճէ զատ ո՞ր մարդը այս սոսկալի պաշտօնը կատարելու պիտի զիջանէր։

—Բայց, ըսաւ Մորտոնդ, կարելի է որ Շարլ Թագաւորին մէկ անձնական թշնամին է որ վրէժ լուծելու ուխտ ըրած և իր ուխտը կատարած ըլլայ, կարելի է ազատորդի

մը որ անկեալ Թագաւորը ատելու մեծ պատճառներ ունէր, և որ գիտնալով թէ պիտի խոյս տար և ազատէր ձեռքէն, այսպէս անոր ճամբուն վրայ կեցաւ՝ երեսը դիմակով և սակրը ձեռքը, ոչ թէ դահիճի տեղը բռնելու միտքով, այլ իբրև ճակատագրի պատգամաւոր։

—Կարելի՛ է, ըսաւ Քրոմվէլ։

—Եւ եթէ այս այսպէս ըլլար, ըսաւ Մորտոնդ, եթէ Ձեր Մեծապատուութիւնը այն ազատորդին ճանչնար։

—Չեմ ճանչնար զանիկա, պարոն, և չեմ ուզեր զանիկա ճանչնալ։ Ի՞նչ փոյթ է որ այն կամ ուրիշ մը ըլլայ։ Քանի որ Շարլ դատապարտուած էր, անոր գլուխը կտրողը մարդ մը չէր, այլ միայն սակր մը։

—Եւ սակայն՝ եթէ այն մարդը չըլլար, ըսաւ Մորտոնդ Թագաւորը ազատած էր։

Քրոմվէլ ժպտեցաւ։

—Անշո՛ւշտ, ինչպէս որ դուք ինքնին ըսիք, զանիկա գաղտնապէս պիտի տանէին։

—Այո՛, մինչև Կրինիչ պիտի տանէին։ Հոն՝ իր չորս ազատարարներու հետ նաւ մը պիտի մտնէր։ Բայց նաւին մէջ իմ չորս մարդիկս կային, և հինգ հատ վառօդի տակառ ալ մէջը։ Ծովուն վրայ՝ այն չորս մարդիկ նաւը պիտի իջնէին, և արդէն ճարտարամիտ քաղաքագէտ մըն ես, Մորտոնդ, և պէտք չունիմ մնացածը բացատրել։

—Այո՛, ծովու վրայ ամէնքը երկինք պիտի թռէին։

—Ճի՛շդ է։ Պայթումը պիտի ընէր ինչ որ սակրն անկարող պիտի ըլլար կատարելու։ Շարլ Թագաւորը անհետ կը կորնչէր։ Պիտի ըսէին թէ մարդկային արդարութենէ խոյս տալէն ետք՝ երկնային արդարութեան հանդիպեր է. այն ատեն միայն իր դատաւորները կ'ըլլայինք և դահիճը Աստուած կ'ըլլար։ Ահա այս կորուստը պատճառեց ինծի քու դիմակաւոր ազատորդիդ, Մորտոնդ։ Կը տեսնես ուրեմն թէ իրաւունք ունէի ըսելով որ չեմ ուզեր զանիկա ճանչնալ, վասնզի, ար-

դարե, որչափ բարենպատակ էր խորհուրդը, չեմ կրնար ըրածին համար շնորհապարտ մնալ անոր։

—Պարո՛ն, ըսաւ Մօրտօնդ, ինչպէս միշտ կը խոնարհիմ եւ կը նուաստանամ ձեր առջեւ, խորիմաստ մարդ մըն էք, եւ յարեց ան, ձեր վառօդալի նաւուն գաղափարը վատ է։

—Անհեթեթ է, ըսաւ Բրօմլէյ, քանի որ անօգուտ դարձաւ։ Քաղաքակրթութեան մէջ միայն արդիւնք բերող գաղափարն է վսեմ. ամէն խորհուրդ որ կը վիժի յիմարական, ամուլ է։ Ուրեմն՝ այս իրիկուն Կրինիչ պիտի երթաս, Մօրտօնդ, ըսաւ Բրօմլէյ ոտք ելնելով, Փայլակ նաւուն տէրը պիտի հարցնես, անոր չորս ծայրէն կապուած սպիտակ թաշկինակ մը պիտի ցոյց տաս. այս էր պայմանեալ նշանը. մարդիկներուն կ'ըսես որ ցամաք ելնեն, եւ վառօդը զինարանը տանիլ կուտաս, միայն թէ...

—Միայն թէ... պատասխանեց Մօրտօնդ, որուն դէմքը վայրենի ուրախութեամբ լուսաւորուեցաւ, երբ Բրօմլէյ կը խօսէր։

—Միայն թէ այն նաւը իր գտնուած վիճակին մէջ քու անձնական խորհրդոց կարեւոր դատես։

—Ահ, միլորտ, գոչեց Մօրտօնդ, Աստուած ձեզ իր ընտրեալը ընելով իր ակնարկը ձեզի տուաւ, ակնարկ մը որմէ ոչինչ չվրիպիր։

—Կարծեմ թէ զիս միլորտ կը կոչես, ըսաւ Բրօմլէյ ծիծաղելով։ Թա՛չ է, վասնզի՝ առանձին մինակ ենք, բայց պէտք է զգոյշ ըլլալ որ այդպիսի բառ մը բերնէդ չելլէ մեր անմիտ մաքրակրօններու առջեւ։

—Միթէ Ձեր Մեծապատուութիւնը քիչ ատենէն այսպէս չպիտի՞ կոչուի։

—Գէթ կը յուսամ, ըսաւ Բրօմլէյ, բայց տակաւին ժամանակը չէ։

Բրօմլէյ ոտք ելաւ եւ իր վերարկուն առաւ։

—Միթէ կ'երթա՞ք, պարոն, հարցուց Մօրտօնդ։

—Այո՛, ըսաւ Բրօմլէյ, երեկ եւ առջի օր այստեղ պառկեցայ. եւ գիտես որ սովորութիւն չունիմ միեւնոյն անկողնին մէջ երեք անգամ պառկիլ։

—Այսպէս ըսաւ Մօրտօնդ, Ձեր Մեծապատուութիւնը բոլոր գիշերուան համար զիս ազատ կը թողու։

—Եւ եթէ պէտք ըլլայ, վաղն ալ ազատ ես, ըսաւ Բրօմլէյ։ Երեկ իրիկուընէ ի վեր, յարեց ան ժպտելով, իմ ծառայութեանս համար բաւական գործ տեսար, եւ եթէ անձնական գործ մը ունիս կարգադրելու համար, իրաւունք է որ քեզի արձակուրդ տամ։

—Շնորհակալ եմ, պարոն. յուսամ որ այս արձակուրդը աղէկ պիտի անցնեմ։

Բրօմլէյ գլխի նշան մը ըրաւ Մօրտօնդի, յետոյ դառնալով.

—Միթէ զինեա՞լ ես, հարցուց անոր։

—Սուրս ունիմ, ըսաւ Մօրտօնդ։

—Եւ միթէ գաւը սպասող մը չունի՞ս, հարցուց Բրօմլէյ։

—Ո՛չ որ։

—Ուրեմն պէտք է որ ինծի հետ գաս, Մօրտօնդ։

—Շնորհակալ եմ, պարոն։ Սարբերկլիեայ ճամբէն անցնելու ատեն այն պատուհանները զոր ստիպեալ ես ընելու ժամանակս պիտի կորսնցնեն, եւ այժմ ձեր բանծին նայելով, կարելի է արդէն շատ ատեն կորսնցուցի։ Միւս դուռնէն դուրս պիտի ելնեմ։

—Ուրեմն գնա՛, ըսաւ Բրօմլէյ։

Թաքուն կոճակի մը վրայ իր ձեռքը դնելով, վիճակին մէջ այնպէս լաւ ծածկուած դուռ մը բացաւ որ կարելի չէր ամենավարժ աչքին զայն ճանչնալու։

Այս դուռը՝ պողովատէ զսպանակէ մը շարժելով՝ անոր վրայ գոցուեցաւ ինքնին։

Այն գաղտնի ելքերէն մին էր այս՝ ինչպէս որ պատմութիւնը կ'ըսէ մեզի, որ Բրօմլէյի բնակած ամէն խորհրդաւոր տուներուն մէջ կը գտնուէր։

Այս ելքը անապատ փողոցին տակէն կ'անցնէր եւ քարայրի

մը խորը կ'երթար կը բացուէր, ուրիշ տան մը պարտէզին մէջ, որ ապագայ պաշտպանին ձգած տունէն հարիւր քայլ անդին շինուած էր։

Այս տեսարանին վերջին մասին ատենն էր, որ Կրիմօ կէս քաշուած վարագոյրի մը կտորին ձգած բացուածքէն՝ երկու մարդիկը տեսեր և հետզհետէ Բրօմլէյը ու Մօրտօնդը ճանչցեր էր։

Արդէն տեսանք թէ այս լուրը ի՛նչ ներգործութիւն ունեցաւ չորս բարեկամներուն վրայ։

Տ'Արդանեան ամէնէն առաջ լռելեայն ուշաբերեցաւ։

—Մօրտօնդ, ըսաւ ան, ո՛հ, երկնից վրայ կ'երդնում, որ Աստուած նոյն ինքը կը ղրկէ մեզ զանիկա։

—Այո՛, ըսաւ Բորթօս, դուռը կոտրենք և անոր վրայ իյնանք։

—Ընդհակառակը, ըսաւ տ'Արդանեան, բան մը չկոտրենք. շշուկ պէտք չէ, շշուկը մարդ կը բերէ. վասնզի, ինչպէս որ Կրիմօ կ'ըսէ, իր արժանի տիրոջը հետ է, անկից յիսուն քայլի չափ հեռու պահուած պիտի ըլլայ անշուշտ քանի մը պրահուար պահակներ։ Հէ՛յ, Կրիմօ, հոս եկո՛ւր, և ջանա՛ ոտքերուդ վրայ անյողդողդ կենալու։

Կրիմօ մօտեցաւ։ Ինքզինքը գտնելով կատաղութիւնն ալ գտեր էր, բայց քիչ մը անյողդողդ կ'երեւէր։

—Լա՛ւ, շարունակեց տ'Արդանեան։ Հիմակ նորէն ելիր սա պատշգամին վրայ, և ըսէ մեզ թէ Մօրտօնդի ընկերը իր հե՞տն է տակաւին, և թէ դուրս ելնելու կը պատրաստուի՞ թէ ոչ պառկելու. եթէ ընկերը իր հետն է, պիտի սպասենք որ մինակ մնայ, եթէ դուրս ելնէ, ելլելու ատեն պիտի բռնենք, եթէ մնայ, պատուհանը պիտի կոտրենք։ Վասնզի պատուհանը կոտրելը աւելի դիւրին է, և այնչափ աղմուկ չհաներ որքան դուռը կոտրելը։

Կրիմօ սկսաւ լուռ ու մունջ պատուհանը ելնել։

—Միւս ելքը պահպանեցէք, Աթօս և Արամիս, ես Բորթօսի հետ այստեղ պիտի սպասեմ։

Երկու բարեկամները հնազանդեցան։

—Լա՛ւ ուրե՞մն, Կրիմօ, հարցուց տ'Արդանեան։

—Մինակ է, ըսաւ Կրիմօ։

—Միթէ ստո՞յգ ես։

—Այո՛։

—Անոր ընկերին դուրս ելնելը չտեսանք։

—Կարելի է միւս դուռնէն դուրս ելաւ։

—Ի՞նչ կ'ընէ ներսը։

—Իր վերարկուովը կը փաթթուի և ձեռնոցները կը դնէ։

—Պատրաստ եղէ՛ք, մրմռաց տ'Արդանեան։

Բորթօս իր ձեռքը դաշոյնին տարաւ, զոր մեքենապէս պատեանէն քաշեց։

—Դաշոյնդ պատեանը դի՛ր, Բորթօս բարեկամ, ըսաւ տ'Արդանեան, ժամանակը չէ այժմ զարնել։ Թշնամին մեր ձեռքն է, կարգով յառաջանանք։ Փոխադարձ բացատրութիւններ ունինք իրարու հարցնելու և այս ալ տ'Արմանտիէրի զուգականն է. կը յուսանք միայն որ անիկա ծնունդ մը չունի, և եթէ զանիկա ճզմենք, ամէն ինչ անոր հետ բնաջինջ պիտի ըլլայ։

—Լռութի՛ւն, ըսաւ Կրիմօ. անհա դուրս ելնելու կը պատրաստուի, կանթեղին կը մօտենայ, զայն կը մարէ, այլեւս բան մը չեմ տեսներ։

—Վա՛ր իջիր ուրեմն, վա՛ր։

Կրիմօ ետ ցատկեց և ոտքի վրայ ինկաւ։ Ձիւնը կը մեղմէր ոտքերուն ձայնը։ Բան մը չլսուեցաւ։

—Գնա՛ Աթօսին և Արամիսին ըսէ որ դրան երկու կողմը կենան, ինչպէս որ Բորթօս և ես ալ պիտի կենանք. եթէ զանիկա բռնեն, ձեռքով ձայն տան մեզ, իսկ եթէ մենք բռնենք, մենք պիտի ձեռք զարնենք։

Կրիմօ աներեւոյթ եղաւ։

—Բորթօ՛ս, Բորթօ՛ս, ըսաւ տ'Արդանեան, այդ լայն ուսերդ աւելի սեղմեցուր, սիրելի բարեկամ. պէտք է որ առանց բան մը տեսնելու դուրս ելնէ։

—Բաւական է որ այս կողմէն ենք։

—Լաւթի՛ն, ըսաւ տ'Արդանեան։

Բօրթօս պատին փակաւ այնպէս որ կարծես թէ անոր մէջ մտնել կ'ուզէր։ Նոյնը ըրաւ նաեւ տ'Արդանեան։

Այն ատեն հնչող սանդուղին վրայ Մօրտօնդի քայլերուն աղմուկը լսուեցաւ։ Անտես դռնակ մը սահեցաւ կռնչելով իր փորուածքին մէջ։ Մօրտօնդ նայեցաւ և ըստ որում երկու բարեկամները ամէն զգուշութիւն ըրեր էին, բան մը չտեսաւ։ Այն ատեն բանալին փականքին մէջ անցուց, դուռը բացուեցաւ և ինք սեմին վրայ երեւցաւ։

Նոյն պահուն՝ տ'Արդանեանի դէմ առ դէմ գտնուեցաւ։

Մօրտօնդ դուռը հրել ուզեց. Բօրթօս ճարմանդին վազեց և կռնակի վրայ բացաւ դուռը։

Բօրթօս երեք անգամ ծափ զարկաւ. Աթօս և Արամիս վազեցին։

Մօրտօնդի երեսին գոյնը կապտոյտ դարձաւ, բայց ճիչ մը չհանեց, օգնութեան չկանչեց։

Տ'Արդանեան չիտակ Մօրտօնդի վրայ քալեց և զանիկա կերպով մը իր կուրծքովը հրելով՝ ընկրկել տալով զանիկա սանդուղէն վեր քշեց, որ կանթեղով մը լուսաւորուած էր և ասով Կնաքօնը կարող էր Մօրտօնդի ձեռքը աչքէ չհեռացնել, բայց Մօրտօնդ հասկցաւ որ եթէ տ'Արդանեանը սպաննէ, դեռ եւս անդին երեք թշնամիներ ունէր որոնցմէ ազատիլ պէտք էր. ուստի ինքզինքը պաշտպանելու միտքով շարժում մը չըրաւ, սպառնալիք մը չցուցուց։ Երբ դուռը հասան՝ Մօրտօնդ զգաց որ կռնակը անոր դպաւ, և կարծեց անշուշտ որ այն տեղը իր կենացը վախճանը պիտի գտնէ բայց կը սխալէր, տ'Արդանեան ձեռքը երկնցուց և դուռը բացաւ. ուստի Մօրտօնդ և ինք այն սենեակին մէջ գտնուեցան՝ ուր տասը վայրկեան առաջ երիտասարդ Բրօմլէյի հետ կը խօսակցէր։

Բօրթօս անոր ետեւէն ներս մտաւ, ձեռքը երկնցուցեր և

առաստաղէն կանթեղը վար առեր էր. այս առաջին կանթեղին միջոցաւ երկրորդը վառեց։

Աթօս և Արամիս դրան առջեւ երեւցան և բանալիով գոցեցին։

—Ուրեմն նստելու ծանրութիւնն առէք, ըսաւ տ'Արդանեան երիտասարդին աթոռ մը տալով։

Երիտասարդը տ'Արդանեանի ձեռքէն աթոռը առաւ ու նստաւ, գունատ այլ հանդարտ։ Անորմէ երեք քայլ հեռաւորութեամբ՝ Արամիս երեք աթոռ մօտեցուց՝ իրեն, տ'Արդանեանի և Բօրթօսի համար։

Աթօս գնաց անկիւն մը նստաւ, սենեակին ամենէն հեռաւոր մէկ անկիւնը, և կ'երեւէր թէ պատահելիք դարձուածքներուն անշարժ հանդիսատես միայն ըլլալ կ'ուզէր։

Բօրթօս տ'Արդանեանի ձախ կողմն ու Արամիս աջ կողմը նստաւ։

Աթօս վշտաբեկ կ'երեւէր. Բօրթօս իր աչքերը կը շփէր տենդային անհամբերութեամբ մը։

Արամիս ժպտելով իսկ՝ շրթունքը արիւնելու չափ կը խածնէր։

Տ'Արդանեան միայն ինքզինքը կը չափաւորէր, գէթ առ վերին երեւս:

—Պարո՛ն Մօրտօնդ, ըսաւ ան երիտասարդին, ըստ որում այսչափ օրեր իրարու ետեւէ վազելով կորսուելէ յետոյ՝ վերջապէս դիպուածը մեզ կը միաւորէ, քիչ մը խօսակցինք եթէ կը հաճիս։

Բ.

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Մօրթոնդ այնպէս յանկարծուստ բռնուած էր, այնքան շփոթ զգացումի մը տպաւորութեան ներքեւ սանդուղէն վեր ելեր էր որ դեռ ես ի՛նչ մտածելիքը լիովին չգիտէր. այս իրաւ է որ սկիզբէն այլայլութիւն, զարմանք և անզուսպ սարսափ մը համակեցին զինքը. սարսափ որով կը համակի ամէն մարդ որուն անհաշտ և ուժով գերազանց թշնամին կը կը բռնէ իր թեւը այն միջոցին իսկ որ կը կարծէ թէ սոյն թշնամին ուրիշ տեղ կը գտնուի և ուրիշ հոգերով զբաղած է։

Բայց երբ Մօրթոնդ անգամ մը նստաւ, ու երբ անգամ մը գիտեց որ իրեն պայմանաժամ մը տրուեցաւ, փոյթ չէ որ և է դիտումով, իր բոլոր գաղափարները կեդրոնացուց և իր բոլոր ուժը ժողվեց։

Տ'Արդանեանի ակնարկին հուրը փոխանակ իրեն երկիւղ ազդելու, կերպով մը զինքը բորբոքեց. վասնզի այս ակնարկը՝ թէև սպառնալիքով վառ, իր ատելութեան և բարկութեան մէջ անգամ անկեղծ էր։ Ուստի Մօրթոնդ դժուարութենէ ազատելու համար, թէ՛ զօրութեամբ և թէ նենգութեամբ՝ այս իրեն տրուելիք առիթէն օգուտ քաղելու պատրաստ գտնուելով՝ ինքզինքը ամփոփեց՝ ինչպէս որ կ'ամփոփի իր որջին մէջ նեղը ինկած արջը, և առ երեւոյթս անշարժ աչքերով կը դիտէ զինքը հալածական վանող որսորդին շարժումները։

Սակայն այս աչքերը արագ շարժումով մը՝ իր ազդրին զարնող երկայն և զօրաւոր սուրին վրայ ինկաւ, առանց կեղծիքի իր ձախ ձեռքը ճարմանդին վրայ դրաւ, աջ ձեռքին մօտ բերաւ ու ապա նստաւ, ինչպէս որ տ'Արդանեան խնդրեր էր։

Տ'Արդանեան անշուշտ յանդիմանական խօսքի մը կը սպասէր, որպէսզի սկսի այն հեգնալի կամ սոսկալի խօսակ-

ցութիւններէն մին, ինչպէս որ ինքը քաջ գիտէր շարունակել։ Արամիս մեղմաձայն կ'ըսէր. «հիմակ շատ մը սնոտի խօսքեր պիտի լսենք։» Բօրթօս իր պեխը ծամելով կը մըռմռար. «թշուառակա՛ն, այս օձիկը ճզմելու համար ի՛նչ պէտք են այսչափ տաղտկալի ձեւեր։» Աթօս սենեակին մէկ անկիւնը կը նսեմանար, անշարժ և գունատ մարմարէ քանդակի մը պէս, և թէև անշարժ՝ կը զգար որ ճակատը քիրտով կը թըրջուէր։

Մօրթոնդ բան մը չէր ըսեր. մինակ երբ լիովին ստուգեց որ սուրը իր ձեռքին տակն է, անվրդով իր ոտքերը իրարու վրայ դրաւ և սպասեց։

Այս լռութիւնը ծիծաղաշարժ պիտի դառնար եթէ տակաւին շարունակուէր. տ'Արդանեան հասկցաւ այս բանը. և ըստ որում Մօրթոնդը հրաւիրեր էր նստելու որ խօսակցին, մտածեց որ իրեն կ'իյնայ խօսակցութեան սկսիլ.

—Կ'երեւի ինձ, պարոն, ըսաւ ան իր մահատու քաղաքավարութեամբը, որ դու քու հագուստդ կը փոփոխես գրեթէ այնքան շուտով որչափ որ խաղցի միմոսներու հագուստ փոխելը տեսած եմ, միմոսներ զոր կարտինալ Մազարէն Պէրգամոյէն բերել տուաւ, և անշուշտ Ֆրանսա ուղեւորելու ատենդ քեզի ցոյց տուած է զանոնք։

Մօրթոնդ պատասխան մը չտուաւ։

—Քիչ մը առաջ, շարունակեց տ'Արդանեան, ծպտեալ էիր, ըսել կ'ուզեմ մարդասպանի հագուստ հագեր էիր, և այժմ...։

—Եւ այժմ, ընդհակառակը, այնպէս մը կ'երեւիմ որ հագուեր եմ մարդու մը պէս զոր պիտի սպաննեն, այնպէս չէ՞, պատասխանեց Մօրթոնդ իր հանդարտ և սուր ձայնովը։

—Ո՛հ, պարոն, վրայ բերաւ տ'Արդանեան, ի՞նչպէս այդպիսի խօսքեր կ'ըսես, երբ ազատորդիներու ընկերութեան մէջ կը գտնուիս և մէջքդ ազուոր սուր մը կապեր ես։

—Չկայ այնքան լաւ սուր մը, պարոն, որ չորս սուր և չորս դաշոյն արժէ, առանց ի հաշիւ առնելու ձեր արբան-

եակներուն դաշոյնները ու սուրերը որ ձեզ դրան առջեւ կը սպասեն։

—Ներէ՛, պարոն, վրայ բերաւ տ'Արդանեան, կը սխալիս, մեզ դրան առջեւ սպասողները մեր արքանեակները չեն, այլ մեր ծառաները: Կը փափաքիմ որ ամէն բան իր ամենաճշմարիտ վիճակին մէջ ներկայացնեմ քեզ։

Մորտոնդ հեգնօրէն պատասխան տուաւ ժպիտով մը որ իր շրթունքները կարկամեց։

—Բայց խնդիրը այս բանիս վրայ չդառնար, վրայ բերաւ տ'Արդանեան, և նորէն բուն խնդրոյն կուգամ։ Ուստի պատիւ կը համարէի հարցնել քեզի, պարոն, թէ ինչ պատճառաւ զգեստ փոխեցիր։ Դիմակը քեզի շատ դիւրատար էր, կարծեմ, սպիտակ մօրուքը աքանչելի կերպով քեզի կը վայլէր, իսկ այն սակրը որով նշանաւոր հարուած մը տուիր, կարծեմ թէ այս միջոցիս ալ շատ լաւ պիտի երթար քեզի. ինչո՞ւ համար ուրեմն ձեռքէդ թողուցիր զայն։

—Վասնզի Արմանտիէրի տեսարանը յիշելով՝ մտածեցի թէ մէկ սակրի տեղ չորս հատ պիտի գտնեմ, քանի որ չորս դահիճներու մէջ պիտի գտնուէի։

—Պարո՛ն, պատասխանեց տ'Արդանեան մեծ հանդարտութեամբ, թէեւ իր յօնքերուն մէկ թեթեւ շարժումէն կ'երեւար թէ բորբոքելու վրայ էր, պարո՛ն, թէեւ չափազանց մոլի և ապականած ես, բայց երիտասարդ ես, և ասոր համար այդ ունայն խօսքերդ բանի տեղ չեմ դներ։ Այո՛, ունայն, վասնզի Արմանտիէրի նկատմամբ ըսածդ բնաւ յարաբերութիւն մը չունի մեր արդի վիճակին հետ։ Եւ իրաւցնէ, քու մօրդ չէինք կրնար սուր մը ներկայացնել և աղաչել որ մեզի հետ մենամարտի, բայց քեզի, պարոն, նորատի ասպետ մը որ, ինչպէս տեսանք, դիւրաւ կը գործածէ դաշոյն և հրացանակ, և որ այդ կրած սուրիդ պէս սուր մը կը կրէ, քեզի՛, պարոն, ամէն մարդ իրաւունք ունի առաջարկել պայքարի մը շնորհը։

—Հա՛, հա՛, գոչեց Մորտոնդ, ուրեմն մենամարտութիւն կ'առաջարկէք ինծի։

Եւ ոտք ելաւ հրացայտ աչքով՝ որպէս թէ իսկոյն այս կոչման պատասխանելու տրամադիր կը գտնուէր։

Բօրթօս ալ ոտք ելաւ, ինչպէս միշտ, այս տեսակ պայքարներու կողմը ըլլալով։

—Ներէ՛, ներէ՛, պարոն, ըսաւ տ'Արդանեան՝ նոյն պաղարիւնութեամբ, չշտապենք, վասնզի մեզմէ իւրաքանչիւրը պարտի փափաքիլ որ ամէն բան կանոնաւոր ընթացք մը ունենայ։ Ուստի, սիրելի Բօրթօս, տեղդ նստէ՛, և դու Պ. Մորտոնդ, հաճէ՛ հանդարտ մնալ։ Այս գործը կարելի եղածին չափ օրինաւոր կերպով պիտի կարգադրեմ, և քեզի հետ անկեղծօրէն պիտի խօսիմ։ Խոստովանէ՛, Պ. Մորտոնդ, որ կը փափաքիս անշուշտ մեզ հետզհետէ սպաննելու։

—Հե՛տզհետէ, պատասխանեց Մորտոնդ։

Տ'Արդանեան Արամիսի կողմը դարձաւ և անոր ըսաւ։

—Արդարեւ մեծ բարեբաղդութիւն մըն է, խոստովանէ՛ սիրելի Արամիս, որ Պ. Մորտոնդ այսպէս լաւ գիտէ ֆրանսերէն լեզուին նրբութիւնները. գէթ մեր մէջ թիւրիմացութիւն չպիտի գտնուի և ամէն ինչ հրաշալի կերպով պիտի անօրինենք այժմ։

Յետոյ Մորտոնդի դառնալով.

—Սիրելի Պ. Մորտոնդ, շարունակեց տ'Արդանեան, ահա քեզի կ'ըսեմ որ այս պարոնները ձեր անոնց մասին տածած բարի զգացումներուդ փոխարէնը պիտի հատուցանեն, և շատ ուրախ պիտի ըլլան քեզ սպաննելով։ Պիտի ըսեմ նաեւ, հաւանաբար քեզ պիտի սպաննեն, այլ սակայն իբրեւ անկեղծ ազատորդիներ. և այս ըսածիս լաւագոյն ապացոյցը քեզի համար այս է։

Եւ այս ըսելով՝ տ'Արդանեան գլխարկը օթոցին վրայ նետեց, աթոռը պատին կողմը հրեց, իր բարեկամներուն նշան ըրաւ որ նոյնը ընեն, և ֆրանսական անթերի քաղաքավարութեամբ Մորտոնդը բարեւելով.

—Պատրաստ եմ հրամանիդ, պարոն, շարունակեց ան, վասնզի եթէ ըսելիք մը չունիս խնդրած պատւոյս վրայ, ես

պիտի սկսիմ, եթէ կը հաճիս։ Իմ սուրս քուկինէդ կարճ է, բայց կը յուսամ որ թեւս սուրին թերութիւնը պիտի գոցէ։

—Կա՛նգ ա՛ռ, ըսաւ Բօրթօս առաջ անցնելով, ես պիտի սկսիմ և առանց հռետորութեան։

—Նե՛րէ ինծի, ըսաւ Արամիս։

Աթօս շարժում մը չըրաւ. կարծես թէ արձան մըն էր. նոյնիսկ իր շնչառութիւնը դադրած կ'երեւէր։

—Պարոննե՛ր, պարոննե՛ր, ըսաւ տ'Արդանեան, անհոգ եղէ՛ք, ձեր կարգն ալ պիտի գայ։ Նայեցէք անգամ մը պարոնին աչքերուն, և կարդացէք անոնց մէջ այն բազմապատիկ ատելութիւնը զոր անոր կը ներշնչենք. նայեցէք ի՛նչպէս ճարպիկութեամբ սուրը պատեանէն հանեց. սքանչացէք թէ ի՛նչ շրջահայեցութեամբ իր չորս կողմը կը նայի որ սուրը շարժելու մասին իրեն արգելք մը չպատահի։ Լա՛ւ ուրեմն, բոլոր այս բաները ապացոյցներ չե՞ն որ Պ. Մօրտօնդ բարակ սայր մըն է և վայրկեանէ մը ինծի պիտի յաջորդէք, եթէ թոյլ տամ որ փափաքը կատարէ։ Ուստի ձեր տեղը նստէք Աթօսին պէս՝ որուն հանդարտութիւնը ձեզի իբրև օրինակ կ'առաջարկեմ, և թողէք որ գործը ես սկսիմ։ Սակայն, շարունակեց Գասքօնը, սոսկալի շարժումով մը իր սուրը քաշելով, ի մասնաւորի այս պարոնին հետ է գործս, և պիտի սկսիմ։ Կը փափաքիմ, կ'ուզեմ։

Առաջին անգամն էր որ տ'Արդանեան այս բառը բերնէն կը հանէր, իր բարեկամներուն խօսելով։ Մինչև այն կէտը՝ բաւական համարեր էր միայն մտքէն անցնելու։

Բօրթօս ընկրկեց։ Արամիս իր սուրը թեւին ներքև դրաւ, Աթօս անշարժ մնաց իր մութ անկիւնը, չէ թէ հանդարտ՝ ինչպէս կ'ըսէր տ'Արդանեան, այլ հեղձամղձուկ, այլ շնչասպառ։

—Սուրդ պատեանը դի՛ր, ասպետ, ըսաւ տ'Արդանեան Արամիսին, կարելի է պարոնն այնպիսի խորհուրդներ ընծայէ քեզ որ չունիս։

Յետոյ Մօրտօնդի կողմը դառնալով.

—Պարո՛ն, ըսաւ անոր, քեզի կը սպասեմ։

—Եւ ես, պարոննե՛ր, ձեր վրայ կը զմայլիմ։ Դուք կը վիճիք թէ ո՞վ ամէնէն առաջ ինծի հետ պիտի կռուի, և այս մասին իմ խորհուրդս չէք հարցներ, թէև կարծեմ թէ խնդիրը փոքր ինչ ինձ կը վերաբերի։ Ձեզ կ'ատեմ, չորսերնիդ ալ, իրաւ է, բայց տարբեր աստիճանով։ Կը յուսամ ձեր չորսն ալ սպաննելու, բայց աւելի պատեհութիւն ունիմ առաջինը սպաննել քան երկրորդը, երկրորդը քան երրորդը, երրորդը քան վերջինը։ Ուստի իմ հակառակորդս ընտրելու իրաւունքը կը պահանջեմ։ Եթէ այս իրաւունքը ինձ զլանաք, սպաննեցէք զիս, չպիտի մենամարտիմ։

Չորս բարեկամները իրարու երես նայեցան։

—Իրաւացի է խնդիրը, ըսին Բօրթօս և Արամիս, որ կը յուսային թէ իրենք պիտի ընտրուին։

Աթօս և տ'Արդանեան բան մը չըսին. բայց իրենց լռութիւնը իսկ հաւանութիւն էր։

—Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Մօրտօնդ՝ այն խորհրդաւոր տանը մէջ տիրող խորին և հանդիսաւոր լռութեան մէջ, լա՛ւ ուրեմն, իբրև իմ առաջին ոսոխս կ'ընտրեմ այն որ ինքզինքը Լա Ֆէր կոմս անուանելու արժանի չդատելով՝ Աթօս անունը առեր է։

Աթօս իր աթոռէն ելաւ որպէս թէ զսպանակ մը զինքը ոտքի վրայ կեցուց. բայց ի մեծ զարմացումն իր բարեկամաց՝ պահ մը անշարժ և լուռ կենալէ յետոյ.

—Պարո՛ն Մօրտօնդ, ըսաւ ան գլուխը ցնցելով, մեր երկուքին մէջ որ և է մենամարտութիւն անհնար է. ուրիշ տո՛ւր այդ ինձ սահմանած պատիւդ։

Եւ նորէն տեղը նստաւ։

—Ա՛հ, ըսաւ Մօրտօնդ, ահաւասիկ արդէն մէկը որ կը վախնայ։

—Կայծակնե՛ր, գոչեց տ'Արդանեան երիտասարդին կողմը ցատկելով, ո՞վ ըսաւ որ Աթօս կը վախնայ։

—Թո՛ղ որ ըսէ, տ'Արդանեան, աւելցուց Աթօս տրտմութեամբ և արհամարհանքով լեցուն ժպիտով մը։

—Միթէ ա՞յս է որոշումդ, Աթօս, աւելցուց Կասքօնը։

—Անդառնալի՛։

—Լա՛ւ, այդ խօսքը գոցենք։

Յետոյ Մօրտօնդի կողմը դառնալով.

—Պարո՛ն, անշուշտ լսեցիր, ըսաւ ան, որ Լա Ֆէր կոմսը քեզի հետ կռուելու պատիւը չուզեր տալ քեզ։ Մեր մէջէն անոր տեղը բռնող ուրիշ մէկը ընտրէ։

—Քանի որ անոր հետ չպիտի կռուիմ, ըսաւ Մօրտօնդ, որո՞ւ հետ որ մենամարտիմ փոյթս չէ։ Ձեր անունները գըլխարկի մը մէջ դրէք, և ըստ դիպուածոյ մին պիտի հանեմ։

—Անհաւատալի լաւ խորհուրդ մը, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Արդարեւ, հաշտարար միջոց մըն է այս, ըսաւ Արամիս։

—Երբէք միտքէս չպիտի անցնէր այն, ըսաւ Բորթօս և սակայն ո՛րչափ պարզ միջոց մըն է։

—Տեսնե՛նք, Արամիս, ըսաւ տ'Արդանեան, գրէ մեր անունները այն փոքր գրով որով երբեմն Մարի Միշօնի կը գրէիր որ՝ իմացնես անոր թէ պարոնին մայրը միլորտ Պըքինկհէմը սպաննել տալ կ'ուզէր։

Մօրտօնդ այս նոր յարձակումը անվրդով կրեց. կանգնած էր, թեւերը ծալլած, և այնքան հանդարտ կ'երեւէր որչափ որ կարելի է երեւիլ այսպիսի պարագայի մէջ։ Եթէ արիութեան նշան մը չէր այս, գէթ գոռոզութիւն էր, և այս ալ անոր շատ կը նմանի։

Արամիս Քրոմվէլի գրասեղանին մօտեցաւ, հաւասար մեծութեամբ երեք կտոր թուղթ պատռեց, առաջինին վրայ իր անունը գրեց և միւս երկուքին վրայ իր ընկերներուն, բաց ներկայացուց Մօրտօնդի, որ առանց կարդալու զանոնք՝ գլխի նշան մը ըրաւ որ ըսել կ'ուզէր թէ բոլորովին կը վըստահի անոր. յետոյ՝ թուղթերը բոլորելով՝ գլխարկի մը մէջ դրաւ և երիտասարդին ներկայացուց։

—Մօրտօնդ իր ձեռքը գլխարկին մէջ մըխեց և թղթերէն մին հանեց, արհամարհանօք սեղանին վրայ նետեց՝ առանց կարդալու։

—Ա՛հ, օձիկ, մրմռաց տ'Արդանեան, հրացանակիրներու հրամանատարութեան աստիճանին հասնելու համար ունեցած բոլոր բաղդս կուտայի թէ որ թուղթը իմ անունս կրէր։

Արամիս թուղթը բացաւ, բայց՝ որչափ որ հանդարտ և պաղարիւն երեւիլ կ'ուզէր, կը տեսնուէր որ իր ձայնը ատելութենէն և փափաքէն կը դողար։

—Տ'Արդանեա՛ն, կարդաց ան բարձրաձայն։

Տ'Արդանեան ուրախութեան աղաղակ մը հանեց։

—Ա՛հ, ըսաւ ան, ուրեմն արդարութիւն մը կայ երկինքը։

Յետոյ՝ դէպի Մօրտօնդ դառնալով.

—Կը յուսամ թէ՝ պարոն, ըսաւ ան, բնաւ առարկութիւն մը չունիս ընելու։

—Բնա՛ւ, պարոն, ըսաւ Մօրտօնդ, ըստ կարգի իր սուրը քաշելով և անոր ծայրը կօշիկին կռթնցնելով։

Երբ տ'Արդանեան ստոյգ եղաւ որ իր փափաքը կատարուելու հասած էր և թէ իր մարդը ձեռքէն չպիտի փախչի, իր բոլոր հանդարտութիւնը, անդորրութիւնը գտաւ և նոյնիսկ այն ծանրութիւնը որով սովրած էր մենամարտութիւն ըսուած ծանր գործին պատրաստութիւնները տեսնել։ Իսկոյն իր թեզանիքը վերցուց, աջին ներբանը գետինը շփեց, և սակայն այս գործողութիւնը արգելք չեղաւ իրեն դիտելու որ երկրորդ անգամ Մօրտօնդ իր չորս կողմը կ'արձակէր այն զարմանալի նայուածքը զոր արդէն ուրիշ անգամ մըն ալ յանկարծ ըմբռներ էր։

—Պարո՛ն, պատրա՞ստ ես, ըսաւ վերջապէս։

—Ես եմ քեզ սպասողը, պարոն, պատասխանեց Մօրտօնդ գլուխը վեր առնելով և տ'Արդանեանի նայելով ակնարկով մը որուն բացատրութիւնը նկարել անհնար է։

—Ուրեմն, զգոյշ եղի՛ր, պարոն, ըսաւ Կասքօնը, վասնզի բաւական լաւ կը գործածեմ սուրը։

—Ես ալ նոյնպէս, ըսաւ Մօրտօնդ։

—Աւելի՛ լաւ. ատով իմ խիղճս կը հանդարտի։ Զգուշութի՛ւն։

—Պահ մը ժամանակ տո՛ւր, ըսաւ երիտասարդը. խօսք տուէք ինծի, պարոննե՛ր, որ իրարու եւս պիտի մենամարտիք ինծի հետ։

—Մեզ թշնամանելով ախորժ զգալու համար է որ այդ առաջարկութիւնը կ'ընես մեզ, օձի՛կ, ըսաւ Բորթօս։

—Ո՛չ, ինչպէս որ քիչ մը առաջ պարոնը կ'ըսէր, խղճիս հանդարտութեան համար է։

—Ուրիշ բանի համար պիտի ըլլայ, մրմռաց տ'Արդանեան գլուխը ցնցելով եւ տեսակ մը անհանգստութեամբ իր բոլորտիքը դիտելով։

—Մեր ազատորդիի խօսքը կուտանք, ըսին միասին Արամիս եւ Բորթօս։

—Ուրեմն, պարոննե՛ր, ըսաւ Մօրտօնդ, անկիւն մը քաշուեցէք, ինչպէս որ ըրաւ Լա Ֆէր կոմսը, որ՝ եթէ չուզեր բնաւ կռուիլ, գէթ կռուին կանոնները գիտէ, եւ մեզի միջոց տուէք, ըստ որում հիմակ պէտք պիտի ունենանք։

—Թո՛ղ այդպէս ըլլայ, ըսաւ Արամիս։

—Այդ ո՛րչափ նեղութիւններ են, ըսաւ Բորթօս։

—Քաշուեցէ՛ք, պարոններ, ըսաւ տ'Արդանեան, պէտք չէ թեթեւագոյն պատճառանք մը տալ պարոնին մեզի հետ դէշ վարուելու, թէեւ, ի բաց առեալ անոր ունեցած յարգանքս, կարծեմ թէ անկից մեծ պէտք ունի։

Այս նոր կատակը Մօրտօնդի անդրդուելի դէմքին վրայ ներգործութիւն մը չունեցաւ։

Բորթօս եւ Արամիս Աթօսի կեցած տեղւոյն զուգահեռական մէկ անկեան մէջ գացին կեցան, այնպէս որ երկու ախոյեանները սենեակին մէջտեղը բռնեցին, այսինքն ամբողջովին լոյսի մէջ էին, քանի որ այս տեսարանս լուսաւորող կանթեղները Բրոմվէլի գրասեղանին վրայ դրուած էին։ Աւելորդ է ըսել որ լոյսը կ'աղօտանար քանի անոր լուսաւորութեան կեդրոնէն կը հեռանային։

—Օ՛ն, ըսաւ տ'Արդանեան, պատրա՞ստ ես վերջապէս, պարոն։

—Պատրա՛ստ եմ, ըսաւ Մօրտօնդ։

Երկուքնին ալ միենոյն միջոցին քայլ մը առաջ խաղացին, եւ այս միակ ու նոյն շարժման շնորհիւ, սուրերը իրարու դպան։

Տ'Արդանեան նշանաւոր սայր մըն էր եւ զբօսնուլ չէր կամեր, ինչպէս որ կ'ըսեն ակադեմական ոճով, իր ոսոխին կարողութիւնը փորձելու։ Փայլուն և շուտափոյթ հարուած մը բերաւ. Մօրտօնդ այս հարուածին առաջքը առաւ։

—Հա՛, հա՛, գոչեց տ'Արդանեան գոհունակութեան ժպիտով մը։

Եւ առանց ժամանակ կորսնցնելու՝ կարծելով բացուածք մը տեսնել, շիտակ եւ փայլակի պէս արագ ու շողշողուն հարուած մը ուղղեց։

Մօրտօնդ այնպիսի կուռ եւ ուղղաձիգ հարուածի դէմն առաւ որ կարելի չէր նորատի աղջկան մը մատնոցէն հանել։

--Կը սկսիմ հաւատալ որ պիտի զբօսնունք, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Այո՛, մրմռաց Արամիս, բայց զբօսնելու ատեն իսկ գօտեպինդ մենամարտէ՛։

—Սո՛ւրբ Աստուած, բարեկա՛մ, ուշադրութիւն ըրէ, ըսաւ Բորթօս։

Մօրտօնդ իր կարգին ժպտեցաւ։

—Ա՛յ... պարոն, ըսաւ տ'Արդանեան, ի՞նչ անշահ ժըպիտ ունիս։ Սատանան սորվեցուց քեզ այսպէս ժպտելու, այնպէս չէ՞։

Մօրտօնդ պատասխանեց տ'Արդանեանի սուրը բթելու ջանալով այնպէս ուժով զոր Կասքօնը չէր յուսար գտնել այս տուերեալթս նիհար մարմնոյն մէջ. բայց իր ոսոխին ըրած սուսերախաղէն ոչ նուազ ճարտար ձեւի մը շնորհիւ, տ'Արդանեան Մօրտօնդի սուրին դպաւ, որ իրենին երկայնքը սահեցաւ իջաւ առանց իր լանջին հանդիպելու։

Մօրտօնդ հապճեպ քայլ մը ընկրկեց։

—Ա՛հ, կ'ընկրկի՞ս, ըսաւ տ'Արդանեան, կը դառնա՞ս,

փոյթ չէ, սուտ բան մը կը չահիմ․ այլեւս քու չարաճճինդ ժպիտդ չեմ տեսներ։ Ահաւասիկ բոլորովին ստուերի մէջ եմ, լաւ ե՞ս։ Չես կրնար երեւակայել թէ նայուածքդ ո՛րչափ նենգալի է, պարոն, մանաւանդ, երբ կ'երկնչիս։ Դիտէ՛ անգամ մը իմ աչքերս, և պիտի տեսնես բան մը զոր հայելիդ երբեք չպիտի ցուցնէ քեզի, այսինքն անսուտ և ճաներկեւան ակնարկ մը։

Մորտօնդ այս յախուռն խօսքերուն, որ թերեւս ընտիր ճաշակի դէմ էին, այլ սակայն տ'Արգանեանի սովորական, որ իրեն սկզբունք ունէր ոսոխը զբաղեցնել, բառ մը անգամ չը պատասխանեց․ բայց կ'ընկրկէր, և միշտ դառնալով՝ այսպէս յաջողեցաւ տ'Արգանեանի հետ տեղ փոխել։

Ալ աւելի կը ժպտէր ան։ Այս ժպիտը սկսաւ Կասքօնին մտատանջութիւն պատճառել։

—Օ՛ն, օ՛ն, պէտք է վերջ տալ դաւպարին, ըսաւ տ'Արգանեան ինքնիրեն, ապիրատը երկաթէ ջիղեր ունի, մեծ հարուածներ տանք։

Եւ իր կարգին Մորտօնը նեղը դրաւ, որ ընկրկիլը շարունակեց, բայց անշուշտ ռազմագիտութենէ, առանց սխալմունք մը ընելու որպէսզի տ'Արգանեան անկից օգտուի, առանց իր սուրը գծէն պահ մը հեռացնելու։ Սակայն որովհետեւ պայքարը սենեակի մը մէջ կը կատարուէր և մարտիկներուն միջոց պակաս էր, շատ չանցաւ Մորտօնի ոտքը պատին դպաւ, որուն իր ձախ ձեռքը կրթնցուց։

—Ա՛հ, այլեւս չպիտի ընկրկիս, իմ աղուոր բարեկամս, ըսաւ տ'Արգանեան։ Պարոննե՛ր, շարունակեց շրթունքը սեղմելով և ունքը պռստելով, միթէ երբեք պատին գամուած կարիճ մը տեսա՞ծ էք։ Ո՛չ, լա՛ւ ուրեմն, հիմակ պիտի տեսնէք․․․։

Եւ մէկ րոպէի մէջ՝ տ'Արգանեան երեք սոսկալի հարուածներ իջեցուց Մորտօնի։ Երեքն ալ անոր դպան, բայց շօշափելով միայն։ Տ'Արգանեան չէր կարող ըմբռնել այս կարողութիւնը։ Երեք բարեկամները շնչասպառ կը նայէին, և իրենց ճակատէն քրտինք կը հոսէր։

Ի վերջոյ տ'Արգանեան շատ մօտ կռուելուն՝ ըստ կարգի քայլ մը ետ առաւ չորրորդ հարուած մը պատրաստելու կամ լաւ եւս իջեցնելու համար․ ըստ որում տ'Արգանեանի համար ճատրինջի պէս զէնքն ալ ընդարձակ ռազմ մըն էր որուն ամէն պարագաները իրարու կը շղթայուին։ Բայց այն պահուն իսկ՝ որ ուժգին և արագ ձեւ մը ընելով՝ փայլակի պէս շուտ կը յարձակէր, կարծես թէ պատը ճեղքուեցաւ․ Մորտօնդ բաց ծակէն աներեւոյթ եղաւ, և տ'Արգանեանի սուրը, երկու տախտակի մէջ բռնուելով՝ խորտակուեցաւ որպէս թէ ապակիէ շինուած էր։

Տ'Արգանեան քայլ մը ընկրկեց։ Պատը գոցուեցաւ։

Մորտօնդ ինքզինքը պաշտպանելու ատեն՝ այնպէս շարժեր էր որ եկեր կռնակը տուեր էր այն դրան ուսկից Գրոմվէլը դուրս ելլելը տեսանք։ Հոն հասնելով՝ ձախ ձեռքով ճարմանդը դարձեր և հրեր էր, ապա անհետ եղեր էր ինչպէս որ կ'անհետանան թատրոնի մէջ այն չար ոգիները որ պատերէն անցնելու յատկութիւնն ունին։

Կասքօնը մոլեգին անէծք մը արձակեց, երկաթի վանդակին միւս կողմէն պատասխանեց վայրենի ծիծաղ մը, գամբռնական ծիծաղ մը որ մինչեւ սկեպտիկեան Արամիսին երակներուն սարսուռ ազդեց։

—Հասէ՛ք ինձ, պարոններ, գոչեց տ'Արգանեան, այս դուռը խորտակենք։

—Նոյն ինքն անձամբ սատանան է այս, ըսաւ Արամիս իր բարեկամին հրաւէրին վազելով։

—Մեր ձեռքէն խոյս պիտի տայ, Տէ՛ր վկայ, ոռնաց Բորթօս իր լայն ուսը միջնորմին կրթնցնելով, որ գաղտնի զսպանակով մը բռնուած ըլլալով անշարժ մնաց։

—Շա՛տ լաւ եղաւ, մրմռաց Աթօս անշունչ։

—Անօրէ՛ն, արդէն կը կասկածէի․ երբ թշուառը սենեակին բոլորը դարձաւ՝ վատ խաղ մը կը գուշակէի, կը գուշակէի որ դարան մը կը լարէր․ բայց այս բանս որո՞ւ մտքէն կրնար անցնիլ։

—Սոսկալի աղէտ մըն է այս զոր իր բարեկամ սատանան մեզ կը ղրկէ, գոչեց Արամիս։

—Անհերեւ բարեբախտութիւն մըն է այս զոր Աստուած կը ղրկէ մեզ, ըսաւ Աթօս բացարձակ ուրախութեամբ մը։

—Իրաւ որ, պատասխանեց տ'Արդանեան իր ուսերը բարձրացնելով և դուռը թողլով որ չէր ուզեր բնաւ բացուիլ, Աթօս, շատ կը ցածնաս։ Մեզի պէս մարդոց՝ ի՛նչպէս այդ տեսակ բաներ ըսելու կը համարձակիս, Տէ՛ր Աստուած: Ուրեմն մեր ծանր կացութիւնը չես ըմբռներ։

—Ի՞նչ կայ, ո՞ր կացութիւնը, հարցուց Բօրթօս։

—Այս խաղին մէջ ո՛վ որ չսպաննէ՝ կը սպաննուի, աւելցուց տ'Արդանեան։ Սիրելի՛դ իմ, ըսէ նայինք, միթէ քու քաջական ոգերուդ նպատա՞կն է որ Պ. Մօրտօնդ իր որդիական բարեպաշտութեան զոհ ընէ մեզ։ Եթէ այս է կարծիքդ, բացարձակ ըսէ մեզ։

—Ո՛չ, տ'Արդանեան։ բարեկամս։

—Իրաւի, ցաւալի բան է որ այդ տեսութեամբ կը դատես գործերը։ Հիմակ վաստագգին հարիւր սպառազէն մարդիկ պիտի ղրկէ մեր վրայ, որ Բրօմվէլի այս սանդին մէջ ցորենի պէս մեզ պիտի ճզմեն։ Օ՛ն, օ՛ն, ճամբայ ելլենք, եթէ միայն հինգ վայրկեան եւս հոս սպասենք, մեր բանը կը բուսնի։

—Այո՛, իրաւունք ունիս, ճամբայ ելլենք. ըսին Աթօս և Արամիս։

—Եւ ո՞ւր պիտի երթանք, հարցուց Բօրթօս։

—Պանդոկը, սիրելի բարեկամ, որ մեր լաթերը ու ձիերը առնենք. այնուհետեւ՝ եթէ Աստուած կամի, Ֆրանսա պիտի անցնինք, ուր՝ գէթ տուներու ճարտարապետութիւնը գիտեմ։ Մեր նաւը մեզի կը սպասէ, իրաւ որ, այս ալ բարեբախտութիւն մըն է։

Եւ տ'Արդանեան՝ խրատը օրինակին կցելով՝ իր սուրին կոթը պատեանը դրաւ, գլխարկը գետնէն առաւ, և սանդուղին դուռը բանալով արագօրէն վար իջաւ՝ իր ետեւէն երթալով երեք ընկերները։

Դրան առջեւ փոխատականներն իրենց սպասաւորները գտան և Մօրտօնդի վրայ տեղեկութիւն հարցուցին. բայց ծառաները մարդու մը դուրս ելլելը չէին տեսած։

Գ.

ՓԱՅԼԱԿ ՆԱՒԸ

Տ'Արդանեան ճիշդ գուշակեր էր. Մօրտօնդ ժամանակ կորսնցնելու միջոց չունէր և չէր կորուսած։ Գիտէր թէ իր թշնամիները ի՛նչպէս շուտ կ'որոշեն և կը գործեն, ուստի ըստ այնմ շարժելու միտքը դրաւ։ Այս անգամ հրացանակիրները իրենց արժանի հակառակորդ մը գտեր էին։

Մօրտօնդ՝ իր ետեւէն դուռը ուշի ուշով գոցելէն ետք՝ ստորերկրեայ ճամբան մտաւ, իր անօգուտ սուրը պատեանը դնելով, և մօտակայ տունը հասնելով՝ կանգ առաւ որ շունչ առնէ և նայի թէ վիրաւորուած է։

—Լա՛ւ, ըսաւ, ո՛չինչ, գրեթէ ո՛չինչ, միայն վէրքեր առեր եմ, երկու հատ թեւիս, միւսը լանջքիս վրայ։ Ի՛մ, իմ բրած վէրքս լաւագոյն է։ Թո՛ղ Պէթիւնի դահճին, Վինդէր հօրեղբօրս և Շարլ թագաւորին հարցնեն։ Այժմ բոպէ մը անգամ կորսնցնել պէտք չէ, վասնզի բոպէի մը կորուստը թերեւս զանոնք ազատէ, և պէտք է որ չորսն ալ ի միասին մեռնին, առ ի չգոյէ Աստուծոյ՝ մարդոց շանթին ճարակ ըլլալով։ Պէտք է որ բեկնալ, անկենդան, ցիր ու ցան անհետին։ Ուրեմն վազենք մինչեւ որ սրունքս զիս տանելու անկարող ըլլան, մինչեւ որ սիրտս կուրծքիս մէջ ուռի և պայթի, բայց անոնցմէ առաջ հասնինք։

Եւ Մօրտօնդ արագոտն այլ հաւասար քայլերով սկսաւ քալել հեծելազօր պահակաց առաջին զօրանոցը, որ չուրջ քառորդ մղոնի չափ հեռու էր: Այս քառորդ մղոնը չորս հինգ վայրկեանի մէջ կտրեց։

Երբ զօրանոց հասաւ ինքզինքը յայտնեց, ախոռէն լաւագոյն ձին առաւ, վրան ցատկեց և ճամբայ ելաւ։ Քառորդ մը ետք՝ Կրինիչ կը գտնուէր։

—Ահաւասիկ նաւահանգիստը, մրմռաց ան, ու վարի հեռաւոր մութ կէտը Շանց կղզին է։ Լա՛ւ, կէս ժամ անոնցմէ առաջ եկած եմ, քիչ մնաց պիտի խեղդուէի անմտաբար շտապելուս։ Հիմակ, յարեց ան իր ասպանդաններուն վրայ կանգնելով և հեռուն տեսնելու մաքով, այս ամէն պարաններուն և կայմերուն մէջ Փայլակը, ո՞րն է Փայլակը։

Մինչդեռ մտապէս այս խօսքերը կ'արտասանէր, մարդ մը, որպէս թէ իր մտածմունքին պատասխանել կ'ուզէր, պարաններու կոյտի մը վրայ պառկած՝ ոտք ելաւ և Մորտոնդի կողմը քանի մը քայլ ըրաւ։

Մորտոնդ իր գրպանէն թաշկինակ մը հանեց և պահ մը օդին մէջ տատանեց։ Մարդը ժպտելի երեւցաւ, բայց միեւնոյն վայրը կեցաւ առանց քայլ մը առնելու ո՛չ ընդ առաջ ոչ ընդ կրունկն։

Մորտոնդ իր թաշկինակին մէն մի ծայրը կապ մը ըրաւ, մարդը մինչեւ իր քովը եկաւ։ Այս էր ինչպէս որ ընթերցողը կը յիշէ, պայմանեալ նշանը։ Նաւորդն առաւէ լայն կապայով մը փաթթուած էր, որ իր հասակը կը ծածկէր և երեսը կը վարագուրէր։

—Պարո՛ն, ըսաւ նաւորդը, արդեօք Լոնտոնէ՞ն կուգաք որ ծովու վրայ շրջան մը ընէք։

—Յատկապէս, պատասխանեց Մորտոնդ, Շանց կղզիին կողմը երթալու համար։

—Ճիշդ այդպէս է։ Եւ անտարակոյս պարոն, մասնաւոր նաւ մը նախադաս կը համարէք։ Այս ինչ նաւը լաւագոյն կը սեպէք քան թէ ուրիշ մը։ Անշուշտ քալող նաւ մը, արագաշարժ նաւ մը կ'ուզէք...։

—Փայլակի պէս, պատասխանեց Մորտոնդ։

—Լա՛ւ ուրեմն. դուք, պարոն, իմ նաւս կը փնտռէք, ես ձեր ուզած նաւատէրն եմ։

—Կը սկսիմ ես ալ այդպէս հաւատալ, ըսաւ Մորտոնդ, մանաւանդ ճանչնալու համար քանի մը նշաններ կան չը մոռնաք։

—Ահաւասիկ, պարոն, ըսաւ նաւորդը, իր կապային գրպանէն հանելով չորս ծայրէն կապուած թաշկինակ մը.

—Հապա ընկերներդ ո՞ւր են, ըսաւ նաւորդը, կը կարծէի թէ չորս հոգի էիք՝ առանց սպասաւորները համրելու։

—Մտիկ ըրէ, ըսաւ Մորտոնդ նաւորդին մօտենալով, ես քու սպասած անձդ չեմ, ինչպէս որ դուն ալ անոնց գտնելու ակնկալած մարդը չես։ Դուն, Ռոժէրս նաւապետին տեղը բռնած ես, այնպէս չէ՞. դուն Քրոմվէլ զօրապետին հրամանաւ այս տեղն ես, և ես անոր կողմէն եկած եմ։

—Արդարե՛ւ ըսաւ նաւատէրը, ձեզ կը ճանչնամ, դուք Մորտոնդ հարիւրապետն էք։

Մորտոնդ սարսուռ մը զգաց։

—Ո՛հ, քանի մը մի վախնար, ըսաւ նաւատէրը իր կնգուղը իջեցնելով և գլուխը բանալով, ես բարեկամ մըն եմ։

—Կրօլլօ հարիւրապետը, գոչեց Մորտոնդ։

—Նոյն ինքն։ Զօրապետը յիշեց որ երբեմն նաւային զօրաց մէջ սպայ էի և այս արշաւանքը ինձ յանձնեց։ Միթէ բան մը փոխուած կա՞յ ուրեմն։

—Ո՛չ, բան մը փոխուած չկայ։ Ընդհակառակը՝ ամէն բան նոյն վիճակին մէջ մնացած է։

—Բայց վայրկեան մը առաջ մտածեր էի որ թագաւորին մահը...։

—Թագաւորին մահը անոնց փախուստը միայն փութացուց. քառորդէ մը, թերեւս տասը վայրկեանէն հոս պիտի գտնուին։

—Ուրեմն, ի՞նչ բան ունիս այստեղ։

—Քեզի հետ նաւ մտնելու համար եկայ,

—Հա՛, հա՛, միթէ զօրապետը իմ եռանդիս վրայ կասկած մը ունի՞։

—Ո՛չ. բայց ես ինքս իմ վրէժխնդրութեանս ներկայ գտնուիլ կ'ուզեմ։ Միթէ մէկը չունի՞ս որ սա ձիս առնէ տանի։

Կրօլլօ սուլեց, նաւորդ մը երեւցաւ։

—Բա՛գրիդ, ըսաւ Կրօլլօ, սա ձին մօտագոյն պանդոկին ախոռը տար։ Եթէ հարցնեն քեզ թէ որո՞ւնն է, ըսէ թէ Իրլանտացի իշխանի մըն է այն։

Նաւորդը հեռացաւ առանց դիտողութիւն մը ընելու։

—Հիմակ, ըսաւ Մորտօնդ, միթէ վախ չունի՞ս ճանչցուելու։

—Այս հագուստովս վտանգ չկայ, քանի որ սա կապայիս մէջ պլլուած եմ և գիշերն ալ սաստիկ մութ է։ այս երաւ է որ դուն անգամ զիս չճանչցար, եւս առաւել, անոնք բընաւ չպիտի հասկնան թէ ո՞վ եմ։

—Իրաւ է, ըսաւ Մորտօնդ, ասկէ զատ՝ դուն իրենց մտքէն չես անցնիր բնաւ։ Ամէն ինչ պատրաստ է, այնպէս չէ՞։

—Այո՛։

—Նաւը բեռնաւորուա՞ծ է։

—Այո՛։

—Հի՞նգ հատ լեցուն տակառներ։

—Եւ յիսուն հատ դատարկ։

—Լա՛ւ է։

—Անվէրս քաղաքը Բօրթօյի գինի կը տանինք։

—Անշո՛ւշտ։ Այժմ զիս նաւը տար և վերադառնալով քու տեղդ բռնէ, վասնզի չպիտի ուշանան գալու։

—Պատրա՛ստ եմ։

—Կարեւոր է որ նաւաստիներէդ և ոչ մին զիս տեսնէ։

—Նաւուն մէջ մարդ մը միայն ունիմ, և ինչպէս իմ, անոր վրայ վստահ եմ։ Ասկէ զատ՝ այն մարդը քեզ չճանչնար, և իր ընկերներուն պէս՝ մեր հրամանին հնազանդելու պատրաստ է, բայց ամէն ինչ կ՚անգիտէ։

—Բա՛ւ է, երթա՛նք այժմ։

Եւ այն ատեն դէպի Թէմիզ գետն ի վար իջան։ Փոքրիկ նաւակ մը գետեզրը կը գտնուէր և երկաթէ շղթայով մը գերանի մը կապուած էր։ Կրօզլօ դէպի իրեն քաշեց նաւակը, բռնեց՝ մինչդեռ Մորտօնդ մէջը կը մտնէր. յետոյ ինքն ալ ցատկեց նաւակը և գրեթէ խկոյն թիերը բռնելով՝ սկսաւ թիավարել այնպէս որ Մորտօնդ փորձով տեսնէ ըսածին ճըշմարտութիւնը, այսինքն թէ իր նաւորդի արուեստը չէր մոռցած։

Հինգ վայրկեանէն ազատեցան այն բազմաթիւ նաւերէն՝ որ արդէն նոյն ժամանակը, Լոնտոնի մօտակայքը կը խըռնուէին, և Մորտօնդ կարող եղաւ տեսնելու, իբրև մութ կէտ մը, փոքրիկ նաւը որ իր երկաթին վրայ կը տատանէր Շանց կղզիէն հինգ վեց գրկաչափ հեռու։

Փայլակին մօտենալով՝ Կրօզլօ սուլեց նշանակական կերպով մը, և որմին վրայէն մարդու մը գլխին երեւիլը տեսաւ։

—Միթէ դո՞ւն ես, նաւապետ, հարցուց այս մարդը։

—Այո՛, ելնարանն իջեցո՛ւր։

Եւ Կրօզլօ՝ ճնճղուկի պէս թեթեւ և արագ անցնելով նաւուն յառաջակողմէն՝ ելաւ անոր եզերքին մօտեցաւ։

—Վեր ելի՛ր, ըսաւ Կրօզլօ իր ընկերին։

Մորտօնդ՝ առանց պատասխան տալու, չուանը բռնեց և նաւուն կողերէն վեր մագլցելով ելաւ այնպէս թեթեւաշարժութեամբ և շուտութեամբ որ ցամաքի մարդոց շատ սովորական չեն. բայց իր վրէժխնդրութեան իղձը անոր սովորութեան տեղ կը բռնէր և զինքը ամէն բանի ընդունակ կը դարձնէր։

Ինչպէս որ Կրօզլօ գուշակեր էր՝ Փայլակ նաւուն կամուրջը կեցող պահակ նաւաստին կարծես թէ չդիտեց իսկ որ իր մեծաւորը ընկերով մը կը վերադառնար։

Մորտօնդ և Կրօզլօ նաւապետին սենեակը գացին։ Տեսակ մը նորակազմ խցիկ մըն էր կամուրջին վրայ տախտակներէ շինուած։

Այս պատուոյ սենեակը Ռօժէրս նաւապետին կողմէ իր անցորդներուն սրուած էր:

—Իսկ անոնք, հարցուց Մորտօնդ, ո՞ւր պիտի նստին։

—Նաւուն միւս ծայրը, պատասխանեց Կրօզլօ։

—Եւ միթէ այս կողմը գործ մը չունի՞ն։

—Ամենեւի՛ն, ոչինչ։

—Սքանչելի՛ է։ Ես այս սենեակիդ մէջ կը պահուըտիմ։ Կրինէչ դարձիր և զանոնք բե՛ր։ Միթէ նաւակ չունի՞ս։

—Այն նաւակը ունիմ որով հոս եկանք։

—Ճշմարիտ ակօս մը։

—Կանեփի լարով մը նաւուն ցռուկին կապէ, թիակները դի՛ր որ նաւուն չուխը ընթանայ և մինակ լարը կտրելու պէտք ըլլայ։ Անոր մէջ rom և պաքսիմատ դիր։ Եթէ պատահմամբ ծովը փոթորկոտ ըլլայ, քու մարդիկդ անշուշտ գոհ պիտի ըլլան իրենց ձեռքին ներքեւ ուտելու և ոյժ առնելու բան մը գտնելով։

—Ըստ ծիդ պէս ամէն ինչ պիտի տնօրինուի։ Միթէ վառօդարանը տեսնել կ'ուզե՞ս։

—Ո՛չ, ի դարձիդ: Ես ինքս պատրոյգը պիտի դնեմ, որ ապահով ըլլամ թէ կրակը երկայն չպիտի տեւէ։ Մանաւանդ լաւ ծածկէ դէմքդ. նայէ որ քեզ չճանչնան։

—Այդ մասին անհոգ եղի՛ր։

—Գնա՛, ահա ժամը տասը կը զարնէ ի Կրինիչ։

Արդարեւ՝ տասն անգամ կրկնուած զանգակի մը հնչիւնները խոշոր ամպերով ծածկուած օդին մէջէն անցան տխրագին, որ երկնից երեսը կը թաւալէին լուին կոհակներու պէս։

Կրօղլօ դուռը հրեց, Մօրտօնդ զայն ներսէն գոցեց, և պահնորդ նաւաստիին հրաման տալով որ մեծ ուշադրութեամբ հսկէ, Կրօղլօ իր նաւակը իջաւ, որ արագապէս հեռացաւ։

Հովը ցուրտ և ծովեզրը ամայի էր երբ Կրօղլօ Կրինիչէ մտեցաւ. արդէն շատ նաւակներ մեկներ էին մակընթացութեան առթիւ։ Այն միջոցին որ Կրօղլօ ցամաք ելաւ, ձիերու վազքի նման բան մը լսեց կոպիճէ սալարկ ունեցող ճամբուն վրայ։

—Հօ՛, հօ՛, ըսաւ ան, Մօրտօնդ իրաւունք ունէր զիս փութացնելու։ Ժամանակ կորսնցնելու միջոց չկար արդարեւ. ահաւասիկ հասան։

Արդարեւ, մեր բարեկամները կամ աւելի ճիշդը իրենց յառաջապահներն էին անոնք, տ'Արդանեան և Աթօս, որ Կրօղլօյի կեցած վայրին դիմացը գալով, կանգ առին որպէս թէ գուշակեր էին թէ այն մարդը որու հետ գործ ունէին հոն էր։ Աթօս վար իջաւ և հանդարտօրէն թաշկինակ մը բացաւ,

որուն չորս ծայրերը կապուած էին, և զայն օդին մէջ տատանեց, մինչդեռ տ'Արդանեան, միշտ խոհեմ, իր ձիուն վրայ կէս ծռած էր, մէկ ձեռքը հրացանակի գրպանին մէջ մխած։

Կրօղլօ, կասկածելով որ թերեւս այն ձիաւորները իրեն սպասած տապետները չեն, գետինը անկուած թնդանօթներուն մէկուն ետին սքլեր էր, որ պարաններ փաթթելու կը ծառայէին, այն ատեն ոտք ելաւ, պայմանեալ նշանը տեսնելով, և շիտակ ձիաւորներու կողմը գնաց։ Այնպէս լաւ ծածկեր էր գլուխը իր կապային մէջ, որ կարելի չէր անոր դէմքը տեսնել։ Ասկէ զատ՝ այնքան մութ էր գիշերը, որ այս զգուշութիւնը անօգուտ

Սակայն Աթօսի թափանցող աչքը թէեւ մութ էր, գուշակեց որ իր առջեւը եղողը Ռօժէրս չէր։

—Ի՞նչ կ'ուզէք, ըսաւ Կրօղլօին քայլ մը նահանջելով։

—Կ'ուզեմ ըսել ձեզ, միլօ՛րտ. պատասխանեց Կրօղլօ իռլանտական շեշտ կեղծելով, որ Ռօժէրս նաւապետը կը փնտռէք, բայց ընդունայն կը փնտռէք։

—Ի՞նչպէս, հարցուց Աթօս։

—Վասնզի այս առտու կայմէն ինկաւ և ոտքը կոտրեց։ Բայց ես անոր եղբօրորդին եմ, բոլոր գործը ինծի պատմեց և պատուիրեց որ ձեզ սպասեմ և իր կողմէ տանիմ ուր որ կը փափաքին այն ազնուորդիները որ ինծ չորս ծայրէն կապուած թաշկինակ մը բերին, ձեր ձեռքը բռնած թաշկինակին և իմ գրպանս ունեցածիս պէս։

Եւ այս խօսքը ըսելով Կրօղլօ իր գրպանէն հանեց արդէն Մօրտօնդի ցոյց տուած թաշկինակը։

—Միթէ ա՞յս է ամէնը, հարցուց Աթօս։

—Ո՛չ, բնա՛ւ, միլօրտս, վասնզի դեռ եօթանասունը հինգ ոսկի խոստացուած է ինծի եթէ ողջ առողջ ձեզ Պուլօնիա տանիմ կամ ձեր ցոյց տուած Ֆրանսայի որ և է կողմը։

—Ի՛նչ կ'ըսես ասոր տ'Արդանեան, հարցուց Աթօս ֆրանսերէն։

—Նախ ըսէ ինծ թէ այս մարդ ի՞նչ կ'ըսէ, պատասխանեց տ'Արդանեան:

—Ա՛հ, ճիշդ է, ըսաւ Աթոս, կը մոռնայի որ անգլիերէն չես հասկնար:

Եւ տ'Արդանեանի կրկնեց նաւապետին հետ ունեցած խօսակցութիւնը:

—Բաւական հաւանական կ'երեւի ինծ այդ ըսածը ըսաւ Կասքօնը:

—Ինծի ալ նոյնպէս, պատասխանեց Աթոս:

—Դարձեալ, վրայ բերաւ տ'Արդանեան, եթէ այս մարդը մեզ խաբէ, մինչ պիտի կարենանք անոր գլուխը խորտակել:

—Եւ այն ատեն ո՞վ պիտի առաջնորդէ մեզ:

—Դո՛ւն, Աթոս, այնչափ բաներ գիտես, որ տարակոյս չունիմ որ նաւ մըն ալ վարելու կարող ես:

—Իրաւ որ, ըսաւ Աթոս ժպտելով, կատակ ընելով հանդերձ, բարեկամ, գրեթէ ճշմարիտ բան մը ըսիր. հայրս զիս նաւատորմին ծառայութեան կը սահմանէր, և նաւարկութեան վրայ քանի մը աղօտ ծանօթութիւններ ունիմ:

—Կը նայի՞ս, գոչեց տ'Արդանեան:

—Ուրեմն գնա՛ մեր բարեկամները կանչէ, տ'Արդանեան, և շուտով դարձիր, ժամը տասնըմէկ է, և պէտք է որ շտապենք:

Տ'Արդանեան երկու ձիաւորներու կողմը գնաց, որոնք հրացանակ ի ձեռին, քաղաքին առաջին տուներուն առջեւ պահպանութիւն կ'ընէին՝ ճամբուն միւս ծայրը սպասելով և հսկելով՝ և տնակ մը կառանոցի մօտ քաշուած, ուրիշ երեք ձիաւորներ ալ կը պահպանէին և կարծես թէ կը սպասէին:

Ճամբուն մէջտեղը գտնուող պահակներն էին Բորթոս և Արամիս: Երեք ձիաւորներն էին Մուսքդօն, Պլէզուա և Կրիմօ. միայն այս վերջինը՝ մօտէն եթէ մարդ դիտէր, պիտի տեսնէր որ կրկին էր, վասնզի ձիուն գաւակին վրայ

Բարրին նստեցուցեր էր, որ Լոնտոն պիտի տանէր ազատորգիններուն և իրենց մարդոց ձիերը, իրենց պանդոկապետին ըրած պարտքերուն փոխարէն անոր ծախած ըլլալով: Այս առեւտրական գործողութեան շնորհիւ՝ չորս բարեկամները իրենց հետ գումար մը տանելու կարող եղեր էին, որ եթէ ոչ մեծ, գէթ բաւական էր յապաղումներուն և պատահարներուն առաջքը առնելու:

Տ'Արդանեան՝ Բորթոսի և Արամիսի յայտնեց իրեն հետեւելու հրաւէրը, և անոնք ալ նշան ըրին իրենց սպասաւորներուն ձիերէն վար իջնելու և իրենց արկղերը քակելու:

Բարրի ցաւօք սրտի իր բարեկամներէն հեռացաւ. առաջարկեր էին անոր Ֆրանսա գալու, բայց կամակորութեամբ մերժեր էր:

—Շա՛տ բնական է այս, ըսեր էր Մուսքդօն, Կրօմլի մասին անշուշտ իր խորհուրդն ունի:

Ընթերցողը կը յիշէ որ Կրօմլօ հարիւրապետն էր իր գլուխը պատռողը:

Փոքրիկ գունդը Աթոսի միացաւ: Բայց տ'Արդանեանի բնական կասկածոտութիւնն արդէն վրան եկեր էր. քարափը շատ նեղ կը գտնէր, գիշերը շատ մութ, նաւապետը շատ կամակատար:

Մեր արդէն պատմած դիպուածը Արամիսի յայտներ էր, և Արամիս որ անոր չափ կասկածոտ էր, իրեն կասկածները աւելցնելու բաւական առիթ տուեր էր:

Ակռաներուն մէջ լեզուին հանած թեթեւ մէկ կռճիւնը յայտնեց Աթոսի Կասքօնին մտատանջութիւնը:

—Կասկածոտ ըլլալու ատեն չունինք, ըսաւ Աթոս, նաւը մեզի կը սպասէ, ներս մտնենք:

—Սակայն, ըսաւ Արամիս, ո՞վ կ'արգիլէ մեզ կասկածոտ ըլլալ և միանգամայն նաւ մտնել. նաւապետին վրայ մեր աչքը կը բանանք:

—Եւ եթէ շիտակ չքալէ, պիտի սպաննեմ զանիկա, և ամէն բան կը վերջանայ:

—Շա՛տ լաւ խօսեցար, աւելցուց տ'Արդանեան։ Ուրեմն մտնենք։ Անգլի՛ր, Մուսքըտօն։

Եւ տ'Արդանեան իր բարեկամները կեցուց, ամէնէն առաջ սպասաւորները նաւ մտցնելով որպէսզի փորձեն այն տախտակին վրայ որ քարափէն նաւակը կը տանէր։

Երեք սպասաւորները անվտանգ անցան։

Աթօս անոնց ետեւէն գնաց, յետոյ Փորթոս, վերջը Արամիս։ Տ'Արդանեան ամէնէն յետինը ներս մտաւ, միանգամայն իր գլուխը օրրելը շարունակելով։

—Սատանա՛յ, ի՞նչ ունիս նայիմ, բարեկամ, ըսաւ Փորթոս, կ'երդնում որ նոյն իսկ Կեսարի ալ պիտի ազդէիր։

—Սա ունիմ որ, աւելցուց տ'Արդանեան, այս նաւահանգիստին մէջ ո՛չ վերակացու, ո՛չ գիշերապահ եւ ոչ մաքսապէտ կը տեսնեմ։

—Ուրեմն տրտնջա՛յ, ըսաւ Փորթոս, ամէն ինչ ծաղկաւէտ դար մը կ'երեւի։

—Ամէն ինչ շատ յաջող կ'երթայ, Փորթոս։ Վերջապէս, հոգ չէ, Աստուծոյ ապաւինինք։

Ու տախտակը քաշեցին որ նաւատէրը ղեկը ձեռք առաւ եւ իր նաւաստիներէն մեկուն նշան ըրաւ որ ակիշով մը զինուած սկսաւ զայն գործածել որպէսզի նաւերու բաւիղէն դուրս ելնէ, որոնց մէջ փոքրիկ նաւակը կը գտնուէր։

Միւս նաւաստին արդէն՝ թիերը ձեռքը՝ նաւակին ձախակողմը կը գտնուէր։

Երբ որ թիերը գործածելու կարող եղան՝ իր ընկերը եկաւ անոր միացաւ, եւ նաւակը աւելի արագ շարժիլ սկսաւ։

—Վերջապէս, կը մեկնի՞նք, ըսաւ Փորթոս։

—Աւա՛ղ, պատասխանեց Լա Ֆէր կոմսը, միայնակ կը մեկնինք։

—Այո՛, բայց չորսերնիս միասին կը մեկնինք, առանց վէտի մը, եւ այս ալ մխիթարութիւն մըն է։

—Տակաւին չհասանք, ըսաւ տ'Արդանեան, զգուշութիւն պատահարներու դէմ։

—Ա՜հ, սիրելիդ իմ, ըսաւ Փորթոս, դուն ագռաւի կը նմանիս, միշտ աղէտ կ'երգես։ Ո՞վ կրնայ մեզի հանդիպիլ այս մութ գիշերուան մէջ, երբ ասկից քսան քայլ հեռու չենք կարող տեսնել։

—Այո՛, բայց վաղը առտո՞ւ, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Վաղը առտու Պուլօնը պիտի գտնուինք։

—Բոլոր սրտով կը բաղձամ, ըսաւ Կասքօնը, և իմ տկարութիւնս կը խոստովանիմ։ Ահա, Աթօ՛ս, հիմակ պիտի ծիծաղիս իմ վրաս, բայց որչափ ատեն որ գետեզրէն կամ զայն շրջապատող նաւերէն հրացանի հեռաւորութեամբ կը գտնուինք, հրացանի սոսկալի արձակման կը յուսայի որով ամէնքնիս պիտի բնաջինջ ըլլայինք։

—Բայց, ըսաւ Փորթոս իր հաստ խելքովը, անկարելի բան էր, վասնզի այն ատեն թէ՛ նաւատէրը և թէ նաւաստիները պիտի սպաննէին։

—Բա՛, ահաւասիկ Մօրտօնի համար աղուոր գործ մը, միթէ կարծես թէ այդպիսի բաներու հո՞գ կը տանի։

—Վերջապէս ըսաւ Փորթոս, շատ ուրախ եմ որ տ'Արդանեան կը խոստովանի որ կը վախնայ։

—Ո՛չ միայն կը խոստովանիմ, այլ և անով կը պարծիմ։ Քեզի պէս ռնգեղջիւր մը չեմ։ Հէ՛յ, ի՞նչ է այս

—Փայլակն է, ըսաւ նաւատէրը։

—Ուրեմն հասա՞նք, հարցուց Աթօս անգլիերէն։

—Կը հասնինք, ըսաւ նաւատէրը։

Արդարեւ՝ երեք անգամ եւս թիակները շարժելէն ետք՝ փոքրիկ նաւուն մօտ առ մօտ հասան։

Նաւաստին կը սպասէր, ելնարանը պատրաստուած էր. նաւակը ճանչցած էր։

Աթօս նաւային ճարտարութեամբ մը ամէնէն առաջ վեր ելաւ, Արամիս՝ այն սովորութեամբ՝ զոր ստացեր էր երկար ատենէ ի վեր՝ չուանէ ելնարաններէ և ուրիշ գտնուած փոքր ի շատէ հնարագէտ գործիներէ վեր ելլելու և արգիլեալ անջրպետներէ անցնելու համար. տ'Արդանեան քարայծի եւ եղ-

նիկի օրօրոցի մը պէս. Բորթօս կորովի ուժգնութեամբ՝ որ իրեն համար ամէն բանի տեղ կը բռնէր:

Իսկ սպասաւորները այս գործողութիւնը աւելի դժուարաւ կատարեցին, Կրիմօէն զատ, որ տեսակ մը կատու մըն էր, նիհար և օրամէտ, և ամէն ուրիշ սահելու հնարքը կը գտնէր, այլ Մուսքըթօն և Պլանշէ, զոր նաւաստիները իրենց բազուկներով մինչև վեր Բորթօսի ձեռքերուն մօտ վերցնելու ստիպուեցան, այնպէս որ Բորթօս անոնց օձիքէն բռնեց և կանգուն կեցուց նաւուն կամուրջին վրայ:

Նաւապետը ճամբորդները առաջնորդեց իրենց պատրաստուած սենեակը, որ մէկ կտոր էր միայն և այնտեղ միասին նստելու պարտաւոր էին. յետոյ հեռանալու փորձ փորձեց քանի մը հրամաններ տալու պատրուակով:

—Պահ մը սպասէ, ըսաւ տ'Արդանեան, նաւուդ մէջ քանի՞ հոգի ունիս, նաւապետ:

—Չեմ հասկնար, պատասխանեց ան անգլիերէն.

—Այս բառս թարգմանէ անոր, Աթօս:

Աթօս տ'Արդանեանի խնդրած հարցումը ըրաւ:

—Երեք հոգի պատասխանեց Կրօզլօ, ի հարկէ զիս չը համրելով:

Տ'Արդանեան հասկցաւ, վասնզի պատասխանելով նաւապետը երեք մատները վեր վերցուցեր էր:

—Ո՜հ, ըսաւ տ'Արդանեան, երեք հոգի, կ'սկսիմ քիչ մը հանդարտիլ: Հոգ չէ, դուք տեղաւորուելու ժամանակ՝ ես պիտի երթամ նաւուն մէջ շրջան մը ընելու:

—Իսկ ես, ըսաւ Բորթօս, ընթրիքին հոգը պիտի տանիմ:

—Այս աղուոր և վեհանձն խորհուրդ մըն է, Բորթօս, գործադրէ զայն: Դու, Աթօս, Կրիմօն ինծի տո՛ւր, որ իր Բարրի բարեկամին ընտրութեան մէջ փոքր ինչ անգլիերէն թոթովել սորվեցաւ. ինծի թարգմանի տեղ կրնայ ծառայել:

—Գնա՛, Կրիմօ, ըսաւ Աթօս:

Կամուրջին վրայ լապտեր մը կար, տ'Արդանեան մէկ ձեռքով վեր վերցուց, միւսովը հրացանակ մը առաւ և նաւապետին ըսաւ:

—Եկո՛ւր:

Տ'Արդանեան նաւուն խորշը հասաւ և միջնակամուրջն իջաւ:

Միջնակամուրջն երեք մասի բաժնուած էր. այն մասը ուր տ'Արդանեան կ'իջնէր, որ փոքրիկ կայմէն մինչև խելաց ծայրը կրնար տարածուիլ, և հետևապէս ծածկուած էր այն սենեակին տախտակով, որու մէջ Աթօս, Բորթօս և Արամիս գիշերը անցընելու կը պատրաստուէին. երկրորդ մասը՝ որ նաւուն միջևը կը բռնէր և որ սպասաւորներու բնակութեան սահմանուած էր. երրորդը որ՝ խելաց ներքև կ'երկննար, այսինքն նաւապետին ձեռքով անպատրաստից շինուած խուցին ներքև և որուն մէջ Մորտօնդ պահուած էր:

—Հօ՛, հօ՛, ըսաւ տ'Արդանեան ամբարին սանդուղէն վար իջնելով և լապտերը իր առջևէն բռնելով, որ իր թևերին երկայնութեամբը հեռու բռներ էր, այս ո՛րչափ տակառներ են, կարծես թէ Ալի-Պապային քարայրն է այս:

Հազար ու մէկ գիշերները նոր թարգմանուեր էին առաջին անգամ և այն ատեն նորաձևութիւն մըն էր:

—Ինչ կ'ըսես, հարցուց նաւապետը անգլիերէն:

Տ'Արդանեան հասկցաւ բառը ձայնին հնչիւնէն:

—Կը փափաքիմ իմանալ թէ ինչ կան սա տակառներուն մէջ, հարցուց տ'Արդանեան լապտերը թակոյկներուն մէկուն վրայ դնելով:

Նաւապետը շարժում մը ըրաւ ելարանէն վեր ելնելու, բայց ինքզինքը զսպեց.

—Բորթօի գինի, պատասխանեց ան:

—Ա՜հ, Բորթօի գինի՛, ըսաւ տ'Արդանեան, միշտ մխիթարութիւն մըն է այս, չպիտի մեռնինք ծարաւէ:

Յետոյ Կրօզլօի կողմը դառնալով, որ իր ճակատին վրայի քրտինքի խոշոր կաթիլները կը սրբէր:

—Եւ միթէ լեցո՞ւն են, հարցուց ան:

Կրիմօ այս հարցումը թարգմանեց:

—Ոմանք լեցուն են և ոմանք պարապ, ըսաւ Կրօզլօ

ձայնով մը որուն մէջ, թէեւ ճիգ կ'ընէր պահելու, իր անհանգստութիւնը կ'երեւէր։

Տ'Արդանեան մատովը տախտակներուն զարկաւ, տեսաւ որ հինգ հատը լեցուն են և միւսները պարապ. յետոյ՝ ի մեծ զարմանս անգլիացիին, լապտերը տախտակներու միջոցներուն մէջ մտցուց և գիտելով որ նոյն միջոցները պարապ են.

—Անցնինք երթանք, ըսաւ և դէպի դուռը յառաջացաւ որ երկրորդ մասին հետ հաղորդակցութիւն ունէր։

—Սպասեցէ՛ք, ըսաւ անգլիացին, որ ետեւ կեցեր էր, միշտ մեր արդէն նշանակած այլայլութեամբ համակուած սպասեցէ՛ք, հոս քովս է այս դրան բանալին։

Եւ արագապէս տ'Արդանեանի և Կրիմօի աչքերը խնալով, դողդոջուն ձեռքով բանալին փականքին մէջ մղեց և երկրորդ սենեակը գտնուեցան, ուր Մուսքըթօն և Պլէզուա ընթրիք ընելու կը պատրաստուէին։

Այս սենեակին մէջ ակնյայտնի կ'երեւէր թէ՝ ո՛չ փնտռելու և ոչ փորձելու բան կայ. կանթեղին լուսով որ այս արժանի ընկերները կը լուսաւորէր, անոր ամէն ծակը ծուկը կը տեսնուէին։

Ուստի արագութեամբ անցան և երրորդ սենեակը քննելու եկան։

Այս սենեակը նաւաստիներուն սենեակն է.

Երեք չորս հատ անկողին ձեղունէն կախուած, կրկին չուանով բռնուած սեղան մը որ իւրաքանչիւր ծայրէն կ'անցնէր, երկու հատ կաղ և որդնահար նստարաններ անոր բոլոր կահ կարասին կը կազմէին։ Տ'Արդանեան գնաց երկու երեք հատ հին առագաստներ վերցուց որ պատերէն կախուած էին, և դեռ եւս կասկածելի բան մը չտեսնելով՝ ամբարին բերնէն վերստին նաւուն կամուրջը ելաւ։

—Հապա այս սենեա՞կը, հարցուց տ'Արդանեան։

Կրիմօ հրացանակիրին խօսքը անգլիացիին թարգմանեց։

—Այս սենեակը իմս է, ըսաւ նաւապետը, ներս մտնել կ'ուզէ՞ք։

—Դուռը բացէ՛ք, ըսաւ տ'Արդանեան։

Անգլիացին հնազանդեցաւ. տ'Արդանեան իր ձեռքի լապտերը երկնցուց, կիսաբաց դռնէն գլուխը անցուց և տեսնելով որ այս սենեակը ճշմարիտ խցիկ մըն է։

—Լա՛ւ, ըսաւ ան, եթէ նաւուն մէջ բանակ մը կայ, անշուշտ այն բանակը այստեղ չպահուիր։ Երթանք նայինք թէ Բորթոս ընթրելու համար բան մը գտա՞ւ։

Գլխի նշանով նաւապետը բարեւելով՝ տ'Արդանեան պատուոյ սենեակը անցաւ, ուր կը գտնուէին իր բարեկամները։

Բորթոս ուտելու բան մը չէր գտած, ինչպէս որ կ'երեւէր, կամ եթէ բան մը գտեր էր, յոգնութիւնը իր անօթութեան յաղթեր էր, և իր վերարկուին մէջ պառկած խորին քունով կը քնանար։

Աթոս և Արամիս ալ՝ ծովուն կոհակներուն թոյլ շարժումէն օրօրուելով՝ սկսեր էին իրենց աչքը գոցել, իրենց ընկերին բրած աղմուկէն արթնցան։

—Ինչպէս գտար, հարցուց Արամիս։

—Ամէն ինչ յաջող է, ըսաւ տ'Արդանեան, և կրնանք հանգիստ քնանալ։

Այս ապահովութեան վրայ՝ Արամիս իր գլուխը բարձին վրայ ձգեց. Աթոս գլխովը սիրալիր նշան մը ըրաւ, և տ'Արդանեան, որ Բորթոսին պէս, աւելի քունի պէտք ունէր քան կերակուրի, Կրիմօն ճամբեց, և վերարկուին մէջ պառկեցաւ սուրամերկ, այնպէս որ իր մարմինը անցքը կը գոցէր և կարելի չէր սենեակը մտնել առանց անոր զարնելու։

Դ.

ԲՈՐԹՈՅԻ ԳԻՆԻՆ

Տաս վայրկեան ետք մեծաւորները քուն կը քաշէին. բայց սպասաւորները նոյնը չէին ըներ, քանի որ անօթի էին և մանաւանդ ծարաւի։

Պլէզուա և Մուսքգօն իրենց անկողինը պատրաստելու վրայ էին, որ տախտակէ և պարկէ մը կը բաղկանար, մինչդեռ մօտակայ սենեակին մէջ կախուած սեղանի մը վրայ ծովուն տատանումէն կ'երերար գարեջուրի աման մը և երեք հատ գաւաթ։

—Անիծեա՛լ տատանում, կ'ըսէր Պլէզուա։ Կը զգամ որ, ինչպէս գալու ատեն, նոյնպէս հիմակ ծովը զիս պիտի բռնէ։

—Եւ ի՞նչ դժբախտութիւն է որ ծովուն հիւանդութեան դէմը առնելու համար, պատասխանեց Մուսքգօն, մինակ գարիի հաց և գայլուկի գինի ունինք. բո՛ւհ։

—Բայց քու ուխէ շիշդ, Պ. Մուսքգօն, հարցուց Պլէզուա, որ այնինչ իր անկողինը պատրաստելէն ետք, դայթելով Մուսքգօնի նստած սեղանին կը մօտենար և ի վերջոյ նստելու յաջողեցաւ, հապա քու ուխէ շիշդ կորսնցուցի՞ր արդեօք։

—Ո՛չ, ամենևի՛ն, ըսաւ Մուսքգօն, բայց Բարրի զայն քովը պահեց։ Այն սատանայ Սկովտիացիք միշտ ծարաւի են։ Հապա դո՞ւն, Կրիմօ, հարցուց Մուսքգօն իր ընկերին, որ տ'Արդանեանի հետ նաւը զննելէն վերջ հազիւ նոր մտեր էր, ծարաւի՞ ես։

—Սկովտիացիի մը պէս, պատասխանեց Կրիմօ լակոնական ոճով։

Եւ ապա Պլէզուայի և Մուսքգօնի մօտ նստաւ, իր գըր-

պանէն հաշուի տետրա մը հանեց և սկսաւ ընկերութեան հաշիւները ընել, անոր տնտեսը ըլլալուն։

—Ո՜հ, ա՛յ, ա՛յ, գոչեց Պլէզուա, ահա ներսս կը խառնուի՜։

—Եթէ կը խառնուի, ըսաւ Մուսքգօն վարդապետական ձայնով մը, քիչ մը կերակուր կե՛ր։

—Միթէ կերակո՞ւր կ'անուանես այս, ըսաւ Պլէզուա գթալի դէմքով և արհամարհանօք, գարիի հացը և գարեջուրի ամանը մատնանշելով։

—Պլէզո՛ւա, վրայ բերաւ Մուսքգօն, յիշէ՛ որ հացը գաղիացիի մը ճշմարիտ սնունդն է. այս ալ իրաւ է որ գաղղիացին միշտ հաց չունի, Կրիմօին հարցուր։

—Այո՛, բայց գարեջուրը, վրայ բերաւ Պլէզուա այնպիսի արագութեամբ որ իր պատրաստաբան մտքին պատիւ կը բերէր, բայց գարեջուրը, միթէ իր ճշմարիտ ըմպելի՞ն է։

—Այս մասին, ըսաւ Մուսքգօն՝ որ այս երկայրաբանութենէն բռնուելով պատասխան տալու շփոթութիւն կ'զգար, կը խոստովանիմ թէ, գարեջուրը մեզի այնքան հակառակ է որչափ է գինին անգլիացիին։

—Ինչպէ՞ս, Պ. Մուսքգօն, ըսաւ Պլէզուա, որ այս անգամ Մուսքգօնի խորին հմտութենէն կը կասկածէր, թէև կենաց սովորական պարագաներու մէջ, անոր համար սակայն կատարեալ զարմանք կը յայտնէր։ Ինչպէ՞ս, Պ. Մուսքգօն, անգլիացիք միթէ գինի՞ն չեն սիրեր։

—Կ'անպատնեն զայն։

—Սակայն անոնց այս ըմպելին խմելը տեսած եմ։

—Իբրև աշխատանք, և ասոր ապացոյցը սա է, շարունակեց Մուսքգօն ընդվզելով, որ անգլիացի իշխան մը մեռաւ օրին մէկը, վասնզի զանիկա մշկահոտ գինիի տակառի մը մէջ դրեր էին։ Այս իրողութիւնը Պ. Հէրպլէյ աբբան պատմած է ինձ։

—Ապուշ մա՛րդը, ըսաւ Պլէզուա, կը փափաքէի անոր տեղը ըլլալ։

—Կարող ես, ըսաւ Կրիմօ, իր թուանշանները մէկ գծի վրայ գրելով։

—Ի՛նչպէս կարող եմ, ըսաւ Պլէզուա, միթէ կարո՞ղ եմ։

—Այո՛, շարունակեց Կրիմօ չորս պահելով և այս թիւը միւս սիւնակին աւելցնելով։

—Կարո՞ղ եմ, բացատրէ միտքդ, Պ. Կրիմօ։

Մուսքզօն լուռ կը կենար Պլէզուա հարցումներ ընելու ատեն, բայց իր դէմքին բացատրութենէն դիւրին էր տեսնել թէ անհամբերութեան արդիւնք չէր այս լռութիւնը։

Կրիմօ իր հաշիւը շարունակեց և իր գումարը գրեց։

—Բօրթօ, ըսաւ ան իր ձեռքը առաջին սիւնակին կողմը ուղղելով, զոր ա՛Արդանեանի և Նաւապետին հետ քննելու գացեր էին։

—Ինչպէ՞ս, այն տակառները զոր կիսաչափ դուռնէն տեսա՞յ։

—Բօրթօ, կրկնեց Կրիմօ, որ թուաբանական նոր գործողութեան մը սկսաւ։

—Լսած եմ, աւելցուց Պլէզուա խօսքը Մուսքզօնի ուղղելով, որ Բօրթօն Սպանիոյ պատուական մէկ գինին է։

—Պատուակա՛ն, ըսաւ Մուսքզօն՝ իր լեզուին ծայրը շրթունքներուն վրայ դնելով, պատուական։ Պ. Պրասիէօի շտեմարանին մէջ անկից կայ։

—Կարելի չէ՞ աղաչել սա անգլիացիներուն, որ մեզի շիշ մը ծախէին, հարցուց Պլէզուա։

—Ծախե՛լ, ըսաւ Մուսքզօն իր աւարառութեան հին յիշատակները միտքը բերելով։ Երիտասա՛րդ, խօսքէդ կ'երեւի որ դեռ համբակ մէկն ես աշխարհի բաներուն մէջ։ Ինչո՞ւ համար ծախու առնել կ'ուզես երբ կարելի է առնել։

—Առնե՛լ, ըսաւ Պլէզուա, ընկերին ստացուածքին աչք տնկել. ինծ կ'երեւի թէ այս բանը արգիլեալ է։

—Ո՞ւր տեղ, հարցուց Մուսքզօն։

—Աստուծոյ կամ եկեղեցւոյ պատուիրանքներուն մէջ, չգիտեմ թէ որո՞ւ մէջ. բայց սա գիտեմ որ, այսպէս գրուած է։

Մի՛ տենկեր աչք ուրիշին բանին
Նոյնպէս եւ ոչ անոր կնիկին։

—Անհաւասի՛կ, դարձեալ աղու փաստ մը, Պ. Պլէզուա, ըսաւ Մուսքզօն իր ամէնէն խրոխտ ձայնովը։ Այո՛, տղայական փաստ, կը կրկնեմ խօսքս։ Ս. Գրոց մէջ ո՞ւր տեսար որ անգլիացիք քու ընկերդ ըլլան։

—Տեղ մը չկայ, ըսածդ ճիշդ է, ըսաւ Պլէզուա, գէթ միտքէս ելած պիտի ըլլայ։

—Տղայական փաստ, ահա կը կրկնեմ, աւելցուց Մուսքզօն։ Եթէ Կրիմօի և ինծի պէս պատերազմ ըրէիր տասը տարի, սիրելիդ իմ Պլէզուա, այն ատեն պիտի կարենայիր ընկերի և թշնամիի մէջ եղած տարբերութիւնը գտնել։ Արդ՝ անգլիացի մը թշնամի մըն է կարծեմ, և այս Բօրթօի գինին անգլիացիին է։ Ուրեմն մերն է, քանի որ մենք գաղղիացի ենք։ Միթէ չե՞ս գիտեր սա առածը. թշնամին ո՛րքան կողոպտես շահ մըն է։

Այս ճարտարաբանութիւնը, որ Մուսքզօնի երկար փորձառութենէն քաղուած հեղինակութեան վրայ հիմնուած էր, ապշեցուց Պլէզուան։ Գլուխը ծռեց որպէս թէ ամփոփուելու, և յանկարծ անդիմադրելի առարկութեամբ զինուած մարդու մը պէս գլուխը վեր առնելով.

—Հապա մեր տէրե՞րը, ըսաւ, միթէ քեզի համամի՞տ են, Պ. Մուսքզօն։

Մուսքզօն արհամարհանքով ժպտեցաւ։

—Թերեւս պէտք է որ, ըսաւ, երթամ այն անուանի ազնուականներուն քունը վրդովեմ ըսելու համար. «Պարո՛ններ, ձեր Մուսքզօն սպասաւորը ծարաւի է, պիտի ներէ՞ք արդեօք անոր որ խմէ»։ Պ. Պրասիէօին ի՞նչ փոյթն է, կը հարցնեմ քեզի, որ ես ծարաւի եմ թէ ոչ։

—Շա՛տ սուղ գինի է այն, ըսաւ Պլէզուա գլուխը ցնցելով։

—Եթէ ըմպելին ոսկի իսկ ըլլար, Պ. Պլէզուա, ըսաւ

Մուսքդօն, մեր մեծաւորները անկից չպիտի զրկուէին։ Գիտցի՛ր որ Պրասիէօ սեպուհը ինքնին բաւական հարուստ է տակառ մը Պորտօ խմելու, եթէ կաթիլը կէս ոսկի գին անգամ վճարելու ստիպուէր։ Արդ՝ չեմ հասկնար, շարունակեց Մուսքդօն ալ աւելի պարծենալով զուարթութեամբ, թէ ի՛նչ պատճառաւ սպասաւորները անկից զուրկ պիտի մնան, քանի որ տէրերը չպիտի զրկուէին։

Եւ Մուսքդօն ոտք ելլելով գարեջուրի աման առաւ, որուն մինչեւ յետին կաթիլը նաւուն եզերքէն թափեց եւ վեհափառօրէն դէպի այն դուռը քալեց որ սենեակին հետ հաղորդակցութիւն ունէր։

—Հա՛, հա՛, գոց է, ըսաւ։ Այս սատանայ անգլիացիք որչափ կասկածոտ են։

—Գո՛ց, ըսաւ Պլէզուա Մուսքդօնի պէս մնացած ձայնով մը։ Ա՛հ, կրո՛ղ, ի՛նչ դժբախտութիւն, նայէ անգամ մը որ սիրտս ալ երթալով կը խառնուի, ինչպէս որ կը զգամ։

Մուսքդօն Պլէզուայի կողմը դարձաւ այնպէս ողորմելի դէմքով որ յայտնապէս կ՚երեւէր թէ բարեսիրտ երիտասարդին վհատութեան յետին ծայր մասնակից կը գտնուէր։

—Գո՛ց, կրկնեց ան։

—Բայց, յարեց Պլէզուա, պատմած ես ինծի, Պ. Մուսքդօն որ անգամ մը երիտասարդութեանդ ատեն՝ Շանդիլիի մէջ կարծեմ, մեծաւորդ եւ ինքզինքդ կերակրեցիր կաքաւներ բռնելով վիզերէն, կարթով ծածաններ եւ վարմով չիչեր։

—Անշուշտ, պատասխանեց Մուսքդօն, ամբողջովին ճշմարտութիւն է այդ, եւ ահա Կրիմօ կրնայ վկայել։ Բայց շտեմարանը լուսամուտ մը ունէր, եւ գինին շիշերով էր։ Այս միջնորմէն չեմ կրնար վարմս նետել, եւ ոչ լարով տակառիկ մը քաշել, որ թերեւս երկու կենդինար կը կշռէ։

—Ո՛չ, բայց կարող ես միջնորմին երկու երեք տախտակները բանալ, ըսաւ Պլէզուա, եւ տակառին մէկուն վրայ ծակ մը բանալ գչիրով մը։

Մուսքդօն իր կլո՛ր աչքերը անհնարին բացաւ, եւ Պլէզուային նայելով իբրեւ սքանչած մարդ մը որ ուրիշ մարդու մը վրայ մտքէն չանցած յատկութիւններ կը տեսնէ։

—Ճշմարիտ է, ըսաւ, կարելի է այդ. բայց մկրատ մը կա՞յ տախտակները քակելու եւ գչիր մը տակառը ծակելու համար։

—Գործիքներու ծրարը, ըսաւ Կրիմօ իր հաշիւներուն կշիռը հաստատելով։

—Ա՛հ, այո՛, ծրարը, ըսաւ Մուսքդօն, ես բոլորովին մոռցեր էի։

Արդարեւ՝ Կրիմօ ո՛չ միայն խումբին անտեսն էր այլ նաեւ անոր զինագործը։ Արդ՝ որովհետեւ Կրիմօ ծայրագոյն զգուշութեան տէր մարդ մըն էր, այն ծրարը իր պարկին մէջ խնամքով փաթթուած, անհրաժեշտ եղած բոլոր գործիքները կը պարունակէր։

Հետեւապէս բաւական խոշոր գչիր մը կար անոր մէջ։

Մուսքդօն զայն առաւ։

Իսկ մկրատը հեռուն փնտռելու տեղ չկար, մէջքը դրած դաշոյնը կրնար անոր տեղը աւելի աղէկ բռնել։ Մուսքդօն այնպիսի կէտ մը փնտռեց որ տախտակները ճեղք ունենան, եւ այս ճեղքը դիւրաւ գտնելով շուտ մը գործի սկսաւ։

Պլէզուա զարմացմամբ խառն անհամբերութեամբ անոր ըրածը կը դիտէր, ատեն ատեն՝ գամ մը քակելու կամ կշիռ մը մտածելու կերպին վրայ խիստ մտացի եւ պայծառ գիտողութիւններ նետելով։

Պահ մը ետք՝ Մուսքդօն երեք հատ տախտակ քակեց։

—Լա՛ւ է, ըսաւ Պլէզուա։

Մուսքդօն գորտի առակին ներհակն էր, որ ինքզինքը եղածէն աւելի խոշոր կը կարծէր։ Դժբախտաբար եթէ անունին երրորդ մասը կրճատելու յաջողեցաւ, նոյն յաջողութիւնը չունեցաւ իր փորի մասին։ Բացուած ճեղքէն անցնելու փորձեց եւ ցաւօք սրտի տեսաւ որ դեռ եւս երկու երեք հատ տախտակ հանել պէտք էր որպէսզի կարենայ հասակը ներս անցնել։

Հառաչ մը հանեց եւ նորէն գո[illegible] սկսելու համար քաշուեցաւ ։

Բայց Կրիմօ որ իր հաշիւները աւարտեր էր, ոտքի ելեր եւ սկսուած գործին համար խորին ուշադրութիւն տալով իր երկու ընկերներուն մօտեցեր եւ տեսեր էր Աւետեաց երկիրը մտնելու համար Մուսքըտօնի թափած ապարդիւն ճիգը ։

—Ե՛ս ըսաւ Կրիմօ ։

Այս խօսքը ինքնին նուազ մը կ՚արժէր, որ ինքնին ինչպէս որ յայտնի է, քնարերգութիւն մը կարժէ ։

Մուսքըտօն գլուխը դարձուց ։

—Ի՞նչ դուն, հարցուց ան ։

—Ե՛ս պիտի անցնիմ ։

—Իրաւ է, ըսաւ Մուսքըտօն իր բարեկամին երկայն ու ու բարակ մարմնոյն վրայ ակնարկ մը նետելով, դուն պիտի կարենաս անցնիլ, եւ մանաւանդ դիւրութեամբ ։

—Ճիշդ է, լեցուն տակառները գիտէ, ըսաւ Պլէզուա, քանի որ արդէն տ՚Արդանեանի ասպետին հետ ամբարը իջաւ ։ Թո՛ղ որ Պ. Կրիմօն անցնի, Պ. Մուսքըտօն ։

—Ես ալ այդ Կրիմօին չափ կրնայի անցնիլ, ըսաւ Մուսքըտօն, քիչ մը դժկամակելով ։

—Այո՛, բայց աւելի երկար պիտի տեւէր, եւ շատ ծարաւի եմ ։ Կը զգամ որ սիրտս երթալով կը խառնուի ։ Ուրեմն անցի՛ր, Կրիմօ, ըսաւ Մուսքըտօն՝ իր տեղը արշաւանքի փորձելու ելնող անձին գարեջուրի ամանը եւ գշիրը տալով ։

—Բաժակները լուա՛, ըսաւ Կրիմօ ։

Յետոյ Մուսքըտօնի բարեկամական շարժում մը ըրաւ, որպէսզի այս վերջինս իրեն ներէ ուրիշ մը փառաւորապէս սկսուած արշաւանք մը աւարտելու եւ օձի մը պէս բացուած ճեղքէն ներս մտաւ եւ աներեւոյթ եղաւ ։

Պլէզուա լիովին յափշտակուած կ՚երեւէր ։ Անգլիա գալէն ի վեր՝ այն առօրինակ մարդոց ձեռքով՝ որոնց երջանկաբար միացած էր, գործուած բոլոր նշանաւոր քաջութիւններէն այս քաջութիւնը ամէնէն աւելի հրաշալի կ՚երեւէր իրեն ։

—Հիմակ պիտի տեսնես ըսաւ, այն ատեն Մուսքըտօն Պլէզուային նայելով այնպիսի գերազանցութեամբ մը որուն յօժարամիտ գլուխ ծռեց. պիտի տեսնես հիմակ, Պլէզուա, ինչպէ՛ս մենք, վաղեմի զինուորներ, կը խմենք երբ ծարաւի ենք ։

—Վերարկո՛ւն, ըսաւ Կրիմօ ամբարին խորէն ։

—Ճի՛շդ է, ըսաւ Մուսքըտօն ։

—Ի՞նչ կը փափաքի, հարցուց Պլէզուա ։

—Կը փափաքի որ ճեղքը վերարկուով մը գոցենք ։

—Ինչո՞ւ համար, հարցուց Պլէզուա ։

—Անմի՛տ, ըսաւ Մուսքըտօն, հապա եթէ մէկը ներս մտնէ ։

—Հա՛, իրաւ է, գոչեց Պլէզուա իր զարմանքը ալ աւելի շատնալով ։ Բայց չպիտի կարենայ որոշ տեսնել ։

—Կրիմօ միշտ պայծառ կը տեսնէ, պատասխանեց Մուսքըտօն, թէ՛ գիշերը եւ թէ ցերեկը ։

—Շա՛տ բարեբաղդ է, ըսաւ Պլէզուա. երբ կանթեղ չունիմ, ես չեմ կրնար երկու քայլ առնել առանց գլուխս պատին զարնելու ։

—Վասնզի դուն զինուորութիւն ըրած չես, ըսաւ Մուսքըտօն, եթէ ոչ փուռի մը մէջէն ասեղ մը գտնելու պիտի վարժուէիր ։ Բայց լռութի՛ւն, կարծեմ թէ մարդ կուգայ ։

Մուսքըտօն զգուշութեան համար սուլեց, այնպէս որ սպասաւորներուն սովորական էր իրենց երիտասարդութեան ատեն, իր տեղը բռնեց սեղանին առջեւ եւ Պլէզուային ալ նոյնը ընելու նշան ըրաւ ։

Պլէզուա հնազանդեցաւ ։

Դուռը բացուեցաւ ։ Երկու մարդիկ իրենց վերարկուներուն մէջ փաթթուած երեւցան ։

—Հօ՛, հօ՛, ըսաւ անոնցմէ մին, դեռ արթո՞ւն էք, մինչդեռ ժամը տասնըմէկը քառորդ անցեր է ։ Ասիկա կանոնի հակառակ է ։ Քառորդէ մը լոյսը մարեցէք եւ խոր քուն մտէք ։

Երկու մարդիկ առաջ անցան դէպի այն սենեակին դուռը, ուր առեր մտեր էր Կրիմօ. դուռը բացին, ներս մտան եւ իրենց ետեւէն գոցեցին ։

—Ա՜հ, ըսաւ Պլէզուա սարսալով, կորսուեցա՜ւ։

—Շատ նրբամիտ սատանայ մըն է այս Կրիմօ, մրմռաց Մուսքդօն։

Եւ սպասեցին՝ իրենց ականջը չորս բանալով և շունչը բռնելով։

Տասը վայրկեան անցաւ, նոյն միջոցին աղմուկ մը չելաւ, ուստի կը հասկցուէր որ Կրիմօ բռնուած չէր։

Քիչ ատենէն Մուսքդօն և Պլէզուա դրան վերստին բացուիլը տեսան, վերարկուով երկու մարդիկ դուրս ելան, մտնելու ժամանակ ի՛նչ զգուշութեամբ որ դուռը բացին նոյնպէս գոցեցին, և հեռացան նորէն կրկնելով պառկելու և լոյսը մարելու պատուէրը։

—Պիտի հնազանդի՞նք, հարցուց Պլէզուա, այս ամէնը ինծի կասկածելի կը թուի։

—Քառորդ մը ըսին, դեռ հինգ վայրկեան ունինք պատասխանեց Մուսքդօն։

—Գէթ եթէ մեծաւորներուն իմաց տայինք։

—Կրիմօին սպասենք։

—Բայց եթէ զանիկա սպաննեցին։

—Կրիմօ պիտի պոռար այն ատեն։

—Գիտե՞ս որ գրեթէ համր է։

—Այն ատեն հարուածին ձայնը կը լսէինք։

—Բայց եթէ չվերադառնայ։

—Ահաւասիկ եկաւ։

Արդարև՝ նոյն միջոցին իսկ Կրիմօ վերարկուն կը բանար, որով ճեղքը գոցեր էին և անկից դուրս կ՚ելլէր, երեսը մոխիր դարձած և սարսափէն աչքերը այնքան կլորցած էին որ լայն սպիտակ շրջանակի մը մէջ փոքրիկ բիբ մը կ՚երևէր։ Ձեռքը բռներ էր գարեջուրի ամանը տեսակ մը նիւթով լեցուն․ նոյն ամանը մխոտ կանթեղին հանած լոյսին մօտեցուց, և աս պարզ միավանկը արտասանեց, հօ՛, այնպիսի խորին զարհուրանաց երևոյթով մը որ Մուսքդօն լեղապատառ ետ քաշուեցաւ և քիչ մնաց որ Պլէզուա պիտի մարէր։

Սակայն երկուքն ալ հետաքրքիր ակնարկ մը նետեցին գարեջուրի ամանին մէջ․ լեցուն էր վառօդով։

Երբ անգամ մը համոզուեցաւ որ նաւը վառօդով բեռնաւորուած էր քան թէ գինիով․ Կրիմօ դէպի ամբարին բերանը վազեց և վար իջնելով փութաց չորս բարեկամներու քնացած սենեակը։ Դուռը մեղմիկ հրեց, և դուռը բացուելով անոր ետևը պառկող տ՚Արդանեանը արթնցուց։

Տ՚Արդանեան այն ինչ Կրիմօի այլանդակ երեսը տեսաւ, գուշակեց թէ կարգէ դուրս բան մը կ՚անցնէր և պոռալ ուզեց․ Բայց Կրիմօ խօսքէ աւելի արագ շարժումով մը՝ անոր շրթունքներուն վրայ մէկ մատը դրաւ, և երեք քայլ անդին գտնուած փոքրիկ գիշերային կանթեղը մարեց մէկ շունչով, թէև չէր յուսացուեր որ այնպիսի լղար մարմին մը այնչափ շունչ ունենայ։

Տ՚Արդանեան արմուկին վրայ ելաւ, Կրիմօ ծունկին մէկը գետին դրաւ, և այսպէս գլուխը երկնցուցած՝ բոլոր զգայնութիւնը գրգռուած՝ անոր ականջէն վար փսփսաց պատմութիւն մը որ՝ ինքնին բաւական թատերական էր, և շարժումի ու դէմքի բացատրութեան կարօտութիւն չկար։

Նոյն միջոցին՝ Աթօս, Բորթօս և Արամիս՝ ութ օրէ ի վեր չքնացող մարդոց պէս կը ննջէին, և միջնակամուրջին մէջ, Մուսքդօն առ զգուշութեան իր ժապաւէնները կը կապէր, մինչդեռ Պլէզուա, սարսափահար, մազերը գլուխին վրայ ցցուած՝ նոյնը ընելու կը ջանար։

Ահաւասիկ անցած դարձածը։

Հազիւ թէ Կրիմօ ճեղքուածքէն ներս մտաւ և առաջին սենեակը գտաւ ինքզինքը որ սկսաւ խուզարկել և տակառի մը հանդիպեցաւ։ Վրան զարկաւ, տակառը պարապ էր։ Ուրիշ մը անցաւ, այն ևս դատարկ էր․ բայց նոյն փորձը երրորդի մը վրայ կրկնելուն, այնպիսի հոծ ձայն մը հանեց որ սխալմունք մը չէր կրնար ըլլալ։ Կրիմօ հասկցաւ որ այն տակառը լեցուն էր։

Կեցաւ անոր մօտ, յարմար տեղ մը փնտռեց իր գչիրովը

զայն ծակելու և նոյն տեղը փնտռելու առթին, ձեռքը ծորակի մը վրայ դրաւ։

—Լա՛ւ, ըսաւ Կրիմօ, ահա աշխատանքէ մը զիս կազատէ այս ծորակը։

Եւ իր գարեջուրի ամանը մօտեցուց, ծորակը դարձուց և զգաց որ պարունակած նիւթը մէկ ամանէ միւս ամանը ծանր ծանր կը հոսէր։

Կրիմօ՝ առաջուց զգուշութեամբ ծորակը գոցելէն ետք՝ ամանը շրթունքներուն պիտի տանէր, երբ Մուսքդօնի զգուշութեան համար ըրած նշանը լսեց։ Կարծեց թէ գիշերային պահակներ շրջան կ՚ընեն, և իսկոյն երկու տակառներու մէջտեղ սահելով մէկուն ետևը պահուեցաւ։

Իրաւ՝ պահ մը ետք դուռը բացուեցաւ և երկու մարդոց ներս մտնելէն յետոյ գոցուեցաւ. այս մարդիկը անոնք էին որոնք Պլէզուայի և Մուսքդօնի առջևէն անցնիլ դառնալը տեսանք՝ հրաման տալով անոնց որ լոյսը մարեն։

Այս մարդերէն մէկուն ձեռքը լապտեր մը կար, որուն ապակիները զգուշութեամբ գոցուած էին, և որ այնքան բարձր էր որ բոցը չէր կրնար անոր գագաթը հասնիլ։ Ասկէ զատ՝ նոյնիսկ ապակիները թերթ մը սպիտակ թուղթով ծածկուած էին, որ լոյսը կը սեղմէր կամ կը քաշէր։

Այս մարդը Կրօզլօն էր։

Միւս մարդը՝ երկայն, գիւրաբեկ և ճերմակ չուանի պէս ոլորած բան մը կը բռնէր։ Իր դէմքը լայնածիր գլխարկով մը ծածկուած էր։ Կրիմօ կարծելով թէ ի՛նչ դիտումով որ ինքը ամբարը իջեր էր նոյն դիտաւորութիւնը ունէին նաև այս մարդիկը, և թէ՝ իրեն պէս Բօրթօի գինիին այցելութիւն մը ընելու եկեր էին, աւելի ևս իր տակառին ետևը սքլեցաւ ըսելով իւրովի, որ եթէ երևան ելնէ իսկ, մեծ յանցանք մը գործած չպիտի սեպուի։

Երբ երկու մարդիկ հասան այն տակառին առջևը որուն ետևը Կրիմօն պահուած էր ծածկապէս, կանգ առին։

—Միթէ պատրոյգը քո՞վդ է, հարցուց անգլիերէն լապտերը կրող մարդը։

—Ահաւասի՛կ, ըսաւ միւսը։

Այս վերջինը ձայնը լսելուն՝ Կրիմօ դող ելաւ, և սարսուռ մը զգաց որ մինչև ոսկորներուն ծուծը իջաւ. մեղմօրէն շարժելով մինչև որ գլուխը փայտի շրջանակը անցուց, ճանչցաւ Մորտօնդի գունատ դէմքը անոր լայն գլխարկին ներքև։

—Այս պատրոյգը ո՞րչափ ատեն կրնայ տևել հարցուց ան։

—Բայց... միայն գրեթէ հինգ վայրկեան, ըսաւ նաւապետը։

Այս ձայնն ալ Կրիմօի անծանօթ չէր։ Իր աչքերը մէկէն միւսը անցաւ և Մորտօնդէն ետք՝ ճանչցաւ նաև Կրօզլօն։

—Ուրեմն, ըսաւ Մորտօնդ, պէտք է ազդարարես մարդոցդ որ պատրաստ գտնուին, առանց ըսելու թէ ի՛նչ բանի համար է։ Միթէ նաւակը նաւուն ետևէն կուգա՞յ։

—Ինչպէս որ շուն մը կը հետևի իր տիրոջ կանեփի լարով մը կապուած։

—Ուրեմն, երբ ժամացոյցը կէս գիշերէն ետք՝ քառորդ նշանակէ, մարդիկդ կը ժողվես և անշշուկ նաւակը կ՚իջնես...։

—Պատրոյգին կրակը տալէ՞ն ետք։

—Այդ հոգը իմ վրաս պիտի առնեմ։ Իմ վրէժխնդրութեանս վրայ ապահով ըլլալ կ՚ուզեմ։ Թիերը նաւակին մէ՞ջն են։

—Ամէն ինչ պատրաստ է։

—Լա՛ւ։

—Ուրեմն, այսպէս պիտի կարգադրուի։

Մորտօնդ ծունկը կրկնեց և ծորակին մէջ դրաւ պատրոյգին մէկ ծայրը, որպէսզի այնուհետև միւս ծայրին կրակը տալու գործը միայն մնայ։

Յետոյ՝ այս գործողութիւնը աւարտելով, իր ժամացոյցը հանեց։

—Լսեցի՞ր, կէս գիշերէն քառորդ մը ետք, ըսաւ ան ոտքի ելնելով, այսինքն...։

Ժամացոյցին նայեցաւ։

— Քսան վայրկեանէն։

— Շա՛տ լաւ, պարոն, պատասխանեց Կրօզլօ. միայն պարտիմ վերջին անգամ դիտել տալ ձեզ որ ձեր առանձնած պաշտօնը վտանգ ունի, և աւելի լաւ է մեր մարդոց մէկուն յանձնել պատրոյգին կրակ տալու գործը։

— Սիրելի Կրօզլօ, ըսաւ Մորտօնդ, գիտես անշուշտ գաղղիական սա առածը. Աջ ձեռքիդ բռածը ձախին մի՛ թողուր(*)։ Այս առածը պիտի գործադրեմ։

Կրիմօ՝ ամէն բան եթէ ոչ հասկցեր՝ գէթ մտիկ ըրեր էր. բայց աչքերը լեզուին իմացողութեան պակասը կը լրացնէր. տեսեր և ճանչցեր էր հրացանակիրներուն երկու մահացու թշնամիները. տեսեր էր Մորտօնդի պատրոյգը պատրաստելը. լսեր էր առածը, զոր իրեն մեծագոյն դիւրութեան համար Մորտօնդ գաղղիերէն բացատրեր էր։

Ի վերջոյ ձեռքը բռնած թակոյկին պարունակը կը չոյէր ու կը շօշափէր, և Մուսքըտօնի ու Պլէզուայի սպառած ըմպելիներուն տեղ՝ կոշտ վառօդի մը հատերը իր ատամներուն ներքեւ կը ճռռչէին և կը ճզմուէին։

Մորտօնդ նաւաստիներուն հետ հեռացաւ։ Դրան մօտ կանգ առաւ ականջ դնելով։

— Կը լսե՞ս, ի՛նչպէս կը քնանան, ըսաւ Մորտօնդ։

Արդարեւ՝ տախտակին ետեւէն կը լսուէր Բորթօսի խորդալը։

— Աստուած է զանոնք մեզի յանձնողը, ըսաւ Կրօզլօ։

Եւ միասին դուրս ելան։

(*) On n'est bien servi que par soi-même.

Ե.

ԲՕՐԹՕԻ ԳԻՆԻՆ

(Շարունակութիւն)

Կրիմօ սպասեց որ փականքին մէջ դրան լեզուակին կրճտելը լսէ, և երբ ստուգեց որ առանձին է, կամացուկ մը պատին երկայնքը կանգ առաւ։

— Ա՜հ, ըրաւ ան իր թեւովը սրբելով ճակտին վրայ փայլող քրտինքի կաթիլները, ի՜նչ մեծ բարեբաղդութիւն էր Մուսքըտօնի ծարաւցած ըլլալը։

Իր ծակէն անցնելու փութաց, դեռ եւս երազել կարծելով, բայց վառօդին տեսքը գարեջուրի ամանին մէջ հաստատեց թէ այս երազը մահաբեր ճիւաղ մըն է։

Ինչպէս որ դիւրին է մտածել, տ'Արդանեան բոլոր այս պարագաները աճեցուն հետաքրքրութեամբ մտիկ ըրաւ, և առանց սպասելու Կրիմօի պատմութեան վախճանին, առանց աղմուկ հանելու՝ ոտքի ելաւ, և բերանը Արամիսի ականջին մօտեցնելով՝ որ ձախ կողմը կը քնանար, և նոյն միջոցին ուսին դպչելով՝ որպէսզի յանկարծական շարժման առաջքը առնէ։

— Ասպե՛տ, ըսաւ անոր, ելի՛ր և բնաւ աղմուկ մի՛ հաներ։

Արամիս արթնցաւ։ Տ'Արդանեան իր հրաւէրը կրկնեց ձեռքը սեղմելով։ Արամիս հնազանդեցաւ։

— Ձախ կողմդ է Աթօսը, ըսաւ ան, ձայն տո՛ւր անոր ինչպէս որ ես քեզի տուի։

Արամիս դիւրաւ արթնցուց Աթօսը, որուն քունը թեթեւ էր, ինչպէս է ամէն նուրբ և ջղային բնաւորութեան տէր

մարդոց քունը․ բայց աւելի շատ դժուարութիւն կրեցին Բօրթօսը արթնցնելու․ իր քունը այսպէս ընդհատելու համար եղած պատճառները հարցնելու վրայ էր, և այս ընդհատումը իրեն շատ անախորժ կը թուէր, երբ տ'Արդանեան պատասխանի տեղ, ձեռքը անոր բերնին մէջ դրաւ։

Այն ատեն մեր Կասքօնը՝ իր թևերը բանալով և իրեն բերելով, իր բարեկամաց երեք գլուխները բազուկներուն շրջանին մէջ ամփոփեց, այնպէս որ իրարու դպան։

—Բա՛րեկամներ, ըսաւ ա՛նմիջապէս այս նաւէն պիտի ելլենք, թէ ոչ անոր մէջ մեր մահը պիտի գտնենք։

—Բա՛, ըսաւ, Աթօս, դարձեա՞լ։

—Գիտէ՞ք արդեօք թէ նաւապետը ո՛վ է։

—Ո՛չ։

—Կրօզլօ հարիւրապետը։

Երեք հրացանակիրներուն սարսուռը տ'Արդանեանի յայտնեց որ իր խօսքը բարեկամներուն վրայ ազդեցութիւն մը ընելու սկսեր էր։

—Կրօզլօ՛, ըսաւ Արամիս, սատանա՛յ։

—Ի՞նչ բան է այս Կրօզլօն, հարցուց Բօսթօս, այլ ես չեմ յիշեր։

—Բարրիի գլուխը պատռողն է, և այժմ մերինները պատռելու կը պատրաստուի։

—Հօ՛, հօ՛։

—Եւ միթէ անոր տեղակալն ո՞վ է, գիտէ՞ք։

—Տեղակալ չունի, ըսաւ Աթօս։ Զօրս մարդով նաւու մը մէջ տեղակալ չի գտնուիր։

—Այո՛, բայց Պ. Կրօզլօն ուրիշ նաւապետներու չի նմանիր․ իր տեղակալին անունն է Մորտօնդ։

Այս անգամ հրացանակիրները միայն սարսուռ մը չըզգացին, այլ գրեթէ ճիչ մը հանեցին։ Այս անպարտելի մարդիկ իրենց վրայ այս անունին ունեցած խորհրդաւոր և աղէտաբեր ազդեցութիւնը կը կրէին, սարսափ կը զգային երբ միայն զայն արտասանէին։

—Ի՞նչ ընել պէտք է, ըսաւ Աթօս։

—Պէտք է նաւը գրաւել, ըսաւ Արամիս։

—Եւ զանիկա սպաննել, ըսաւ Բօրթօս։

—Նաւին տակը վառօդ կայ, ըսաւ տ'Արդանեան։ Այն տակառները որոնց մէջ կը կարծէի թէ Բօրթօի գինի կայ, վառօդի տակառներ են։ Երբ Մորտօնդ տեսնէ որ գաղտնիքը պարզուեցաւ, ամէն ինչ, բարեկամ թէ թշնամի երկինք պիտի հանէ, և ճշմարի՛տ վկայ, անչնորհ ընկեր մըն է այն և չեմ ուզեր որ անոր ընկերակցութեամբը ներկայանամ երկինքը կամ դժոխքը։

—Ուրեմն յատակագիծ մը ունի՞ս, հարցուց Աթօս։

—Այո՛։

—Ի՞նչ է։

—Միթէ իմ վրաս վստահութիւն ունի՞ք։

—Հրամայէ՛, ըսին երեք հրացանակիրներն ի միասին։

—Լա՛ւ ուրեմն, եկէ՛ք։

Տ'Արդանեան խաղավակի մը նման պատուհանի մը գնաց, բայց մարդ անցնելու չափ լայն էր. կամացուկ մը ծխնիին վրայ սահեցուց։

—Ահաւասիկ ճամբան, ըսաւ ան։

—Սատանա՛յ, ըսաւ Արամիս, շատ ցուրտ է, սիրելի բարեկամ։

—Եթէ կ'ուզես՝ հոս կեցիր, բայց կ'ազդարարեմ քեզ որ քիչէն շատ տաք պիտի ընէ։

—Բայց չենք կրնար լողալով ցամաք հասնիլ։

—Նաւակը ետևէն կուգայ․ նաւակը կը մտնենք և չուանը կը կտրենք։ Ահա այս է բոլոր գործը։ Օն, պարոննե՛ր։

—Պահ մը սպասեցէք, ըսաւ Աթօս, ծառանե՞րը։

—Ահաւասիկ հոս ենք, ըսին Մուսքըթօն և Պլէնշէ, զորս Կրիմօ գացեր էր կանչելու որպէսզի իրենց բոլոր ուժը խուցին մէջ կեդրոնացնեն, և որոնք՝ ամբարին բերնէն՝ որ գրեթէ դրան հետ հաղորդակցութիւն ունէր, ներս մտեր էին։

Սակայն երեք բարեկամները անշարժ մնացեր էին այն

սոսկալի տեսարանին առջեւ, զոր տ'Արդանեան իրենց աչքերուն պարզեր էր փեղկը վերցնելով և զոր նոյն նեղ բացուածքէն կը տեսնէին։

Արդարեւ՝ ո՛վ որ անգամ մը այս տեսարանը տեսած է, գիտէ թէ չկայ այնքան չափազանց զարհուրելի բան մը որչափ ալեծուփ ծով մը որ խուլ մռմռունչներով իր սեւ կոհակները կը թաւալէ ձմեռային լուսնի մը աղօտ պայծառութեան ներքեւ։

—Կրօ՛ղ, ըսաւ տ'Արդանեան, կ'երեւի ինծի թէ կը վարանինք։ Եթէ վարանինք մենք, ուրեմն ի՞նչ պիտի ընեն մեր սպասաւորները։

—Ես չեմ վարանիր, ե՛ս, ըսաւ Կրիմօ։

—Պա՛րոն, ըսաւ Պլէզուա, ես միայն գետերուն մէջ լողալ գիտեմ, ահա ձեզի կանխաւ կ'իմացնեմ։

—Իսկ ես բնաւ լողալ չգիտեմ, ըսաւ Մուսքըտօն։

Նոյն պահուն տ'Արդանեան բացուածքէն սահեր էր վար։

—Ուրեմն ա՞յսպէս որոշեր ես, բա՛րեկամ, ըսաւ Աթօս։

—Այո՛, պատասխանեց Կասքօնը։ Օ՛ն, Աթօս, դուն որ կատարեալ մարդ ես, համոզէ զանոնք։ Դուն, Արամիս, ծառաներուն հոգը տար։ Դուն, Բորթօս, ի՛նչ բան որ արգիլէ, սպաննէ՛։

Եւ տ'Արդանեան՝ Աթօսին ձեռքը սեղմելէն ետք՝ միջոց մը ընտրեց երբ ելեւէջի շարժմամբ նաւը յետոյս սուզելուն ծովը մտաւ և արդէն ջուրը մինչեւ մէջքը կը պատէր։

Աթօս անոր ետեւէն ինկաւ դեռ նաւը չելած։ Աթօսէն ետք նաւը ջուրին վրայ ելաւ և տեսան որ զայն կապող պարանը կարկամելով ջուրէն դուրս ելաւ։

Տ'Արդանեան դէպի այն պարանը լողաց և զայն բռնեց։ Այնտեղ նոյն պարանին կախուած մնաց մէկ ձեռքով, և գլուխը միայն ջուրէն դուրս էր։

Վայրկեան մը ետք՝ Աթօս անոր միացաւ։

Յետոյ նաւին միւս կողմը երկու ուրիշ գլուխներ ջուրէն դուրս անմնուեցան։ Արամիսին և Կրիմօին գլուխներն էին։

—Պլէզուա հոգ կը պատճառէ ինծի, ըսաւ Աթօս։ Միթէ չլսեցի՞ր, տ'Արդանեան, որ ըսաւ թէ մինակ գետերու մէջ լողալ գիտէ։

—Երբ մարդ լողալ գիտէ, ամէն ուրեք կը լողայ, ըսաւ տ'Արդանեան. նաւակը, նաւա՛կը եկէք։

—Բայց Բորթօսը չեմ տեսներ։

—Բորթօս հիմակ կը հասնի, հանգիստ եղի՛ր, նոյն իսկ Լէվիաթանի պէս կը լողայ ան։

Իրաւ ալ Բորթօս բնաւ չէր երեւար. վասնզի կէս ծիծաղական, կէս եղերական տեսարան մը կ'անցնէր իր Մուսքըտօնի և Պլէզուայի մէջ։

Ասոնք ծովուն ձայնէն, հովին սուլելէն զարհուրելով և այն անդունդին վրայ սեւ ալիքներու եռալէն լեղապատառ՝ փոխանակ առաջ անցնելու կ'ընկրկէին։

—Օ՛ն, օ՛ն, ըսաւ Բորթօս. ծո՛վը։

—Բայց, պարո՛ն, կ'ըսէր Մուսքըտօն, լողալ չգիտեմ, զիս այստեղ ձգէ։

—Զիս ալ, պա՛րոն, կ'ըսէր Պլէզուա։

—Կը հաւաստեմ որ այն փոքրիկ նաւակին մէջ պիտի նեղեմ ձեզ, վրայ բերաւ Մուսքըտօն։

—Իսկ ես հասնելէս առաջ անտարակոյս պիտի խեղդուիմ, կը յարէր Պլէզուա։

—Է՛յ, թէ որ դուրս չելնէք երկուքնիդ ալ պիտի խեղդեմ, գոչեց Բորթօս անոնց կոկորդէն բռնելով։ Օ՛ն առաջ, Պլէզուա։

Բորթօսի երկաթէ ձեռքէն խեղդուած հառաչ մը եղաւ միայն Պլէզուայի պատասխանը, վասնզի հսկան անոր վզէն և ոտքէն բռնելով՝ տախտակի պէս պատուհանէն վար սահեցուց զանի և գլխիվայր ծովը նետեց։

—Հիմակ, Մո՛ւսքըտօն, ըսաւ Բորթօս, յուսամ որ տէրդ չպիտի մինակ թողուս։

—Ա՜հ, պարոն, ըսաւ Մուսքըտօն արտասուալի աչօք,

ինչո՞ւ համար նորէն պաշտօնի մտար, ո՛րչափ երջանիկ էինք Բրէժլոնի դղեակը։

Եւ առանց ուրիշ յանդիմանութիւն մը ընելու, Մուսքդօն հլու և հնազանդ, թէ՛ ճշմարիտ անձնուիրութենէ, թէ Պլէշուայի առած օրինակէն շարժեալ, գլխիվայր ծովը նետուեցաւ։ Արդարև վսեմ վարմունք մըն էր այս, վասնզի Մուսքդօն ինքզինքը մեռած կը կարծէր։

Բայց Բորթօս իր հաւատարիմ ընկերը երեսի վրայ թողլու մարդ չէր։ Տէրը այնքան մօտէն հետևեցաւ իր սպասաւորին, որ երկու մարմիններուն անկումը միևնոյն աղմուկը հանեց, այնպէս որ երբ Մուսքդօն ծովուն երեսը ելաւ բոլորովին կուրցած՝ Բորթօս իր լայն ձեռքովը զանիկա բռնեց, և կարող եղաւ, առանց շարժում մը ընելու, դէպի պարանը յառաջանալ ծովային աստուծոյ մը վեհափառութեամբ։

Նոյն միջոցին՝ Բորթօս իր թևին ներքև բանի մը ելալը տեսաւ։ Այս բանը բռնեց մազերէն։ Պլէշուան էր այն, որուն օգնութեան Աթօս կը հասնէր։

—Գնա՛, գնա՛, կո՛մս, ըսաւ Բորթօս, քեզնէ պէտք չունիմ։

Եւ արդարև զիստի ուժգին հարուածով մը՝ Բորթօս Ադամաստոր հսկային պէս կանգնեցաւ կոհակին վրայ և երեք անգամ ոստում ընելով՝ իր ընկերներուն մօտ գտաւ ինքզինքը։

Տ՚Արդանեան, Արամիս ու Կրիմօ օգնեցին Մուսքդօնին և Պլէշուային վեր ելնելու. ապա Բորթօսին կարգը եկաւ, որ նաւուն վրայ ելնելով իր սրունքովը՝ քիչ մնաց որ փոքրիկ նաւակը պիտի դարձնէր։

—Հապա Աթօսը, հարցուց տ՚Արդանեան։

—Ահա հոս եմ, ըսաւ Աթօս, որ նահանջին հսկող զօրապետի մը պէս՝ ամէնէն վերջը վեր ելնել ուզեր էր և նաւակին եզրը կը կենար։ Միթէ ամէնքնիդ նաւա՞կն էք։

—Ամէնքն ալ, ըսաւ տ՚Արդանեան։ Իսկ դուն, Աթօս, մի՞թէ դաշոյնդ քովդ է։

—Այո՛։

—Ուրեմն պարանը կտրէ և եկո՛ւր։

Աթօս իր գօտիէն դաշոյն մը հանեց և չուանը կտրեց. նաւը հեռացաւ, նաւակը կայուն մնաց, և միայն ալիքներուն տատանումէն կը շարժէր։

—Եկո՛ւր Աթօս, ըսաւ տ՚Արդանեան։

Եւ ձեռքը կարկառեց Լա Ֆէր կոմսին, որ ըստ կարգի նաւակին մէջ նստաւ։

—Ժամն էր որ հեռանայինք, ըսաւ Կասքօնը, և հիմայ հետաքրքրական բան մը պիտի տեսնէք։

Զ.

ԿՈՅՐ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐ

Արդարև, երբ տ՚Արդանեան այս խօսքը կ՚աւարտէր, սուլիչ մը հնչեց նաւուն վրայ, նաւը սկսեր էր մշուշին և մթութեան մէջ մտնել։

—Այս սուլիչը, ինչպէս որ քաջ կ՚իմանաք, վրայ բերաւ Կասքօնը, բան մը կը նշանակէ։

Նոյն պահուն կամուրջին վրայ լապտեր մը տեսան որ յետկոյս ստուերներ կը յօրինէր։

Յանկարծ ահաւելի աղաղակ մը, յուսահատութեան աղաղակ մը անջրպետէն անցաւ. և որպէս թէ այս աղաղակը ամպերը կը փարատէր, լուսինը ծածկող առագաստը հեռացաւ և նաւուն գորշ առագաստները՝ որ նոյն լոյսով արծաթափայլ կ՚երևէին, նոյնպէս և սևաթոյր պարանները երկնից երեսը նկարուեցան։

Նաւուն վրայ շուարեալ ստուերներ կը վազէին, և ողբալի աղաղակներ այս յիմարական պատկերներուն հետ կը լսուէին։

Այս աղաղակներուն մէջ՝ խելքի պատկին վրայ Մօրտօնդ տեսնուեցաւ ջահ մը ձեռքը։

Այս ստուերները որ ահաբեկ կը վազէին Կրօզլոն էր, որ՝ Մօրտօնդի նշանակած ժամուն իր բոլոր մարդիկը ժողվեր էր, մինչդեռ Մօրտօնդ՝ սենեակին դռնէն ականջ դնելէն ետև՝ որ նայի թէ հրացանակիրները միշտ քո՞ւն են, նաւուն յատակը իջեր էր, անոնց լռութենէն ապահով ըլլալով։

Արդարև՝ որո՞ւ մտքէն կրնար անցնիլ անցած դարձածը։

Հետևապէս Մօրտօնդ դուռը բացեր և պատրոյգին վառեր էր. վրէժխնդրութեամբ բորբոքած մարդու մը պէս վառ և վստահ ըլլալով ինքն իր վրայ, ինչպէս են անոնք զոր Աստուած կը կուրցնէ, պատրոյգին կրակ տուեր էր։

Նոյն պահուն՝ Կրօզլօ և իր նաւաստիները նաւուն ետևի կողմը գումարուեր էին։

—Չուանը բանեցէ՛ք և նաւակը մեղի քաշեցէ՛ք, ըսաւ Կրօզլօ։

Նաւաստիներէն մին պարանը բռնեց և քաշեց. պարանը առանց դիմադրութեան դէպի իրեն եկաւ։

—Պարանը կտրուա՛ծ է, գոչեց նաւաստին, մակոյկ չկայ։

—Ինչպէ՞ս, նաւակ չկա՛յ, ըսաւ Կրօզլօ ինքն ալ պատնէշին վրայ ցատկելով, անկարելի՛ բան է։

—Սակայն ըսածս ստոյգ է, յարեց նաւաստին, դուն ալ նայէ՛, նաւուն չուանին վրայ բան մը չկայ, և ասկէ զատ, ահաւասիկ պարանին ծայրը։

Ահա այն ատենն էր որ Կրօզլօ արձակեր էր այն մռնչիւնը զոր հրացանակիրները լսեր էին։

—Ի՞նչ կայ, գոչեց Մօրտօնդ, որ ամբարին ծակէն ելլելով՝ ինքն ալ վազեց նաւուն ետևի կողմը՝ ջահ ի ձեռին։

—Սա կայ որ մեր թշնամիները մեր ձեռքէն կը փախին, ատ կա որ պարանը կտրեցին և մակոյկին հետ խոյս կուտան։

Մօրտօնդ ոստում մը ըրաւ միայն դէպի խցիկը, որուն դուռը խորտակեց ոտքի հարուածով մը։

—Պարա՛պ, գոչեց ան։ Ո՛հ, սատանանե՛րը։

—Անոնց ետևէն երթանք, ըսաւ Կրօզլօ. հեռու չպիտի ըլլան, և անոնց վրայ քալելով ծովը կ'ընկղմենք։

—Այո՛, բայց կրա՛կը, ըսաւ Մօրտօնդ, կրակը դրի։

—Ի՞նչ բանի։

—Պատրոյգին։

—Կայծակնե՛ր, ոռնաց Կրօզլօ դէպի ամբարին ծակը վազելով։ Թերևս մարելու ժամանակ կայ։

Մօրտօնդ ահռելի ծիծաղով մը միայն պատասխանեց, և իր դէմքը ատելութեամբ այլայլած քան սարսափէն, դաժան աչքով երկինքը փնտռելով որ յետին անէծք մը արձակէ անոր դէմ, Մօրտօնդ նախ իր ջահը ծովը նետեց, և ահա ինքն ալ գահավէժ ինկաւ։

Նոյն պահուն, և մինչդեռ Կրօզլօ ամբարին սանդուղին վրայ կը դնէր ոտքը, նաւը բացուեցաւ հրաբուխի մը բերնին պէս, կրակը որոտալով ելաւ դէպի երկինք պայթելով, այնպէս ինչպէս որ կը պայթին հարիւր թնդանօթ երբ մէկէն գոռան. օդը հրաբորբոք բեկորներով հատաններով վառեցաւ, յետոյ զարհուրելի փայլակը անհետ եղաւ, բեկորները իրարու ետև վար ինկան, անդունդին մէջ սարսռալով և մարելով. և օդին մէջ հեռաւոր հնչումէ զատ՝ կարծես թէ բան մը պատահած չէր։

Միայն ծովուն երեսէն նաւը աներևոյթ եղեր էր և Կրօզլօ իր երեք մարդոց հետ բնաջինջ կորսուեր էր։

Չորս բարեկամները այս ամէնը տեսան, այս սոսկալի տեսարանին թեթև մէկ պարագան իսկ իրենց աչքէն չէր վրիպած։ Պահ մը հրացանակիրները՝ ողողուելով այն պայծառ լոյսէն որ մղոն մը հեռուէն ծովը լուսաւորեր էր. ամէն մէկը յատուկ դիրքով մը կ'երևէին և իրենց անյողդողդ արիութեան հակառակ՝ կը զգային ակամայ ահ ու երկիւղ մը զոր իրենց կերպարանքը կը մատնէր։ Շատ չանցաւ բոցերէն անձրև մը իրենց բոլորտիքը վազեց. վերջապէս հրաբուխը մարեցաւ, ինչպէս որ պատմեցինք, և ամէն ինչ, ալեծուփ նաւակ ու ծով մթութեան մէջ մնացին։

Պահ մը լուռ և սրտաբեկ կեցան։ Բօրթօս ու տ'Արդանեան՝ որոնց իւրաքանչիւրը թի մը առեր էր. ջուրին երեսը անշարժ բռներ էին մեքենապէս, անոնց վրայ իրենց բոլոր մարմնով ծանրանալով և իրենց կարկամ ձեռքով սեղմելով։

— Ճշմարիտը, ըսաւ Արամիս ամէնէն առաջ այս մեռելական լռութիւնը խզելով, կարծեմ թէ ա՛լ այս անգամ ամէն ինչ լրացաւ։

— Հասէ՛ք, ինծի, միլորտնե՛ր, օգնեցէ՛ք ինծի, պոռաց ողբագին ձայն մը, որուն հնչիւնը մինչև բարեկամաց ականջը հասաւ, ծովու տեսակ մը ոգիի նման։

— Նոյն ի՛նքն է, իր ձայնն է, ըսաւ։

Ամենքը լռութիւն պահեցին, վասնզի ամէնքը, ինչպէս Աթօս, այս ձայնը ճանչցան։ Մինակ իրենց ակնարկը որոնց բիբերը խոշոր խոշոր բացուեր էին, դարձան այն կողմը ուր նաւը կորսուեր էր, անլոյս ճիգ թափելով խաւարը թափանցելու համար։

Պահ մը ետք՝ հեռուն մարդ մը նշմարեցին, ուժգին լողալով կը մօտենար։

Աթօս ծանրօրէն թեւը անոր կողմը երկնցուց և իր ընկերներուն զանիկա ցուցուց։

— Այո՛, այո՛, ըսաւ տ'Արդանեան, քաջ կը տեսնեմ զանիկա:

— Դարձեալ ա՛ն է, ըսաւ Բօրթօս դարբինի փքոցի մը պէս փչելով։ Նայէ՛ անգամ մը. ուրեմն երկաթէ՞ շինուած է։

— Ո՛հ, Տէր Աստուած, մրմռաց Աթօս։

Արամիս և տ'Արդանեան իրարու ականջին կը փսփսային։

Մօրտօնդ դեռ եւս քանի մը գրկաչափ լողաց, իբր աղէտից նշան իր մէկ ձեռքը ծովէն վեր հանելով.

— Գթութի՜ւն, գթութի՜ւն, պարոննե՛ր, յանուն երկնից, կը զգամ ուժէ լքնալս, հիմակ պիտի մեռնիմ։

Օգնութիւն խնդրող ձայնը այնքան հնչական էր որ մինչև Աթօսին սրտին խորը թափանցելով անոր կարեկցութիւնը շարժեց:

— Ողորմելին, մրմռաց Աթօս։

— Լա՛ւ, ըսաւ տ'Արդանեան, իրա՛ւ, այդ կարեկցութիւնդ պակա՛ս էր։ Ճշմարիտը, կարծեմ թէ մեր կողմը կը լողայ։ Արդեօք կը կարծէ՞ թէ իր վրայ պիտի ցատկենք։ Թիավարէ՛, Բօրթօ՛ս, թիավարէ՛։

Եւ օրինակը տալով՝ տ'Արդանեան իր թիակը ծովը մխեց. երկու թիերու հարուած՝ նաւակը քսան գրկաչափ հեռացուց։

— Ո՛հ, դուք չպիտի լքանէք զիս, չպիտի թողուք որ կորնչիմ, այդչափ անգութ չպիտի ըլլաք, գոչեց Մօրտօնդ:

— Հա՛, հա՛, ըսաւ Բօրթօս Մօրտօնդի, կարծեմ թէ վերջապէս մեր ձեռքն ես, քա՛ջդ իմ, և ասկից ազատելու համար ուրիշ դուռ չունիս, բայց միայն դժոխքին դուռը։

— Ո՛հ, Բօրթօ՛ս. մրմռաց Լա Ֆէր կոմը։

— Զիս հանդարտ թո՛ղ, Աթօ՛ս. ճշմարիտը, այն անվերջ վեհանձնութիւններովդ ծիծաղաշարժ կը դառնաս։ Նախ՝ ահա բացէ ի բաց կը յայտնեմ քեզ որ եթէ այս մարդը տասը ոտնաչափ նաւակին մօտենայ, թիի մը հարուածով գլուխը պիտի ճեղքեմ։

— Ո՛հ, շնո՛րհ... մի՛ փախչիք, պարոններ... շնո՛րհ... գթացէ՛ք իմ վրայ, պոռաց երիտասարդը, որուն ոգեսպառ շնչառութիւնը, երբ գլուխը կոհակին ներքև անհետէր, երբեմն սառնագին ջուրը եռ կը հանէր։

Տ'Արդանեան, որ Մօրտօնդի ամէն շարժման աչքերով հետեւելով հանդերձ, իր խօսակցութիւնը Արամիսին հետ աւարտեր էր, ոտքի ելաւ։

— Պարո՛ն, ըսաւ լողակին ուղղելով խօսքը, եթէ կը հաճիս, հեռացի՛ր ասկից: Քու ապաշխարդ դեռ շատ նոր է և չենք կրնար մեծ վստահութիւն մը ունենալ քու վրայ. դիտէ անգամ մը այն նաւը ուր մեզ պիտի տապկէիր քանի մը քայլ անդին կը մխայ դեռ, և քու արդի վիճակդ վարդեղէն անկողին մըն է այն վիճակին բաղդատութեամբ ուր մեզ նետելու կը փափաքէիր և ուր նետեցիր Կրօլլօն և իր ընկերները։

Պարոննե՛ր, վրայ բերաւ Մօրտօնդ աւելի յուսահատ ձայ-

նով մը, կ'երդնում որ ապաշաւս անկեղծ է։ Պարոննե՛ր, դեռ շատ դեռահասակ եմ, հազիւ քսաներեք տարեկան եմ։ Պարոններ, բնական ոխ մը կը մղէր զիս, մօրս վրէժը լուծել ուզեցի, և դուք ալ իմ ըրածս պիտի ընէիք։

—Վա՛չ, ըրաւ տ'Արդանեան, տեսնելով որ Աթոսի սիրտը երթալով կը շարժէր, այդ պարագայէ կախում ունի։

Մօրտօնդ երեք չորս գրկաչափ առնելով պիտի կարենար նաւակին հասնիլ, վասնզի մօտալուտ մահը կարծես թէ իրեն գերբնական ոյժ մը կ'ազդէր։

—Բարէ՛, աւելցուց Մօրտօնդ, ուրեմն պիտի մեռնիմ. ուրեմն պիտի սպաննէք որդին ինչպէս որ մայրը սպաննեցիք։ Եւ սակայն յանցաւոր չէի, ամէն երկրային և երկնային օրէնքներու համեմատ՝ որդի մը իր մօրը վրէժը լուծելու պարտաւոր է։ Ասկէ զատ, յարեց ան իր ձեռքերը կցելով, եթէ յանցանք մըն է, քանի որ կը զղջամ, քանի որ ներում կը խնդրեմ, պէտք է որ ինծ թողութիւն շնորհուի։

Այն ատեն՝ որպէս թէ ուժէ կ'իյնար, այնպէս ցուցուց որ չէր կարող այլեւս ջուրին վրայ կենալ, և կոհակ մը գլխէն անցնելուն՝ իր ձայնը խափանեց։

—Ո՛հ, սիրտս կտոր կտոր կ'ընէ այս տեսքը, ըսաւ Աթոս։

Մօրտօնդ նորէն երեւցաւ։

—Եւ ես կ'ըսեմ, ըսաւ տ'Արդանեան, թէ պէտք է վերջ տալ այս գործին։ Պարո՛ն մարդասպան հօրեղբօրդ, պարոն դահիճ Շարլ Թագաւորին, պարո՛ն հրձիգ, կը յայտնեմ քեզ որ ծովուն անդունդը սուզիս. թէ ոչ, եթէ գրկաչափ մը եւս նաւակին մօտենաս, գլուխդ պիտի պատռեմ թիակովս։

Մօրտօնդ իբր յուսահատութենէ գրկաչափ մը առաւ։ տ'Արդանեան երկու ձեռքով բռնեց թիակը, Աթոս ոտք ելաւ։

—Տ'Արդանեա՛ն, տ'Արդանեա՛ն, գոչեց ան, տ'Արդանեա՛ն, ո՛րդեակ իմ, մի՛, կ'աղերսեմ քեզ։ Ողորմելին պիտի մեռնի, և սոսկալի բան է թողուլ որ մարդ մը մեռնի առանց անոր օգնութեան ձեռք մը կարկառելու, երբ միայն ձեռք մը կարկառել բաւական է։ Ո՛հ, իմ սիրտս չներեր որ այս

տեսակ գործ մը կատարուի, չեմ կարող դիմադրել, պէտք է որ ապրի։

—Տէ՛ր վկայ, պատասխանեց տ'Արդանեան, ինչո՛ւ համար ոտքդ ու ձեռքդ կապած այս թշուառականին ինքզինքդ չես յանձներ։ Աւելի շուտ նպատակիդ կը հասնիս այսպէս։ Ա՛հ, Լա Ֆէր կոմս, կ'ուզես որ անոր ձեռքով մեռնիս, ե՛ս, քու որդիդ, ինչպէս որ կ'անուանես զիս, ես չեմ ուզեր։

Առաջին անգամն էր որ տ'Արդանեան դէմ կը կենար Աթոսին աղաչանքին զոր Աթոս կ'ուղղէր զանիկա իր որդին կոչելով։

Արամիս սուրը քաշեց պաղութեամբ, լողալու ատեն ակռաներուն մէջ դրեր էր զայն և հետը բերեր էր։

—Եթէ ձեռքը նաւակին եզերքը դնէ, ըսաւ ան, զայն պիտի կտրեմ ինչպէս որ կը կտրեն արքայասպանի մը ձեռքը։

—Իսկ ես, ըսաւ Բօրթօս, սպասեցէ՛ք...։

—Ի՞նչ պիտի ընես, հարցուց Արամիս։

—Հիմակ ծովը պիտի նետուիմ և զանիկա բռնեմ խեղդեմ։

—Ո՛հ, պա՛րոններ, գոչեց Աթոս անդիմադրելի զգացումով մը, մա՛րդ ըլլանք, քրիստոնեայ ըլլանք։

Տ'Արդանեան հառաչ մը հանեց որ հեծեծանքի կը նմանէր, Արամիս սուրը իջեցուց, Բօրթօս իր տեղը նստաւ։

—Նայեցէ՛ք, շարունակեց Աթոս, նայեցէ՛ք, մահը իր դէմքին վրայ կը նկարուի, ոյժը բոլորովին հատաւ, վայրկեան մը եւս, և անշուշտ անդունդին խորը պիտի իջնէ։ Ա՛հ, մի՛ տաք ինծ այս սոսկալի խղճի խայթը. մի՛ ստիպէք զիս որ ես ալ մեռնիմ ամօթէս։ Բա՛րեկամներ, այս դժբախտ երիտասարդին կեանքը ինծի շնորհեցէ՛ք, ձեզ պիտի օրհնեմ, պիտի...

—Ահա կը մեռնի՜մ, մրմռաց Մօրտօնդ, հասէ՛ք... հասէ՛ք...։

—Վայրկեան մը շահինք, ըսաւ Արամիս ձախ կողմը ծռելով և խօսքը տ'Արդանեանի ուղղելով։ Թիակդ անգամ մը շարժէ՛, յարեց ան, աջ կողմէն Բօրթօսի կողմը ծռելով։

Տ'Արդանեան ո՛չ շարժումով և ոչ խօսքով պատասխան

չտուտ․ սկսեր էր սիրտը շարժիլ, կէս մը Աթօսի աղերսանքներէն, կէս մը իր առջև ունեցած տեսարանէն։ Բօրթօս միայն թիակը շարժեց, և ըստ որում այս շարժումը հակաշարժում մը չունէր, նաւակը իր վրայ միայն դարձաւ, և այս շարժումը հոգեվարքին մօտեցուց Աթօս։

—Լա Ֆէր կոմս, գոչեց Մորտոնդ, Լա Ֆէր կոմս, քեզի միայն կ'ուղղեմ խօսքս, քեզի կ'աղերսեմ, գո՛ւթ ունեցիր իմ վրայ...։ Ո՞ւր ես, Լա Ֆէ՛ր կոմս, այլեւս չեմ տեսներ...

—Ահաւասիկ եմ, պա՛րոն, ըսաւ Աթօս՝ ծռելով և Մորտոնդի կողմը իր թեւը տարածելով՝ իրեն սովորական ազնուութեան և արժանապատուութեան դէմքով, ահաւասի՛կ եմ, բռնէ՛ ձեռքս և մեր նաւակը մտի՛ր։

—Աւելի՛ լաւ կը սեպեմ չնայիլ, ըսաւ տ'Արդանեան, այս տկարութիւնը անհաճոյ է ինծի։

Երկու բարեկամներու կողմը դարձաւ, որոնք իրենց կողմէ՝ նաւակին խորը կը փութային, որպէս թէ կը վախնային դպչիլ այն մարդուն որուն Աթօս իր ձեռքը կարկառելու չէր երկնչեր։

Մորտոնդ ծայրագոյն ճիգ մը ըրաւ, վեր ելաւ, իր կողմը տարածուող ձեռքը բռնեց, անոր պլլուեցաւ յետին յուսահատութեան ուժգնութեամբ։

—Լա՛ւ, յարեց Աթօս, ձեռքդ սա տեղ դի՛ր։

Եւ իր ուսը կ'ընծայէր իբրև երկրորդ յենակ՝ այնպէս որ իր գլուխը գրեթէ Մորտոնդի գլխուն կը դպէր և այս երկու անհաշտ թշնամիները իբրև երկու եղբարք զիրար գրկած կ'երևէին։

Մորտոնդ իր կարկամ մատներով Աթօսին ձեռքը բռնեց ուժգին։

—Լա՛ւ, պարոն, ըսաւ կոմսը, ահա հիմակ ազատեցար՝ հանդարտէ՛։

—Ա՜հ, մա՛յր իմ, գոչեց Մորտոնդ հրացայտ նայուածքով և աննկարագրելի ատելութեան ձայնով մը, զոհ մը միայն

կորող պիտի ըլլամ քեզ նուիրել, և գէթ այս զոհը քու ընտրածդ պիտի ըլլար։

Եւ մինչդեռ տ'Արդանեան աղաղակ մը կ'արձակէր, Բօրթօս թիերը կը վերցնէր, Արամիս զարնելու համար տեղ մը կը փնտռէր, սոսկալի ցնցում մը նաւակին տալով՝ Աթօս ծովը ինկաւ, այն միջոցին որ Մորտոնդ յաղթութեան ճիգ մը հանելով, իր զոհին վիզը կը սեղմէր, և անոր շարժումները ջլատելու համար, իր սրունքը անոր սրունքներուն կը փաթթէր ինչպէս որ օձ մը պիտի ընէր։

Պահ մը առանց ձայն հանելու, առանց օգնութեան կոչելու, Աթօս ծովուն երեսը կենալու ջանաց, բայց բեռը զինքը քաշելով, քիչ քիչ անհետ եղաւ, քիչ ատենէն իր ալեծուփ երկայն մազերը միայն տեսնուեցան․ յետոյ ամէն ինչ աներևոյթ եղաւ, և լայն պղպջում մը, որ նոյնպէս անցաւ, յայտնեց միայն այն վայրը ուր երկուքն ալ ընկղմեր էին։

Երեք բարեկամներ՝ անհնարին սոսկումէ համակեալ, զայրոյթէ և սարսափէ հեղձամղձուկ դարձած՝ համր, անշարժ և բերանաբաց, ակնապիշ և բազկատարած կեցած էին, արձաններու կը նմանէին, և սակայն, թէև անշարժութեան մէջ, անոնց սրտին բաղխումը կը լսուէր։ Ամէնէն առաջ Բօրթօս ինքզինքին եկաւ, և մազերը լիաձեռն փետտելով։

—Ո՜հ, գոչեց ան հեծումով մը որ սրտաճմլիկ էր մանաւանդ այնպիսի մարդու մը կողմէ, ո՜հ, Աթօ՛ս, ազնի՛ւ սիրտ, վա՜յ մեզի որ թողուցինք քեզ մեռնելու։

—Ո՜հ, այո՛, կրկնեց տ'Արդանեան, վա՜յ մեզ։

—Վա՜յ, մրմռաց Արամիս։

Նոյն պահուն, լուսնի ճառագայթներէն լուսաւորուած նոյն շրջանակին մէջ՝ նաւակէն չորս հինգ գրկաչափ հեռու, նոյն պղպջումն որ ընկղման նման էր, նորոգուեցաւ, և նախ երևան ելաւ մազեր, ապա գունատ դէմք մը բաց աչքով՝ թէև մեռած. ապա մարմին մը որ ծովուն վրայ մինչեւ իրանը կանգնելէն ետք՝ կռնակի վրայ թոյլօրէն ինկած, ըստ հաճոյս կոհակներուն։

—Մորտօ՛նդ, Մորտօ՛նդ, Մորտօ՛նդ, գոչեցին երեք բարեկամները, Մորտօ՛նդն է։

—Հապա Աթօ՛ս, ըսաւ տ'Արդանեան։

Ցանկարծ նաւակը ծռեցաւ ձախ կողմէն նոր և անակընկալ բեռան մը տակ, և Կրիմօ ուրախութենէն աղաղակ մը արձակեց․ ամէնքը դարձան և Աթօսը տեսան կապտագոյն, աչքերը մարած և ձեռքը դողահար, որ նաւակին եզերքին կռթնելով կը հանգչէր։ Ութը ջլուտ բազուկներ իսկոյն վերցուցին զանիկա և նաւակին մէջ առին, ուր շատ չանցաւ Աթօս զգաց որ տաքցեր, հոգի սիրտ առեր էր իր ուրախութենէն արբշիռ բարեկամներուն գգուանքէն և գրկախառնութիւններէն։

—Գոնէ վիրաւորուած չես, հարցուց տ'Արդանեան։

—Ո՛չ, պատասխանեց Աթօս… հապա ա՞ն…։

—Ո՛հ, ա՛ն, ա՛լ այս անգամ, փա՛ռք Աստուծոյ, մեռա՛ւ։ Ահա՛, տե՛ս՝ և տ'Արդանեան իր նշանակած կողմը նայելու ստիպելով Աթօսը, Մորտօնդի մարմինը անոր մատնանշեց որ կոհակներու վրայ կը ծփար, և որ՝ մերթ սուզելով, մերթ վեր ելնելով՝ կարծես թէ տակաւին չորս բարեկամներուն ետեւէն կը պնդէր նախատական և մահատու ատելութեամբ լեցուն նայուածքով մը։

Վերջապէս դիակը անդունդը իջաւ։ Աթօս անոր հետեւեր էր մելամաղձոտ և գթալիր աչքով մը։

—Կեցցէ՛ Աթօս, ըսաւ Արամիս իր վրայ հազիւ ուրեմն տեսնուած խնդութեամբ մը։

—Գեղեցիկ հարուա՜ծը, գոչեց Բօրթօս։

—Որդի մը ունէի, ըսաւ Աթօս, ապրիլ ուզեցի։

—Վերջապէս, ըսաւ տ'Արդանեան, ահա Աստուած այստեղ խօսեցաւ։

—Ես չէի զայն սպաննողը, մրմռաց Աթօս, այլ ճակատագիրը։

Է․

ՄՈՒՍՔԴՕՆ ԽՈՐՈՎԵԼՈՒ ՎՏԱՆԳԷՆ ՑԵՏՈՑ՝ ՔԻՉ ՄՆԱՑ ԳԻՏԻ ՈՒՏՈՒԷՐ

Երկար ատեն խորին լռութիւն մը տիրեց մակոյկին մէջ՝ մեր պատմած այն սոսկալի տեսարանէն ետք։ Լուսինը որ պահ մը երեւցեր էր որպէս թէ Աստուած ուզեր էր որ այս դէպքէն պարագայ մը իսկ հանդիսականներուն աչքէն թաքուն չմնայ․ ամպերուն ետին անհետացաւ․ ամէն բան նորէն ինկաւ խաւարին մէջ որ ահռելի է ամէն անապատներու մէջ և մանաւանդ այն հեղուկ անապատին մէջ որ ովկիանոս կ'անուանի և ուրիշ բան մը չլսուեցաւ բայց եթէ արեւմտեան հովին սուլելը կոհակներու գագաթին վրայ։

Բօրթօս ամէնէն առաջ լռութիւնը ընդհատեց․

—Շատ բաներ տեսած եմ ըսաւ ան, բայց ո՛չ մէկը այնքան այլայլած է զիս, որքան պահ մը առաջ տեսածս։ Սակայն, թէեւ որչափ որ վրդովւած եմ, ձեզ կը յայտնեմ ահա որ վերջին ծայր երջանիկ եմ։ Կուրծքիս վրայ հարիւր լիպրաի չափ ծանրութիւն թեթեւցաւ, և վերջապէս ազատօրէն շունչ կ'առնեմ։

Արդարեւ՝ Բօրթօս շունչ առաւ այնպիսի աղմուկ մը հանելով որ իր թոքերուն հզօր կազմութեան պատիւ կը բերէր։

—Իսկ ես, ըսաւ Արամիս, քեզի չափ, Բօրթօս, չպիտի ըսեմ որ գոհ եմ․ դեռ ես զարհուրած կը մնամ, այնպէս որ աչքերուս չեմ հաւատար, տեսածիս վրայ կը կասկածիմ, իմ չորս կողմս կը նայիմ և ամէն վայրկեան կը սպասեմ տեսնելու այն թշուառին երեւիլը՝ ձեռքը ունենալով այն դաշոյնը որ սիրտը մխուած էր։

—Ա՛հ, ես հանդարտ եմ, աւելցուց Բօրթօս։ Հարուածը դէպի վեցերորդ կողը տրուած և մինչև դաստապանը մխուած էր։ Աթօ՛ս, այն հարուածիդ ըսելիք չունիմ, մանաւանդ կը գովեմ։ Երբ մարդ զարնէ, պէտք է որ այնպէս զարնէ։

Ուստի, այժմ կ'ապրիմ, շունչ կ'առնեմ և զուարթ եմ։

—Յաղթութիւն երգելու մի՛ շտապեր, Բօրթօս, ըսաւ տ'Արդանեան։ Երբեք այս ժամուս պէս վտանգի մէջ գտնուած չենք. վասն զի մարդ մը միայն մարդու մը հետ գլուխ կ'ելլէ և ոչ թէ տարրի մը հետ։ Արդ՝ գիշեր ատեն ծովու վրայ կը գտնուինք, չնչին նաւակի մը մէջ. եթէ սաստիկ հով մը գայ և մակոյկը դարձնէ, կորսուած ենք։

Մուսքդօն խորունկ հառաչ մը արձակեց։

—Դուն ապերախտ ես, տ'Արդանեան, ըսաւ Աթօս, այո՛. ապերախտ ես որ կը կասկածիս Նախախնամութեան վրայ այն միջոցին որ մեզ հրաշալի կերպով մը ազատեց։ Միթէ կը կարծե՞ս թէ մեր ձեռքէն բռնելով այսչափ վտանգներէ անցուց որպէսզի մեզ երեսի վրայ ձգէ։ Արեւմտեան հովով ճամբայ ելանք, նոյն հովը կը փչէ միշտ։ Եւ Աթօս բեւեռային աստղին կողմը դարձաւ։ Ահաւասիկ արջ աստեղատունը, հետեւապէս հոն է Ֆրանսան։ Մեր նաւակը հովին թողունք, և որչափ որ այսպէս շարունակէ մեզ դէպի Քալէ կամ Պուլօնիա պիտի մղէ։ Եթէ նաւակը դառնայ, մենք՝ գէթ մեզնէ հինգը՝ բաւական ուժեղ ենք և բաւական լաւ լողակներ, զայն շրջելու կամ եթէ այս ճիգը մեր կարողութենէն վեր է, անոր փաթթուելու։ Արդ՝ Տուվրէն Քալէ, և Բօրթմութէն Պուլօնիա գացող նաւերուն ճամբուն վրայ ենք. եթէ ջուրը անոնց հետքը պահէր. անոնց շաւիղը մեր գտնուած տեղը խակ հովիտ մը պիտի բանար։ Ուստի անկարելի է որ ցորեկը ձկնորսի նաւակի մը չհանդիպինք և մեզ իր մէջը չառնէ։

—Բայց եթէ, օրինակի համար, նաւակի չհանդիպինք և հովը դէպի հիւսիս դառնա՞յ։

—Այն ատեն, ըսաւ Աթօս, խնդիրը կը փոխուի։ Ատլանտեան Ովկիանոսին միւս կողմէն ցամաքը պիտի գտնենք։

—Այս կը նշանակէ թէ անօթութենէ պիտի մեռնինք, վրայ բերաւ Արամիս։

—Շա՛տ հաւանական է, ըսաւ Լա Ֆէր կոմսը։

Մուսքդօն առաջինէն աւելի վշտագին հառաչ մը հանեց։

—Ինձ նայէ՛, Մուսքդօն, հարցուց Բօրթօս, ի՞նչ ունիս որ այդպէս շարունակ կը հեծես, վերջապէս տաղտկալի կը դառնաս։

—Սա ունիմ, պարոն, որ կը մսիմ, ըսաւ Մուսքդօն։

—Անկարելի՛ բան է այդ, ըսաւ Բօրթօս։

—Անկարելի՞, ըսաւ Մուսքդօն զարմանալով։

—Անտարակո՛յս։ Մարմինդ ճարպի խաւով մը ծածկուած է, որով օդին անթափանցելի կը մնայ։ Ուրիշ բան մը պիտի ըլլայ. համարձակ խօսէ՛։

—Լա՛ւ ուրեմն, պարոն, ճիշդ այս ճարպի խաւն է, որով զիս կը պանծացնես, որ զիս կը զարհուրեցնէ։

—Եւ ինչո՞ւ համար, Մուսքդօն, համարձակ խօսէ՛, պարոնները հրաման կուտան քեզ։

—Վասնզի, պարոն, կը յիշէի որ Պրասիէօի դղեակին գրատան մէջ բազմաթիւ ուղեւորութեան գիրքեր կան, և այս ուղեւորութեան գիրքերուն մէջ կը գտնուին Հանրի Դ.ի նշանաւոր ուղեւորին, Ժան Մօքէի ճամբորդութիւնները։

—Վերջը՞։

—Լա՛ւ պարոն, ըսաւ Մուսքդօն, այն գիրքերուն մէջ ծովային արկածներու և այս միջոցիս մեզ սպառնացող դէպքին նման պատահարներու վրայ շատ պատմութիւններ կան։

—Շարունակէ՛, Մուսքդօն, ըսաւ Բօրթօս, այդ նմանութիւնը շատ հետաքրքրաշարժ է։

—Լա՛ւ, պարոն, այսպիսի պարագայի մը մէջ, սովալլուկ ուղեւորները, կ'ըսէ Ժան Մօքէ, զիրար ուտելու սոսկալի սովորութիւնը ունին և կը սկսին...։

—Նախ ամէնէն գէրը ուտել, գոչեց տ'Արդանեան իր ծիծաղը զսպել չկրնալով՝ իրենց կացութեան ծանրութեան չնայելով։

—Այո՛, պարոն, պատասխանեց Մուսքդօն այս զուարթութենէն քիչ մը դժգոհելով, և ներեցէք ինծի ըսել թէ այս խօսքիս մէջ չեմ տեսներ թէ ծիծաղելի բան մը կա՞յ։

Այս բարեխիղճ Մուսքդօնը կենդանի անձնուիրութիւն է, վրայ բերաւ Բորթոս, գրաւ կը դնեմ որ ինքզինքդ արդէն կտոր կտոր և կերակուր եղած կը տեսնէիր։

—Այո՛, պարոն, և թէ այս ուրախութիւնը զոր կը գուշակես, կը խոստովանիմ որ անխառն չէ։ Սակայն, պարոն, իմ կորուստիս վրայ շատ պիտի չցաւէի, եթէ մեռնելու ատենս տակաւին ձեզի օգտակար ըլլալու ստուգութիւնը ունենայի։

—Մուսքդօ՛ն, ըսաւ Բորթոս գոռոզալի, եթէ երբեք իմ Բիէրֆօնի դղեակը վերադառնանք, քեզի և քու սերունդիդ պիտի տամ իբրեւ կալուած ագարակին վերեւը գտնուող այգեստանը։

—Եւ անձնուիրութեան այգեստան պիտի անուանես զայն, Մուսքդօ՛ն, ըսաւ Արամիս, որպէսզի ապագայ դարերուն աւանդես զոհողութեանդ յիշատակը։

—Ասպե՛տ, ըսաւ տ'Արդանեան ըստ կարգի խնդալով, առանց շատ դժկամակութեան Մուսգօնէն պիտի ուտէիր անշուշտ. այնպէս չէ՞, մանաւանդ երկու երեք օր ծոմ պահելէն ետք։

—Ո՛հ, ճշմարիտը, չէ՛, վրայ բերաւ Արամիս, աւելի կ՚ընտրէի Պլէզուան, զանիկա աւելի քիչ ժամանակէ ի վեր կը ճանչնանք։

Դիւրին է երեւակայել որ այս կատակներու փոխանակութենէն, որ նպատակ ունէր մանաւանդ Աթոսի մտքէն նոր անցած դէպքը փարատել, սպասաւորները հանգիստ չէին, Կրիմօէն զատ, որ գիտէր թէ՝ որեւէ կերպով վտանգը իր գլխուն վրայէն պիտի անցնէր։

Ուստի Կրիմօ՝ խօսակցութեան բնաւ չմասնակցելով, և իր սովորութեան համեմատ անձայն՝ կրցածին չափ կը շարժէր թիակ մը։

—Ուրեմն դուն կը թիավարե՞ս, դո՛ւն, ըսաւ Աթոս։

Կրիմօ հաստատական նշան ըրաւ։

—Ինչո՞ւ համար թի կը քաշես։

—Տաքնալու համար։

Արդարեւ՝ մինչդեռ միւս նաւաբեկեալները ցուրտէն կը սարսռային, լռակեաց Կրիմօ սաստիկ կը քրտնէր։

Յանկարծ Մուսքդօն ուրախութեան աղաղակ մը հանեց իր գլխուն վերեւը բարձրացնելով շիշով մը զինեալ ձեռքը։

—Ո՛հ, ըսաւ ան շիշը Բորթոսին անցընելով, ո՛հ, պարո՛ն, ազատեցանք, նաւակին մէջ պաշար կայ։

Եւ անդին գինին հանած նստարանին ներքեւ պրպտելով եռանդագին, նմանօրինակ շիշեր հանեց տասներկուքի չափ, նոյնպէս հաց և կտոր մը աղած կովու միս։

Անօգուտ է ըսել որ այս գիւտը՝ Աթոսէն զատ՝ ամէնուն խնդութիւն պատճառեց։

—Տէ՛ր վկայ, ըսաւ Բորթոս, որ ինչպէս ընթերցողը կը յիշէ, արդէն անօթի էր երբ ոտքը նաւակին մէջ դրաւ, զարմանալի է որ այլայլութիւնները մարդուս ստամոքսը կը փորեն։

Եւ շիշ մը գինին ումպով մը խմեց և հացին ու աղած մսին երեք մասը ինք առանձին լաւ մը կերաւ։

—Հիմակ, ըսաւ Աթոս, քնացէք, կամ ջանացէք քնանալու, պարոններ, ես պիտի հսկեմ։

Մեր աներկիւղ բաղդախնդիրներէն տարբեր մարդոց համար այսպիսի առաջարկութիւն մը հեգնական պիտի թուէր։ Իրաւի, մինչեւ իրենց ոսկորները թրջած էին. սառնագին հով մը կը փչէր, և իրենց նոր զգացած այլայլութիւնները կարծես թէ աչք գոցելու կ՚արգիլէին, բայց ընտիր բնութեանց համար, այս երկաթի կազմուած ունեցող, ամէն խստամբերութեանց տոկացող մարդոց համար, քունը ամէն պարագայի մէջ իր ժամանակին կուգար առանց երբեք ուշանալու երբ կոչուէր։

Ուստի պահ մը անցնելէն ետք, իւրաքանչիւրը՝ նաւակին վրայ լիովին վստահ՝ իր գիտցած կերպով արմուկը դրաւ և Աթոսին տուած քունէն օգուտ քաղելու ջանաց. Աթոս՝ որ ղեկը բռնած և աչքերը երկինք սեւեռած, ուր

անշուշտ ոչ միայն Ֆրանսայի ճամբան, այլ նաեւ Աստուծոյ դէմքը կը փնտռէր, միայնակ մնաց, ինչպէս որ խոստացեր էր, խոհուն և արթուն, փոքրիկ նաւակը ուղղելով հետեւելիք ճամբուն կողմը:

Քանի մը ժամ քնանալէն ետք՝ ճամբորդները արթնցուց Աթոս:

Երբ արշալոյսին առաջին նշոյլները կապուտակ ծովը սպիտակացուցեր էր, և գրեթէ տասը հրացանի քաշուածքի հեռաւորութեամբ ընդառաջ կը նշմարուէր սև կապոյտ մը որուն սարոտը նուրբ և երկայնաձիգ եռանկիւնաձև առագաստ մը, ճնճղուկի մը թեւին նման կը պարզուէր:

—Նաւա՛կ մը, ըսին չորս բարեկամները միեւնոյն ձայնով, մինչդեռ սպասաւորները՝ իրենց կողմէ, զանազան ձայներով իրենց ուրախութիւնները կը յայտնէին:

Արդարեւ՝ բեռնանաւ մըն էր Տընքերքէն որ դէպի Պուլօնիա առագաստ բացեր էր:

Չորս տասպետները ու Պլէզուա և Մուսքտօն միաձայն աղաղակ մը բարձրացուցին որ ալեաց առձիգ երեսին վրայ հնչեց, մինչդեռ Կրիմօ՝ առանց բան մը ըսելու՝ իր գլխարկը թևերուն ծայրը կը դնէր որպէսզի ձայնին հնչիւնը լողներուն աչքերը դրաւէ:

Քառորդ մը յետոյ՝ նոյն բեռնանաւին մակոյկը զմեզ կը քաշէր և ամէնքը փոքրիկ նաւը կը հեծնէին: Կրիմօ իր տիրոջ կողմէ քսան ոսկի կուտար նաւապետին և առաւօտեան ժամը ինընին՝ յաջող հովով մը հայրենեաց հողը կը կոխէին մեր գաղղիացիները:

—Տէ՛ր վկայ, մարդ որչափ հզօր է այս հողին վրայ, ըսաւ Բորթօս իր լայն ոտքերը աւազին մէջ մխելով: Թո՛ղ ուզողը գայ ինծի հետ կռիւ փնտռէ, ինծի ծուռ նայի կամ խարդէ, և պիտի տեսնէ թէ որու հետ է գործը: Անօ՛րէն, ամբողջ թագաւորութիւն մը կրնամ դիմագրաւել:

—Իսկ ես, ըսաւ տ'Արդանեան, կը յորդորեմ քեզ որ այդ սպառնալիքդ բարձր ձայնով չընես, Բորթօս. վասն զի

կ'երեւի ինձ որ այս տեղ մեզի շատ կը նային:

—Տէ՛ր կենդանի, ըսաւ Բորթօս, մեր վրայ կը զմայլին:

—Լա՛ւ ուրեմն, ես, պատասխանեց տ'Արդանեան, կը խոստովանիմ Բորթօս, որ այդչափ անձնասիրութիւն չունիմ: Միայն սև պատմուճանով մարդիկ կը տեսնեմ և ճըշմարիտը՝ այս մեր վիճակին մէջ սևազգեստ մարդիկ ինծի ահ կը պատճառեն:

—Ասոնք նաւահանգիստին ապրանքի գրագիրներն են, ըսաւ Արամիս:

—Միւսին, մեծ Կարտինալին ատենը, ըսաւ Բորթօս, մեզի աւելի ուշադրութիւն պիտի ընէին քան թէ ապրանքի: Բայց այժմեան Կարտինալին ժամանակը, հանդարտ եղիք, բարեկամներ, աւելի ուշադրութիւն պիտի ընեն ապրանքի քան թէ մեզ:

—Ես վստահութիւն չունիմ, ըսաւ տ'Արդանեան, և ես աւազաբլուրներուն կողմը կը դիմեմ:

—Ինչո՞ւ համար քաղաքին կողմը չես դիմեր: Լաւ ես ունիմ պատուական պանդոկ մը քան թէ այս աւազի անապատները, զոր Աստուած նապաստակներու համար ստեղծեց: Ասկէ զատ՝ ես անօթի եմ, ե՛ս:

—Ի՛նչպէս որ կ'ուզես, ըրէ, Բորթօ՛ս, ըսաւ տ'Արդանեան, իսկ ինծի գալով՝ համոզուած եմ որ մեր վիճակին մէջ գտնուող մարդոց ուրիշ ապահով վայր մը չկայ՝ քան թէ ընդարձակ արտերը:

Եւ տ'Արդանեան մեծամասնութիւնը չահելու ստոյգ ըլլալով, աւազաբլուրներու կողմը զարկաւ առանց Բորթօսի պատասխանին սպասելու:

Փոքրիկ խումբը անոր հետեւեցաւ և քիչ ատենէն աներևոյթ եղաւ նոյն աւազէ բլրակներու ետեւը, առանց հասարակաց ուշադրութիւնը իր վրայ գրաւելու:

—Հիմակ, ըսաւ Արամիս քառորդ մղոնի չափ ճամբայ ընելէն ետք, հիմակ խօսակցինք:

—Ո՛չ, ամենեւին, ըսաւ տ'Արդանեան, խոյս տանք:

Քրոմվէլէն, Մօրտօնդէն, ծովէն, այս երեք անդունդներէն որ մեզ կլլել կ'ուզէին ազատեցանք, բայց Պ. Մազարէնէն չի պիտի պրծինք։

—Իրաւունք ունիս, տ'Արդանեան, ըսաւ Արամիս, և կարծիքս սա է որ, աւելի մեծ ապահովութեան համար, իրարմէ բաժնուէինք։

Բօրթօս՝ այս առաջարկութեան դէմ կենալու համար, խօսիլ ուզեց, բայց տ'Արդանեան անոր հասկցուց անոր ձեռքը սեղմելով, որ պարտ էր լռել։ Բօրթօս իր ընկերին այս նշաններուն կը հնազանդէր, վասնզի իր սովորական միամտութեամբը անոր մտաւորական գերազանցութիւնը կը ճանչնար։ Ուստի իր բերնէն ելլելիք խօսքը դուրս չհանեց։

—Բայց ինչո՞ւ համար բաժնուինք, ըսաւ Աթօս։

—Վասնզի, ըսաւ տ'Արդանեան, Բօրթօս և ես Պ. Մազարէնի կողմէ Քրոմվէլի ղրկուած էինք, և փոխանակ Քրոմվէլի ծառայելու Շարլ Ա.ին ծառայեցինք, և այս ալ միեւնոյն բանը չէ բնաւ։ Լա Ֆէր և Հէրպլէյ պարոններուն հետ վերադառնալով մեր յանցանքը վերահաստատուած կ'ըլլայ, միայնակ դառնալով՝ մեր յանցանքը կասկածի վիճակի մէջ կը մնայ, և կասկածող մարդիկը շատ հեռու տանիլ դիւրին է։ Արդ՝ ես, ես կ'ուզեմ նոր նոր աշխարհներ ցոյց տալ Պ. Մազարէնին և անոր սուտեր կլլեցնել։

—Դէ՛ն, ըսաւ Բօրթօս, ճշմարիտ է։

—Կը մոռնաս, ըսաւ Աթօս, որ մենք ձեր գերիներն ենք, թէ բնաւ ինքզինքնիս ձեզի տուած խօսքէն զերծ չը սեպէր մեզ գերի տանելով ի Բարիզ...։

—Ճշմարիտը, Աթօ՛ս, ընդհատեց տ'Արդանեան, կը ցաւիմ որ քեզի պէս խելացի մարդ մը այնպիսի սնոտի բաներ կը խօսի որ երրորդ դասի աշակերտ մը խօսելու ամօթ պիտի սեպէր։ Սապէ՛տ, շարունակեց տ'Արդանեան Արամիսին ուղղելով խօսքը, որ գոռոզաբար իր սուրին կռթնած, թեև ի սկզբան ներհակ գաղափար մը յայտներ էր, կ'երեւէր թէ առաջին խօսքով իր ընկերին համամիտ եղեր էր

ապե՛տ, քա՛ջ իմացիր որ հոս ինչպէս նաև այլուր, իմ կասկածոտ բնաւորութեանս չափը կ'անցնի։ Բօրթօս և ես իրուցնէ վտանգի մէջ չենք. բայց եթէ դիպուածով մեզ ձեր աչքե ձերբակալելու փորձ փորձեն, լա՛ւ, այնչափ դիւրին չպիտի ըլլայ եօթ մարդ ձերբակալել ինչպէս կրնան ընել երեք հոգի. սուրերը արեւուն պիտի շողային, և գործը՝ որ առհասարակ ամէնուն համար վնասակար, մեզի համար անելի գործ մը պիտի դառնար և մեզ միասին ի կորուստ պիտի մատնէր։ Ասկէ զատ՝ եթէ մեզմէ երկուքին փորձանք մը պատահի, միթէ լաւագոյն չըլլա՞ր որ միւս երկուքը ազատ գտնուին որ զանոնք վտանգէ քաշեն հանեն, որ սողան, փորեն, խրամատեն և վերջապէս զանոնք ազատեն։ Դարձեալ, ո՞վ գիտէ, թերեւս զատ զատ պիտի կարենանք՝ դուք թագուհիին և մենք Մազարէնի կողմէ՝ ներողութիւն մը ստանալ, զոր եթէ միացած ըլլանք պիտի զլանան։ Օ՛ն, Արամիս և Աթօս, աջ կողմէն զարկէք՝ դու, Բօրթօս, ձախ կողմէն եկուր ինծի հետ, թո՛ղ որ այս պարոնները դէպ ի Նորմանտիա ուղեւորին, և մենք՝ ամէնէն կարճ ճամբով Բարիզ հասնինք։

—Բայց թէ որ մեզ ճամբան ձերբակալեն, այս փորձանքը ի՞նչպէս իրարու պիտի կարենանք հաղորդել, հարցուց Արամիս։

—Ասկից դիւրագոյն բան չկայ, պատասխանեց տ'Արդանեան, ուղեգիր մը յօրինենք միասին և անկից բնաւ չը շեղինք։ Սէն-Վալէրի գացէք, յետոյ Տիէբ, յետոյ Տիէբէն ի Բարիզ ուղիղ ճամբան բռնեցէք. մենք Աբվիլի, Ամէնի, Բէրօնի, Քոմբիէյնի և Սէնլիսի ճամբան պիտի բռնենք, և ո՛ր պանդոկին մէջ, ո՛ր տան մէջ որ դադարինք, դանակի ծայրով պատին վրայ, կամ ադամանդի սայրով ապակիին վրայ, պիտի գրենք, ծանօթութիւն մը որով ազատ եղողներուն խուզարկութիւնները դիւրանան։

—Ա՛հ, բարեկամդ իմ, ըսաւ Աթօս, ո՛րչափ առեն պիտի սքանչանայի մտքիդ հնարագիտութեան վրայ, եթէ

կանգ չառնէի, սրտիդ աղուոր յատկութիւնները պաշտելու։

Եւ ձեռքը տ'Արդանեանի կարկառեց։

—Մի՞թէ աղուէսը հանճար ունի, Աթոս, ըսաւ Կասքոնը ուսերը շարժելով։

—Ո՛չ, հաւեր լափել, որսորդներուն հետքը, և գիշեր ու ցորեկ առնէն իր ճամբան գտնել գիտէ, ահա իր բոլոր ճարպիկութիւնը։ Լա՛ւ, միթէ մեր որոշումը ամէնքը կ'ընդունի՞ն։

—Ամէ՛նքը։

—Ուրեմն, դրամը բաժնենք, վրայ բերաւ տ'Արդանեան, տակաւին հարիւր ոսկի մնացած պիտի ըլլայ։ Ո՞րչափ դրամ կայ, Կրի՛մօ։

—Իննսուն ոսկի, պարոն։

—Ճի՛շդ այդ է։ Ա՛հ, կեցցէ՛, ահաւասիկ արևը։ Բարի լո՛յս. արև բարեկամ։ Թէև դուն Կասքոնեի արևը չես, քեզ կը ճանչնամ կամ ճանչնալ կը կեղծեմ։ Բարի լո՛յս։ Շատ ատենէ ի վեր քեզ տեսած չէի։

—Օ՛ն, օ՛ն, տ'Արդանեան, ըսաւ Աթոս, ինքզինքդ բարձրամիտ մի՛ դարձներ. արտասուք կայ աչքերուդ մէջ։ Մինչ մեր մէջ անկեղծ ըլլանք, եթէ այս անկեղծութեամբ իսկ մեր բարի հանգամանքը երևան հանենք։

—Է՛հ, բայց, ըսաւ տ'Արդանեան, միթէ կը կարծե՞ս Աթոս, որ կարող եմ պաղարիւնութեամբ հեռանալ՝ այնպիսի վայրկեան մը որ վտանգէ զերծ չէ, քեզի և Արամիսի պէս երկու բարեկամներէ։

—Ո՛չ, ըսաւ Աթոս, ուստի բազկացս մէջ եկուր, որդեա՛կ իմ,

—Աստուա՛ծ կենդանի, ըսաւ Բորթօս հեծկլտալով, կարծես թէ կուլամ, ի՛նչ անմտութիւն։

Եւ չորս բարեկամները իրարու թևերուն մէջ ինկան իբրև մէկ խումբ։ Այս չորս մարդիկ, եղբայրական գրկախառնութեամբ միացած, նոյն միջոցին հոգի մը միայն ունեցան։

Պլէզուա և Կրիմօ Աթոսի և Արամիսին պիտի հետևէին։ Մուսքդօն կը բաւէր Բորթօսի և տ'Արդանեանի։

Ինչպէս որ միշտ ըրած էին, եղբայրական կանոնաւորութեամբ դրամը իրենց մէջ բաժնեցին. յետոյ զատ զատ իրարու ձեռք սեղմելէն և փոխադարձ կերպով յաւիտենական բարեկամութեան ապահովութիւն տալէն ետք, չորս ազնուականները իրարմէ հեռացան, իւրաքանչիւրը պայմանեալ ճամբան բռնելու համար, թէև առէպ իրենց գլուխը ետևնին կը դարձնէին, իրարու սիրալիր խօսքեր կ'ուղղէին, զոր աւազաբլուրին արձագանգը կը կրկնէր։

Վերջապէս իրարու աչքէ անհետացան։

—Տ'էր վկայ, տ'Արդանեան ըսաւ Բորթօս. պէտք է որ այս բանը իսկոյն քեզի յայտնեմ. վասնզի չեմ կարող քեզի դէմ սրտիս մէջ պահել. այս պարագային մէջ քեզի բոլորովին փոխուած գտայ։

—Ինչո՞ւ համար, հարցուց տ'Արդանեան իր նուրբ ժպիտով։

—Վասնզի, եթէ ինչպէս որ կ'ըսես, Աթոս և Արամիս ծանր վտանգի մը կը դիմեն, զանոնք լքանելու ատենը չէ։ Ես, կը խոստովանիմ որ պատրաստ էի անոնց հետևելու և դեռ ևս տրամադիր եմ անոնց միանալու՝ երկրիս բոլոր Մազարէններուն հակառակ։

—Եթէ այդ ըլլար խնդիրը, իրաւունք պիտի ունենայիր, ըսաւ տ'Արդանեան, բայց փոքրիկ բան մը կայ լաւ հասկցի՛ր, որ թէև փոքրիկ է, գաղափարներուդ ընթացքը պիտի փոխէ. այսինքն թէ ամէնէն մեծ վտանգի դիմողները այն պարոնները չեն, այլ մենք. զանոնք լքանելու համար չէ որ անոնցմէ հեռացանք, այլ վտանգի մէջ չդնելու համար։

—Իրա՞ւ, պատասխանեց Բորթօս իր խոշոր աչքերը զարմանքով բանալով։

—Է՛հ, անշո՛ւշտ. եթէ ձերբակալուին, պարզապէս Պաստիյլ պիտի մտնեն, իսկ եթէ մենք բռնուինք, մեր գլուխը պիտի առնուն Կրէվի հրապարակին վրայ:

—Հօ՛, հօ՛, ըսաւ Բորթօս, այդ բաւծդ ինձ խոստացած

սեպուհութեան թագէն շատ հեռու է, տ՚Արդանեան։

—Վա՛հ, կարծածիդ չափ հեռու չէ, թերեւս, Բորթօս, գիտես սա առածը. ամէն ճամբայ Հռոմ կը տանի.

—Բայց մենք ինչո՞ւ համար Աթօսին և Արամիսին վիճակէն աւելի վտանգաւոր վիճակի մէջ ենք, հարցուց Բորթօս։

—Վասնզի անոնք Հանրիէտ թագուհիէն առած պաշտօնը կատարեցին, մինչդեռ մենք, Մազարէնէն ստացած պաշտօնը մատնեցինք, վասնզի իբրեւ պատգամաւոր Քրոմվէլի ղրկուելէն ետք՝ Շարլ թագաւորին կուսակիցները դարձանք, վասնզի փոխանակ ձեռնտու գտնուելու որ անոր արքայական գլուխը կտրեն, գլուխ մը որ դատապարտուած էր Պ. Մազարէնի, Քրոմվէլի, Ժօյս, Պրայտճ, Ֆէրֆաքս և այլն գեղջուկներու կողմէ, քիչ մնաց զանիկա պիտի ազատէինք։

—Ճշմարի՛տ վկայ, սոյգ է, ըսաւ Բորթօս, բայց սիրելի բարեկամ, ի՞նչպէս կ՚ուզես որ այս մեծ զբաղմանցը մէջ Քրոմվէլ զօրավարը ժամանակ ունեցած խորհելու...

—Քրոմվէլ ամէն բանի վրայ կը խորհի, Քրոմվէլ ամէն բանի համար ժամանակ ունի. և, սիրելի բարեկամ, հաւատա՛ ինծի, մենք մեր ժամանակը չկորսնցնենք, անգին է անիկա։ Ապահով չպիտի ըլլանք, բայց միայն Կարտինալ Մազարէնը տեսնելէն ետք և դարձեալ...։

—Սատանա՛յ, ըսաւ Բորթօս, և Մազարէնի ի՞նչ պիտի ըսենք։

—Թո՛ղ որ գիտցածս ընեմ, ես իմ յատակագիծս ունիմ. նայինք ո՞վ որու քթէն պիտի բռնէ։ Պ. Քրոմվէլ շատ զօրաւոր է, Պ. Մազարէն շատ խորամանկ, բայց լաւ եւս ունիմ դեսպանագիտական միջոցներ գործածել անոնց դէմ քան թէ վախճանեալ Պ. Մորտօնդի դէմ։

—Դէ՛հ, ըսաւ Բորթօս, ախորժելի է վախճանեալ Պարոն Մորտօնդ ըսելը։

—Ճշմարի՛տ վկայ, այո՛, ըսաւ տ՚Արդանեան, բայց ճամբայ ելնենք։

Եւ երկուքնին ալ առանց վայրկեան մը կորսնցնելու՝ քաղաքներէ հեռու, դէպի Բարիզ դիմեցին, իրենց ետեւէն կուգար Մուսքդօն, որ բոլոր գիշեր չափազանց խմելէն ետք՝ քառորդ մը ետքը չափազանց տաքնալ սկսաւ։

Աթօս և Արամիս՝ տ՚Արդանեանի գծած շաւիղը բռնեցին և կարելի եղածին չափ քալեցին։ Իրենց կ՚երեւէր թէ աւելի ձեռնպաստաւոր պիտի ըլլար իրենց համար Բարիզի մօտ ձերբակալուիլը քան թէ հեռու։

Ը.

ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Ամէն իրիկուն՝ վախնալով որ գիշերը չձերբակալուին՝ կամ դաշտին կամ ապակիներուն վրայ կը գծէին պայմանեալ ծանօթութեան նշանը, բայց ամէն առտու ազատ կ՚արթննային սաստիկ զարմանալով։

Ո՛րքան Բարիզի կողմը կը յառաջանային՝ այն մեծ դէպքերը որոնց ներկայ գտնուեր և բոլոր Անգլիան տակնուվրայ ըրեր էին, և երազներու պէս կը մարէին, մինչդեռ՝ ընդհակառակը՝ այն դէպքերը որ իրենց բացակայութեան ժամանակ՝ Բարիզն ու գաւառները վրդովեր էին՝ իրենց աչքերուն կ՚երեւէին։

Այս վեց շաբաթուան բացակայութեան՝ Ֆրանսայի մէջ այնքան մանր մունր բաներ անցեր էին որ գրեթէ մեծ դէպք մը կը կազմէին։ Բարիզցիք՝ առանց թագուհւոյ և թագաւորի արթննալով, շատ տանջուեցան այս լքումէն և Մազարէնի բացակայութիւնը, թէեւ սաստիկ փափաքելի, բնաւ երկու օգոստափառ փախստականներուն չմոռցուց։

Բարիզը յուզող առաջին զգացումը՝ երբ Սէն-Ժերմէն փախուստը իմացաւ, փախուստ զոր ներկայացուցինք մեր ընթերցողներուն, այնպիսի արհաւիրք մը եղաւ որով տղաք կը բռնուէին երբ գիշերը կամ առանձնութեան մէջ կ'արթըննան։ Բարլամէնդը վրդովեցաւ, և որոշուեցաւ որ պատգամաւորութիւն մը երթայ թագուհին գտնէ և աղաչէ որ այլեւս իր արքայական ներկայութենէն Բարիզը չզրկէ։

Բայց թագուհին դեռ Լէնսի յաղթութեան տպաւորութեան ներքեւ էր և փախուստը յաջողակի կատարուելուն վրայ կը գոռոզանար։ Ոչ միայն պատգամաւորները պատիւ չունեցան իրմէ ընդունուելու, այլեւ մեծ ճամբուն վրայ սպասել տուին զանոնք, ուր օրինապետը՝ այն իրաւապետն իսկ որ այս գործին առաջին մասին մէջ տեսանք երբ յամառութեամբ թագուհիին չփակին մէջ նամակ մը կը փնտռէր, եկաւ և արքունեաց վերջնագիրը ներկայացուց, որով կը յայտնուէր որ եթէ Բարլամէնդը թագաւորական վեհափառութեան առջեւ չխոնարհէր զիրենք բաժնող բոլոր խնդիրները զատապարտելով, հետեւեալ օրը Բարիզը պիտի պաշարուէր, թէ այժմ իսկ, նոյն պաշարման կանխատեսութեամբ՝ Օրլէանի դուքսը, Սէն-Քլուի կամուրջը բռներ էր և թէ Իշխանը (Գոնտէ) դեռ եւս Լէնսի յաղթանակով շքեղապանծ՝ Շարանդոնը և Սէն-Տընիին կը պահէր։

Արքունեաց դժբաղդութեան համար, որուն չափաւոր պատասխան մը թերեւս շատ մը կուսակիցներ շահեցնէր, այս սպառնական պատասխանը ակնունելի ներգործութեան հակառակ արդիւնք մը ունեցաւ։ Բարլամէնդի գոռոզութիւնը վիրաւորեց այն, որ ոստանիկներէ ուժգին աջակցութիւն գտնելով, որուն զօրութեան չափը Պրիւսէլի արձակմամբը երեւան ելեր էր, նոյն գրաւոր յայտարարութեանց պատասխանեց թէ Կարտինալ Մազարէնը գլխաւորապէս ամէն անկարգութեանց հեղինակը ըլլալով, թագաւորին և Տէրութեան թշնամի կը հրատարակէր զանիկա, և կը հրամայէր անոր որ նոյն օրն իսկ արքունիքէն, և ութ օրէն Ֆրանսայէն

հեռանայ, և այս պայմանաժամէն ետք՝ եթէ չհնազանդի, թագաւորին բոլոր հպատակներուն կը պատուիրէր որ զանիկա բռնեն։

Այս ազդու պատասխանին՝ որուն արքունիքը բնաւ չէր սպասեր, թէ՛ Բարիզը և թէ Մազարէնը օրինազանց կը հրատարակէր։ Կը մնար միայն հասկնալ թէ ո՛վ յաղթանակը պիտի տանի՝ Բարլամէ՞նդը թէ արքունիքը։

Այն ատեն արքունիքը իր յարձակման պատրաստութիւնները ըրաւ, և Բարիզ ալ իր պաշտպանութեան պատրաստութիւնները։ Ուստի ոստանիկները զբաղած էին խռովութեան ժամանակ ոստանիկներու սովորական գործով, այսինքն շղթաները կարկառել և փողոցներու քարայատակները քակել, երբ իրենց օգնութեան հասած տեսան տեղապահին առաջնորդութեամբը, Գոնդի կոմսը, Գոնտէ իշխանին եղբայրը, և Լօնկվիլ դուքսը՝ իր փեսան։ Այն ատեն ապահովութիւն գտան, վասնզի իրենց կուսակից ունէին երկու արքայազուն իշխաններ, և աւելի զատ՝ թիւի առաւելութիւնը։ Յունվար 10ին էր որ այս անակնկալ օգնութիւնը հասաւ բարիզցիներուն։

Փոթորկալի վիճաբանութենէ ետք՝ Գոնդի կոմսը Բարիզէն դուրս թագաւորին զօրաց սպարապետ անուանուեցաւ, իրեն ընդհանուր տեղակալ ունենալով, Էլպէօֆ և Պույօն դուքսերը և Լա Մօթ մարաջախտը։ Լօնկվիլ դուքսը՝ առանց պաշտօնի և աստիճանի՝ կը շատանար իր փեսային օգնելու գործով։

Բարիզեան բանակը այնպիսի արագութեամբ կազմուելու սկսաւ, ինչպէս որ ոստանիկները կը կազմուէին իբրեւ զինուոր ծպտելով երբ որ և է զգացմամբ այս այլափոխութեան մղուած են։ Ամսոյն 19ին նորակազմ բանակը փորձ մը ըրեր էր արտաքին յարձակում մը ընելու, ոչ թէ ծանր կռիւ մը ընելու նպատակաւ այլ իր գոյութիւնը ինքնին հաստատելու և այլոց ցոյց տալու համար. և իր գլխուն վերեւը դրօշակ մը ծածանել տուաւ, որու վրայ սա զարմա-

նալի նշանարանը կը կարդացուէր. Մեր թագաւորը կը փրճտուենք:

Հետեւեալ օրերը քանի մը մանր մասնաւոր գործողութիւններով զբաղեցանք որ ուրիշ արդիւնք չունեցան, բայց եթէ քանի մը արջառներ կողոպտել և երկու երեք հատ տուն այրել:

Այսպէս փետրուարի առաջին օրերուն հասան,, և այս ամսուան առաջին օրն էր որ մեր չորս ընկերները Պալօներ եկեր և ամէն մէկը զատ զատ ճամբով դէպի Բարիզ դիմեր էին:

Չորրորդ օրուան ուղեւորութեան վերջերը Նանթէն ըզգուշութեամբ կը հեռանային, որպէսզի թագուհիին մէկ զօրախումբին մէջ չիյնան:

Սակայն Աթօս այս զգուշութիւնները կը հոգար, բայց Արամիս զգօնութեամբ հասկցուցեր էր անոր որ անխոհեմ ըլլալու իրաւունք չունէր, թէ Շարլ թագաւորին կողմէ ծայրագոյն և նուիրական պաշտօն մը ստանձնած են, և թէ այս պաշտօնը գլխատութեան բեմին ոտքը ընդունելէն ետք պիտի աւարտէր թագուհիին աչքերուն առջև:

Ուստի Աթօս հաճութիւն ցուցուց:

Արուարձաններու մէջ՝ մեր ուղեւորները պահապան զօրքեր գտան. բոլոր Բարիզ զինուած էր: Պահնորդը չթողուց որ երկու ազատորդիք ներս մտնեն, և իր յիսնապետը կանչեց:

Յիսնապետը խուցին դուրս ելաւ, և խոժոռ կերպարանք մը առնելով, ինչպէս որ կ'առնեն սովորաբար տատանիկները երբ զինուորական զգեստ հագնելու երջանկութիւնը ունին:

—Ո՞վ էք դուք, պա՛րոններ, հարցուց ան:
—Երկու ազատորդիներ, պատասխանեց Արամիս:
—Ո՞ւսկից կուգաք:
—Լոնտոնէն:
—Ի՞նչ ընելու կուգաք ի Բարիզ:

—Անգլիոյ վեհափառ թագուհիին մօտ պաշտօն մը կատարելու:

—Զարմանալի՛, ուրեմն այսօր ամէն մարդ Անգլիոյ թագուհիին քով կ'երթայ, պատասխանեց յիսնապետը: Մենք արդէն երեք ազատորդիներ ունինք որոնց անցագիրները կը քննենք և Նորին Վեհափառութեան քովը պիտի երթան: Ո՞ւր են ձերինները:

—Մենք բնաւ չունինք:

—Ինչպէ՞ս. չունի՛ք:

—Ո՛չ, մենք Անգլիայէն կուգանք, ինչպէս որ ձեզի ըսինք. բոլորովին անտեղեակ ենք թէ քաղաքական գործերը ի՞նչ վիճակի մէջ են, քանի որ թագաւորին մեկնելէն առաջ Բարիզէն հեռացանք:

—Ա՛հ, գոչեց յիսնապետը խորագէտ դէմքով մը, ուրեմն Մազարէնեան էք, և մեր մէջ մտնել կուզէք որ լրտեսէք:

—Սիրելի բարեկամ, ըսաւ Աթօս, որ մինչև այն ատեն պատասխան տալու հոգը Արամիսին թողեր էր, եթէ մենք Մազարէնեան ըլլայինք՝ ընդհակառակն ամէն տեսակ անցագիրներ կ'ունենայինք: Ձեր այդ գտնուած վիճակին մէջ, հաւատա՛ ինծ, որ խիստ կանոնաւոր թուղթեր ունեցողներէն կասկածեցէք:

—Մտէք զօրանոցը, ըսաւ յիսնապետը, և ձեր պատճառները պահակապետին յայտնեցէք:

Պահակին նշան մը ըրաւ, որ մէկ կողմ կեցաւ, յիսնապետը առաջ անցաւ, երկու ազատորդիք զօրանոցը գացին անոր ետևէն:

Այս զօրանոցը լեցուն էր բոլորովին տատանիկներով և ժողովուրդի մարդիկներով. ոմանք կը խաղային, ուրիշներ ալ կը ճառախօսէին:

Անկիւն մը և աչքի ներքև՝ ամէնէն առաջ եկող ազատորդիներն էին, որոնց անցագիրները սպան կը քննէր: Այս սպան մօտակայ սենեակն էր. իր աստիճանին կարևորութեան պատճառաւ իրեն յատուկ սենեակ մը տուեր էին:

Նորէկ և առաջուց հասնող մարդոց առաջին շարժումը եղաւ իրարու վրայ խուզարկելու և արագ նայուածք մը ձըգել: Առաջին եկողները երկար վերարկուներով ծածկուած և անոնց ծալքին մէջ փաթթուած էին: Մէկը՝ որ իր ընկերներէն աւելի կարճ էր, ստուերին մէջ կը կենար:

Երբ յիսնապետը մտնելուն ազդարարեց թէ՝ ըստ հաւանականութեան՝ երկու Մազարէնեաններ կը բերէ, երեք ազատորդիները իրենց ականջը տնկեցին և ուշադիր մտիկ ըրին: Երեքէն փոքրագոյնը որ՝ ընդառաջ երկու քայլ առեր էր, քայլ մը ետ առաւ և նորէն մութին մնաց:

Երբ իմացուեցաւ որ նորեկները անցագիր չունին՝ զօրագունդին կարծիքը սա եղաւ որ Բարիզ չմտնեն անոնք:

—Ի՞նչպէս չէ՛, ըսաւ Աթոս, ընդհակառակն հաւանական է որ պիտի մտնենք, վասնզի կ'երեւի թէ մտացի մարդոց հետ է մեր գործը: Արդ շատ դիւրին բան մը կայ ընելու. այսինքն պէտք է մեր անունները Անգլիոյ Վեհափառ Թագուհիին ծանուցանել, և եթէ ան մեզի համար վկայէ, յուսամ որ մեզի ազատ մուտք տալու համար անպատեհութիւն մը չէք տեսներ:

Այս խօսքին վրայ՝ ստուերին մէջ պահուած մարդուն ուշադրութիւնը աւելցաւ, և մինչև անգամ այնպիսի զարմացման շարժում մը ըրաւ, որ գլխարկը վերարկուին զըրպչելով վար ինկաւ, մինչդեռ առաջուընէ աւելի լաւ փաթթուելու փոյթ կը տանէր, ուստի ծռեցաւ և իսկոյն գետնէն առաւ զայն:

—Ո՛հ, Աստուած իմ, ըսաւ Արամիս արմուկովը Աթոսը մշտելով, միթէ տեսա՞ր:

—Ի՞նչ բան, հարցուց Աթոս:

—Երեք ազատորդիներէն ամէնէն փոքրին դէմքը:

—Ո՛չ:

—Վասնզի ինծ երեւցաւ... բայց անկարելի՛ բան է այդ...:

Նոյն պահուն յիսնապետը՝ որ պահակապետին հրամանները առնելու համար մասնաւոր սենեակը մտեր էր, դուրս ելաւ և երեք ազատորդիները ցոյց տալով՝ անոնց թուղթ մը տուաւ:

—Անցագիրները կանոնաւոր են, ըսաւ, թողէ՛ք որ այս երեք ազատորդիք երթան:

Երեք ազատորդիները գլխու նշան մը ըրին և փութացին երթալու հրամանէն և յիսնապետին պատուէրին վրայ՝ իրենց առջև բացուած ճամբէն օգուտ քաղել:

Արամիս աչքով անոնց հետեւեցաւ. և այն միջոցին որ ամէնէն կարճահասակը իր առջեւէն կ'անցնէր՝ Աթոսին ձեռքը սեղմեց աշխուժով:

—Ի՞նչ ունիս, սիրելիս, հարցուց Աթոս:

—Ունիմ... անշուշտ տեսիլք մըն է:

Յետոյ՝ յիսնապետին դառնալով.

—Ըսէ՛ ինծ, պա՛րոն, յարեց ան, միթէ ասկից հիմակ ելնող երեք ազատորդիները կը ճանչնա՞ս:

—Իրենց անցագրէն կը ճանչնամ, Պ. Ֆրամարէնս, Շապիյօն և Պրույ, երեք պարսաւոր ազատորդիներ որ Լօնկվիլ դուքսին միանալու կ'երթան:

—Զարմա՛նք, ըսաւ Արամիս իր յատուկ մտածման պատասխանելով քան թէ յիսնապետին, կարծեցի թէ նոյն իսկ Մազարէնն է այն:

Յիսնապետը քահ քահ խնդաց:

—Նա՛, կարելի՞ բան է որ այսպէս մեր մէջ մտնելու վտանգը աչք առնէ՝ կախաղան ելլելու համար. այնքան ապուշ չէ:

—Ա՛հ, ըսաւ Արամիս, կարելի է որ սխալեցայ, տ'Արդանեանի անվրիպելի աչքը չունիմ:

—Այստեղ ո՞վ կը խօսի տ'Արդանեանի վրայ, հարցուց սպան որ նոյն պահուն իսկ՝ իր սենեկին սեմին վրայ կ'երեւար:

—Ո՛հ, գոչեց Կրիմօ աչքերը բանալով:

— Ի՞նչ կայ, հարցուցին միաբերան Արամիս և Աթոս։

— Բլանշէ՛, վրայ բերաւ Կրիմօ, Բլանշէ իր պարանոցի մահիկովը։

— Պարոն Լա Ֆէ՛ր և Հէրպլէ՛յ, գոչեց սպան, միթէ Բարի՞զ կը դառնաք։ Ո՛հ, ի՛նչ ուրախութիւն ինծի համար, պա՛րոններ. վանդի իշխաններուն միանալու կուգաք անշուշտ։

— Ինչպէս որ կը տեսնես, սիրելիդ իմ Բլանշէ, ըսաւ Արամիս, մինչդեռ Աթոս կը ժպտէր տեսնելով թէ ինչ կարեւոր պաշտօն կը վարէր քաղաքային զօրաց մէջ Մուսքօնի, Պազէնի և Կրիմօի հին ընկերը։

— Հապա տ'Արդանեանը, որու վրայ քիչ մը առաջ կը խօսէիք, Պ. Հէրպլէյ, արդեօք կը ներէք ինձ հարցնելու թէ անոր վրայ լուր ունի՞ք։

— Չորս օր կայ որ իրարմէ բաժնուեցանք, սիրելի բարեկամ և պատճառներ ունինք կարծելու որ մեզմէ առաջ Բարիզ մտած է։

— Ո՛չ, պարոն, ստոյգ եմ որ Մայրաքաղաքը մտած չէ, հետեւապէս՝ կարելի է Սէն-Ժէրմէն կեցած է։

— Չեմ կարծեր, Շէվրէզի պանդոկը ժամադիր եղած ենք։

— Այսօր իսկ անկէ անցայ։

— Միթէ աղուոր Մատլէն իրմէ լուր առած չէ՞ր, հարցուց Արամիս։

— Ո՛չ, պարոն, նաեւ չպիտի պահեմ ձեզմէ որ շատ անհանգիստ կ'երեւէր։

— Ճի՛շդ է, ըսաւ Արամիս, բնաւ ժամանակ չկորսնցնենք, և արտօրնօք երթանք։ Ներէ՛ ինձ ուրեմն, սիրելի Աթոս, որ մեր բարեկամին վրայ աւելի տեղեկութիւններ հարցնելը զանց ընելով, իմ շնորհաւորութիւնս մատուցանեմ Պ. Բլանշէի։

— Ա՜հ, Պ. ասպետ, ըսաւ Բլանշէ խոնարհելով։

— Տեղակա՛լ, ըսաւ Արամիս։

— Տեղակալ և հարիւրապետ ըլլալու խոստումով։

— Շատ աղուոր պաշտօն, ըսաւ Արամիս և բոլոր այս պատիւը ուսկի՞ց հասաւ քեզի։

— Նախ՝ գիտէք, պարոններ, որ ես Պ. Ռօշֆօրը բանտէն ազատել տուի։

— Այո՛ ճշմարի՛տ վկայ, նոյն ինքն մեզի պատմեց այդ բանը։

— Այս առթիւ քիչ մնաց որ Մազարէն զիս պիտի կախէր, որով բնապէս առաջուընէ աւելի ժողովրդական դարձայ։

— Եւ այս ժողովրդականութեան շնորհիւ...։

— Ո՛չ, ուրիշ լաւագոյն բանի մը շնորհիւ։ Անկէ զատ՝ գիտէք, պարոններ, որ Բիէմօնի գունդին մէջ ծառայեցի, և յիսնապետ ըլլալու պատիւը ունէի։

— Այո՛։

— Լա՛ւ ուրեմն, օր մը որ ո՛չ ոք կարող էր կարգի դընել խումբ մը զինեալ ռամիկներ որոնցմէ ոմանք ձախ և ոմանք աջ ոտքով ճամբայ կ'ելնէին. ես յաջողեցայ միեւնոյն ոտքով քալեցնել, և անմիջապէս տեղակալ անուանեցին դաշտի... մարզանքի։

— Ահաւասիկ բացատրութիւնը, ըսաւ Արամիս։

— Այնպէս որ ձեզի հետ շատ մը ազնուականներ ունիք։

— Անտարակո՛յս։ Նախ ունինք, ինչպէս որ գիտէք հարկաւ, Գօնդի իշխանը, Լօնկվիլ դուքսը, Պօֆօր դուքսը, Շէվրէօզ դուքսը, Էօլ Պէօֆ դուքսը, Պույօն դուքսը, Պ. Պրիսաք, Լա Մօթ մարաջախտը, Պ. Լույնս Վիդրի մարքիզը, Մարսիյաք իշխանը, Նուայմուդիէի մարքիզը, ո՞ր մէկը համրեմ։

— Հապա Պ. Ռաուլ տը Պրաժլօ՞նը, հարցուց Աթոս յուզեալ ձայնով մը, տ'Արդանեան ըսաւ ինծի որ մեկնելու ատենը քեզի յանձնարարութիւն ըրեր է, իմ բարի Բլանշէ։

— Այո՛, կոմս, որպէս թէ բուն իր որդին էր, և պարտիմ ըսել որ պահ մը աչքէ չհեռացուցի զինքը։

— Ուրեմն վրայ բերաւ Աթոս ուրախութենէն այլայլած ձայնով մը, քաջառո՞ղջ է. բնաւ իրեն դիպուած մը պատահած չէ՞։

—Բնա՛ւ, պարոն:

—Եւ ո՞ւր կը բնակի:

—Միշտ Կրան-Շարլըմանի պանդոկը:

—Եւ իր օրերը ո՞ւր կ'անցընէ...:

—Երբեմն Անգլիոյ թագուհիին, երբեմն Շէվրէօզ տիկնոջ տունը: Ինքը ու Կիշ կոմսը երբեք իրարմէ չեն բաժնուիր:

—Շնորհակալ եմ, Բլանշէ, շնորհակա՛լ, ըսաւ Աթօս ձեռքը անոր կարկառելով:

—Օ՛հ, կո՛մս, ըսաւ Բլանշէ, իր մատներուն ծայրովը անոր ձեռքին դպչելով:

—Լա՛ւ ուրեմն, ի՞նչ կ'ընես, կո՛մս, հին սպասաւորի՛ մը, ըսաւ Արամիս:

—Բարեկա՛մ, ըսաւ Աթօս, Ռաուլի վրայ ինձ լուրեր կու տայ:

—Եւ հիմա՛կ, պարոններ, հարցուց Բլանշէ որ այս դիտողութիւնը լաւ չէր, ի՞նչ ընելու միտք ունիք:

—Բարիզ դառնալ, եթէ միայն թողուք, սիրելիդ իմ Պ. Բլանշէ, ըսաւ Աթօս:

—Ինչպէ՞ս, եթէ թողութի՞ւն տամ, միթէ վրաս կը ծիծաղի՞ս, կո՛մս. ես միայն քու ծառադ եմ:

Եւ խոնարհութիւն ըրաւ:

Յետոյ իր մարդոց կողմը դառնալով.

—Թողէ՛ք որ այս պարոնները անցնին, հրամայեց, կը ճանչնամ զանոնք, Պ. Պօֆօրի բարեկամներն են:

—Կեցցէ՛ Պ. Պօֆօր, գոչեցին բոլոր պահակները միաձայն Աթօսին և Արամիսին ճամբայ բանալով:

Յետնապահը միայն Բլանշէի մօտեցաւ:

—Ի՞նչպէս, առա՞նց անցագրի, մրմռաց ան:

—Առանց անցագրի, ըսաւ Բլանշէ:

—Զգուշացի՛ր, հարիւրապե՛տ, չարունակեց ան՝ կանխաւ Բլանշէի տալով իրեն խոստացուած տիտղոսը, զգուշացի՛ր, վասնզի քիչ մը առաջ դուրս ելնող երեք մարդերէն մէկը ըսաւ ինծի կամացուկ մը որ այս պարոններէն կասկածիլ պէտք է:

—Եւ ես, ըսաւ Բլանշէ վեհափառութեամբ, կը ճանչնամ զանոնք և անոնց համար պատասխանատու կը մնամ:

Այս ըսելով Կրիմօի ձեռքը սեղմեց՝ որ այս քաղաքավարութիւնը իրեն մեծ պատիւ համարեց:

—Ի կրկին տեսութիւն ուրեմն, հարիւրապե՛տ, վրայ բերաւ Արամիս իր հեգնական ձայնովը, եթէ մեզի բան մը պատահի քու աջակցութիւնդ պիտի խնդրենք:

—Պարո՛ն, ըսաւ Բլանշէ, ինչպէս այս նոյնպէս ամէն բանի մէջ, ես իրաւցնէ ձեր ծառան եմ:

—Անօրէնը խելք ունի և շատ, ըսաւ Արամիս ձին հեծնելով:

—Եւ ի՞նչպէս չունենայ, ըսաւ Աթօս ըստ կարգի աչտանակելով, իր տիրոջը գլխարկները այնքան երկար ժամանակ մաքրելէն ետք:

Թ.

ԴԵՍՊԱՆՆԵՐ

Երկու բարեկամները իսկոյն ճամբայ ելան՝ արուարձանէն դէպի վար իջնելով արագապէս, սակայն երբ նոյն զառիվարին ստորոտը հասան՝ մեծ զարմանքով տեսան որ Բարիզի փողոցները գետեր դարձեր են և հրապարակները լճակներ: Յունվար ամսուն մէջ վազած սաստ անձրեւներէն՝ Սէն գետը յորդեր էր և ի վերջոյ ջուրերը մայրաքաղաքին կէսը ողողեր էին:

Աթօս և Արամիս այս հեղեղին մէջ արիաբար մտան իրենց ձիերով, բայց քիչ ատենէն խեղճ կենդանիները մինչև իրենց կուրծքը ջուրը զոռուեցան և հարկ եղաւ որ երկու ազատորդիք վար իջնեն և նաւակ մը բռնեն. և իրօք իջան ապսպրելով սպասաւորներուն որ երթան վաճառատեղիները սպասեն:

Ուստի նաւակով Լուվրի մօտեցան: Գիշեր էր և Բարիզ այսպէս քանի մը դողդոջուն լապտերներու տմոյն նշոյլին

տեսնուելով բոլոր այն լճակներուն մէջ՝ շողշողուն զէնքեր կրող գիւղերապահներով լեցուն նաւակներովը, բոլոր այն հսկողութեան աղաղակներով զոր պահապանները իրարու հետ կը փոխանակէին, Բարիզ այնպիսի տեսարան մը կ՚ընծայէր որով զմայլեցաւ Արամիս՝ այս մարդը որ պատերազմական զգացումներու չտեսնուած կերպով հակամէտ էր։

Թագուհիին ապարանքը հասան, բայց պէտք եղաւ նախասենեակը սպասել, վասնզի Նորին Վեհափառութիւնը նոյն պահուն Անգլիայէն լուրեր բերող պատգամաւորներու ունկնդրութիւն կու տար։

—Մենք ալ, ըսաւ Աթոս սպասաւորին, որ այս պատասխանը կու տար, մենք ալ ո՛չ միայն Անգլիայէն լուրեր կը բերենք, այլ և անկից կու գանք։

—Ուրեմն ի՞նչ է ձեր անունը, պարոններ, հարցուց սպասաւորը։

—Լա Ֆէր կոմս և Հէրպլէյ ասպետ, ըսաւ Արամիս։

—Ա՜հ, ուրեմն, պարոննե՛ր, ըսաւ սպասաւորը այս անունները լսելով զոր սակայն Թագուհին յիշած էր իր ակընկալութեանց ժամանակ, ուրեմն խնդիրը կը փոխուի, և կարծեմ թէ Նորին Վեհափառութիւնը չպիտի ներէր ինծ պահ մը ձեզ սպասել տալուս։ Կ՚աղաչեմ ձեզ ինծի հետևեցէք։

Եւ ինքը առաջ անցաւ. Աթոս և Արամիս ետևէն գացին։ Երբ Թագուհիի գտնուած սենեակը մտան, նշան ըրաւ սպասեն, և դուրս ելլալով.

—Տիկի՛ն, ըսաւ, յուսամ որ Ձեր Վեհափառութիւնը պիտի ներէ ինծ իր հրամանին անսաստելուս, երբ իմանայ որ կու գամ յայտնելու թէ Լա Ֆէր կոմսը ու Հէրպլէյ ասպետը ներկայանալ կը փափաքին։

Այս երկու անունները լսելուն՝ Թագուհին ուրախութեան աղաղակ մը արձակեց, զոր երկու պատգամաւորները լսեցին իրենց կեցած տեղէն։

—Խե՜ղճ Թագուհի, մրմռաց Աթոս։

—Ո՜հ, թո՛ղ ներս գան, թող ներս գան, գոչեց ըստ կարգի նորատի իշխանուհին դէպի դուռը վազելով։

Տարաբաղդ օրիորդը իր մօրը քովէն չէր հեռանար և իր որդիական խնամքով երկու եղբայրներուն և քրոջը ներկայութիւնը մոռցնելու կը ջանար։

—Ներս մտէ՛ք, մտէ՛ք, պարոննե՛ր, ըսաւ ան ինքնիրեն դուռը բանալով։

Աթոս և Արամիս ներկայացան։ Թագուհին թիկնաթոռի մը վրայ նստած էր և իրեն առջև կեցեր էին կանգուն գորանոցը հանդիպած երեք պատգամաւորներէն երկուքը։

Պ. Ֆլամարէնան էր այն և Գասպար Բոլինեին, Շավիյեօնի դուքը, և այն անձին եղբայրը որ եօթ ութ տարի առաջ Բուայեալի հրապարակին վրայ մենամարտութեան առեն սպաննուեր էր, մենամարտութիւն մը որ տիկին Լօնկվիլլի առթիւ պատահեր էր։

Այս երկու բարեկամներուն գալուստը իմանալով՝ քայլ մը ետ առին և մտադրութեամբ քանի մը խօսք փոխանակեցին միջմիկ։

—Լա՛ւ, ուրեմն, պարոններ, գոչեց Անգլիոյ Թագուհին Աթոսն ու Արամիսը դիտելով։ Վերջապէս հասաք, հաւատարիմ բարեկամներ, բայց տէրութեան սուրհանդակները ձեզմէ աւելի շուտ կը քալեն։ Արքունիքը Լոնտոնի դէպքերը արդէն իմացեր էր՝ մինչդեռ Բարիզի դուռը հասեր էիք, և ահա Պարոն Ֆլամարէնն և Շավինյեօն որ Աւստրիոյան Աննա վեհափառ Թագուհիին կողմէն նորանոր լուրեր կը բերեն ինծ։

Աթոս և Արամիս իրարու երես նայեցան. այն հանդարտութիւնը, նոյն իսկ ուրախութիւնը՝ որ Թագուհիին աչքերուն մէջ կը փայլէին, զիրենք ապշութեամբ կը համակէին։

—Բարեհաճեցէք շարունակելու, ըսաւ ան Պ. Ֆլամարէնի և Շավինյեօնի դառնալով, ուրեմն կ՚ըսէիք Նորին Վեհափառութիւնը Շարլ Ա. իմ օգոստափառ տէրս, մահուան դատապարտուեր էր իր անգլիացի հպատակաց մեծագոյն մասին փափաքին հակառակ։

—Այո՛, տիկին, թոթովեց Շադիյեօն:

Աթօս և Արամիս իրարու երես կը նայէին եւ քան զեւս զարմանալով:

—Եւ թէ գլխատութեան բեմը տարուելով, չարունակեց Թագուհին, գլխատութեան բե՛մը, ո՛ իմ տէրս, ո՛ իմ թագաւորս... և թէ գլխատութեան բեմը տարուելով՝ սրբապղծուած ժողովրդեան ձեռքով ազատեր էր:

—Այո՛, տիկին, պատասխանեց Շադիյեօն այնպիսի ցած ձայնով մը, որ հազիւ թէ երկու ազնուորդիները այս վկայութիւնը լսելու կարող եղան:

Թագուհին իր ձեռքերը իրարու կցեց վեհանձն երախտագիտութեամբ մը, մինչդեռ իր աղջիկը իր մօրը վիզին բոլորտիքը թեւերն մէկը կ'անցնէր և ուրախութեան արտասուքով լեցուն զանիկա կը համբուրէր:

—Այժմ, կը մնայ մեզ Ձեր Վեհափառութեան մեր խորին յարգանքը նուիրել, ըսաւ Շադիյեօն, որուն ծանր կուգար այս դերը և հետզհետէ կը կարմրէր Աթօսի անթարթ և սուր ակնարկին ներքեւ:

—Պահ մը եւս կեցէք, պարոններ, ըսաւ Թագուհին՝ կենալու համար անոնց նշան մը ընելով: Պահ մը եւս, կ'աղաչեմ, վասնզի ահա Լա Ֆէր և Հէրպլէյ, որ ինչպէս այժմ իմացաք, Լոնտոնէն կը դառնան, և թերեւս իբրև ականատես վկայ՝ պիտի տան մեզ ձեր չգիտցած պարագաներու վրայ նորանոր լուրեր: Այս լուրերը, իմ բարի քրոջս, Թագուհիին պիտի հաղորդէք: Խօսեցէ՛ք, պարոններ, ձեզի մտիկ կ'ընեմ: Բան մը մի՛ պահէք ինձմէ, բան մը մի՛ խնայէ՛ք: Քանի որ Նորին Վեհափառութիւնը դեռ կ'ապրի և թագաւորական պատիւը անարատ մնացած է, ուրիշ բանի հոգ չունիմ:

Աթօս գունատեցաւ և ձեռքը իր սրտին վրայ դրաւ:

—Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Թագուհին, որ այս շարժումը և գունատութիւնը տեսաւ, խօսէ՛ ուրեմն, պարոն, կ'աղաչեմ:

—Ներում կը խնդրեմ, տիկին, ըսաւ Աթօս, բայց այս պարոններուն պատմութեան բան մը աւելցնել չեմ ուզեր մինչեւ որ խոստովանին որ թերեւս սխալած են:

—Սխալա՛ծ, գոչեց Թագուհին գրեթէ հեղձամղձուկ ձայնով, սխալած... ո՛ Աստուած իմ, ուրեմն ի՞նչ կայ:

—Պարոն, ըսաւ Պ. Ֆլամարէնս Աթօսին, եթէ սխալած ենք, սխալմունքը Թագուհիին կողմէ է, և կարծեմ թէ անոր սխալմունքը ուղղելու պահանջումը չունիք, վասնզի ասով Նորին Վեհափառութիւնը սուտ հանած պիտի ըլլաք:

—Թագուհի՛ն, պարոն, վրայ բերաւ Աթօս իր հանդարտ և հնչող ձայնով:

—Այո՛, մռմռաց Ֆլամարէնս աչքերը վար առնելով:

Աթօս տրտմագին հառաչեց:

—Այդ սխալմունքը աւելի այն անձին կողմէ չէ՞ արդեօք որ ձեզի կ'ուղեկցէր և զոր Ռուլ քաղաքադրան զօրանոցը տեսանք զանիկա ձեզի հետ, ըսաւ Արամիս իր նախատական քաղաքավարութեամբը: Վասնզի եթէ չենք սխալիր՝ Լա Ֆէր կոմսը ու ես, Բարիզ մտնելու ատեն երեք հոգի էիք:

Շադիյօն և Ֆլամարէնս դող ելան:

—Բայց, կո՛մս, բացատրէ՛ միտքդ, գոչեց Թագուհին որուն անձկութիւնը հետզհետէ կ'աւելնար, ճակտիդ վրայ յուսահատութիւն կը նշմարեմ, բերանդ սոսկալի լուր մը հաղորդելու կը վարանի, ձեռքերդ կը դողան...: Ո՛հ, Աստուա՛ծ իմ, Աստուա՛ծ իմ, ուրեմն ի՞նչ պատահեցաւ:

—Տէ՛ր իմ, ըսաւ նորատի իշխանուհին իր մօրը քով ծունր դնելով, մեր վրայ գութ ունեցէք:

—Պարո՛ն, ըսաւ Շադիյօն, եթէ աղետալի լուր մը կը բերէք, իբրև անգութ մարդ կը վարուիք երբ այդ լուրը Թագուհիին հաղորդէք:

Արամիս Շադիյօնի մօտեցաւ անոր դպչելու չափ:

—Պարո՛ն, ըսաւ անոր՝ շրթունքները պնդելով և հրափայլ աչքերով, կարծեմ թէ Լա Ֆէր կոմսին և ինծի մեր այստեղ ըսելիքը մեզի սորվեցնելու մեծամտութիւնն չունիք:

Այս կարճ բանակռուին ժամանակ, Աթօս, միշտ ձեռքը սրտին վրայ դրած և գլուխը ծռած, Թագուհիին մօտեցեր էր, և այլայլած ձայնով մը:

—Տիկի՛ն, ըսաւ անոր, իշխանները որ իրենց բնութեամբը միւս մարդիկներէ գերիվեր են, երկնուստ առած են սիրտ մը որով կարող են ռամկին կրած աղէտքէն աւելի մեծ աղէտք կրել. վասնզի իրենց սիրտը իրենց գերազանցութեան հաղորդ է։ Ուստի կ'երևի ինծի թէ՝ պէտք չէ Ձեր Վեհափառութեան պէս մեծ Թագուհիի մը հետ վարուիլ ինչպէս որ կը վարուին մեզի վիճակակից կնկան մը հետ։ Ո՛, Թագուհի, դուն որ այս երկրիս ամէն մարտիրոսութեանց սահմանուած ես, ահաւասիկ այն պաշտօնին արդիւնքը որով մեզի պատուեցիք։

Եւ Աթօս, դողդոջուն և սրտայոյզ Թագուհիին առջև ծունր գնելով իր ծոցէն հանեց այն ականակուռ չքանչանը զոր Թագուհին լորտ Վինդըրի յանձներ էր մեկնելէն առաջ, և ամուսնական մատանին զոր մահուընէն առաջ Շարլ Արամիսին տուեր էր, այս երկու առարկաներն ալ նոյն տուփին մէջ դրուած էին, և զանոնք ընդունելէն ի վեր Աթօս մինչ իր քովը պահած էր։

Տուփը բացաւ և Թագուհիին տուաւ զանոնք անձայն և խորին վիշտով մը։

Թագուհին ձեռքը երկնցուց, մատանին առաւ, դողալով իր շրթներուն տարաւ, և առանց հառաչ մը հանել կարողանալու, առանց հեծկլտանք մը հանելու, թևերը տարածեց, դեղնեցաւ և անկենդան ինկաւ իր կանանց և աղջկանց գիրկը։

Աթօս դժբաղդ այրի կնոջ շրջազգեստին ծայրը համբուրեց և ոտքի ելնելով վեհափառութեամբ մը որ հանդիսականներուն վրայ խորին տպաւորութիւն մը ըրաւ.

—Ես, Լա Ֆէր կոմս, ըսաւ, ազատորդիս որ երբեք սուտ խօսած չեմ, նախ Աստուծոյ և ապա այս հէք Թագուհիին առջևը կ'երդնում որ Թագաւորը ազատելու համար ի՛նչ որ կարելի էր ըրինք Անգլիոյ հողին վրայ։ Այժմ, ասպե՛տ, յարեց ան դէպի Հէրպլէյ դառնալով, մեկնինք, մեր պարտաւորութիւնը կատարեցինք։

—Ո՛չ տակաւին, ըսաւ Արամիս, կը մնայ մեզ այս պարոններուն խօսք մը ըսել։

Եւ Շադիյեոնի կողմը դառնալով.

—Պարո՛ն, ըսաւ անոր, միթէ կը հաճի՞ս դուրս ելնելու, մէկ վայրկեանի համար իսկ, որպէսզի լսես այն խօսքը զոր Թագուհիին առջև չեմ կարող ըսել։

Շադիյեոն՝ իբրև հաւանութեան նշան՝ ծռեցաւ. Աթօս և Արամիս առաջ դուրս ելան. Շադիյեոն և Ֆլամարէնս անոնց հետևեցան, առանց ձայն մը հանելու վերնագաւիթէն անցան, բայց երբ պատուհանի հաւասարութեամբ տանեստանի մը մօտ հասան, Արամիս այն տանեստանին ճամբան բռնեց, որ բոլորովին առանձին էր, պատուհանին առջև կեցաւ. և Շադիյեոնի դուքսին դառնալով.

—Պարո՛ն, ըսաւ անոր, կ'երևի ինծ որ քիչ մը առաջ համարձակեցար մեզի հետ անմարդավարութեամբ վարուելու. երբէք այս վարմունքը վայելուչ չէր, մանաւանդ այնպիսի անձերու կողմէ որ սուտ լուրեր կը բերէին Թագուհիին։

—Պարո՛ն, գոչեց Շադիյեոն։

—Ի՛նչ ըրիք ուրեմն այն Պ. Պրուսէլը, հարցուց Արամիս հեգնաբար։ Արդեօք դիպուածով գնաց իր դէ՞մքը փոխելու որ Մազարէնի դէմքին շատ կը նմանի։ Գիտենք որ Բալէ-Ռուայեալի մէջ իտալական շատ մը փոխնորդ դիմակներ կան. հարլըքէնէն սկսելով մինչև բանթալոնը։

—Բայց կարծեմ թէ մեզ կը գրգռէք, ըսաւ Ֆլամարէնս։

—Ա՛հ, դեռ նո՞ր կը կարծէք այդ բանը, պարոններ։

—Ասպե՛տ, ասպե՛տ ըսաւ Աթօս,

—Է՛հ, թող որ գիտցածս ընեմ, ըսաւ Արամիս սրտնեղութեամբ, գիտես որ կիսկատար գործեր ընել չեմ ախորժիր։

—Աւարտեցէք ուրեմն, պարոն, ըսաւ Շադիյեոն գոռոզութեամբ մը որ Արամիսին գոռոզութենէն վար չէր մնար։

Արամիս խոնարհութիւն ըրաւ։

—Պարոններ, ըսաւ, իմ կամ Լա Ֆէր կոմսին տեղ եթէ

ուրիշ մը ըլլար ձեզ ձերբակալել պիտի տար, վասնզի Բարիզ քանի մը բարեկամներ ունինք. բայց առանց դժուարութեան մեկնելու միջոց մը կ'առաջարկենք ձեզ: Եկէք հինգ վայրկեանի չափ սա Թափուր տանեստանին վրայ սուրով միասին խօսակցինք։

—Յօժարակա՛մ, ըսաւ Շադիյեօն։

—Պահ մը, պարոններ, գոչեց Ֆլամարէնս։ Քաջ գիտեմ որ այս առաջարկութիւնը հրապուրելի է, բայց այս ժամուս կարելի չէ զայն ընդունիլ։

—Եւ ի՞նչ պատճառաւ, ըսաւ Արամիս իր հեգնալի ձայնով, միթէ Մազարէնի՞ մօտաւորութենէն այդչափ խոհեմութեամբ կը վարուիք։

—Ո՛հ, կը լսէ՞ք, Ֆլամարէնս, ըսաւ Շադիյեօն, ատոր չպատասխանելը իմ անուանս և պատուոյս արատ մը պիտի ըլլար։

—Այդ է իմ կարծիքս, ըսաւ Արամիս պաղութեամբ։

—Եւ սակայն չպիտի պատասխանես, և այս պարոնները հիմակ ինձ համամիտ պիտի գտնուին, ինչպէս որ ստոյգ եմ։

Արամիս գլուխը ցնցեց անհաւատալի լրբութեան շարժումով մը։

Շադիյեօն այս շարժումը տեսաւ, և ձեռքը սուրին տարաւ։

—Դո՛ւքս, ըսաւ Ֆլամարէնս, կը մոռնաք որ վաղը ամէնակարեւոր արշաւանքի մը պիտի հրամայէք, և քանի որ Իշխանը ձեզ սահմանած և Թագուհին հաւանութիւն տուած է, մինչև վաղը առտու դուք ձեր անձին տէրը չէք։

—Թո՛ղ այդպէս ըլլայ։ Վաղը չէ միւս առտու ուրեմն, ըսաւ Արամիս։

—Վաղը չէ միւս առտու, շատ երկայն է, պարոններ, ըսաւ Շադիյեօն։

—Ես չեմ այդ օրը սահմանողը, ըսաւ Արամիս, ես այդ պայմանաժամը խնդրողը չեմ, մանաւանդ որ նոյն արշաւանքին կրնանք իրարու հանդիպիլ, կարծեմ։

—Այո՛, պարոն, իրաւունք ունիք, գոչեց Շադիյեօն, և մեծ յօժարութեամբ, եթէ մինչև Շարանդօնի դուռը գալու ծանրութիւնը առնէք։

—Ի՞նչպէս չէ, պարոն, ձեզի հետ կռուելու պատիւը ունենալու համար աշխարհիս ծայրը կ'երթամ, ուստի՝ ալ աւելի, սոյն նպատակին համար մէկ կամ երկու մղոն պիտի ճամբորդեմ։

—Լա՛ւ ուրեմն, վաղը, պարոն։

—Կը յուսամ։ Ուրեմն գացէք ձեր Կարտինալին միացէ՛ք։ Բայց նախ երդում ըրէք որ ձեր վերադարձին վրայ անոր բան մը չպիտի իմացնէք։

—Պայմաննե՞ր։

—Ինչո՞ւ չէ։

—Վասնզի յաղթօղները պայմաններ կը դնեն, և դուք յաղթող չէք, պարոններ։

—Ուրեմն, իսկոյն սուրը պատեանէն հանեցէք։ Մեզի համար փոյթ չէ, քանի որ վաղուան արշաւանաց հրամանատարը մենք չենք։

Շադիյեօն և Ֆլամարէնս իրարու երես նայեցան. այնքան հեգնութիւն կար Արամիսի խօսքին և շարժման մէջ՝ որ, մանաւանդ Շադիյեօն դժուարաւ իր բարկութիւնը կը զսպէր։ Բայց Ֆլամարէնս խօսք մը ըսելուն ինքզինքը զսպեց։

—Լա՛ւ ուրեմն, թո՛ղ ըսածնիդ ըլլայ, ըսաւ ան, մեր ընկերը ո՛վ որ է, անցած դարձածին վրայ բան մը չպիտի իմանայ։ Բայց դուք ալ ինձ պիտի խոստանաք, պարոն, վաղը Շարանդօն գտնուելու, այնպէս չէ՞։

—Ա՛հ, ըսաւ Արամիս, անհոգ եղէք, պարոններ։

Չորս ազատորդիները իրարու բարև տուին, բայց այս անգամ Շադիյեօն և Ֆլամարէնս ամէնէն առաջ Լուվրէն ելան, և Աթօս ու Արամիս անոնց հետևեցան։

—Այդ կատաղութիւնդ որո՞ւ դէմ է Արամիս, հարցուց Աթօս։

—Է՛հ, ճշմարի՛տ վկայ, անոնց դէմ է որոնց հետ վէճի բռնուեցայ։

—Ուրեմն ի՞նչ ըրին քեզի։

—Ի՞նչ ըրին ինծի... միթէ չտեսա՞ր։

—Ո՛չ։

—Մեզ ծաղրեցին երբ երդում ըրինք թէ Անգլիա մեր պարտաւորութիւնը կատարեցինք։ Արդ՝ կա՛մ հաւատացին կամ չհաւատացին։ Եթէ հաւատացին, մեզ նախատելու համար էր որ կը ծաղրէին, եթէ չհաւատացին, դարձեալ մեզ կը նախատէին, և ստիպողական է անոնց ցոյց տալու որ պարապ մարդիկ չենք։ Իրաւ որ, գոհ եմ որ գործը վաղուան ձգեցին կարծեմ թէ սուրը քաշելէն աւելի կարևոր բան մը ունինք ընելու այս իրիկուն։

—Ի՞նչ ունինք ընելու։

—Ա՛հ, տէ՛ր Աստուած, Մազարէնը բռնել տալու գործը ունինք։

Աթոս արհամարհոտ կերպով շրթները երկնցուց։

—Արամի՛ս, գիտես որ այս տեսակ արշաւանքները իմ ճաշակիս յարմար բաներ չեն։

—Եւ ի՞նչ պատճառաւ։

—Վասնզի ծուղակի կը նմանին։

—Իրաւ որ, Աթոս, զարմանալի զօրապետ մը պիտի ըլլայիր բանակի մը. միայն բաց օդին պիտի կռուէիր. թշնամիին պիտի իմացնէիր թէ ո՞ր ժամուն անոր վրայ պիտի յարձակէիր, և անոր դէմ գիշերային փորձ մը չպիտի ընէիր առահի որ չամբաստանեն քեզ թէ մթութենէ օգուտ քաղեցիր։

Աթոս ժպտեցաւ։

—Գիտես որ մարդ իր բնութիւնը չկրնար փոխել, ըսաւ ան, այլ սակայն գիտե՞ս թէ ի՛նչ վիճակի մէջ ենք, և թէ արդեօք Մազարէնի ձերբակալութիւնը աւելի վնաս չի՞ պիտի ունենայ քան օգուտ, նեղութիւն մը չի՞ պիտի ըլլայ քան յաղթանակ։

—Աթո՛ս, ըսէ՛ բաց է ի բաց որ առաջարկութեանս չես հաւանիր։

—Սակայն, ի՞նչ։

—Կարծեմ թէ պէտք չէ երդում ընել տալ այն պարոններուն որ Մազարէնի բան մը չըսեն. վասն զի այս բանս անոնց երդուընցնել տալով, գրեթէ խօսք տուիր բան մը չընելու։

—Ես բնաւ խօսք մը չտուի, կ'երդնում քեզ, ուստի ինքզինքս բոլորովին ազատ կը սեպեմ։ Օ՛ն, մեկնինք, Աթոս, մեկնի՛նք։

—Ո՞ւր։

—Պ. Պոֆորին կամ Պ. Պույեօնի տունը. անոնց անցած դարձածը ըսենք։

—Այո՛, բայց պայմանաւ մը. այսինքն տեղապահէն սկսինք մեր այցելութիւնը։ Քահանայ մըն է ան, խղճի խնդիրներու մասին գիտուն է, և մերինը անոր պիտի պատմենք։

—Ո՛հ, գոչեց Արամիս. անիկա ամէն բան պիտի աւրէ, ամէն բան պիտի իւրացնէ. փոխանակ անորմէ սկսելու ամէնէն վերջը ձգենք։

Աթոս ժպտեցաւ։ Կը տեսնուէր որ սրտին խորը մտածում մը ունէր և չէր յայտնէր։

—Լա՛ւ ուրեմն, թո՛ղ այդպէս ըլլայ, ըսաւ ան, որմէ պիտի սկսինք։

—Պ. Պույեօնէն, եթէ կը հաճիս. մեր ճամբուն վրայ ամէնէն առաջ ան կը հանդիպի։

—Այժմ բանի մը համար ներողութիւն պիտի տաս ինծի, այնպէս չէ՞։

—Ի՞նչ բանի համար։

—Այն է որ Կրանս Անբրըօր Շարլըմանեը պանդոկէն անցնինք Ռաուլը համբուրելու համար։

—Ինչպէս ուրեմն, ես ալ հետդ պիտի գամ, միասին պիտի գրկենք։

Երկուքնին ալ զիրենք բերող նաւակը բռնեցին և վաճառատեղին գացին։ Այնտեղ գտան Կրիմօն ու Պլէզուան, որ ձիերը բռներ էին և չորսը մէկտեղ Կէնէկօ փողոցին կողմը գարկին։

Ժ.

ՍՊԱՐԱՊԵՏԻՆ ԵՐԵՔ ՏԵՂԱԿԱԼՆԵՐԸ

Աթոսին և Արամիսին մէջ եղած որոշման համեմատ Կրան Շարլըմանեը պանդոկէն ելլելէն ետք՝ Պուլյօն դուքսին ապարանը դիմեցին։

Գիշերը մութ էր և թէև լուռ և առանձին ժամեր էին, դարձեալ լսելի կ՚ըլլային այն աղմուկները որ պաշարեալ քաղաք մը ընդոստ արթնցնել կուտան։ Ամէն մէկ քայլին պատնէշներու կը հանդիպէին, ամէն փողոցի բերանը երկնցած շղթաներ, ամէն քառուղիներու մէջ պահակներ, գիշերապահ զօրքեր իրարու կը հանդիպէին՝ կարգախօսը իրարու ըսելով. այլ և այլ զօրապետներէ ղրկուած սուրհանդակները հրապարակները կ՚երթեւեկէին. վերջապէս վառվռուն տրամախօսութիւններ՝ որ միտքերու յուզմունքը կը յայտնէին, պատուհանը կեցող խաղաղասէր բնակիչներու և իրենց աւելի պատերազմասէր հայրենակիցներու մէջ կը սկսէին որ փողոցները կը վազէին գեղարդը ուսերնին կամ հրացանը բազուկներուն վրայ։

Աթոս և Արամիս հարիւր քայլ այն ինչ առե՞ր էին որ պատնէշները պահպանող պահակները զանոնք կեցուցին և կարգախօսը հարցուցին։ Բայց պատասխան տուին որ Պ. Պուլյօնի տունը կ՚երթան անոր կարեւոր լուր մը հաղորդելու. պահակներն ալ անոնց առաջնորդ մը տալով չատացեր էին, անոնց ուղեկցելու և ճամբան դիւրացնելու պատրուակաւ, թէև իրապէս անոնց վրայ հսկելու պաշտօն ունէին։ Առաջնորդը մեկներ էր անոնց առջեւէն երգելով.

Այս քաջ պարոն Պույեօն
Անհանգիստ է յօդացաւէն

Նոր տաղ մըն էր այս որ չգիտեմ քանի տունէ կը բաղ-

կանար և ամէն մէկը իր մասը ունէր։

Պուլյօնի ապարանին շրջակայքը գալով՝ երեք ասպետէ կազմուած խումբի մը առջև ելան որ ամէն կարգախօս ունէին, վասնզի առանց ուղեցոյցի և պահնորդի կը քալէին և պատնէշներու մօտենալով՝ զանոնք պահպանող մարդոց հետ մինակ քանի մը խօսք կը փոխանակէին և իսկոյն անարգել անցնելու թոյլտուութիւն կը ստանային ամէն յարգանքով որ իրենց աստիճանին կը վերաբերէր։

Անոնց տեսքին՝ Աթոս և Արամիս կանգ առին։

—Հօ՛, հօ՛, ըսաւ Արամիս, կը նայի՞ս, կո՛մս։

—Այո՛, ըսաւ Աթոս։

—Ի՞նչ կարծիք ունիս այս երեք ձիաւորներու վրայ։

—Հապա դո՞ւ, Արամիս։

—Բայց ասոնք մեր մարդիկն են։

—Բնա՛ւ չես սխալած. Պ. Ֆլամարէնը կատարելապէս ճանչցայ։

—Ես ալ Պ. Շադիյօնը։

—Հապա թխագոյն վերարկուով ձիաւորը...։

—Կարտինալն է։

—Նոյն ինքը անձամբ։

—Ինչպէս սատանան Պուլյօնի ապարանքին շրջակայքը դառնալու կը յանդգնի, հարցուց Արամիս։

Աթոս ժպտեցաւ, բայց պատասխան չտուաւ։ Հինգ վայրկեան ետք՝ Իշխանին դուռը կը զարնէր։

Դուռը պահակ մը կը պահպանէր, ինչպէս որ բարձր աստիճանի մարդոց համար սովորութիւնն այս է. բակին մէջ անգամ պահնորդներ կային, որ Գոնդի իշխանին տեղակալին հրամանը կատարելու պատրաստ կը գտնուէին։

Ինչպէս որ երգը կ՚ըսէր թէ Պուլյօն դուքսը յօդացաւ ունէր և անկողինն էր, սակայն այս ծանր անհանգստութեան չնայելով, որով ձի հեծնելու կ՚արգիլուէր ամիսէ մը ի վեր, այսինքն Բարիզի պաշարումէն ի վեր, դարձեալ իմացտուաւ որ կոմս Լա Ֆէր ու Հէրպլէյ ասպետը ընդունելու միշտ տրամադիր էր։

Երկու բարեկամները Պ. Պույօն դուքսին ներկայացուցին։ Հիւանդը իր անկողինը պառկած էր, բայց կարելի եղածին չափ պատերազմական չքեղութեամբ պատուած կ'երեւար։ Ամէն կողմը պատերուն վրայ կախուած էին սուրեր. հրացանակներ, զրահներ և հրացաններ, և դիւրին էր գիտել որ յօդացաւը անցնելուն՝ Պ. Պույօն Բարլամէնդի թշնամիներուն աղուոր խաղ մը պիտի խաղար։ Առ այժմ, ցաւ ի սիրտ, կ'ըսէր ան, ստիպուած էր անկողին մնալու։

—Ա՜հ, պարոններ, գոչեց ան երկու այցելուները տեսնելով անկողնին մէջ ելնելու համար ճիգ մը ընելով ճիգ մը որով զգացած ցաւէն երեսը ծամծմեց, դուք քանի՜ երջանիկ էք, դո՛ւք. կարող էք ձի հեծնիլ, երթալ, գալ, ժողովրդեան դատին համար պատերազմիլ։ Բայց ես, կը տեսնէք, անկողնիս մէջ գամուած եմ։ Ա՜հ, այս սատանայ յօդացաւս, ըսաւ ան նորէն երեսը ծամծմելով, անիծեա՜լ յօդացաւ։

—Տէ՛ր իմ, ըսաւ Աթօս, Անգլիայէն կը դառնանք, և Բարիզ մտնելով մեր առաջին հոգը եղաւ գալ ողջութիւնդ իմանալ։

—Մեծապէս շնորհակալ եմ, պարոննե՛ր, մեծապէս շնորհակա՜լ եմ. վրայ բերաւ դուքսը։ Ինչպէս որ կը տեսնէք՝ առողջութիւնս վատ է.... սատանայի յօդացաւ։ Ա՜հ, Անգլիայէն կը դառնաք, և իմ իմացածիս նայելով Շարլ թագաւորը քաջառո՞ղջ է։

—Մեռաւ, տէր իմ, պատասխանեց Արամիս։

—Բա՜, ըրաւ դուքսը զարմանքով։

—Գլխատութեան բեմի մը վրայ մեռաւ, Բարլամէնդէն դատապարտուելով։

—Անկարելի՜ բան։

—Եւ մեր ներկայութեան գլուխը կտրեցին։

—Ուրեմն ի՞նչ կ'ըսէր ինծի Պ. Ֆլամարէնս։

—Պ. Ֆլամարէ՞նս, ըսաւ Արամիս։

—Այո՛, հիմակ ասկից դուրս ելաւ։

Աթօս ժպտեցաւ։

—Երկու ընկերներո՞վ. հարցուց ան։

—Այո՛. երկու ընկերներով ուղեկցուց դուքսը. յետոյ մըտատանջութեամբ մը յարեց. արդեօք անոնց հանդիպեցա՞ք։

—Հապա՞, կարծեմ թէ փողոցը, ըսաւ Աթօս։

Եւ ժպտելով Արամիսին նայեցաւ, որ իր կողմէ, քիչ մը զարմացած դէմքով անոր նայեցաւ։

—Անօրէ՜ն յօդացաւ, գոչեց Պ. Պույօն որ անշուշտ անհանգիստ էր։

—Տէ՛ր իմ, ըսաւ Աթօս, իրաւ որ Բարիզցիներու դատին համար մեծ անձնուիրութիւն ունենալ պէտք է, որպէս զի՝ ինչպէս որ կ'երեւայ, թէև հիւանդ, բանակներու գլուխը անցնիս, և այս յարատեւութիւնը արդարև մեզ կը սքանչացնէ, թէ Պ. Հէրպլէյն և թէ զիս։

—Ի՞նչ ընեմ, պարոննե՛ր, պէտք է որ այսպէս շարժիմ, և դուք ալ անձնուիրութեան օրինակ մըն էք, դուք որ այնչափ քաջասիրտ, այնչափ անձնուէր էք, դուք՝ որոնց իմ պաշտօնակիցս Պ. Պօֆօր իր ազատութիւնը և թերեւս կեանքը պարտաւոր է, պէտք է որ հասարակաց օգտին զոհ ըլլամ։ Ուստի, ինչպէս կը տեսնէք, ես ալ կը զոհուիմ. բայց կը խոստովանիմ, իմ ուժս հատած է։ Սիրտս լաւ, գլուխս լաւ վիճակի մէջ է, բայց սա անօրէ՜ն յօդացաւը զիս կը սպաննէ, և կը խոստովանիմ որ եթէ արքունիքը իմ պահանջմունքս ընդունի, շատ իրաւացի պահանջմունք արդարև, վասնզի միայն հնուց փոխարինութիւն մը միայն կը պահանջեմ զոր նոյնիսկ հին կարտինալը խոստացած է երբ իմ Սէտանի կալուածս գրաւեցին. այո՛, կը խոստովանիմ, եթէ նոյն արժէքով կալուածներ տային ինծի, եթէ գրաւումէն ի վեր, այսինքն ութ տարի է ի վեր, նոյն ստացուածիս եկամուտը ինծի հատուցանէին, եթէ իմ տոհմիս իշխանի անունը տային և եթէ իմ եղբայրս Դիւրէն իր հրամանատարութեան պաշտօնին մէջ հաստատուէր, անմիջապէս իմ հողերս կը քաշուէի և պիտի ձգէի որ արքունիքն ու Բարլամէնդը իրենց գիտցածին պէս գործերը կարգի դնեն։

—Եւ իրաւունք պիտի ունենայիր, տէր իմ, ըսաւ Աթօս։

—Այս է կարծիքդ այնպէս չէ՞, Լա Ֆէր կոմս։

—Բոլորովի՛ն։

—Նոյնպէս քու կարծիքդ ալ ա՞յս է, Պ. Հէրպլէյ ասպետ։

—Բոլորովին։

—Լա՛ւ ուրեմն, պարոններ, կը հաւաստեմ ձեզ, աւելցուց դուքը, որ ամէն հաւանականութեան նայելով, այդ ընթացքը պիտի բռնեմ։ Արքունիքը այս պահուս ինձ առաջարկութիւններ կ'ընէ, իմ ձեռքս է զանոնք ընդունիլ։ Մինչև ցարդ զանոնք մերժեր էի, բայց որովհետև ձեզի պէս մարդիկ կ'ըսեն թէ անիրաւ եմ, բայց որովհետև այս անօրէն յօդացաւս մանաւանդ անկարողութեան մէջ կը թողու զիս բարիզեան դատին ծառայութիւն մը ընել, ճշմարիտը, շատ փափաք ունիմ ձեր խորհուրդին հետևելու և Պ. Շազիյօնի քիչ մը առաջ ըրած առաջարկութիւնը ընդունիլ։

—Ընդունէ՛, իշխան, ընդունէ, ըսաւ Արամիս։

—Իրաւ որ, այո՛, ընդունիմ պիտի։ Այս իրիկուն մերժելուս շատ կը ցաւիմ իսկ... բայց վաղը ժողով կայ և պիտի նայինք։

Երկու բարեկամները դուքսին ողջոյն տուին։

—Գացէք, պարոններ, ըսաւ իշխանը, գացէք, անշուշտ ձեր ուղևորութեան պատճառաւ շատ յոգնած պիտի ըլլաք։ Խե՜ղճ Շարլ թագաւոր։ Բայց վերջապէս այս բաներու մէջ ինքն ալ յանցանք ունի, և սա մեծ մխիթարութիւնը ունինք որ Ֆրանսա այս մասին մեղապարտ չկրնար սեպուիլ և թագաւորը ազատելու համար ձեռքէն ամէն եկածը ըրաւ։

—Ո՛հ, այդ մասին, ըսաւ Արամիս, մենք վկայ ենք, մանաւանդ Պ. Մազարէն։

—Լա՛ւ, բան մը ըսե՞մ, շատ ուրախ եմ որ այդպէս կը վկայէք։ Կարտինալին սիրտը գէշ չէ, և եթէ օտարական չըլլար... լա՛ւ ուրեմն, այն ատեն անոր ծառայութիւնները պիտի ճանչնային։ Ա՜յ, անպիտան յօդացաւ։

Աթօս և Արամիս դուրս ելան, բայց մինչև նախասենեակը Պ. Պույօի աղաղակները կը լսէին. յայտնի էր որ խեղճ իշխանը սոսկալի ցաւեր կը քաշէր։

Երբ փողոցին դուռը հասան.

—Լա՛ւ ուրեմն, հարցուց Արամիս Աթօսին, ի՞նչ կը մտածես,

—Որո՞ւ վրայ։

—Կը հարցնե՞ս, Պ. Պույօնի վրայ։

—Բարեկա՛մդ իմ, կը մտածեմ մեր ուղեցոյցին երգին ըսածը. աւելցուց Աթօս։

Այս՝ խեղճ Պ· Պույեօն
Անհանգիստ է յօդացաւէն:

—Ուստի ես ալ, ըսաւ Արամիս, տեսար որ մեզ հոս բերող գործին վրայ բերնէս բառ մը անգամ չհանեցի։

—Եւ խոհեմութեամբ վարուեցար. կարելի է իր ցաւերը աւելցնէիր։ Պ. Պօֆօրի տունը երթանք։

Եւ երկու բարեկամները դէպի Վանտօմի ապարանը գացին։

Ժամը տասը կը զարնէր երբ հասան։

Վանտօմի ապարանքը Պույեօնի ապարանքին պէս պահպանուած և նոյնչափ պատերազմական երեւոյթ մը ունէր։ Այստեղ ևս պահակներ կային և զինուորներ բակին մէջ, որոնց զէնքը խրձաձև դրուած և թամբեալ ձիերը կազմ էին։ Երկու ձիաւորներ, որ դուրս կ'ելնէին մինչդեռ Արամիս և Աթօս ներս կը մտնէին՝ ստիպուեցան քայլ մը ետ քաշել իրենց հեծանելիները որպէսզի նորեկներուն տեղ բանան։

—Ա՛հ, ա՛հ, պարոններ, ըսաւ Արամիս, տարակոյս չկայ որ այս գիշեր հանդիպումներու գիշեր է, կը խոստովանիմ որ շատ անբաղդ պիտի սեպենք ինքզինքնիս, եթէ՝ այսչափ ստէպ իրարու հանդիպելէն ետք՝ այս երեկոյ՝ վաղը իրարու հանդիպելու չկարողանանք։

—Ո՛չ, այդ մասին, պարո՛ն, պատասխանեց Շադիյեօն (վասնզի ան էր որ Պօֆոր դուքսին տունէն դուրս կ'ելնէր Ֆլամարէնսի հետ), կրնաս հանգիստ ըլլալ. եթէ գիշերը առանց զիրար փնտռելու իրարու կը հանդիպինք, ևս առաւել ցերեկը իրարու պիտի հանդիպինք զիրար փնտռելով։

—Կը յուսամ, պարո՛ն, ըսաւ Արամիս։

—Իսկ ես ստոյգ եմ, ըսաւ դուքսը։

Պ. Ֆլամարէնս և Շադիյեօն իրենց ճամբան շարունակեցին և Աթօս ու Արամիս վար իջան։

Երբ իրենց ձիերուն սանձը սպասաւորներուն թևերու վրայ նետեցին և իրենց վերարկուները մէկդի թողուցին, որ մարդ մը իրենց մօտեցաւ և բակին մէջտեղը կախուած լապտերին աղօտ լոյսովը պահ մը անոնց նայելէն ետք՝ զարմացման աղաղակ մը արձակեց և եկաւ անոնց բազուկներուն մէջ ինկաւ։

—Լա Ֆէ՛ր կոմս, գոչեց այս մարդը, Հէրպլէ՛յ ասպետ, ինչպէս այս տեղ, Բարիզ կը գտնուիք։

—Ռօշֆօ՛ր, ըսին միասին երկու բարեկամները։

—Այո՛, այո։ Ինչպէս որ իմացար. Վանտօմուայէն եկանք չորս հինգ օրէ ի վեր, և Մազարէնին գլխացաւ տալու կը պատրաստուինք։ Կարծեմ թէ դուն ալ մերիններէն ես։

—Միշտ և հանապազ։ Հապա դո՞ւքը։

—Կարտինալին դէմ կատղած է։ Մեր սիրական դուքսին յաջողութիւնները գիտես. Բարիզի ճշմարիտ թագաւորն է. երբ դուրս ելնէ միշտ վախ կայ որ ժողովուրդը զանիկա խեղդելու չափ կը գգուէ։

—Ա՛հ, շա՛տ լաւ, ըսաւ Արամիս, բայց ըսէ՛ ինծի, միթէ Պ. Ֆլամարէնս և Շադիյեօն չե՞ն որ ասկից դուրս կ'ելնեն։

—Այո՛, դուքսին հետ առաջին տեսակցութիւն մը ունեցան քիչ մը առաջ. անշուշտ Մազարէնի կողմէ կուգային, և հաւտացէք որ իրենց ուզած մարդը չի գտան խօսելու համար։

—Բա՛ց է, ըսաւ Աթօս։ Եւ միթէ Նորին Բարձրութիւնը տեսնելու հնարը չկա՞յ։

—Ի՞նչպէս չէ՛, անմիջապէս։ Գիտէք որ Պօֆոր դուքսը ձեզի համար միշտ տեսանելի է։ Ետևէս եկէք, ձեզ ներկայացնելու պատիւը կը խնդրեմ։

Ռօշֆոր առջևէն քալեց։ Բոլոր դուռները բացուեցան իր երկու բարեկամներուն առջև։ Պ. Պօֆորը գտան որ սեղան նստելու վրայ էր։ Իրիկուան հազար տեսակ հոգեր մինչև այն ատեն իր ընթրիքը ուշացուցեր էին, սակայն պարագային ծանրութեան չնայելով, իշխանը երբ Պ. Ռօշֆորի յայտնած երկու անունները լսեց, որ ելաւ աթոռէն մինչ զայն մօտեցնելու վրայ էր, և երկու բարեկամները դիմաւորելու շտապաւ.

—Ա՛հ, Աստուա՛ծ կենդանի, ըսաւ ան, բարի՛ առաքեցաք։ Պարոննե՛ր, իմ ընթրիքիս մասնակից ըլլալու կուգաք, այնպէս չէ՞։ Պուաժօ՛լի, իմաց տուր Նուայմօնի որ երկու հիւր ունիմ։ Պարոննե՛ր, Նուայմօնը կը ճանչնաք, այնպէս չէ՞. իմ խոհապետս, հայր Մարտոյի յաջորդը, որ, ինչպէս գիտէք, պատուական կարկանդակներ կ'եփէ։ Պուաժօ՛լի, ըսէ որ իր չիտցածին պէս հատ մը ղրկէ, բայց Լա Ռամէին համար շինած տեսակէն չըլլայ։ Փա՛ռք Աստուծոյ, այլևս պէտք չունինք ելարանի, չուանէ, դաշոյններէ և գայլերէ։

—Տէ՛ր իմ, ըսաւ Աթօս, մեզի համար ձեր երևելի խոհապետն անհանգիստ մի՛ ընէք. անոր բազմադիմի և այլ և այլ տաղանդը գիտենք։ Ձեր Բարձրութեան թոյլտուութեամբ՝ այս իրիկուն եկանք միայն ձեր որպիսութիւնը հարցնելու և ձեր հրամանները առնելու։

—Ո՛հ, իմ առողջութիւնս, կը տեսնէք, պարոննե՛ր, պատուական է։ Պասդիլի մէջ հինգ տարի բանտարկութեան և Պ. Շավինեիի դիմացող առողջութիւն մը ամէն բանի կրնայ տոկալ։ Իսկ իմ հրամաններս, ճշմարիտը, ի՛նչ է չգիտեմ, և կը խոստովանիմ որ այս մասին ինչ ըսեմ չգիտեմ, վասնզի ամէն մարդ խելքին փչած հրամանը կուտայ, և եթէ այսպէս շարունակուի գործը, ի վերջոյ բնաւ հրաման մը տալիք չունիմ։

—Ճշմարի՛տ, ըսաւ Աթօս, այլ սակայն կը կարծէի որ Բարլամէնթը ձեր միութեան վրայ դրեր էր յոյսը։

—Ա՛հ, այո՛, մեր միութեա՛նը, ազուա՛ր միութիւն Սր-գարև։ Պույօն դքսին հետ թերեւս յարմարինք, յօդացաւ ունի և անկողնէն չելլեր. հնարին է անոր հետ համաձայնիլ, բայց Պ. Էլպէօֆի և փղի նման տղոցը հետ... Էլպէօֆ դըքսին վրայ եղած երգը գիտէ՞ք, պարոններ։

—Ո՛չ տէր իմ։

—Իրա՞ւ։

Դուքսը սկսաւ երգել:

Պարոն Էլպէօֆ եւ իրեն որդիք
Քաջ են միայն յարքունի մայտան,
Զօրսը մեկտեղ փերեւեթ կ'երթան
Պարոն Էլպէօֆ եւ իրեն որդիք:

Բայց երբ որ գայ պատերազմի ժամ,
Կը մարի կանցնի եռանդ մարտական.
Պարոն Էլպէօֆ եւ իրեն որդիք
Քաջ են միայն յարքունի մայտան։

—Բայց, վրայ բերաւ Աթօս, յուսամ որ տեղապահն այդպէս չվարուիր։

—Ա՛հ, տեղապահն ալ քեզ ըլլայ, աւելի յոռի է։ Աստուած պահէ ձեզ խռովարար եպիսկոպոսներէն, մանաւանդ երբ իրենց պճղնաւոր մեկնոցին վրայ զրահ մը կը կրեն։ փոխանակ իր թեմը նստելով գոհանամ զՔեն երգելու մեր չտարած յաղթութեանց համար, կամ այն պատերազմաց համար որոց մէջ ծեծը կերանք, գիտէ՞ք արդեօք ինչ կ'ընէ։

—Ո՛չ։

—Գունդ մը կը կազմէ որուն իր անունը կուտայ, այս է Կորնդական գունդը։ Ֆրանսայի մարաջախտ մը յար և նման տեղակալներ և հարիւրապետներ, և թագաւորին պէս հազարապետներ կը կարգէ։

—Այո՛, ըսաւ Արամիս, բայց երբ կռուելու հարկ ըլլայ, կը յուսամ որ իր առաջնորդարանը կը նստի։

—Լա՛ւ, բնաւ այդպէս չըներ. ահա այդ մասին կը սխալիք, սիրելիդ իմ Հէրպլէյ։ Երբ կռուիլ պէտք ըլլայ՝ կը կռուի. այնպէս որ՝ ըստ որում իր հօրեղբօր մահուամբը Բարլամէնթի մէջ աթոռ մը ստացաւ, այժմ ամէն բանի մէջ կը տեսնուի, Բարլամէնդի, խորհուրդի և պատերազմի մէջ։ Գօնդի իշխանը նկարէն զօրապետ մըն է, և ինչ նկար։ Կաղ իշխան մը։ Ա՛հ, ամէն բան ծուռ կ'երթայ։

—Այնպէս որ, տէր իմ Ձեր Բարձրութիւնը շատ դժգոհ է, ըսաւ Աթօս Արամիսին հետ ակնարկ մը փոխանակելով։

—Դժգո՞հ, կո՛մս, ըսէ՛ որ Իմ Բարձրութիւնս կատղած է: Այն աստիճան որ ահա ձեզի կ'ըսեմ, ինչ ուրիշի չպիտի յայտնեմ, ա՛յն աստիճան որ եթէ թագուհին իմ մասիս ունեցած յանցանքը ճանչնալով՝ իմ աքսորեալ մայրս կոչէր և իր մահուան վրայ նոյնը ինծ խոստանար, լա՛ւ, չպիտի ուշանամ չուներ մարզելու, որոնց պիտի սովրեցնեմ ըսելու թէ Ֆրանսայի մէջ Պ. Մազարէնէն աւելի մեծ գողեր կան։

Այն ատեն Աթօս ու Արամիս մինակ իրարու չնայեցան այլ փոխադարձ ժպիտ մը ըրին. Իսկ եթէ Պ. Շավինեօնն ու Ֆլամարէնեան իսկ տեսած ըլլային պիտի գուշակէին որ անոնք անկից անցած են։ Ուստի բառ մը անգամ չըսին Պ. Մազարէնի Բարիզ ներկայութեանը վրայ։

—Տէ՛ր իմ, ըսաւ Աթօս, ահա գոհ ենք։ Այս ժամուս Ձեր Բարձրութեան տունը գալով ուրիշ նպատակ չունէինք այլ միայն մեր անձնուիրութիւնը փորձով յայտնել և ըսել թէ իբրև Ձեր ամէնէն հաւատարիմ սպասաւորները պատրաստ ենք ձեր հրամանին։

—Իբրև իմ հաւատարիմ բարեկամներս, պարոններ, իբրև իմ ամէնէն հաւատարիմ բարեկամներս. ինչպէս որ գործով ցոյց տուիք և եթէ երբեք արքունեաց հետ հաշտուիմ, կը յուսամ թէ պիտի ապացուցանեմ ձեզի թէ ես ալ ձեր բարեկամն եմ միշտ, ինչպէս նաև այն միւս պարոններուն բարե-

կամը. Կրո՛չ, ինչպէս կ՚անուանէք զանոնք, տ՚Արդանեան և և Բորթօս։

—Տ՚Արդանեան և Բորթօս։

—Ա՛հ, այո՛, ճի՛շտ այդպէս։ Ուրեմն հասկցա՞ր, Լա Ֆէր կոմս, հասկցա՞ր, Հէրպլէյ ասպետ, միշտ և սրտովին ձեզի անձնուէր եմ։

Աթօս և Արամիս խոնարհեցան և դուրս ելան։

—Սիրելիդ իմ Աթօս, ըսաւ Արամիս, կարծեմ թէ ինծի հետ գալուդ հաւնեցար միայն ինծ դաս մը տալու համար։

—Ուրեմն սպասէ, սիրելիդ իմ, ըսաւ Աթօս, աւելի լաւ պիտի համոզուիս երբ տեղապահին քովէն ելնենք։

—Ուրեմն եպիսկոպոսարանը երթանք, ըսաւ Արամիս։

Եւ երկուքնին ալ դէպի Միջնաքաղաքը գացին։

Հին Բարիզի մօտենալով՝ Աթօս և Արամիս փողոցները ողողեալ գտան և հարկ եղաւ նաւակ մը բռնել։ Ժամը տասներմէկը անցեր էր, բայց գիտէին որ տեղապահին ներկայանալու համար որոշեալ ժամ չկար. իր անհաւատալի գործունէութեամբը՝ ըստ պիտոյից, գիշերը ցերեկ և ցերեկը գիշեր կ՚ընէր։

Արքեպիսկոպոսական ապարանքը Ջուրին ծոցէն դուրս կ՚ելնէր, և սոյն ապարանքին բոլորտիքը կապուած նաւակները տեսնողը պիտի ըսէր թէ Բարիզ չի գտնուիր այլ Վենետիկ։ Այս նաւակները կ՚երթային, կուգային, ամէն կողմէ իրարու կը հանդիպէին, Միջնաքաղաքին փողոցներուն բաւիղը մտնելով, կամ Նաւարանին կամ Սէն-Վիթօրի քարափին ուղղութեամբը հեռանալով, և այն ատեն իբրև լճակի մը երեսը կը լողային։ Այս նաւակներէն ոմանք անձայն և խորհրդաւոր էին, Այլք աղմկալի և լուսաւոր։ Երկու բարեկամները այս անհամար նաւակներէն սահեցան և ըստ կարգի ապարանին մօտեցան։

Արքեպիսկոպոսարանին բոլոր գետնայարկը ջուր կոխեր էր, բայց պատերուն տեսակ մը սանդուղներ կալթներ էին, և այս ողողումին պատճառաւ սա փոփոխութիւնը միայն տեղի

ունեցեր էր որ փոխանակ դուռներէն մտնելու պատուհաններէն կը մտնէին մարդիկ։

Այսպէս ահա Աթօս և Արամիս՝ եպիսկոպոսին նախասենեակը մտան, որ ծառաներով լեցուն էր. վասնզի տասներկուքի չափ ազնուականներ նոյնին մէջ դիզուեր էին։

—Աստուա՛ծ իմ ըսաւ Արամիս, նայէ անգամ մը. Աթօս, միթէ այս մարդս տեղապահը մեզի սպասել տալու ախորժակը պիտի զգա՞յ։

Աթօս ժպտեցաւ։

—Սիրելի բարեկամդ իմ, ըսաւ անոր, պէտք է որ մարդիկը իրենց կացութեան բոլոր անպատեհութիւններովը նկատենք, այս պահուս տեղապահը Բարիզի տիրող եօթը ութը թագաւորներէն մին է, արքունիք ունի։

—Այո՛, ըսաւ Արամիս, բայց մենք, մենք պալատական չենք։

—Ուստի մենք ալ մեր անունը անոր անմիջապէս կը ղրկենք, և եթէ զանոնք տեսնելով վայելուչ պատասխան մը չտայ, լա՛ւ, զինքը Ֆրանսայի և իր գործերուն պարապելու կը թողունք և կը մեկնինք։ Միայն սպասաւոր մը կոչենք և հինգ ֆրանք տանք անոր ձեռքը։

—Է՛հ, ճիշտ, գոչեց Արամիս, չեմ սխալիր... այո՛... ո՛չ... ո՛չ... իրաւ որ, Պազէ՛ն, հոս եկո՛ւր, ս՛պրատ։

Պազէն՝ որ նոյն պահուն նախասենեակէն կ՚անցնէր, իր եկեղեցական զգեստները հագած վեհափառօրէն, գլուխը դարձուց, ունքերը պռստած տեսնելու համար թէ զինքը այսպէս կշտամբող անխոհեմը ո՞վ էր։ Բայց այնինչ Արամիսը ճանչցաւ, որ վագրը գառնուկ դարձաւ և երկու ազնուականներուն մօտենալով։

—Ի՛նչպէս, ըսաւ, դո՞ւք էք, պարոն ասպետ, դո՞ւք էք, պարոն կոմս։ Այն միջոցին իսկ որ ձեր վրայ անհանգիստ էինք, կ՚երեւիք։ Ո՛հ, ձեզ տեսնելուս ո՛րչափ երջանիկ եմ։

—Բա՛ւ է, բա՛ւ է, վարպետ Պազէն, ըսաւ Արամիս, մաղթանքդ կարճ կապէ։ Պ. տեղապահը տեսնելու եկանք,

բայց շատ շտապողական գործ ունինք, և պէտք է որ անմիջապէս զանիկա տեսնենք։

—Ինչպէս ուրեմն, ըսաւ Պաղէն, անշուշտ, անմի՛ջապէս ձեզի պէս ազնուականները սպասել չենք տար։ Մինակ այս պահուս Պ. Պրուլ անուն մէկուն հետ բանակցութեան մէջ է։

—Պրո՛ւլ, գոչեցին միասին Աթօս և Արամիս։

—Այո՛, ես իմաց տուի անոր գալուստը. և անունը կատարելապէս կը յիշեմ։ Պարո՛ն, միթէ զանիկա կը ճանչնա՞ք յարեց Պաղէն Արամիսի կողմը դառնալով։

—Կարծեմ զանիկա ճանչցայ։

—Ես չեմ կարող ըսել թէ զանիկա ճանչցայ, վրայ բերաւ Պաղէն, վասնզի այնպէս լաւ փաթթուած էր իր վերարկուովը, որ թէև բոլոր ճիգս թափեցի, չկրցայ իր դէմքին մէկ փոքրիկ մասն իսկ տեսնել։ Բայց պիտի ներս երթամ իմացնելու ձեր գալուստը, և կարելի է այս անգամ աւելի յաջող գտնուիմ։

—Անօգուտ է, ըսաւ Արամիս, այս երեկոյեան համար պարոն տեղապահը տեսնելէն ետ կը կենանք, այնպէս չէ՛, Աթօս։

—Ի՛նչպէս որ կ'ուզես, ըսաւ կոմսը։

—Այո՛, այն Պ. Պրուլին հետ շատ մեծ գործեր ունի տեսնելու։

—Եւ կ'ուզէ՞ք իմացնեմ որ դուք եպիսկոպոսարանը եկաք։

—Ո՛չ, հարկ չկայ, ըսաւ Արամիս, եկո՛ւր, Աթօս։

Եւ երկու բարեկամները, սպասաւորաց խումբը ճեղքելով՝ եպիսկոպոսարանէն դուրս ելան՝ Պաղէնը ետեւէն, որ անոնց կարեւորութիւնը կը յայտնէր անուննին տալով։

—Լա՛ւ ուրեմն, հարցուց Աթօս երբ Արամիս և ինքը նաւակը մտան, հիմակ կը սկսի՞ս հաւատալու, բարեկամս, որ շատ անչահ խաղ մը պիտի խաղայինք այս մարդոց Պ. Մազարէնը ձերբակալելով։

—Մարմնաւորեալ իմաստութիւնն ես, Աթօս, պատասխանեց Արամիս։

Երկու բարեկամներու զարմանքը տանողը սա էր մանաւանդ որ Անգլիա անցած դարձած սոսկալի դարձուածները Ֆրանսայի արքունեաց ուշադրութիւնը չէին գրաւած, թէև իրենց այնպէս կ'երեւէր որ բոլոր Եւրոպայի ուշը գրաւելու արժանի էին։

Արդարեւ ի բաց առեալ հէք այրի կին մը ու արքայազն որբ աղջիկ մը որ Լուվրի մէկ անկիւնը կուլային. այնպէս մը կ'երեւար որ ոչ ոք գիտէր թէ Շարլ Ա. անունով թագաւոր մը եղած է, և թէ այս թագաւորը գլխատուութեան բեմին վրայ մեռած է։

Երկու բարեկամները հետեւեալ առտու ժամը տասնին միատեղ գտնուելու ժամադիր եղեր էին, վասնզի, որչափ որ ատենը ուշ էր, երբ ապարանին դրան առջեւ հասան, Արամիս պնդեր էր թէ քանի մը կարեւոր այցելութիւններ ունի ընելու և ձգեր էր որ Աթօսը մինակ տուն մտնէ։

Հետեւեալ օրը ճիշդ ժամը տասնին միասին գտնուեցան։ Աթօս ալ իր կողմէն ժամը տասնէն ի վեր դուրս ելեր էր։

—Լա՛ւ ուրեմն, միթէ նոր լուր մը առի՞ր, հարցուց Աթօս։

—Ամենեւի՛ն. տ'Արդանեան տեղ մը չէ տեսնուեր, և Բօրթօս դեռ եւս չերեւցաւ։ Հապա դուն լուր մը առի՞ր։

—Ո՛չ։

—Անօրէ՛ն, գոչեց Արամիս։

—Եւ արդարեւ, ըսաւ Աթօս, այս յապաղումը բնաւ բնական չէ. ամէնէն կարճ ճամբան բռնեցին, և հարկ էր որ մեզմէ առաջ գային։

—Ասկէ զատ, ըսաւ Արամիս, գիտենք որ Տ'Արդանեան իր գործերը արագ արագ կը տեսնէ, և ժամ մը կորսնցնող մարդ չէ, քաջ գիտնալով որ իրեն կը սպասենք...։

—Եթէ կը յիշես, անիկա կը յուսար ամսոյս հինգին հոս գտնուիլ։

—Եւ ահա այսօր իմն է։ Այսօր կը լրանայ պայմանաժամը։

—Ի՞նչ կը մտադրես ընել, հարցուց Աթօս, եթէ այս իրիկուն իրմէ լուր չստանանք։

—Իրաւ որ, պէտք է զանիկա փնտռելու ելլել։

—Լա՛ւ, կրկնեց Աթօս։

—Բայց Ռաո՞ւլ, կրկնեց Արամիս։

Թեթև ամպ մը անցաւ կոմսին ճակատէն։

—Ռաուլ ինծի մեծ հոգ կը պատճառէ, երէկ Գոնտէ իշխանէն գիր մը առաւ, Սէն-Բլու գնաց անոր միանալու և չդարձաւ։

—Միթէ տիկին Շէվրէօզը չտեսա՞ր։

—Տունը չէր։ Իսկ դու, Արամիս, կարծեմ թէ Լօնկվիլ տիկնոջ գացիր։

—Այո՛, գացի։

—Լա՛ւ ուրեմն։

—Ան ալ տունը չէր, բայց իր նոր բնակարանին հասցէն ձգեր էր։

—Ո՞ւր է։

—Գտի՛ր նայիմ։

—Ի՞նչպէս կ'ուզես որ գտնեմ թէ ո՛ւր է կէս գիշերին, վասնզի կարծեմ թէ զիս ձգելէդ ետք անոր ներկայացար. ի՞նչպէս ըսի, կ'ուզես որ գուշակեմ թէ ո՛ւր է կէս գիշերին բոլոր պարսաւոր կանանց մէջ ամէնէն գործունեան և ամէնէն գեղեցիկը։

—Օդէլ-տը-Վի՛լ, սիրելիդ իմ։

—Ինչպէ՛ս, Օդէլ-տը-Վի՛լ. միթէ քաղաքապետուհի՞ կարգուեցաւ։

—Ո՛չ, միայն Բարիզի թագուհի եղաւ առժամանակեայ կերպով, և որովհետև մէկէն Բալէ-Ռուայեալ կամ Թիւլըրի բնակելու չհամարձակեցաւ, Օդէլ-տը-Վիլ նստաւ, ուր քիչ ատենէն ժառանգորդ կամ ժառանգորդուհի մը պիտի տայ այս քարսիրտ դուքսին։

—Այս պարագան ինծի իմացուցած չէիր, Արամիս, ըսաւ Աթօս։

—Բա՛, իրա՞ւ. ուրեմն մոռցեր եմ, ներէ՛ ինծի։

—Հիմակ. հարցուց Աթօս, ի՞նչ պիտի ընենք մինչև իրիկուն։ Կարծեմ թէ բոլորովին անգործ ենք։

—Կը մոռնաս, բարեկամս, որ կարևոր գործ մը ունինք։

—Ո՞ւր։

—Վա՛յ, Շարանդօնի կողմը։ Իր խոստման նայելով կը յուսամ որ այնտեղ Շադիյօն անուն մէկը պիտի գտնեմ, այս անձը զոր շատ ատենէ ի վեր կ'անգոսնեմ։

—Եւ ինչո՞ւ համար։

—Վասնզի Քօլինեի անուն մէկուն մը եղբայրն է։

—Ա՛հ, իրաւ է, մոռցեր էի... որ քու ոսոխդ ըլլալու պատիւը փառաւորեց։ Այս յանդգնութեան համար անգութ պատիժ մը կրեց, սիրելիդ իմ, և արդարև այս քեզի բաւական պիտի ըլլար։

—Այո՛, բայց ի՞նչ օգուտ, այդ բաւական չէ ինծի։ Ես քինախնդիր եմ, այս կէտով միայն եկեղեցիին կապուած եմ։ Ուստի, կ'իմանաս, Աթօս, որ ինծի հետևելու բռնադատուած չես։

—Օ՛ն անդր, ըսաւ Աթօս, կատակ կ'ընես։

—Ուրեմն, սիրելիս, եթէ ինծի ընկերանալու միտքդ դրած ես, պէտք չէ ժամանակ կորսնցնել։ Թմբուկը զարկաւ, լսեցի թնդանօթները որ կը քաշէին կը տանէին, տեսայ ոստանիկները որ իրրև թէ ճակատամարտի կարգով կը շարուէին Օդէլ-տը-Վիլի հրապարակը, իրօք Շարանդօնի կողմը պատերազմելու կը պատրաստուէին, ինչպէս որ երէկ Շադիյօնի դուքսը ըսաւ։

—Ես կարծեցի թէ, ըսաւ Աթօս, այս գիշերուան բանակցութիւնները սոյն պատերազմական տրամադրութիւնները փոքր ինչ փոխած են։

—Այո՛, անտարակոյս, բայց դարձեալ պիտի կռուին, եթէ ոչ ուրիշ բանի, գէթ սոյն բանակցութիւնները սքօղելու համար։

—Խե՛ղճ մարդիկ, ըսաւ Աթոս, որ պիտի երթան կըռուելու որպէս զի Սէտանը Պ. Պույօնի յանձնեն, ծովակալութեան պաշտօնը Պ. Պօֆօրի տան, և տեղապահն ալ կարտինալ լինի։

—Օ՛ն, օ՛ն, սիրելիդ իմ, ըսաւ Արամիս, խոստովանէ՛ որ այդ աստիճան փիլիսոփայ չպիտի լինէիր եթէ քու Ռաուլդ այս կռուին խառնուած չգտնուէր։

—Կարելի է որ ճշմարիտը կ'ըսես, Արամիս։

—Լա՛ւ ուրեմն, երթանք կռւոյ տեղը, տ'Արդանեանն ու Բօրթօսը գտնելու ապահով տեղ մըն է, և կարելի է նոյն իսկ Ռաուլը։

—Աւա՛ղ, ըսաւ Աթոս։

—Բարեկամդ իմ, ըսաւ Արամիս, հիմակ որ Բարիզ ենք, պէտք է որ այդ անդադար հառաչելու սովորութիւնդ ի բաց թողուս։ Ի մա՛րտ, Աթոս, ի մա՛րտ։ Միթէ միշտ նոյն պատերազմիկը չե՞ս, արդեօք կրօնաւո՞ր եղար, ըսէ՛։ Ահա աղւոր ոստանիկներ կ'անցնին, գրաւիչ բան է այս, ճշմարիտը։ Եւ սա հարիւրապետը, տե՛ս մի անգամ, գրեթէ զինուորական կերպարան մը ունի ան։

—Ե. Մուդօնի փողոցէն դուրս կ'ելնեն։

—Թմբուկ ընդ առաջ, իբրեւ ճշմարիտ զինուորներ։

—Բայց նայէ՛ սա քաջը, ի՛նչպէս կ'օրօրի, ի՛նչպէս կամարաձեւ կը ճեմէ։

—Բա՛բէ, ըսաւ Կրիմօ։

—Ի՞նչ կայ, հարցուց Աթոս։

—Բլանշէ՛ն, պարոն։

—Երէկ տեղակալ էր ըսաւ Արամիս, այսօր հարիւրապետ, թերեւս վաղն ալ հազարապետ լինի. ութ օրէն թըշուառականը Ֆրանսայի մարաջախտ պիտի ըլլայ։

—Քանի մը տեղեկութիւններ հարցուր անոր, Աթոս։

Եւ երկու բարեկամները Բլանշէի մօտեցան, որ պաշտօնի վրայ տեսնուելուն աւելի եւս պանծալով՝ հաճեցաւ երկու ազատորդիներուն բացատրել թէ Րուայալի հրապարակը՝ երկու

հարիւր հոգւով՝ որ բարիզեան բանակի վերջապահ զօրքն էր, իր բանակը կազմելու հրաման ունէր, և անկից Շարանթօնի կողմը դիմել երբ հարկը պահանջէ։

Ըստ որում Աթոս և Արամիս նոյն կողմէն կ'երթային, Բլանշէի ուղեկից եղան մինչեւ իր պատերազմի դաշտը։

Բլանշէ բաւական ճարպիկութեամբ իր զինուորները վաբեց Րուայալի հրապարակին վրայ, և Սէնդ-Անդուանի փողոցն ու արուարձանը կեցող ոստանիկներու երկայն շարքի մը ետեւ շարեց զանոնք՝ պատերազմի նշանին սպասելով։

—Տաք կռիւ մը պիտի ունենանք, ըսաւ Բլանշէ, մարտական կերպով մը։

—Այո՛, անշո՛ւշտ, պատասխանեց Արամիս, բայց ասկից մինչեւ թշնամիին ճամբան շատ հեռու է։

—Պարո՛ն, հեռաւորութիւնը պիտի մօտեցնենք պատասխանեց տասնապետ մը։

Արամիս բարեւեց, յետոյ Աթոսին կողմը դառնալով։

—Ես այս մարդոց հետ Րուայալի հրապարակը բանակելու տրամադիր չեմ, ըսաւ նա։ Ընդ առաջ երթալ կ'ուզե՞ս, գործերն աւելի մօտէն կը տեսնենք։

—Ասկէ զատ Պ. Շադիյօն Րուայալի հրապարակը չպիտի գայ մեզ փնտռելու, այնպէս չէ՞։ Ուստի, ընդ առաջ անցնինք, բարեկամ։

—Միթէ դու ալ քու կողմէդ Պ. Ֆլամարէնսի երկու խօսք չունի՞ս ըսելու։

—Բարեկամ, ըսաւ Աթոս, որոշում մը ըրած եմ, այս է, սուրս պիտի չքաշեմ երբեք մինչեւ որ բռնապէս չստիպուիմ։

—Եւ ո՞րչափ ատենէ ի վեր ըրած ես այդ որոշումդ։

—Դաշոյն քաշելէս ի վեր։

—Ա՛հ, լա՛ւ, դարձեալ Պ. Մօրտօնդի մէկ յիշատակը։ Լա՛ւ ուրեմն, սիրելի, քեզ նայիմ, այդ մարդը սպաննելուդ համար հիմակ ալ սկսէ խղճի խայթ ունենալ։

—Լռութի՛ւն, ըսաւ Աթոս մատին մէկը բերնին վրայ

դնելով իրեն յատուկ ախուր ժպիտով մը — ո՛չ Պ. Մօրտօնդի վրայ չխօսինք, մեզի փորձանք կրնայ բերել։

Եւ Աթօս ձին մտրակեց դէպի Շարանդօն, արուարձանէն անցնելով, յետոյ Ֆէքանի հովիտը, որ զինեալ ստուանիկներով սեւցեր էր։

Աւելորդ է ըսել որ Արամիս անոր ետեւէն կ'երթար ձիու մը կէս երկայնութեանը հեռաւորութեամբ։

ԺԱ.

ՇԱՐԱՆԴՕՆԻ ՄԱՐՏԸ

Քանի Աթօս և Արամիս կը յառաջանային և յառաջանալով ճամբուն վրայ շարուած զանազան զօրաց կարգերէն կ'անցնէին, կը տեսնէին փայլուն և շողշողուն զէնքեր որ ժանգոտ զինուց կը յաջորդէին, և շողուն հրացաններ խատուտիկ հրազէններու։

—կարծեմ թէ ճշմարիտ պատերազմի մը դաշտն է այս, ըսաւ Արամիս, կ'տեսնե՞ս սա հեծելազունդն որ կամուրջին առջեւ կեցած է՝ հրացան ի ձեռին։ Էհ զգուշացի՛ր, անա թնդանօթ կը բերեն։

—Ա՛հ, սիրելիդ իմ, ըսաւ Աթօս, ու՞ր բերիր զիս։ Կ'երեւի ինձ որ իմ բոլորտիքս կը տեսնեմ արքայական բանակին վերաբերող սպաներ։ Միթէ սա նոյնինք Պ. Շադիյօնը չէ՞ որ իր երկու դասապետներուն հետ է։

Եւ Աթօս սուրը ձեռք առաւ, մինչդեռ Արամիս, կարծելով արդարեւ որ պարիզեան բանակատեղիին սահմանէն անցեր է, իր ձեռքը հրացանակի գրպանակներուն կը տանէր,

Բարե՛ լո՛յս, պարոններ, ըսաւ դուքսը մօտենալով, կը նայիմ որ անցած դարձածէն բան մը չէք հասկնար. բայց խօսքով մը ամէն բան պիտի բացատրեմ ձեզի։ Ա՛ռ այժմ զի-

նադուլ ունինք, բանակցութիւն կայ. Իշխանը Պ. Ռէց, Պ. Պօֆոր և Պ. Պուլյօն այս պահուս քաղաքականութեան վրայ կը խօսակցին. արդ՝ երկուքէն մին. կամ գործերը չպիտի կարգադրուին, և այն ատեն իրարու հետ պիտի կռուինք, սապէս. կամ պիտի կարգի դրուին, և որովհետեւ իմ հրամանատարութենէս պիտի ազատիմ, դարձեալ պիտի կռուինք։

—Պարո՛ն, ըսաւ Արամիս, սքանչելի կերպով կը խօսիս։ Ուստի ներէ՛ ինձ քեզի հարցում մը ուղղելու։

—Հարցո՛ւր պարոն։

—Ո՞ւր են լիազօր դեսպանները։

—Նոյն իսկ Շարանդօնի մէջ. Բարիզ մտնելու ատենդ աջ կողմի երկրորդ տան մէջ։

—Եւ միթէ այս բանակցութիւնը չէի՞ն գուշակած։

—Ո՛չ, պարոններ։ Կ'երեւի թէ երէկ իրիկուն Պ. Մազարէնի բարիզցիներուն ըրած նոր առաջարկութեան արդիւնքն է։

Աթօս և Արամիս իրարու երես նայելով ծիծաղեցան. ամէնէն լաւ գիտէին թէ ի՛նչ էին այն առաջարկութիւնները, որո՞ւ եղած էին անոնք և ո՞վ ըրած էր զանոնք։

—Հապա այն տունը ուր լիազօր դեսպանները կը գտնուին, որո՞ւնն է հարցուց Աթօս։

Պ. Շանլէօի, որ ի Շարանդօն ձեր զօրաց կը հրամայէ։ Ձեր զօրքը՝ ըսի, վասնզի կ'երեւակայեմ որ այն պարոնները պարտաւոր են։

—Բայց... գրեթէ, ըսաւ Արամիս։

—Ի՞նչպէս, գրեթէ՛։

— Էհ անտարակո՛յս, պարոն. ամէնէն լաւ գիտես որ մարդ այս ժամանակները ճշդիւ չկրնար ըսել թէ ինչ է։

—Մենք թագաւորին և իշխաններուն կողմն ենք ըսաւ Աթօս։

—Բայց պէտք է իրարու միտք հասկնալ, ըսաւ Շադիյօն, թագաւորը մեզի հետ է, և իրեն սպարապետներն են Պ. տ'Արլէան և Գօնտէ։

—Այո՛, ըսաւ Աթօս, բայց իր տեղը մեր կարգին մէջն

է, Պ. Գոնդիի, Պօֆօրի, Ջլպէօֆի և Պուլօնի հետ։

—Այդ կրնայ ըլլալ, ըսաւ Շադիյեօն, և գիտէք որ իմ մասիս՝ Պ. Մազարէնի համար մեծ համակրութիւն չունիմ, իմ շահերս իսկ Բարիզ են. մեծ դատ մը ունիմ որմէ կախում ունի իմ բոլոր հարստութիւնս և այս միջոցիս որ կը տեսնէք զիս, կուգամ իմ իրաւաբանիս խորհուրդ հարցնելու։

—Ի Բարի՞զ։

—Ո՛չ, ի Շարանդօն... Պ. Վիօլ, զոր անունէն կը ճանչնաք, պատուական այլ քիչ մը կամակոր մարդ մըն է, թէև բան մը կ'արժէ որ Բարլամէնթի մէջ կը գտնուի։ Կը յուսայի երէկ իրիկուն զանիկա տեսնել, բայց մեր հանդիպումը արգիլեց զիս գործերուս զբաղելու։ Արդ, ըստ որում պարտաւոր է գործերը կարգի դնել, զինադուլէն օգտուեցայ, և ահա այսպէս ձեր մէջ կը գտնուիմ։

—Ուրեմն Պ. Վիօլ բաց օդին կը խորհրդակցի, հարցուց Արամիս ծիծաղելով։

—Այո՛, պարոն, և նոյնիսկ ձիու վրայ։ Հինգ հարիւր հրացանակիրներուն կը հրամայէ այսօր և անոր այցելութեան գացի սա երկու կտոր թնթանօթով որոնց գլուխը զիս տեսնելով զարմացած երևցաք, որպէսզի անոր պատիւ ընեմ։ Նախ չէի ճանչնար զանիկա, պէտք է որ խոստովանիմ։ Իր պատմուճանին վրայ երկայն սուր մը ունի և կամարը հրացաններ. և այսպէս ահաւոր կերպարանք մը առած է, որ ձեզի հաճոյք պիտի պատճառէր եթէ անոր հանդիպելու բարեբաղդութիւնը ունենայիք։

—Եթէ այդչափ հետաքրքրաշարժ բան է, կ'արժէ որ երթանք զանիկա յատկապէս փնտռենք տեսնելու համար, ըսաւ Արամիս։

—Պէտք է որ շտապէք, պարոն, վասնզի բանակցութիւնները չեն կրնար աւելի երկար տևել։

—Եւ եթէ առանց արդիւնք մը արտադրելու վերջանան, ըսաւ Աթօս, պիտի փորձէք անշուշտ Շարանդօնի տիրելու։

—Այս է իմ հրամանս. յարձակման զօրաց կը հրամայեմ, և յաջողելու համար ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ։

—Պարո՛ն՝ ըսաւ Աթօս, քանի որ հեծելազօրքին հրամանատարն էք...։

—Ներեցէ՛ք, զօրապետն եմ։

—Աւելի լա՛ւ...։ Անշուշտ պիտի ճանչնաք ձեր սպաները, ըսել կ'ուզեմ որ անոնք նշանաւոր են։

—Գրեթէ։

—Ուրեմն շնորհ ըրէք ինձ ըսելու թէ ձեր հրամանին ներքև չի՞ գտնուիր տ'Արդանեան ասպետը, հրացանակիրներու տեղակալը։

—Ո՛չ, պարոն, մեզի հետ չէ. վեց շաբաթէ ի վեր Բարիզէն մեկնած է, և կ'ըսեն թէ պաշտօնով Անգլիա կը գտնուի։

—Այդ գիտէի, բայց կը կարծէի թէ դարձեր է։

—Ո՛չ, պարոն, և չիմացայ բնաւ որ մարդ մը զանիկա տեսած ըլլայ։ Այս մասին այնքան աւելի ապահովութեամբ կը պատասխանեմ ձեզ որքան որ հրացանակիրները մեզմէ են և Պ. Գանպուն է որ առժամանակեայ կերպով Պ. տ'Արդանեանի տեղը կը բռնէ։

Երկու բարեկամները իրարու երես նայեցան։

—Կը նայի՞ս, ըսաւ Աթօս։

—Տարօրինա՛կ բան, ըսաւ Արամիս։

—Անտարակոյս փորձանք մը հասած պիտի ըլլայ անոնց ճամբուն վրայ։

—Այսօր ամսոյն 8ն է, այս իրիկուն կը լրանայ պայմանաժամը։ Եթէ այս իրիկուն լուր չառնենք, վաղը առտու պիտի մեկնինք։

Աթօս հաստատական նշան մը ըրաւ գլխով, յետոյ դառնալով.

—Հապա Պ. տը Պրաժլօ՞ն, տասնըհինգ տարեկան պատանի մը որ Իշխանին կը ծառայէ, ձեզի ծանօթ ըլլալու պատիւը ունի՞, Պ. դուքս, հարցուց Աթօս գրեթէ չփոթելով որ այսպէս իր հայրական հոգերը կը մատնէր սկեպտիկեան Արամիսին առջև։

—Այո՛, անշուշտ պատասխանեց Շադիյեօն, այս առտու հասաւ Իշխանին հետ։ Զքնաղ պատանի մըն է։ Արդեօք ձեր բարեկամներէ՞ն է, պարոն կոմս։

—Այո, պարոն, պատասխանեց Աթօս դոյզն ինչ այլայլելով, և ճշմարիտը, զանիկա տեսնելու փափաք ունիմ։ Արդեօք կարելի՞ է։

—Շա՛տ կարելի, պարոն։ Հաճեցէք ինծի ուղեկցիլ, և ձեզ, զօրաց ժողովատեղին առաջնորդեմ։

—Հէ՛յ, ըսաւ Արամիս դառնալով, ահա մեր ետեւէն մեծ աղմուկ կը լսուի, կարծեմ։

—Արդարեւ, ձիաւորներու գունդ մը մեր կողմը կուգայ, ըսաւ Շադիյեօն։

—Պ. Տեղապահը կը ճանչնամ իր սպասաւորի գդակէն։

—Ես ալ, Պ. Պօֆոր՝ իր սպիտակ փետուրներէն։

—Սրընթաց կը վազեն կուգան։ Գօնտէ իշխանը անոնց հետ է։ Ա՛հ, ահաւասիկ կը բաժնուի անոնցմէ։

—Զօրքը ժողվելու համար փողը կը զարնեն, գոչեց Շադիյեօն։ Կը լսէ՞ք, պէտք է տեղեկանալ գործին։

Արդարեւ՝ զինուորները իրենց զէնքերուն կը վազէին, հետեւակ ձիաւորներ կ'աշտանակէին, փողերը կը հնչէին, թմբուկները կը զարնէին. Պ. Պօֆոր սուրը քաշեց։

Գօնտէ իշխանն ալ իր կողմէ կոչում ըրաւ, և արքունի բանակին բոլոր սպաները՝ որ պահ մը բարիզեան զօրաց հետ խառնուեր էին, դէպի անոր վազեցին։

—Պա՛րոններ, ըսաւ Շադիյեօն, զինադուլը դադրեցաւ, յայտնի բան է, պիտի պատերազմինք այժմ։ Ուստի Շարանդօն մտէք, վասնզի քիչ ատենէն անոր վրայ պիտի յարձակիմ։ Ահա Գօնտէ իշխանին ինձ տուած նշանը։

Արդարեւ՝ դրօշակիր մը Պ. Իշխանին նշանը երեք անգամ օդին մէջ կը բարձրացնէր։

—Ի կրկին տեսութիւն, պարոն ասպետ, գոչեց Շադիյեօն, և իր վաշտակին միանալու համար արագնթաց մեկնեցաւ։

Աթօս ու Արամիս ալ իրենց կողմէ սանձը դարձուցին և եկան տեղապահը ու Պօֆորը բարեւեցին։ Իսկ Պ. Պուլյօնի գալով, բանակցութեան վերջերը յօդացաւը այնպէս սաստիկ բռներ էր, որ պարտաւորեր էին դեսպակով Բարիզ վերադարձնել։

Ասոր փոխարէն, Էլպէօֆ դուքսը՝ իբրեւ աւագազօր՝ իր չորս որդիներով շրջապատեալ, բարիզեան բանակին կարգերը աչքէ կ'անցնէր։

Նոյն պահուն՝ Շարանդօնի և արքունի բանակին մէջտեղը սպիտակ միջոց մը կը պատրաստէին որ կ'երեւար թէ զինակներու յետին հանգստարանը ըլլալու համար էր։

—Այս Մազարէնը Փրանսայի համար նախատինք մըն է, ըսաւ Տեղապահը՝ սեղմելով իր գօտին զոր հին ատենի զինուորական եպիսկոպոսաց պէս կապեր էր իր եպիսկոպոսազգեստին վրայ։ Տմարդի մըն է յարեց, որ ագարակի մը պէս կ'ուզէ կառավարել Փրանսան։ Ուստի Փրանսա երջանկութեան և հանգստութեան չկրնար սպասել մինչեւ որ անիկա անկից չելնէ։

—Կ'երեւի թէ գդակին գոյնին վրայ չեն համաձայնած, ըսաւ Արամիս։

Նոյն պահուն Պ. Պօֆոր իր սուրը վերցուց։

—Պա՛րոններ, ըսաւ, անօգուտ տեղ դեսպանական բանակցութիւն ըրինք. կը փափաքէինք այն վատասիրտ Մազարէնէն պրծիլ. բայց թագուհին, որ անով պաշարուած է, կ'ուզէ իբրեւ պաշտօնեայ պահել զանիկա անպատճառ, այնպէս որ միջոց մը միայն ունինք. այս է զանիկա աղուոր մը ծեծել։

—Բարի՛, ըսաւ տեղապահը, ահա Պ. Պօֆորի սովորական ճարտասանութիւնը։

—Բարեբաղդաբար, ըսաւ Արամիս, որ իր դաղղիերէն սխալմունքը սուրին ծայրովը կը սրբագրէ։

—Վա՛չ, ըրաւ տեղապահը արհամարհանքով, կ'երդնում որ այս պատերազմին մէջ բնաւ չփայլիր։

Եւ ըստ կարգի իր սուրը քաշեց։

—Պա՛րոններ, ըսաւ ան, ահա թշնամին մեր վրայ կը

քալէ, յուսամ որ անոր կէս ճամբան պիտի խնայենք։

Եւ առանց ուշ դնելու թէ ետեւէն մարդ կա՞յ թէ ոչ, մեկնեցաւ։ Իր գունդը, որ Կորնթոսի անունը կը կրէր, իր առաջնորդարանին անունէն, իր ետեւէն դղրդեցաւ և խառնուրդը սկսաւ։

Պ. Պօֆօր ալ իր կողմէն իր հեծելազօրքը կ'արձակէր, Նուայմուղիէի առաջնորդութեամբը՝ դէպ ի Էզգանդ, ուր բարիզցւոց կողմէ անհամբերութեամբ սպասուած պաշարը պիտի գտնէր։ Պ. Պօֆօր անոր աջակից գտնուելու կը պատրաստուէր։

Պ. Շանլէօ՝ որ նոյն վայրը կը պաշտպանէր՝ իր զօրաց մեծ մասովը յարձակման դիմադրելու պատրաստ կը գտնուէր, և մինչև անգամ, եթէ թշնամին վանէր, դուրս յարձակում մը ընելու փորձել։

Կէս ժամ ետք՝ ամէն կողմէ կռիւը սկսած էր։ Տեղապահը որ կը զայրանար Պ. Պօֆօրի արիութեան համբաւէն, ընդառաջ նետուեր էր և անձամբ քաջութեան հրաշալիք կը գործէր։ Ինչպէս որ յայտնի է, իր կոչումն էր սուրը, և երջանիկ էր ամէն անգամուն որ զայն պատեանէն կը հանէր, փոյթը չէր թէ որո՞ւ համար կամ ինչո՞ւ համար։ Բայց այս պարագային մէջ, եթէ իր զինուորի պաշտօնը լաւ կը կատարէր. իր հազարապետի պաշտօնին մէջ պակասաւոր կը գտնուէր։ Եօթ ութ հարիւր հոգւով երեք հազար մարդու դէմ զարնուելու գացեր էր. որոնք, ըստ կարգի, միահաղոյն դղրդեր և տեղապահին զինուորները՝ որ խառնիխուռն պատուարներուն կը դառնային, կը վանէր։ Բայց Շանլէօի թնթանօթներու կրակը արքունի զօրաց ընթացքը արգիլեց, որ կարծես թէ պահ մը սասանեցան։ Սակայն այս կարճ տեւեց և խումբ մը տուներու ու անտառակի մը ետեւ քաշուեցաւ որ վերակազմուի։

Շանլէօ կարծեց թէ ժամը հասած էր. երկու գումարտակաց գլուխը անցնելով արքունի բանակը վանելու համար սրացաւ. բայց ինչպէս որ ըսինք, այս բանակը արդէն կազմուեր էր և նոր պայքարի կուգար, և Պ. Շաղլյեօն անձամբ

անոր հրամանատարն էր։ Յարձակումը այնքան ուժգին և ճարպկութեամբ մղուեցաւ որ Շանլէօ և իր զինուորները գրեթէ ինքզինքնին պաշարուած գտան։ Շանլէօ նահանջել հրամայեց, և զինուորները քայլ առ քայլ ընկրկելու սկսեր էր, երբ պահ մը ետքը Շանլէօ զարնուելով դժբախտաբար անկենդան գետին ինկաւ։

Պ. Շաղլյեօն անոր անկումը տեսաւ և բարձրաձայն այս մահը իմացուց, որով արքունի զինուորներ աւելի սիրտ առին և Շանլէօյի երկու գումարտակները որով յարձակում ըրեր էին, բոլորովին վհատեցան։ Հետեւապէս ամէն մարդ իր կեանքը ազատելու և ամրոցները հասնելու ջանաց, որուն մօտ տեղապահը գուն կը գործէր իր կոտրած գումարտակը վերակազմելու։

Յանկարծ հեծելազօր վաշտակ մը յաղթողներու դէմ ելաւ, որ խառն ի խուռն փախստականներու հետ պատնէշները կը մտնէին։ Աթօս ու Արամիս վաշտին գլուխն էին, Արամիս սուր և հրացանակը ձեռքը, Աթօս՝ սուրը պատեանը և հրացանակը գրպանակին մէջ։

Աթօս հանդարտ և պաղ էր՝ ինչպէս զօրահանդէսին մէջ, միայն իր գեղեցիկ և ազնիւ ակնարկը կը տրտմէր տեսնելով որ այնչափ մարդիկ զիրար կը խողխողեն, և զոհ կ'ըլլային մէկ կողմէ արքայական յամառութենէ և միւս կողմէ իշխանաց ոխակալութենէն։ Ընդհակառակն՝ Արամիս կը սպաննէր և փոքր առ փոքր կը բորբոքէր իր սովորութեան համեմատ։ Իր աշխոյժ աչքերը կը վառէին, իր բերանը՝ որ նուրբ ձև մը ունէր, սգալի ժպիտով մը կը ժպտէր. իր բաց ռնգունքը արեան հոտը կը շնչէին, իր ամէն մէկ սուրի հարուածը ճիշտ կը զարնէր և իր հրացանակին գունդը ոտք ելնելու փորձող վիրաւորը կը սպաննէր և կը խորտակէր։

Դիմացի կողմը և արքունի բանակի կարգին մէջ, երկու ձիաւորներ մին ոսկեզօծ զրահով մը ծածկուած, միւսը՝ գօմէշի մորթով մը որմէ կապոյտ սնդուսէ զգեստի մը թեւերը դուրս կ'ելնէին, առաջին կարգը կեցած կը մար-

տնօրէնին։ Ոսկեզօծ զրահով ձիաւորը եկաւ Արամիսի զարնուե-
ցաւ և անոր սուրի հարուած մը իջեցուց. բայց Արամիս իր
սովորական ճարպիկութեամբ անոր առջևը առաւ։

—Ա՛հ, դո՛ւն ես, Պ. Շադլյեօն, գոչեց ասպետը, բարի
առաքեցար, քեզի կը սպասէի։

—Կը յուսամ որ քեզ շատ սպասել չտուի, պարոն, ըսաւ
դուքսը, ինչ և է, ահաւասիկ եմ։

—Պարո՛ն Շադլյեօն ըսաւ Արամիս իր գրպանակներէն
երկրորդ հրացանակ մը հանելով, զոր այս պարագային հա-
մար պահեր էր, կարծեմ որ եթէ հրացանակդ պարապ է
կորսուած մարդ մըն ես։

—Գոհութիւն Աստուծոյ, ըսաւ Շադլյեօն, պարապ չէ։

Եւ դուքսը Արամիսի ուղղելով իր հրացանակը՝ նշան
առաւ և պարպեց։ Բայց Արամիս գլուխը ծռեց այն միջոցին
որ տեսաւ դուքսին մատը մայթին վրայ կոթնիլը և գնդակը
անցաւ իր գլուխին վրայէն առանց դպչելու։

—Ո՛հ, նշան չկրցար առնել, ըսաւ Արամիս։ Բայց ես,
կ'երդնում Աստուծոյ վրայ որ պիտի գնդակեմ քեզ։

—Եթէ ժամանակ թողում քեզ, գոչեց Շադլյեօն իր ձին
խթելով և սուրամերկ անոր վրայ ոստելով։

Արամիս սպասեց անոր՝ այնպիսի պարագայի մէջ իրեն
յատուկ եղող սոսկալի ժպիտով մը և Աթօս, որ կը տեսնէր
Շադլյեօնի կայծակի արագութեամբ Արամիսի վրայ վազելը,
բերանը կը բանար պոռալու համար. «Քաշէ՛, բայց քաշէ՛
շուտ» երբ գնդակը թռաւ։ Պ. Շադլյեօն թևերը բացաւ և
իր ձիուն գաւակին վրայ ինկաւ։

Գնդակը զրահին փորուածէն անցնելով կուրծքը մտեր էր։

—Մեռա՛յ, մրմռաց դուքսը։

Եւ իր երիվարէն գետինը սահեցաւ։

—Արդէն ըսեր էի քեզի, պարոն, և այժմ կը ցաւիմ որ
այսպէս իմ խոստումս անվրէպ կատարեցի։ Միթէ կրնա՞մ
քեզի օգտակար ըլլալ։

Շադլյեօն ձեռքովը նշան մը ըրաւ և Արամիս վար իջ-
նելու կը պատրաստուէր, երբ յանկարծ կողին բուռն հար-

ուած մը ընդունեց. սուրի հարուած մը էր այն, բայց զրահը
դիմացեր էր։

Իսկոյն դարձաւ, այս նոր հակառակորդը դաստակէն բռ-
նեց, երբ երկու աղաղակ միատեղ լսելի եղան, մին իր կող-
մէ, միւսը Աթօսին։

—Ռաո՛ւլ։

Պատանին թէ՛ Հէրպլէյ ասպետին դէմքը և թէ իր հօրը
ձայնը ճանչցաւ և իր սուրը վար նետեց։ Բարիզի բանակէն
շատ մը ձիաւորներ Ռաուլի վրայ յարձակեցան, բայց Արա-
միս զանիկա իր սուրովը պաշտպանեց։

—Իմ գերիս է։ Ուստի հեռացէք ասկից, գոչեց ան։

Նոյն պահուն՝ Աթօս իր որդւոյն ձին սանձէն կը բռնէր
և խառնուրդէն դուրս կը հանէր։

Նոյն միջոցին Իշխանը՝ որ Պ. Շադլյեօնը կը պաշտպանէր
երկրորդ կարգին մէջ երևցաւ. անոր արծուի աչքերուն փայ-
լը տեսան և իր հարուածներէն զանիկա ճանչցան։

Անոր տեսքին՝ Կորնթոսի արքեպիսկոպոսին գունդը, զոր
տեղապահը չէր կրցեր կազմել, թէև շատ ճիգ թափեր էր
Բարիզեան խումբին մէջ ինկաւ, ամէն ինչ տապալեց և Շա-
րանդոն մտաւ խոյս տալով, և առանց կանգ առնելու անցաւ։
Տեղապահը զօրքէն մղուելով՝ Աթօսի, Արամիսի և Ռաուլի
չինած խումբին մօտեցաւ։

—Հա՛, հա՛, ըսաւ Արամիս, որ առ նախանձի, չէր կա-
րող տեղապահին հասած ձախորդութեան վրայ չհրճուիլ,
դուք իբրև արքեպիսկոպոս, տէր իմ, պէտք է որ Սուրբ
Գրոց տեղեակ ըլլաք։

—Եւ ի՞նչ վերաբերութիւն ունի Սուրբ Գիրքը ինձ հա-
սած գործին հետ, հարցուց տեղապահը։

—Այս է որ Իշխանը ձեզի հետ կը վարուի այսօր Ս.
Պօղոսի պէս, առաջինը Կորնթացւոց։

—Օ՛ն, օ՛ն, ըսաւ Աթօս, լաւ է այդ խօսքդ, այլ այս
տեղ պէտք չէ մաղթանաց սպասել։ Ընդառա՛ջ, ընդառաջ,
կամ լաւ ևս, ետ դառնանք, վասնզի կ'երևի ինձ որ պար-

սուօրները ճակատամարտը կորսնցուցին։

—Այդ իմ փոյթս չէ, ըսաւ Արամիս, ես Պ. Շատիյեօնի հանդիպելու համար այստեղ կուգայի։ Հանդիպեցայ անոր, գոհ եմ. Շատիյեօնի մը հետ մենամարտ մը, քանի՛ գգուելի է։

—Եւ ասկից զատ՝ գերի մը բռնել, ըսաւ Աթոս Ռաուլը ցոյց տալով։

Երեք ձիաւորները արագընթաց շարունակեցին իրենց ճամբան։

Երիտասարդը ուրախութեան սարսուռ մը զգացեր էր իր հայրը գտնելով։ Իրարու մօտ կ'ընթանային և պատանին իր ձախ ձեռքը Աթոսին աջ ձեռքին մէջ էր դրած։

Երբ ճակատամարտի դաշտէն հեռացան։

—Բայց պատերազմի տաք ատեն այսպէս առաջ նետուելով ի՞նչ պիտի ընէիր, բարեկամ, հարցուց Աթոս պատանիին, քու տեղդ չէր այն, կարծեմ, քանի որ կռուելու համար լաւագոյն զինուած չէիր։

—Ես ալ այսօր չպիտի կռուէի, պարոն։ Կարտինալին մօտ պաշտօն մը կատարելու հոգը ստանձներ էի և Ռիւէյլ կ'երթայի, երբ տեսնելով որ Շատիյեօն կը կռուէր իմ ալ փափաքս եկաւ անոր մօտ կռուելու։ Ահա այն ատեն ըսաւ ինծի որ բարիզեան զօրաց մէջ երկու ձիաւորներ զիս կը փընտռէին և Լա Ֆէր կոմսին անունը տուաւ ինծի։

—Ինչպէ՞ս, գիտէի՞ր թէ հոս ենք, և բարեկամդ ու ասպետը սպաննե՞լ ուզեցիր։

—Պարոն ասպետը չէի ճանչցած իր զէն ու զարդին ներքեւ, ըսաւ Ռաուլ շիկնելով, բայց պարտաւոր էի զանիկա իր ճարտարութենէն և պաղարիւնութենէն ճանչնալ։

—Շնորհակալ եմ այդ մաղթանքէդ, իմ նորատի բարեկամս, ըսաւ Արամիս, և կը տեսնեմ թէ քեզի ո՛վ տուաւ այդ քաղաքավարական դասերը։ Բայց Ռիւէյլ կ'երթաս, չըսի՞ր։

—Այո՛։

—Կարտինալին քով։

—Անշո՛ւշտ։ Նորին Բարձրութեան նամակ մը ունիմ յանձնել Իշխանին կողմէ։

—Պէտք է տանիլ զայն, ըսաւ Աթոս։

—Ո՛հ, այդ մասին քիչ մը համբերեցէք, անտեղի վեհանձնութիւն պէտք չէ, կոմս։ Սատանա՛յ, մեր բաղդը, և որ աւելի կարեւորն է, մեր բարեկամաց բաղդը թերեւս այդ նամակին մէջն է։

—Բայց այս պատանին պէտք չէ որ իր պարտաւորութեան հակառակ վարուի, ըսաւ Աթոս։

—Նախ, կո՛մս, այդ պատանին գերի է, այս կէտը կը մոռնաս։ Այժմ մեր ըրածը պատերազմի ատեն ներելի է։ Ասկէ զատ՝ պարտեալ մարդիկ միջոցներու ընտրութեան մասին բծախնդիր ըլլալու պարտաւոր չեն։ Ռաո՛ւլ, տո՛ւր այդ նամակը։

Ռաուլ վարանեցաւ, Աթոսին նայելով որպէսզի անոր աչքերուն մէջ բռնելիք ընթացքը իմանայ։

—Տո՛ւր նամակը, Ռաուլ, ըսաւ Աթոս, Հէրպլէյ ասպետին գերին ես։

Ռաուլ դժկամակութեամբ յանձն առաւ, բայց Արամիս՝ Լա Ֆէր կոմսէն նուազ խղճահար ըլլալուն, արտորնօք գիրը առաւ. կարդաց և Աթոսին տալով.

—Դուն, ըսաւ, դուն հաւատացեալ ես, կարդայ և տե՛ս այս նամակին մէջ բան մը զոր նախախնամութիւնը կարեւոր կը դատէ որ գիտնանք։

Աթոս իր աղուոր ունքը պռստելով գիրը առաւ. բացաւ և մտադրելով որ նոյնին մէջ տ'Արդանեանի խնդիր կար, և չկրցաւ զայն կարդալու զզուանքը զսպել։

Ահաւասիկ սոյն նամակին մէջ եղածը.

«Տէ՛ր իմ, այս իրիկուն Ձեր Բարձրութեան պիտի ղրկեմ ձեր խնդրած տասը մարդիկը Պ. Բօմէնժի խումբը զօրացնելու։ Պատուական զինուորներ են. և կարող են դիմադրել այն երկու անզուսպ հակառակորդաց որոնց հնարագիտութենէն և անվեհերութենէն կը վախնայ Ձեր Բարձրութիւնը»։

—Հօ՛, հօ՛, ըսաւ Աթօս։

—Լա՛ւ ուրեմն, հարցուց Արամիս, ի՞նչպէս կ՚երեւին քեզ այն երկու հակառակորդները զորս պահպանելու համար ոչ միայն Թօմէնժի խումբը այլ և տասը զինուոր պէտք են․ միթէ այս երկու կաթիլ ջուրի պէս տ՚Արդանեանի և Բօրթօսի չնմանի՞ր:

—Բոլոր օրը Բարիզ շրջելու պիտի ըլլանք, ըսաւ Աթօս, և եթէ այս իրիկուն լուր չառնենք, Բիգարտիայի ճամբան պիտի բռնենք, և հաւաստի եմ որ, տ՚Արդանեանի երեւակայութեան շնորհիւ, անյապաղ պիտի յաջողինք գտնել ծանօթութիւն մը որով մեր կասկածները պիտի փարատին։

—Ուրեմն, Բարիզի չորս կողմը դառնանք, և մանաւանդ Բլանշէին հարցնենք թէ արդեօք իր հին վարպետին վրայ լուր մը առած չունի՞։

—Այս խեղճ Բլանշէ՛ն, անշուշտ սպաննուած է, բոլոր այն պատերազմասէր ոստանիկները քաղաքէն դուրս ելած և մեծ ջարդ մը կերած պիտի ըլլան։

Եւ որովհետև այս բանը շատ հաւանական էր՝ մտատանջութեամբ Բարիզ մտան երկու բարեկամները Դանըլի դուռնէն, և Բուայեալի հրապարակը դիմեցին, ուր կը յուսային այն խեղճ ոստանիկներուն վրայ տեղեկութիւններ առնել։ Բայց երկու բարեկամներուն զարմանքը մեծ եղաւ երբ զանոնք կեր ու խումի մէջ գտան իրենց հարիւրապետին հետ, մինչ Բուայեալի հրապարակը բանակելով, մինչդեռ իրենց ընտանիքը կուլային անշուշտ քանի որ Շարանդօնի թնդանօթին որոտումը կը լսէին և կը կարծէին թէ կռիւներուն մէջն են։

Աթօս և Արամիս վերստին հարցափորձ ըրին Բլանշէն, բայց Բլանշէ տ՚Արդանեանի վրայ բան մը չէր իմացած։ Ուզեցին զանիկա միատեղ տանիլ․ յայտնեց անոնց որ առանց բարձրագոյն հրամանի չէր կարող իր պաշտօնը թողուլ։

Ժամը հինգին միայն իրենց տունը դարձան ըսելով թէ ճակատամարտէն կը դառնան և սակայն Լուի ԺԴ․ի պղնձէ ձիէն անդին չէին անցած։

—Կայծակնի՛ր, ըսաւ Բլանշէ իր Լոմպարտ փողոցին կրպակը մտնելով, շարաչար ծեծը կերանք, երբեք չպիտի մխիթարուիմ այս ամօթալի պարտութեան վրայ...։

ԺԲ․

ԲԻԳԱՐՏԻԱՅԻ ՃԱՄԲԱՆ

Աթօս և Արամիս՝ թէև Բարիզի մէջ ապահովութեան մէջ էին, սակայն կ՚զգային որ եթէ անգամ մը իրենց ոտքը դուրս հանեն ամենամեծ վտանգներու պիտի հանդիպին․ բայց ընթերցողը գիտէ այս տեսակ մարդոց համար վտանգի խնդիրը ի՛նչ արժէք ունէր։ Ասկէ զատ գիտէին թէ այս երկրորդ Ողիսականին վախճանը կը մօտենայ, և կը մնար միայն յետին քայլ մը առնել։

Այլ սակայն, նոյնինքը Բարիզ հանդարտ չէր․ ուտելիքները սկսեր էին պակսիլ, և ըստ հարկին՝ եթէ Գօնդի իշխանին զօրապետներէն մէկը իր ազդեցութիւնը ձեռք ձգել ուզէր, փոքրիկ խռովութիւն մը կը գրգռէր և զայն խաղաղեցնելով իր պաշտօնակիցներուն վրայ պահ մը գերազանցութիւն կը վայելէր։

Այս խռովութեանց մէկուն մէջ՝ Պ. Պօֆօր Պ. Մազարէնի տունը ու գրատունը կողոպտել տուեր էր, որպէսզի կ՚ըսէր, այն խեղճ ժողովուրդին կրծելու բան մը տայ։

Աթօս և Արամիս այս պետական պատահարին վրայ Բարիզէն հեռացան, պատահար մը որ բարիզցւոց Շարանդօնի մէջ պարտուած օրուան իրիկունը տեղի ունեցեր էր։

Թշուառութեան մէջ, գրեթէ սովալլուկ ըլլալու մօտ, երկիւղով յուզուած և երկպառակութեամբ բաժնուած վիճակի մէջ ձգեր էին Բարիզը երկու բարեկամները։ Բարիզցիք, պար-

սաւորները, միեւնոյն թշուառութիւնը, միեւնոյն երկիւղները, միեւնոյն ցաւերը կը յուսային գտնել նաեւ թշնամի բանակին մէջ։ Ուստի իրենց զարմանքը մեծ եղաւ երբ Սէն-Տընի անցնելով՝ իմացան որ Սէն-Ժէրմէնի մէջ կը ծիծաղէին, կ'երգէին եւ ուրախ զուարթ կեանք մը կ'անցնէին,

Երկու պատուիրակները արտուղի ճամբաներ բռնեցին, նախ սա դիտումով որ Մազարէնեանց ձեռքը չիյնան որ ցիր ու ցան էին Իլ-տը-Ֆրանսի մէջ. երկրորդ՝ պարսաւորներէն խոյս տալու համար, որ Նորմանտիա կը գտնուէին և որ անտարակոյս զանոնք Դ. Լօնկվիլի առջեւը պիտի տանէին որպէսզի Դ. Լօնկվիլ դատէ թէ անոնք բարեկա՞մ են թէ ոչ թշնամի։ Երբ անգամ մը այս երկու վտանգներէն ազատեցան, Ապվիլ Պուլօնեի ճամբան բռնեցին, և քայլ առ քայլ, հետք առ հետք նոյնը ընթացան։

Սակայն ատեն մը վարանեալ մնացին. քանի մը պանդոկներ մտան, քանի մը պանդոկապետներ հարցափորձ ըրին, բայց իրենց կասկածները լուսաւորելու կամ իրենց խուզարկութիւնները ուղղելու համար տեղեկութիւն մը չառին, երբ ի Մօնդրէօյլ Աթոս սեղանի մը վրայ իր քնքուշ մատներուն ներքեւ կարծր բան մը զգաց։ Սփռոցը վերցուց և փայտին վրայ սա նշանագիրները կարդաց որ դանակի մը սայրով խորունկ գրուած էին։

«Բորթ...—տ'Արդ...—2 փետրվար»։

—Սքանչելի՛ է, ըսաւ Աթոս արձանագրութիւնը Արամիսին ցոյց տալով, այստեղ կ'ուզենք պառկիլ, բայց անօգուտ է։ Աւելի հեռուն երթանք։

Վերստին ձի հեծան և Ապվիլ հասան։ Նոյն տեղը կանգ առին և շատ պանդոկներ գտնելով շփոթեցան մնացին։ Կարելի չէր ամէնքն ալ պտտիլ. ի՞նչպէս կարելի էր գուշակել թէ իրենց փնտռած մարդիկը ո՞ր պանդոկին մէջ օթեւաներ էին։

—Հաւատա՛ ինծի, Աթոս, ըսաւ Արամիս, չյուսանք Ապվիլի մէջ բան մը գտնելու։ Եթէ շուարեալ կեցած ենք, մեր

բարեկամներն ալ շուարած պիտի ըլլան։ Եթէ ուղեւորը միայն Բորթօս ըլլար, Բորթօս ամէնէն փառաւոր պանդոկը պիտի իջնէր, և զայն մեզի ցոյց տալով, անոր հետքը գտնելու աներկբայ պիտի ըլլայինք։ Բայց տ'Արդանեան այդ տեսակ տկարութիւններ չունի։ Անտարակոյս Բորթօս ի զուր դիտած պիտի ըլլար անոր որ անօթի կը մեռնի. տ'Արդանեան, ճակատագրին պէս անողոքելի, իր ճամբան շարունակած պիտի ըլլայ և հետեւապէս պէտք չէ զանիկա ուրիշ տեղեր փնտռել։

Ուստի իրենց ճամբան շարունակեցին, բայց բան մը չտեսան։ Աթոսին և Արամիսին ձեռնարկած գործը խիստ տաժանելի և մանաւանդ տաղտկալի էր, և եթէ պատուոյ, բարեկամութեան և երախտագիտութեան եռապատիկ շարժառիթը իրենց հոգւոյն մէջ քանդակուած չունենային, մեր երկու ուղեւորները հարիւր անգամ հրաժարած էին աւազը խառնելէ, անցորդները հարցափորձ ընելէ, նշաններ մեկնելէ ու դէմքեր լրտեսելէ։

Այսպէս մինչեւ Բերօն գացին։

Աթոս սկսեր էր յուսահատիլ։ Այս ազնիւ և հետաքրքրաշարժ բնութիւնը ինքզինքը կը մեղադրէր որ ինքն ու Արամիս այն մթութեան մէջ կը դեգերէին։ Անշուշտ ծուռ ճամբայ մը բռներ էին, անշուշտ իրենց հարցումները յարատեւութեամբ չէին ըրած, իրենց խուզարկութիւնները խորագիտութեամբ չէին կատարած։ Պատրաստ էին ետ դառնալու և արուարձաններէն անցնելու ատեն, որ քաղաքին դուռը կը տանէր, պատնէշին կողմը դարձող փողոցի մը անկիւնը կազմող սպիտակ պատի մը վրայ, Աթոս սեւ քար մը տեսաւ որ վրան նկար մը կը ներկայացնէր, այնպէս ինչպէս որ տղայ մը պատկեր քաշելու ատեն կը մրոտէ, կատաղօրէն արշաւող երկու ձիաւորներ. երկու ձիաւորներէն մին ծանուցագիր մը բռներ էր որուն վրայ սա բառերը սպանիական լեզուով գրըուած էին։

«Մեզի կը հետեւին»։

—Հօ՛, հօ՛, ըսաւ Աթոս, ահա լոյսի պէս պայծառ է այս

խօսքը։ Որչափ որ իրենց ետեւէն կը պնդէին՝ տ'Արդանեան այստեղ հինգ վայրկեան կեցած պիտի ըլլայ. ասկէ կ'իմացուի նաեւ որ շատ մօտ չէին իրենց հալածիչները, եւ թերեւս խոյս տալու յաջողած պիտի ըլլայ։

Արամիս գլուխը ցնցեց։

— Եթէ ազատած ըլլային, գէթ զանիկա պիտի տեսնէիք եւ կամ անոր վրայ ո և է լուր մը պիտի առնէինք։

— Իրաւունք ունիս, Արամիս, շարունակենք։

Երկու պատանիներուն մտատանջութիւնը ու անհամբերութիւնը նկարագրելը անկարելի բան պիտի ըլլայ։ Մտատանջութիւնը Աթոսի գորովալի եւ բարեկամական սիրտը կը կրէր, անհամբերութիւնը Արամիսի ջղուտ եւ մոլորելու հակամէտ միտքը կը կրէր։ Հետեւաբար երկուքնին ալ երեք կամ չորս ժամ արշաւեցին պատին վրայ քաշուած ձիաւորներուն մոլեգնութեամբ։ Յանկարծ՝ նեղ կիրճի մը, երկու զառիթափի մը միջեւ ահագին քարով մը ճամբան կիսովին գոցուած գտան։ Քարին առաջին տեղը կ'երեւար զառիթափին մէկ կողմը, եւ վար իյնալու ատեն ձգած տեսակ մը խորշէն կ'իմացուէր որ ինքնիրեն չէր գլորած, մինչդեռ ծանրութենէն յայտնի էր որ զայն շարժելու համար Անսէլատի կամ Բրիարէի մը բազուկը պէտք եղած էր։

Արամիս կանգ առաւ։

— Ո՛հ, գոչեց քարին նայելով, ասոր վրայ կը տեսնուի Տէլամօնի Աժաքսին կամ Բօրթօսին ույժը։ Վար իջնենք, խնդրեմ, կոմս, եւ սա ժայռը քննենք։

Երկուքնին ալ վար իջան։ Քարը վար ձգուած էր ձիաւորներու ճամբան կարելու յատուկ դիտումով մը։ Ուրեմն նախ քարը շիտակ դրուած էր, ապա ձիաւորները այս քարանը գալով, վար իջեր եւ զայն մէկ կողմ դարձուցեր էին։

Երկու բարեկամները սոյն քարին ամէն կողմը որ լոյսէն կ'երեւար, քննեցին. տարօրինակ բան մը չէր յայտներ։ Այն ատեն Պլէզուան եւ Կրիմօն կանչեցին։ Զորս հոգի միասին յաջողեցան ժայռը դարձնելու։ Քարին գետինը դպած կողմը գրուած էր.

«Ութ հատ թեթեւազէն ձիաւորներ մեզի կը հետեւին։ Եթէ մինչեւ Քօմբիէն հասնինք Բան-Գուրօնէ պանդոկը պիտի իջնենք. պանդոկապետը մեր բարեկամն է»։

— Ահաւասիկ ստոյգ նշան մը, ըսաւ Աթոս, եւ երկու պարագային մէջ ալ մեր ընկերքը պիտի գտնանք։ Ուստի Բան-Գուրօնէ պանդոկը երթանք։

— Այո՛, ըսաւ Արամիս, բայց եթէ հոդ հասնիլ կ'ուզենք, մեր ձիերուն քիչ մը հանգիստ տանք. գրեթէ կարկամած են։

Արամիս իրաւ կ'ըսէր։ Առաջին կապելանոցը դադարեցին. ամէն մէկ ձիուն գինիով թրջած վարսակ կրկնապատիկ չափով կլլել տուին, նոյնպէս թողուցին որ երեք ժամ հանգիստ ընեն եւ ապա դարձեալ ճամբայ ինկան։

Վեց ժամէն՝ Աթոս եւ Արամիս Քօմբիէն կը մտնէին, եւ Բան-Գուրօնէ պանդոկը գտնելու համար հարցափորձ կ'ընէին։ Անոնց ցոյց տուին նշանագիր մը որ Բան աստուածը՝ գլուխը պսակով մը կը ներկայանար։

Երկու բարեկամները ձիերէն վար իջան՝ առանց նշանագրին ամբարտաւանութեան ուշադրութիւն ընելու, թէեւ ուրիշ պարագայի մէջ Արամիս զայն պիտի քննադատէր։ Բարեմիտ պանդոկապետ մը գտան որ չինացի չինականի մը պէս ճաղատ գլուխ մը եւ մեծ փոր մը ունէր, եւ անոր հարցուցին թէ արդեօք թեթեւազէն ձիաւորներու կողմէ հալածուող երկու ազատորդի քիչ շատ ատեն իր օթեւանը դադարա՞ծ են։ Պանդոկապետը՝ առանց բան մը պատասխանելու, գնաց մորթապատ սնտուկէ մը թուրի մը կէս սայրը հանեց։

— Միթէ այս կը ճանչնա՞ք, ըսաւ։

Աթոս ակնարկ մը միայն նետեց նոյն սայրին վրայ։

— Ասիկա տ'Արդանեանի սուրն է, ըսաւ։

— Մեծի՞ն թէ փոքրին, հարցուց պանդոկապետը։

— Փոքրին, պատասխանեց Աթոս։

— Կը նայիմ որ այն պարոններուն բարեկամներն էք։

— Լա՛, ի՞նչ բան պատահեցաւ անոնց։

— Իմ գաւիթս մտան կարկամ ձիերով եւ մեծ դուռը գո-

ցելու ժամանակ ունենալէն առաջ ութը թեթեւազէն ձիաւորներ որ անոնց ետեւէն կը վազէին, իսկոյն ներս մտան։

—Ո՛ւթը գոչեց Արամիս։ Զարմանքս կը տանի որ տ'Արդանեան և Բորթօս, երկու քաջասիրտ ապուշներ ձգած որ ութը հոգի զիրենք ձերբակալէին։

—Անշու՛շտ, պարոն, և ութը մարդիկ գլուխ չպիտի ելլէին, թէ որ Բուայեալ խալական գունդէն քանի չափ զինուորներ իրենց օգնութեան չկանչէին, որ մեր քաղաքին մէջ պահակութիւն կ'ընեն, այնպէս որ ձեր երկու բարեկամները յարձակողներուն բազմութենէն ընկճեալ մնացին բոլորովին։

—Ձերբակալուեցան. ըսաւ Աթօս, և արդեօք ինչո՞ւ համար է, գիտե՞ս։

—Ո՛չ, պարոն, իսկոյն առին տարին զանոնք, և ինծի բան մը ըսելու ժամանակ չունեցան. մինակ, երբ մեկնեցան գացին, պատերազմի դաշտին վրայ սա զէնքի կտորը գտայ, երբ երկու մեռեալ և հինգ վեց վիրաւոր վերցնելու համար կ'օգնէի։

—Եւ միթէ իրենց վնաս մը չհասա՞ւ, հարցուց Արամիս։

—Ո՛չ, պարոն, չեմ կարծեր։

—Օն, չունինք, ըսաւ Արամիս, այս ալ մխիթարութիւն մըն է միշտ։

—Եւ միթէ գիտե՞ս թէ ուր տարին, հարցուց Աթօս։

—Լուվրի կողմը։

—Պլէգուան ու Կրիմօն այստեղ թողունք, ըսաւ Աթօս, վաղը Բարիզ թո՛ղ դառնան ձիերով, որ այսօր մեզ ճամբան պիտի թողուն անշուշտ յոգնութենէ, և թղթատարով երթանք։

—Երթա՛նք, ըսաւ Արամիս։

Մարդ ղրկեցին որ ձիեր բերեն։ Նոյն պահուն՝ երկու բարեկամները շտապով կերակուր կերան. եթէ Լուվրի մէջ տեղեկութիւններ առնէին, իրենց ճամբան շարունակել կ'ուզէին։

Լուվրը հասան։ Պանդոկ մը միայն կար։ Այնտեղ կ'ըմ-

պէին խմելիք մը որ մեր օրերը իր համբաւը պահեց, և որ նոյն ատենը խոհ կը շինէին։

—Այս տեղ իջնենք, ըսաւ Աթօս, տ'Արդանեան չէ թէ բաժակ մը ըմպելի խմելու, այլ նշան մը թողելու առիթը ձեռքէ հանած չպիտի ըլլայ։

Ներս մտան եւ երկու բաժակ ըմպելի խնդրեցին սեղանին վրայ, ինչպէս որ տ'Արդանեան և Բորթօս խնդրած պիտի ըլլային։ Այն սեղանը որուն վրայ սովորաբար կը խմէին անագէ տախտակով մը ծածկուած էր։ Հաստ գնդասեղով մը գրած էին նոյն տախտակին վրայ. «Ռիւէյլ, Տ»։

—Ռիւէ՛յլն են, ըսաւ Արամիս, որուն աչքին ամենէն առաջ զարկեր էր սոյն արձանագիրը։

—Ուրեմն Ռիւէյլ երթանք, ըսաւ Աթօս։

—Գայլին կոկորդը իյնալ է, ըսաւ Արամիս։

—Եթէ Յովնան մարգարէին բարեկամն ըլլայի, ինչպէս որ եմ տ'Արդանեանի, ըսաւ Աթօս, պիտի փնտռէի զանիկա մինչև կէտին փորը և դուն ալ իմ օրինակիս պիտի հետեւէիր, Արամիս։

—Իրաւ որ, սիրելի կոմս, կարծեմ թէ զիս քան որ եմ լաւագոյն ընելու կ'աշխատիս։ Թէ որ միակ ըլլայի, չգիտեմ թէ այսպէս առանց զգուշութիւններ ընելու Ռիւէյլ կ'երթայի՞, բայց դուն ո՛ւր որ երթաս հետդ պիտի գամ։

Ուստի ձիերը բռնեցին և Ռիւէյլի ճամբան զարկին։

Աթօս՝ առանց կասկածելու, հետեւելու համար ամենէն լաւ խորհուրդները տուեր էր Արամիսին։ Բարլամէնդի պատգամաւորները Ռիւէյլ նոր հասեր էին այն նշանաւոր բանակցութեանց համար որ երեք շաբաթ պիտի տեւէին և կաղ խաղաղութիւն մը պիտի հաստատէին որմէ հետէ Իշխանը ձերբակալուեցաւ։ Բարիզցւոց կողմէ՝ Ռիւէյլ խռնած էին բարիզցիներ, փաստաբաններ, նախագահներ, խորհրդականներ և և ամէն կարգի իրաւագէտներ և ի վերջոյ, արքունեաց կողմէ՝ ազնուականներ, սպաներ և պահակներ. ուստի դիւրին էր այն խառնակութեան մէջ ըստ հաճոյս անծանօթ մնալ։ Աւելէ

զատ՝ բանակցութեանց պատճառաւ զինադուլ կար, և նոյն պահուն երկու ազատորդիներ ձերբակալելը, եթէ առաջին կարգի պարտաւորներ իսկ ըլլային, ազգաց իրաւունքը ոտնահար ընել էր։

Երկու բարեկամները կը կարծէին որ ամէն մարդիկ զիրենք անձող հոգով համակուած էին։ Խումբերուն խառնուեցան. կարծելով որ տ'Արդանեանի և Բօրթօսի վրայ խօսք մը պիտի ըլլայ. բայց ամէն մարդ դաշնագրաց յօդուածներով և որոգայթութիւններով զբաղած էր։ Աթօսս ա կարծիքը ունէր թէ պէտք էր շիտակ պաշտօնէին դիմել։

— Բարեկա՛մդ իմ, առարկեց Արամիս, այդ բանդ շատ ազուոր է, բայց զգո՛յշ եղիր, մեր ապահովութիւնը մեր անծանօթութենէ կը ծագի։ Եթէ որ և է կերպով ինքզինքնիս երեւան հանենք, անմիջապէս պիտի ղրկեն մեզ գետնափոր վիրապի մը մէջ, մեր բարեկամներուն մօտ, և անկից սատանան անգամ չպիտի կարենայ մեզ ազատել։ Ջանանք դիտուածով չգտնել զանոնք, այլ մեր խելքին փչած կերպով։ Անտարակոյս մեր բարեկամները Բօմբիէյն ձերբակալուած և Ռիւէյլ տարուած են, ինչպէս որ Լուվրի մէջ ստուգապէս իմացանք. Ռիւէյլ առաջնորդուելով՝ Կարտինալը անոնց հարց ու փորձ ըրած պիտի ըլլայ, և այս հարցաքննութենէն յետոյ՝ իր քովը պահած և կամ Սէն-Ժէրմէն ղրկած պիտի ըլլայ։ Իսկ Պաստիյլի մէջ չպիտի ըլլան, վասնզի Պաստիյլ պարտաւորաց ձեռքն է և Պրիւսէլ կը հրամայէ այն տեղ։ Մեռած չեն անշուշտ, վասնզի տ'Արդանեանի մահը շատ աղմուկ պիտի հանէր։ Իսկ Բօրթօսի գալով, զանիկա Աստուծոյ պէս յաւիտենական կը համարեմ, թէև նուազ համբերող է։ Ուստի չյուսահատինք, այլ սպասենք և Ռիւէյլ երթանք, վասնզի իմ համոզումս սա է որ անոնք Ռիւէյլ կը գտնուին։ Բայց ի՞նչ ունիս կը դեղնիս։

—Սա ունիմ, ըսաւ Աթօս դողդոջուն ձայնով մը, թէ կը յիշեմ որ Ռիւէյլի դղեակը Պ. Ռիշլիէօ տակալի անյուշ բանտ մը շինել տուած է...։

—Ո՛հ, անհոգ եղիր, ըսաւ Արամիս. Պ. Ռիշլիէօ ազատորդի մըն էր, ծնունդով մեզի հաւասար, կացութեամբ մեզմէ գերակայ։ Իբրև թագաւոր՝ կարող էր մեզմէ ամէնէն մեծերուն գլխուն դպչիլ, և անոր դպչելով զայն մեր ուսերուն վրայ տատանել։ Բայց Պ. Մազարէն ամարդի մըն է որ շատ շատ մեր օձիքէն կրնայ բռնել իբրև աղեղնաւոր մը։ Ուստի, երկիւղդ փարատէ՛, բարեկամդ իմ, ես կը պնդեմ միշտ թէ Պ. տ'Արդանեան և Բօրթօս Ռիւէյլ կը գտնուին կենդանի և լիովին կենդանի։

—Ի՞նչ փոյթ, ըսաւ Աթօս, պէտք է մեզի հրաման առնել տեղապահէն որ բանակցութեանց մասնակից գտնուինք, և այսպէս Ռիւէյլ պիտի կարենանք մտնել։

—Բոլոր այն ահաւոր իրաւագէտներո՞ւն հետ, ի՞նչ կ'ըսես, սիրելի բարեկամ, և միթէ կարծես թէ այնտեղ տ'Արդանեանի և Բօրթօսի ազատութեան վրայ խօսք անցնի։ Ո՛չ, ես սա կարծիքը ունիմ, որ պէտք է ուրիշ հնարք մը փնտռել։

—Լա՛ւ ուրեմն, վրայ բերաւ Աթօս, իմ առաջին կարծիքիս կը դառնամ. ես ուրիշ հնարք չգիտեմ բայց միայն համարձակ և անկեղծ կերպով վարուիլ։ Պիտի երթամ գտնել չէ թէ Մազարէնը, այլ Թագուհին, և անոր պիտի ըսեմ. Տիկի՛ն, մեզի յանձնեցէք ձեր երկու սպասաւորները ու մեր երկու բարեկամները։

Արամիս գլուխը ցնցեց։

—Այդ յետին միջոց մըն է զոր միշտ ազատ ես գործածելու, Աթօս։ Բայց հաւատա՛ ինծի, յետին պարագայի մէջ գործածէ զայն. միշտ ժամանակ կայ այդ միջոցին դիմելու։ Առայժմ մեր խուզարկութիւնները շարունակենք։

Ուստի շարունակեցին փնտռելու և այնչափ տեղեկութիւններ առացան, իրարմէ ուշիմ այնչափ մարդիկ խօսեցնել տուին որ ի վերջոյ թեթեւազէն ձիաւոր մը գտան, որ խոստովանեցաւ թէ տ'Արդանեանը ու Բօրթօսը Բօմբիէյնէն Ռիւէօյլ բերող պահնորդ գունդէն էր ինքն ալ։ Ասանց թեթեւազէն ձիաւորներուն չպիտի գիտնային իսկ որ Ռիւէօյլ մտած են։

Աթօս շարունակ Թագուհին տեսնելու կարծիքին կը դառնար։

—Թագուհին տեսնելու համար, կ'ըսէր Արամիս, պէտք է նախ Կարտինալը տեսնել, և հազիւ Կարտինալը պիտի տեսնենք, քաջ յիշէ ըսածս, Աթօս. որ իսկոյն մեր բարեկամներուն պիտի միանանք, բայց չէ թէ մեր ուզած կերպով: Արդ՝ կը խոստովանիմ որ այս կերպով անոնց միանալը բարեգուշակ չեմ համարիր: Ազատօրէն գործենք որ լաւ և շուտ գործենք:

—Թագուհին պիտի տեսնեմ, ըսաւ Աթօս:

—Լա՛ւ ուրեմն, բարեկամս, եթէ այդ յիմար գործը ընել որոշած ես, խնդրեմ օր մը առաջ կանուխ իմաց տուր ինծի:

— Ինչո՞ւ համար:

—Վասնզի այս պարագայէն օգուտ քաղելով Բարիզ պիտի այցելեմ:

—Որո՞ւ:

—Իրաւ որ չեմ գիտեր, կարելի է տիկին Լօնկվիլին: Ան շատ հզօր է հոն, անիկա պիտի օգնէ ինծ: Մինակ մէկուն միջոցաւ իմաց տուր ինծի եթէ ձերբակալուիս, այն ատեն կրցածիս չափ շուտ պիտի դառնամ:

—Ինչո՞ւ համար ինծի հետ ձերբակալուելու վտանգը աչքիդ չես առներ, սիրելի բարեկամս, հարցուց Աթօս:

—Ո՛չ, շնորհակալ եմ:

—Եթէ չորսերնիս միասին ձերբակալուելով միանանք կարծեմ թէ այնուհետեւ վտանգ մը չպատահիր մեզ: Քսանըչորս ժամէ ետք չորսերնիս ալ դուրս ելլենք:

—Սիրելիս, Սէն-Ժէրմէնի կռնանց պաշտելին՝ Շազիյոնը սպաննելէս ի վեր, շատ մեծ փայլ ունիմ իմ բոլորտիքս և իրաւամբ կրկնակի կը վախնամ բանտ մտնելու: Այս պարագային մէջ Թագուհին Մազարէնի խորհուրդներուն հետեւելու շատ հակամէտ պիտի գտնուի, և Մազարէնի տալիք խորհուրդն ալ պիտի ըլլայ զիս կախել տալ:

—Բայց միթէ կը կարծե՞ս ուրեմն, Արամիս որ Թագուհին ըսածնուն չափ այս իտալացին կը սիրէ:

—Բայց ան միթէ անգլիացի մը չսիրե՞ց:

—Է՛հ, սիրելի բարեկամս, վերջապէս կին մըն է անիկա ալ:

—Ո՛չ, կը սխալիս, Աթօս, անիկա Թագուհի՛ մըն է:

—Սիրելի բարեկամ, անձս պիտի զոհեմ և պիտի երթամ Աննա Թագուհիէն մասնաւոր ունկնդրութիւն մը խնդրելու:

—Մնաս բարով, Աթօս, պիտի երթամ բանակ մը կազմակերպելու:

—Ի՞նչ պիտի ընես այդ բանակը:

—Որպէսզի վերադառնալով Ռիւէյլը պաշարեմ:

—Ո՞ւր պիտի գտնենք զիրար:

—Կարտինալի կախաղանին տակը:

Երկու բարեկամները իրարմէ բաժնուեցան, Արամիս Բարիզ վերադառնալու, Աթօս քանի մը նախապատրաստ ընթացքով մինչեւ Թագուհին ճամբայ մը յարդարելու միտքով:

ԺԳ.

ԱՒՍՏՐԻԱՑԻ ԱՆՆԱՅԻ ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Աթօս Թագուհիին քովը երթալու համար ակնկալուածէն նուազ դժուարութեանց հանդիպեցաւ. առաջին քայլ մը առնելու՝ ընդհակառակը ամէն բան իր առջեւ հարթուեցաւ և իր խնդրած ունկնդրութիւնը հետեւեալ օրուան համար իրեն շնորհեցին ընդունելութեան առթիւ, քանի որ իր ծընունդն ալ իրաւունք կուտար իրեն ներկայ գտնուելու:

Սէն-Ժէրմէնի սենեակները շատ բազմութիւն կար. երբեք Աննա Թագուհին Լուվրի կամ Բալէ-Ռուայեալի մէջ այնքան շատ պալատականներ չէր ունեցած. միայն՝ այս ամբոխին մէջ որ երկրորդական ազնուական դասուն կը վերաբերէր փոփոխութիւն մը կը տեսնուէր, մինչդեռ Ֆրանսայի բոլոր աւագ ազատանին Պ. Գոնտիի, Պօֆօրի և տեղապահին մօտ կը գտնուէին:

Այլ սակայն, այն արքունեաց մէջ մեծ զուարթութիւն մը կը տիրէր: Այս պատերազմին մասնաւոր մէկ նշանը սա

էր որ աւելի երգեր նետեցին իրարու դէմ քան թէ թնթանօթներ։ Արքունիքը կ'երգէր բարիկադները, որ արքունիքը կ'երգէին եւ երկուստէք տրուած վէրքը թէեւ ոչ մահաբեր, դարձեալ վշտալի էին, վասնզի ծաղրաբանական զէնքերով եղած էին։

Բայց այս ընդհանուր խնդութեան եւ երեւոյթական ունայնասիրութեան ժամանակ՝ ամէնուն սրտին խորը ծանր հոգեր ու մտածումներ կային։ Արդեօք Մազարէն իբրեւ պաշտօնեայ կամ մտերիմ պիտի մնա՞ր միշտ, թէ ոչ հարաւէն ամպի մը պէս գալով՝ զինքը բերող հովը տանէր եւ նորէն տանէր պիտի։ Ամէն մարդ ասոր կը յուսար, ամէն մարդ այս կը փափաքէր, այնպէս որ պաշտօնեան կը զգար թէ իր բոլորտիքը ամէն յարգանք, ամէն շողոմաքարութիւններ ի ներքուստ երկիւղի եւ շահու քօղին ներքեւ թափանցիկ ատելութիւն մը կը ծածկէին։ Մեծ մտատանջութեան մէջ էր ան, եւ չէր գիտեր թէ ի՞նչ ընէ եւ որո՞ւ վստահի։

Նոյն իսկ իշխանը որ իրեն համար կը պատերազմէր, զանիկա հեգնելու կամ խոնարհեցնելու առիթը ձեռքէ չէր հաներ, եւ երկու երեք անգամ, Մազարէն՝ Ռօքրուայի յաղթանակին առջեւ՝ իր կամքը գործադրել ուզելով, Իշխանը այնպէս նայեր էր անոր երեսը որով կ'ուզէր զգացնել անոր որ եթէ զինքը կը պաշտպանէր, ո՛չ համոզումէ եւ ոչ խանդէ մղուած էր։

Այն ատեն Կարտինալը թագուհիին կ'ապաւինէր, իր միակ յենակը։ Բայց քանի մը պարագաներու մէջ գիտեր էր որ այս յենակը իսկ իր ձեռքին տակէն կը սահէր։

Ունկնդրութեան ժամը հասնելուն՝ Լա Ֆէր կոմսին իմաց տուին որ այս ունկնդրութիւնը պիտի շնորհուի իրեն, բայց քիչ մը սպասելու պարտաւոր էր, վասնզի թագուհին պաշտօնէին հետ խորհուրդ ունէր։

Այս ճշմարիտ էր։ Բարիզ այնինչ նոր պատգամաւորութիւն մը ղրկեր էր՝ վերջնականապէս գործերուն նոր դարձուածք մը տալու համար, թագուհին Մազարէնի հետ խոր-

հուրդի նստեր էր պատգամաւորաց ըլլալիք ընդունելութեան մասին։

Պետութեան բարձրագիր անձերու մէջ մեծ էր մտատանջութիւնը։ Ուստի Աթօս շատ գէշ ժամ մը ընտրեր էր իր բարեկամներուն մասին բարեխօս գտնուելու, խե՜ղճ հիւլէներ որ անտես կը մնային այս զայրագին մրրկին մէջ։

Բայց Աթօս անողոք մարդ մըն էր որ իր բռնած որոշումէն մազ մը չէր կասեր, երբ այս որոշումը իր խղճէն բղխած եւ պարտաւորութենէն թելադրուած ըլլալը գիտնար։ Ուստի ներս մտնելու համար պնդեց, ըսելով թէ՝ որչափ որ ո՛չ Պ. Գօնդիին, ո՛չ Պ. Պօֆօրին, ո՛չ Պ. Պույօնի, ո՛չ Պ. Էլպէօֆի, ո՛չ Տեղապահին, ո՛չ տիկին Լօնկվիլի, ո՛չ Պրիւսէլի, ո՛չ Բարլամէնդի պատգամաւորը չէր, եւ թէ իր յատուկ մէկ գործին համար ներկայացուիլ կ'ուզէր, բայց դարձեալ Նորին Վեհափառութեան ամենակարեւոր բաներ ունէր ըսելու։

Երբ խորհուրդը լմնցաւ, թագուհին Լա Ֆէր կոմսը իր սենեակը բերել տուաւ։

Աթօս ներս մտաւ եւ ինքզինքը անուանեց։ Այս անունը շատ անգամ Նորին Վեհափառութեան ականջին հնչած էր, շատ անգամ իր սրտին մէջ ձայն տուեր էր եւ հետեւապէս Աննա թագուհին անտարակոյս պիտի ճանչնար այլ սակայն անդրդուելի մնաց ան, եւ բաւական սեպեց այնպէս ակնապիշ նայիլ մեր ազատորդիին որ ներելի է միայն թագուհի եղող կանանց թէ՛ գեղեցկութեան եւ թէ տոհմականութեան կողմէ։

– Ուրեմն մեզի ծառայութիւն մը առաջարկելո՞ւ համար կուգաս', կո՛մս, հարցուց Աննա թագուհին պահ մը լռութիւն պահելէ ետք։

—Այո', տիկին, դարձեալ ծառայութիւն մը, ըսաւ Աթօս չուարելով որ թագուհին զինքը չէր ճանչնար, ինչպէս որ կ'երեւէր։

Աթօս մեծասիրտ էր արդարեւ եւ հետեւապէս խեղճ պալատական մը։

Աննա յոնքը պռստեց։ Մազարէն՝ որ սեղանի մը առջեւ նստած թուղթեր կը գրգռէր ինչպէս կը քրքրէ պետութեան յետին մէկ քարտուղարը, գլուխը վերցուց։

—Խօսէ՛, ըսաւ Թագուհին։

Մազարէն նորէն սկսաւ իր թուղթերը խառնել։

—Տիկին, վրայ բերաւ Աթօս, մեր երկու բարեկամները, Ձեր Վեհափառութեան երկու անվեհեր սպասաւորներ, Պ. տ'Արդանեան և Պ. տիւ Վալլօն՝ որ Պ. Կարտինալին կողմէ Անգլիա գացեր էին, յանկարծ աներեւոյթ եղան՝ այն միջոցին որ Ֆրանսայի հողը կը կոխէին և ոչ ոք գիտէ թէ ի՛նչ եղան։

—Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Թագուհին։

—Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Աթօս, Ձեր Վեհափառութեան բարերարութեան կը դիմեմ իմանալու համար թէ ի՞նչ եղան այն երկու ազատորդիները, ի հարկին, արդարութեան դիմելու իրաւունքը ինծ վերապահելով։

—Պարո՛ն, պատասխանեց Թագուհին այնպիսի գոռոզութեամբ մը որ՝ տեսակ մը մարդոց առջեւ, լպրշութիւն կը դառնար, ուրեմն ա՞յդ բանին համար մեզ վրդովող մեծ հոգերուն մէջ կուգաս մեզ նեղելու։ Ոստիկանութեան գործն է այդ։ Է՞հ, պարոն, քաջ գիտես, կամ պարտիս քաջ գիտնալ, որ քանի Բարիզէն ելած ենք այլեւս ոստիկանութիւն չունինք։

—Կարծեմ թէ Վեհափա՛ռ տիրուհիս, ըսաւ Աթօս պաղ յարգանօք ծռելով, կարծեմ թէ Պ. տ'Արդանեանի և Վալլօնի վիճակը իմանալու համար պէտք պիտի չունենանք ոստիկանութեան դիմել, և եթէ հաճիք միայն Պ. Կարտինալին հարցուփորձ ընել այս երկու ազատորդիներու մասին, Պ. Կարտինալը պիտի կարենայ պատասխանել ձեզ միմիայն իր յատուկ յիշատակները հարցուփորձ ընելով։

—Բայց, զարմանալի՛ բան, ըսաւ Աննա Թագուհին շրթնելու արհամարհոտ շարժումով մը որ իրեն յատուկ էր, կարծեմ թէ դուն ինքնին հարցուփորձ կ'ընես։

—Այո՛, տիկին, և իրաւունք ունիմ, վասնզի խնդիրը Պ. տ'Արդանեանի, կ'իմանա՞ք, Պ. տ'Արդանեանի վրայ կը դառնայ, ըսաւ այնպէս որ կնկան յիշատակներուն ներքեւ Թագուհիին ճակատը խոնարհեցուց։

Մազարէն հասկցաւ որ Աննա Թագուհիին օգնութեան գալու ատենն էր։

-Պարո՛ն Կոմս, ըսաւ ան, կը փափաքիմ յայտնել ձեզի բան մը զոր Նորին Վեհափառութիւնը չգիտեր. այսինքն թէ ի՞նչ եղած են այն երկու ազատորդիները։ Լա՛ւ, անհնազանդ գտնուեցան և կալանաց ներքեւ են։

—Ուրեմն կ'աղերսեմ Ձեր Վեհափառութիւնը, ըսաւ Աթօս, միշտ անդրդուելի և առանց Մազարէնի պատասխան տալու, որ այն կալանքը վերցնէք ի նպաստ Պ. տ'Արդանեանի և Վալլօնի։

—Այդ խնդիրդ կանոնապահութեան խնդիր մըն է և բնաւ ինծի չվերաբերիր, պարոն, պատասխանեց Թագուհին։

—Պ. տ'Արդանեան երբեք այդպէս չպատասխանեց երբ որ Ձեր Վեհափառութեան ծառայելու առիթը պատահեցաւ, ըսաւ Աթօս վեհանձնութեամբ բարեւելով։

Եւ երկու քայլ ետ առաւ դէպի դուռը, երբ Մազարէն զանիկա կեցուց։

—Դուք ալ Անգլիայէն կուգաք, այնպէս չէ՞, պարոն, ըսաւ ան Թագուհիին նշմար մը ընելով որ քիչ քիչ կը գունատէր և խիստ հրաման մը տալու կը պատրաստուէր։

—Այո՛, և Շարլ Թագաւորին վերջին ժամերուն ներկայ գտնուեցայ, ըսաւ Աթօս։ Հէ՜ք Թագաւոր, շատ մեղապարտ էր տկարամտութեան համար, և սակայն իր հպատակները զանիկա մեծ խստութեամբ պատժեցին. վասնզի գահերը այս ժամուս շատ կը դղրդին, և անձնուէր սրտերու համար օգտակար չէ իշխաններուն շահերուն ծառայել։ Երկրորդ անգամն էր որ տ'Արդանեան Անգլիա կ'երթար. առաջինը մեծ Թագուհիի մը պատւոյն համար էր, երկրորդը՝ մեծ Թագաւորի մը կենաց համար։

—Պա՛րոն, ըսաւ Աննա Թագուհին Մազարէնի այնպիսի ձայնով մը որուն ճշմարիտ իմաստը չէր կրցիր ծածկել իր սովորական կեղծաւորութեամբը, նայեցէք թէ արդեօք կարելի չէ՞ բան մը ընել այս ազատորդիներուն համար։

—Տիկի՛ն, ըսաւ Մազարէն, ի՛նչ որ Ձեր Վեհափառութեան հաճելի է, ընելու պատրաստ եմ։

—Պ. Լա Ֆէր կոմսին խնդրածը կատարեցէք։ Մի՞թէ այս չէ՞ ձեր անունը, պարոն։

—Ուրիշ անուն մըն ալ ունիմ, տիկի՛ն. Աթոս կը կոչուիմ։

—Տիկի՛ն, ըսաւ Մազարէն կէս ժպիտով մը որմէ կը հասկցուէր թէ ի՛նչ դիւրութեամբ խօսքը բերնէ ելած կ'ըմբռնէր, կրնաք անհոգ ըլլալ, ձեր փափաքները պիտի կատարուին։

—Մի՞թէ լսեցի՞ք, պարոն, ըսաւ Թագուհին.

—Այո՛, տիկի՛ն, և Ձեր Վեհափառութեան արդարութենէն նուազագոյն բան մը չէի սպասեր։ Այսպէս, իմ բարեկամներս նորէն պիտի տեսնեմ, այնպէս չէ՞, տիկի՛ն. անշուշտ Ձեր Վեհափառութեան միտքը այս է։

—Այո՛, հիմակ պիտի տեսնէք, պարոն։ Բայց միտքս բան մը ինկաւ. Պարսաւոր էք, այնպէս չէ՞։

—Տիկի՛ն, Թագաւորին կը ծառայեմ։

—Այո՛, ձեր գիտցած կերպով։

—Իմ գիտցած կերպս ճշմարիտ ազատականի գիտցածն է, և երկու կերպ չեմ գիտեր, պատասխանեց Աթոս գոռոզաբար։

—Ուրեմն հրամմեցէք, պարոն, ըսաւ Թագուհին շարժումով Աթոսին ճամբայ տալով. ձեր խնդրածը ստացաք, և ի՛նչ որ կը փափաքէինք իմանալ իմացանք։

Յետոյ Մազարէնի դառնալով, երբ դրան վարագոյրը իր ետեւէն իջաւ։

—Կարտինա՛լ, սա լրբենի ազատորդին ձերբակալել տուր դաւիթէն դուրս չելած։

—Ես ալ այդ կը մտածէի, ըսաւ Մազարէն, և գոհ եմ

որ Ձեր Վեհափառութենէն այնինչ խնդրելիք հրամանս ինքնին ինծի կուտաք։ Այս հաստաբազուկներն են ուրիշ իշխանութեան մը աւանդութիւնները մեր ժամանակը բերելով մեզ շատ կը նեղեն. և որովհետև արդէն երկու հոգի բռնուած են, երրորդն ալ անոնց քովը ղրկենք։

Աթոս բոլորովին չէր խաբուած Թագուհիին խօսքէն։ Անոր ձայնին մէջ բան մը կար որ ուշադրութիւնը գրաւեր և խոստանալու տեղ այնպէս մը կ'երևար թէ կը սպառնար։ Բայց միայն կասկածի մը վրայ հեռացող մարդ մը չէր, մանաւանդ քանի որ յայտնապէս ըսեր էին իրեն թէ իր բարեկամները վերստին պիտի տեսնէ։ Ուստի սպասեց՝ ունկընդրութեան դահլիճին պատկից մէկ նախասենեակի մը մէջ՝ որպէսզի իրեն բերեն դ'Արդանեանը ու Բորթօսը, և կամ գան զինքը փնտռեն որ անոնց քովը տանին։

Այս յոյսով՝ պատուհանին մօտեցեր և մեքենապէս բակը կը նայէր։ Տեսաւ բարիզցւոց պատգամաւորութեան ներս մտնելը, որ կուգային բանակցութեանց վերջնական տեղը սահմանել և Թագուհին բարևել։ Բարլամէնդի խորհրդականներ, նախագահներ, փաստաբաններ կային անոնց մէջ, իսկ քանի մը զօրականներ նոյն բազմութեան մէջ հազիւ կը նշմարուէին։ Ահարկու պահապան զօրքեր վանդակէն դուրս անոնց կը սպասէին։

Աթոս աւելի ուշադրութեամբ կը նայէր, վասնզի այս ամբոխին մէջ կարծեր էր մէկը ճանչնալ՝ երբ զգաց որ թեթևակի իր ուսին կը դպչին։

Գլուխը դարձուց։

—Ա՛հ, Պ. Քոմէնժ, ըսաւ ան։

—Այո՛, կոմս, ես ինքս եմ, և պաշտօն մը ունիմ որու համար կ'աղաչեմ ձեզ ձեր ներողամտութիւնը շնորհել։

—Ի՞նչ պաշտօն, պարոն, հարցուց Աթոս։

—Շնորհ ըրէք ձեր սուրը ինծի տալու, կո՛մս։

Աթոս ժպտեցաւ, և պատուհանը բանալով.

—Արամի՛ս, գոչեց ան։

Ազատորդի մը գլուխը դարձուց, այն էր զոր Աթոս ճանչնալ կարծեր էր։ Այս ազատորդին Արամիս էր։ Բարեկամօրէն բարեւ տուաւ կոմսին։

—Արամի՛ս, ըսաւ Աթոս, զիս կը ձերբակալեն։

—Լա՛ւ, պատասխանեց Արամիս սառնութեամբ։

—Պարո՛ն, ըսաւ Աթոս Քոմէնժի կողմը դառնալով եւ դաստակին կողմէ իր սուրը անոր ներկայացնելով, ահաւասիկ իմ սուրս. շնորհ ըրէք խնամօք պահել զայն որպէսզի բանտէն ելնելուս զայն ինծի վերադարձնէք։ Այդ սուրը կը սիրեմ. Ֆրանսուա Ա. թագաւորը իմ հայրս տուած է զայն։ Երբեմն կը զինէին ազատորդիները, զանոնք զինաթափ չէին ըներ։ Այժմ ո՞ւր պիտի տանիք զիս։

—Բայց... նախ իմ սենեակս, ըսաւ Քոմէնժ։ Այնուհետեւ Թագուհին ձեր բնակարանին տեղը պիտի սահմանէ։

Աթոս Քոմէնժին հետեւեցաւ առանց բառ մը եւս ըսելու։

ԺԴ.

Պ. ՄԱԶԱՐԷՆԻ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այս ձերբակալութիւնը բնաւ աղմուկ մը չէր հանած, գայթակղութիւն մը չէր պատճառած եւ գրեթէ անյայտ պահուած էր։ Հետեւապէս դէպքերու ընթացքին արգելք մը չէր բերած, եւ Բարիզի կողմէ ղրկուած պատգամաւորութեան հանդիսաւորապէս իմաց տուին որ Թագուհիին առջեւ պիտի ելնէ։

Թագուհին զանիկա ընդունեց՝ ինչպէս միշտ համր եւ անբարտաւան կերպով. պատգամաւորաց մաղթանքն ու

աղերսանքը լսեց. բայց երբ անոնք իրենց ձայնը լռեցուցին, ոչ ոք կարող էր ըսել, այնքան անտարբեր մնացեր էր Աննա Թագուհիին դէմքը, եթէ անոնց ըսածը լսեր էր։

Ընդհակառակն՝ Մազարէն այս ունկնդրութեան ներկայ ըլլալով, քաջ կը հասկնար պատգամաւորաց խնդրածը. իր պաշտօնանկութիւնն էր սոսկապէս, եւ այս ալ պարզ, ճըշգրիտ ոճով։

Ճառերն աւարտելով եւ Թագուհին անձայն կենալով.

—Պարոններ, ըսաւ Մազարէն, ձեզի պիտի ձայնակցիմ որպէսզի իր հպատակաց աղէտից վերջ տալու համար իրեն աղաչեմ։ Իմ ձեռքէս եկածը ըրի զանոնք ամոքելու համար եւ սակայն ժողովուրդը այնպէս կը կարծէ կ'ըսէի, որ այն չարիքներուն պատճառը ես եմ, ե՛ս, խեղճ օտարական մը որ չկրցայ հաճելի դառնալ գաղղիացւոց։ Ափսոս իմ նպատակս չիմացան, եւ իրաւունք ունին. կը յաջորդէի ամենավսեմ մարդու մը որուն նմանը երբեք Ֆրանսայի Թագաւորաց գաւազանը չէր պաշտպանած։ Պ. Ռիշլիէօյի յիշատակները զիս կը ճզմեն։ Եթէ փառասէր ըլլայի, պարապ տեղը պիտի մաքառէի այս յիշատակներուն դէմ, բայց փառասէր չեմ եւ ասոր ապացոյցը այժմ պիտի տամ ձեզի։ Կը խոստովանիմ որ նկուն եմ. ժողովրդեան փափաքը պիտի կատարեմ։ Միթէ բարիզցիները անիրաւութիւններ ըրած չե՞ն, եւ ո՞վ անիրաւ չէ պարոններ։ Բարիզ բաւական պատիժ կրեց, բաւական արիւն թափեցաւ, բաւական տառապանք կը քաշէ քաղաք մը որ իր Թագաւորէն եւ արդարութենէն զրկուած է։ Իմ գործս չէ, ես պարզ անհատական մը, այնքան կարեւորութիւն դասել որ Թագուհին իր Թագաւորութենէն բաժնեմ։ Քանի որ կը պահանջէք որ քաշուիմ, լա՛ւ ուրեմն, պիտի քաշուիմ։

—Ուրեմն, ըսաւ իր դրացիին ականջին. խաղաղութիւնը հաստատուեցաւ, եւ բանակցութիւններն անօգուտ են։ Ուրիշ բան չկայ ըսելու բայց եթէ Պ. Մազարէնը յապահովել հեռաւորագոյն սահմանագլուխը ղրկել եւ հսկել յու մը որ

ո՛չ անկէց և ոչ ուրիշ տեղէ մը ներս մտնէ ։

—Պահ մը սպասէ՛ պարոն, սպասէ՛, ըսաւ իրաւագէտն որու կ'ուզղէր խօսքն Արամիս։ Ծուռ՛կ, ինչպէս շուտ կը քալես։ Իսկոյն կը հասկցուի որ զօրական մարդիկ էք։ Պէտք է որ վարձուց և վնասուց խնդիրն ալ պարզենք։

—Պարո՛ն դիւանապետ, ըսաւ Թագուհին դառնալով այն Սէկիէին կողմն, մեր վաղեմի ծանօթին, բանակցութիւնները պիտի սկսինք. Ռուէյլի մէջ տեղի պիտի ունենան։ Պ. Կարտինալն այնպիսի բաներ ըսաւ որ զիս այլայլեց։ Ահա այս պատճառաւ երկարօրէն չեմ պատասխաներ ձեզի։ Իսկ երթալու կամ մնալու խնդրոյն գալով՝ շատ շնորհապարտ եմ Պ. Կարտինալին և ըստ ամենայնի զինքը իր գործոց մէջ ազատ թողլու պատրաստ եմ։ Պ. Կարտինալը թո՛ղ ուզածն ընէ։

Վաղանցիկ գեղնութիւն մը այլագունեց առաջին պաշտօնէին ուշիմ դէմքը։ Մտադրութեամբ նայեցաւ Թագուհւոյն։ Իր երեսն այնքան անվրդով էր որ՝ ուրիշներուն պէս՝ կարող չեղաւ անոր սրտին մէջ անցածը թափանցել։

—Բայց, յարեց Թագուհին, Պ. Մազարէնի որոշման սպասելով կ'աղաչեմ միայն խնդիրը թո՛ղ Թագաւորին վրայ դառնայ։

Պատգամաւորները խոնարհեցան և դուրս ելան։

—Ի՞նչ, ըսաւ Թագուհին երբ ամէնէն վերջինը սենեկէն դուրս ելաւ, միթէ այս իրաւագէտներու և փաստաբաններու գլո՞ւխ պիտի ծռես։

—Ձեր Վեհափառութեան երջանկութեան համար, տիկին ըսաւ Մազարէն իր սուր աչքը Թագուհւոյն վրայ սեւեռելով, չկայ զոհողութիւն մը որ յանձն չառնեմ։

Աննա գլուխը ծռեց և իրեն սովորական եղող մտախոհութեան մէջ ինկաւ։ Աթոսի յիշատակը միտքը ինկաւ։ Ազատորդիին յանդուգն կերպարանքը, իր հաստատուն և միանգամայն արժանի խօսքը, բառով մը կոչած ստուերները՝ հրապուրիչ բանաստեղծութեամբ լի անցեալ մը իր ուշը կ'ածէին,

երիտասարդութիւնը, գեղեցկութիւնը, քսանամեայ սիրոյ փայլը, և իր օգնականներուն տաժանելի կռիւները, և Պըքինկհէմի արիւնալի վախճանը, այս մէկ հատիկ մարդը որ իրօք սիրած ըլլայ, և իր անծանօթ պաշտպաններուն դիւցազնութիւնն որ զինքը Ռիշլիէօի և Թագաւորին կրկնակի ատելութենէն ազատեր էին։

Մազարէն Թագուհւոյն կը նայէր. և այժմ որ ինքզինքը միայնակ կը կարծէր և զինքը լրտեսելու համար բնաւ թշնամիներ չունէր, Մազարէն անոր դէմքին վրայ մտածութիւնները կը հետազօտէր, ինչպէս որ թափանցիկ լճակներու մէջ կ'անցնին ամպեր, որ մտածութեանց պէս երկնից նշոյլներն են

—Ուրեմն պէտք էր, մրմռաց Աննա Թագուհին, փոթորկին գլուխ ծռել, խաղաղութիւնը գնել, համբերութեամբ և ջերմագին լաւագոյն օրերու յուսալ։

Մազարէն դառնապէս ժպտեցաւ այս առաջարկութեան վրայ, որմէ կ'իմացուէր թէ պաշտօնէին առաջարկութիւնն անկեղծ համարեր էր։

Աննա գլուխը խոնարհած էր և սոյն ժպիտը չտեսաւ. և գտնելով որ իր դիտողութեան պատասխան տուող չկայ, ճակատը վեր վերցուց։

—Լա՛ւ, ուրեմն, կարտինալ, ինձ պատասխան չես տար, ի՞նչ կը մտածես։

—Կը մտածեմ, տիկին, որ Բօմէնժի ձեռօք մեր ձերբակալել տուած ազատորդին Պ. Պըքինկհէմի ակնարկեց. զոր թողուցինք որ սպաննուի. տիկին Շէվրէօզի՝ որուն աքսորման անփոյթ մնացինք, Պ. Պօֆօրի՝ զոր բանտել տուինք։ Բայց եթէ ինծի ալ ակնարկեց, պատճառը սա է որ չգիտէ թէ ինչ դիրք ունիմ ձեր առջեւ։

Աննա Թագուհին կը դողար ինչպէս որ կը պատահէր ամէն անգամուն այս բանս երբ անոր գոռոզութեանց կը վերաբերէին, կարմրեցաւ և պատասխան չտալու համար, իր սրածայր եղունգը աղւոր ձեռացը մէջ մխեց։

—Բարեխորհուրդ, պատուաւոր և մտացի մարդ է նա, և

ասկէ զատ՝ յանդուգն։ Քիչ շատ կը ճանչնաք այս մարդը, այնպէս չէ՞, տիկին։ Ուրեմն, անոր պիտի ըսեմ, և անձնական շնորհ մը ըրած պիտի ըլլայ ըրածս, թէ ի՛նչ բանի մէջ սխալեցաւ իմ մասիս։ Վասնզի ինձ եղած առաջարկութիւնն ուրիշ բան չէ, արդարև, բայց եթէ կերպ մը հրաժարում, և հրաժարում մը խորհրդածութեան արժանի է։

—Հրաժարո՞ւմ մը, ըսաւ Աննա, կը կարծէի, պարոն, որ միայն թագաւորները կը հրաժարին։

—Լա՛ւ ուրեմն, աւելցուց Մազարէն, արդեօք թագաւոր մը չե՞մ գրեթէ, և Ֆրանսայի թագաւոր իսկ։ Կը հաւատեմ ձեզ, տիկին, արքայական անկողինի մը ոտքը նետուած իմ պաշտօնեայի զգեստս շատ կը նմանի արքայական վերարկուի մը։

Մազարէն այսպիսի նուաստութեան մէջ կը ձգէր յաճախ թագուհին, և թագուհին ալ մշտապէս անոր ներքև կը ծռէր իր գլուխը։ Եղիսաբէթ և Կատարինէն միայն իրենց սիրողներուն համար սիրուհի և միանգամայն թագուհի մնացին։

Ուստի Աննա թագուհին տեսակ մը սարսափով նայեցաւ Կարտինալին սպառնալից երեսը, որ այսպիսի ատեններ կերպ մը մեծութենէ զուրկ չէր։

—Պարո՛ն, ըսաւ թագուհին, միթէ չըսի՞ և դուն ալ չը լսեցի՞ր որ այն մարդոց ըսի թէ կը թողում քեզ ընել ի՛նչ որ կամիս։

—Եթէ այդպէս է, ըսաւ Մազարէն, կարծեմ թէ ինձ հաճելի պիտի ըլլայ մնալ։ Ո՛չ միայն իմ շահս այսպէս կը պահանջէ, այլ կը ժպտիմ ըսելու ձեր փրկութիւնը։

—Ուրեմն մնացէ՛ք, պարոն, ուրիշ բան չեմ փափաքեր, բայց գոնէ մի՛ թողուր որ զիս նախատեն։

—Ապստամբներուն պահանջմունքը և զանոնք յայտնելու ձևը ակնարկել կ՚ուզէք։ Բայց համբերութի՛ւն։ Այնպիսի ասպարէզ մը ընտրեցին որու վրայ ես անոնցմէ քաջ զօրապետ եմ, այսինքն բանակցութիւնները։ Մի միայն գործերը երկարաձգելով զանոնք պիտի յաղթահարենք։ Արդէն անօթի

են, ութ օրէն աւելի վատ վիճակի մէջ պիտի գտնուին։

—Է՛հ, Աստուած իմ, այո՛, պարոն, գիտեմ որ գործը այդ միջոցով պիտի աւարտենք։ Բայց խօսքս անոնց չի վերաբերիր, ինծի համար ամէնէն վիրաւորիչ նախատինքը անոնց կողմէ չեմ լսեր։

—Ա՛հ, կ՚ըմբռնեմ միտքդ։ Կ՚ուզէք խօսիլ այն յիշատակներու վրայ որ շարունակ երեք չորս ազատորդիները կը գրգռեն։ Բայց զանոնք գերի բռնած ենք, և արդէն բաւական յանցաւոր են և որչափ ատեն որ մեզի պատշաճ երևի կրնանք զանոնք գերութեան մէջ պահել։ Մէկը միայն իր իշխանութենէն դուրս է տակաւին և մեզ կը դիմադրաւէ։ Բայց, սատանա՛յ, պիտի յաջողինք զանիկա իր ընկերներուն միացնել։ Կարծեմ թէ ասկից աւելի դժուարին բաներ ըրինք։ Նախ և առաջ երկու անզգոյշները առ զգուշութեան Ռիւէյլի մէջ փակեցի, այսինքն իմ քովս, այսինքն իմ աչքիս ներքև, իմ ձեռքիս տակը պահեցի։ Այսօր իսկ երրորդը անոնց պիտի երթայ միանայ։

Որչափ ատեն որ կալանաւոր մնան, ըսածդ ճիշտ է, ըսաւ Աննա թագուհին, բայց օրին մէկը դուրս պիտի ելլեն։

—Այո՛, եթէ Ձեր Վեհափառութիւնը անոնց ազատութիւն տայ։

—Ա՛հ, շարունակեց Աւստրիոյ Աննան իր ներքին մտածութեան պատասխանելով, ահա հիմա է որ մարդ Բարիզ կը փափաքի։

—Եւ ինչո՞ւ համար ուրեմն։

—Պաստիյլի համար, պարոն, քանի որ այնքան հաստատուն և անձայն է։

—Տիկի՛ն, բանակցութենէ ետք՝ խաղաղութիւն պիտի ունենանք, խաղաղութեամբ Բարիզ պիտի ունենանք և Բարիզով Պաստիյլ պիտի ստանանք։ մեր չորս պարծուկ քաջերը այնտեղ պիտի փտտին։

Աւստրիոյ Աննան յօնքը թեթևակի պռստեց, մինչդեռ

Մազարէն անոր ձեռքը կը համբուրէր մեկնելու համար։

Մազարէն այս կէս հլու կէս քծնի գործողութենէն ետք դուրս ելաւ։ Աննա Թագուհին անոր հետեւեցաւ աչքով, և Կարտինալը քանի կը հեռանար դիւրին էր տեսնել որ իր շրթունքներուն վրայ արհամարհոտ ժպիտ մը կը նկարուէր։

—Ե՛ս արհամարհեցի, մրմռաց ան, Կարտինալի մը սէրն որ չէր ըսեր երբեք «պիտի ընեմ» այլ «ըրի»։ Նա Ռիշըլյէն աւելի ապահով բանտեր, Պաստիլյէն աւելի մթին և աւելի անձայն զնտաններ կը ճանչնար։ Ո՛հ, աշխարհ կը խանգարի՜։

ԺԵ.

Զ Գ Ո Ւ Շ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ն Ե Ր

Մազարէն Աննա Թագուհիին քովէն ելնելէն ետք՝ Ռիւէյլի ճամբան բռնեց, ուր կը գտնուէր իր տունը։ Այն վրդովալի ժամանակները Մազարէն միշտ բազմաթիւ ուղեկիցներով կը շրջէր, և շատ ծպտեալ կը պտըտէր իսկ։ Ինչպէս արդէն ըսինք, Կարտինալը՝ զօրականի մը հագուստով խիստ գեղեցիկ ազատորդի մըն էր։

Հին դղեակին բակը մտաւ և Սէն գետը հասաւ՝ Շաթուի կողմը։ Իշխանը անոր յիսուն հատ Թեթեւազէն ձիաւորներ տուեր էր ոչ այնչափ զանիկա պահպանելու միտքով որչափ պատգամաւորներուն ցոյց տալու համար թէ Թագուհիին զօրավարները որչափ դիւրութեամբ իրենց զօրքը ըստ հաճոյս կը գործածեն և իրենց ուզածին պէս ասդին անդին կը ցրուեն։

Աթօս՝ ձիով և առանց սուրի, Բօմէնժի աչքէ չհեռանալով՝ Կարտինալին կը հետեւէր առանց խօսք մը ըսելու։ Կրիմօ՝ որուն տէրը զինքը դղեակին մէջը ձգեր էր, լսեր էր

անոր ձերբակալութեան լուրը երբ Աթօս զայն Արամիսին իմացուց պոռալով և կոմսին մէկ նշանին վրայ, առանց բառ մը ըսելու գացեր էր Արամիսին զօրաց կարգը կենալու, որպէս թէ բան մը չէր անցած։

Իրաւ է որ Կրիմօ՝ քսաներկու տարիէ ի վեր իր տիրոջ կը ծառայէր, տեսեր էր անոր այնչափ արկածներէ ազատիլը, որ բնաւ զինքը չէր վրդովեր։ Պատգամաւորները՝ ունկնդրութենէ ետք՝ Բարիզի ճամբան բռներ էին, այսինքն Կարտինալին առջեւէն չուրջ հինգ հարիւր քայլափոխ հեռաւորութեամբ կ՚երթային։ Ուստի, Աթօս իր առջեւը նայելով միայն կարող էր տեսնել Արամիսը՝ որուն ոսկեզօծ գօտին և գոռոզ քալուածքն իր աչքերը գրաւեց նոյն ամբոխին մէջ, նոյնպէս և անոր վրայ դրած ազատումի յոյսը, սովորութիւնը, յաճախակի յարաբերութիւնը և ամէն բարեկամութենէ ծագած համակրութիւնը։

Ընդհակառակը՝ Արամիս ըստ երեւոյթին բնաւ հոգ չէր ըներ թէ Աթօս իր ետեւէն կուգար։ Անգամ մը միայն գլուխը դարձուց. իրաւ է որ այս ալ դղեակը հասնելու միջոցին էր։ Կը կարծէր որ թերեւս Մազարէն իր նոր կալանաւորը փոքրիկ ամուր դղեակը պիտի թողուր, ուր պահակներ կային և Թագուհիին կողմէ հարիւրապետ մը անոր վրայ վերակացու դրուեր էր։ Աթօս Շաթուէն անցաւ Կարտինալին հետեւելով։

Բարիզէն Ռիւէյլ անցնելու ճամբուն մէջ՝ Արամիս գլուխը դարձուց։ Այս անգամ իր ըրած գուշակութիւնը կատարուեցաւ։ Մազարէն աջ կողմը զարկաւ, և Արամիս կարող եղաւ դիտել որ կալանաւորը ծառերուն ետեւէն աներեւոյթ կ՚ըլլար։ Նոյն պահուն Աթօս համանման ատմտուքով մը շարժեալ՝ ետին նայեցաւ։ Երկու բարեկամները լոկ իրարու գլխու նշմայր մը ըրին, և Արամիս իր մատը գլխարկին տարաւ բարեւելու կերպով։ Աթօս միայն հասկցաւ որ իր ընկերը նշան կ՚ընէր իրեն թէ խորհուրդ մը ունէր։

Տասը վայրկեան ետք՝ Մազարէն դղեակին բակը կը

մոնէր, և այս դղեակը իր նախորդ Կարտինալը պատրաստել տուեր էր իրեն համար ի Ռիւէյլ։

Այն միջոցին որ ձիէն վար կ'իջնէր, դրանդին վրայ Քոմէնժ անոր մօտեցաւ։

—Տէ՛ր իմ, հարցուց անոր, ո՞ւր կ'ուզէք որ Պ. Լա Ֆէրը բնակեցնենք։

—Բայց Նարնջենիին տաղաւարին մէջ, պահականոցին դիմացը գտնուող տաղաւարը։ Կ'ուզեմ որ Լա Ֆէր կոմսին պարտուպատշաճ պատիւը տրուի, թէեւ Նորին Վեհափառութեան Թագուհիին գերին ըլլայ։

—Տէ՛ր իմ, ըսաւ Քոմէնժ յանդգնելով, Պ. տ'Արդանեան մօտ երթալու շնորհը կը խնդրէ ան և ինչպէս որ Ձեր Բարձրութիւնը հրամայեց, Պ. տ'Արդանեան նարնջարանին դիմացի որսորդութեան տաղաւարը կը բնակի։

Մազարէն պահ մը մտածեց։

Քոմէնժ գիտեց որ ինքզինքին խորհուրդ կը հարցունէր։

—Շատ ապահով վայր մըն է, յարեց ան. քառասուն հաւատարիմ մարդ. փորձեալ զինուորներ, գրեթէ ամէնքն Գերմանացի, հետեւապէս պարսաւորաց հետ յարաբերութիւն մը ու Պարսատկին հետ որ և է շահ չունին։

—Եթէ այս երեք մարդիկը միասին դնենք, Պ. Քոմէնժ, ըսաւ Մազարէն, պէտք պիտի ըլլայ պահակները կրկնապատկել և բաւական հարուստ չենք զինուորներու մասին որպէս զի այս տեսակ շռայլութիւններ ընենք։

Քոմէնժ ժպտեցաւ։ Մազարէն այս ժպիտը տեսաւ և զայն հասկցաւ։

—Դուն զանոնք չես ճանչնար, Պ. Քոմէնժ, բայց ես կը ճանչնամ, նախ փորձով ապա աւանդութեամբ։ Շարլ Թագաւորին օգնութեան հասնելու պաշտօնով Անգլիա ղրկեր էի զանոնք և զանի ազատելու համար հրաշալի բաներ ըրին. բայց ի՜նչ օգուտ, բաղդը այնպէս բերաւ որ այն սիրելի Շարլ Թագաւորը այս միջոցիս մեր մէջ ապահովութեան մէջ չը գտնուի։

—Բայց եթէ Ձեր Բարձրութեան այսպէս լաւ ծառայեցին, ինչո՞ւ համար ուրեմն Ձեր Բարձրութիւնը զանոնք բանտը կը պահէ։

—Բա՞նտ, ըսաւ Մազարէն, և ո՞րքա՞ն ատենէ ի վեր Ռիւէյլ բանտ մըն է։

—Այն ատենէն ի վեր որ բանտարկեալներ կան, ըսաւ Քոմէնժ։

—Այն պարոնները իմ բանտարկեալներս չեն, Քոմէնժ, ըսաւ Մազարէն իր հեգնալի ժպիտով ժպտելով, այլ իմ հիւրերս են, այնքան թանկագին հիւրեր որ անոնց բնակած սենեակներուն պատուհանները վանդակել և դուռներուն փականք դնել տուի, այնչափ կը վախնամ որ իմ ընկերութենէս չը տաղտկանան։ Բայց այս ալ իրաւ է որ՝ թէեւ ըստ առաջնոյն կալանաւոր կ'երեւին, դարձեալ մեծապէս կը յարգեմ զանոնք. և ասոր ապացոյցը սա է որ կը փափաքիմ այցելութիւն մը ընել Լա Ֆէր կոմսին՝ որպէսզի առանձին հետը խօսիմ։ Ուրեմն մեր խօսակցութիւնը չվրդովելու համար, ինչպէս որ արդէն ըսի, զանիկա պէտք է որ նարնջարանին տաղաւարը տանիս, գիտես որ այն իմ սովորական ճեմելիքս է. լա՛ւ ուրեմն, պտոյտս ընելու ատեն անոր սենեակը պիտի մտնեմ և պիտի խօսակցինք։ Որչափ որ իմ թշնամիս է կ'ըսեն, դարձեալ համակրութիւն ունիմ անոր, և, եթէ խոհեմութիւն ունենայ, թերեւս բանի մը կը ծառայեցնենք։

Քոմէնժ խոնարհութիւն ըրաւ և դէպի Աթօսի կողմը դարձաւ, որ երեւոյթական հանդարտութեամբ այլ նշմարելի մտահոգութեամբ մը կը սպասէր որ իմանայ այս բանակցութեան արդիւնքը։

—Լա՛ւ ուրեմն, հարցուց ան պահակաց տեղակալին։

—Պարո՛ն, պատասխանեց Քոմէնժ, կ'երեւի թէ անկարելի է։

—Պարո՛ն Քոմէնժ, ըսաւ Աթօս, բոլոր կենացս մէջ զինուոր եղած եմ. քաջ գիտեմ թէ ի՛նչ է զինուորական կանոնը. բայց այս կանոնէն դուրս կրնա՞ս ինծի ծառայութիւն մը ընել։

—Սրտովին կ'ուզեմ ընել, պարոն, պատասխանեց Քոմէնժ, քանի որ գիտեմ թէ ո՞վ ես և թէ երբեմն ի՛նչ ծառայութիւն մատուցած ես. Նոյն վեհափառութեան, քանի որ գիտեմ թէ որքան համակիր ես այն պատանիին որ այն ձեր թշուառական Պրուսէլի ձերբակալութեան օրը այնքան արիութեամբ ինծի օգնութեան հասաւ, բոլորովին քեզի ծառայելու պատրաստ եմ, սակայն միշտ կանոնի դէմ չշարժելով:

—Շնորհակալ եմ, պարոն, ես ալ ուրիշ բանի չեմ փափաքիր. և բան մը պիտի առաջարկեմ որ բնաւ քեզի վտանգի չենթարկեր:

—Եթէ փոքր ինչ միայն զիս վտանգի ենթարկէ, պարոն, ըսաւ Քոմէնժ ժպտելով, կրնաս խնդիրդ առաջարկել: Ես ալ քեզմէ աւելի չեմ սիրեր Մազարէնը. թագուհիին կը ծառայեմ, որով բնականաբար Կարտինալին ծառայելու կը ստիպուիմ. բայց մէկուն ուրախութեամբ և միւսին դժկամակութեամբ կը ծառայեմ։ Ուստի խօսէ՛, կ'աղաչեմ, կը սպասեմ և քեզ մտիկ պիտի ընեմ:

—Քանի որ անպատեհութիւն մը չկայ, ըսաւ Աթոս, գիտնալով որ Պ. տ'Արդանեան հոս է, նոյնպէս կարծեմ թէ անպատեհ չըլլար եթէ անիկա ալ գիտնայ որ հոս կը գտնուիմ:

—Այս մասին հրաման մը չստացայ, պարոն:

—Լա՛ւ ուրեմն, շնորհ ըրէ իմ բարեւներս անոր յայտնելու և ըսելու թէ իր դրացին եմ։ Նոյնպէս իմաց պիտի տաս անոր ինչ որ քիչ մը առաջ ինծի կ'իմացնէիր, այսինքն թէ Պ. Մազարէն զիս Նարնջարանի տաղաւարը բնակեցուց որպէսզի ինծի այցելութիւն ընէ, և պիտի ըսես թէ այս այցելութենէն օգուտ պիտի քաղեմ որ մեր գերութիւնը թեթեւցնելու հնարք մը գտնեմ։

—Այս գերութիւնը չկրնար երկար տեւել, յարեց Քոմէնժ, նոյնինքն Կարտինալը կ'ըսէր ինծի այս բանը. այստեղ բնաւ բանտ չկայ:

—Անշուշտ բանտեր կան, ըսաւ Աթոս ժպտելով:

—Ո՛հ, այդ ուրիշ բան է, ըսաւ Քոմէնժ: Գիտեմ որ այս մասին հին խօսքեր կան, բայց միջակ կարգի մարդ մը ինչպէս որ է Կարտինալը, իտալացի որ Ֆրանսա եկաւ բախտ փնտռելու, չպիտի յանդգնի այդ ծայրայեղ միջոցներուն դիմել ձեզի պէս մարդոց դէմ. քրէական յանցանք մը պիտի ըլլար: Այդպիսի բաներ կրնային պատահիլ միւս Կարտինալին օրով, որ մեծատոհմ իշխան մըն էր, բայց պարոնիկ Մազարէնը, ո՛հ, մի մտածեր. անյուշ բաները արքայական վրէժխնդրութիւններ են որոնցմէ իրեն պէս փառասէր մարդիկ զուրկ են: Քու ձերբակալութիւնդ ամէն մարդ գիտէ, քիչ ատենէն բարեկամներդ ալ պիտի իմանան, պարոն, և Ֆրանսայի բոլոր ազնուականներն աներեւոյթ ըլլալուդ մասին անորմէ բացատրութիւն պիտի ուզեն: Ո՛չ, ո՛չ հանդարտէ՛, Ռիւէյլի զնդանները տասը տարիէ ի վեր՝ տղոց բերանը վէպեր դարձած են։ Ուստի այս մասին անհոգ եղիր: Ես ալ իմ կողմէս Պ. տ'Արդանեանի պիտի իմացնեմ այստեղ գալդ: Ով գիտէ, կարելի է տասնըհինգ օրէն այսպիսի ծառայութիւն մը դուն ալ ինծի հատուցանես:

—Ե՞ս, պարոն:

—Է՛հ, անշո՛ւշտ, միթէ ես ալ օրին մէկը Պ. Տեղապահին գերին չե՞մ կրնար ըլլալ:

—Հաւատա՛ ինծի որ այդպիսի պարագայի մէջ, պարոն, ըսաւ Աթոս ծռելով, պիտի ջանամ քեզի հաճելի ըլլալու:

—Միթէ ինծի հետ ճաշելով պատիւ կ'ընե՞ս ինձ, կո՛մս, հարցուց Քոմէնժ:

—Շնորհակալ եմ, պարոն, տրտում եմ, և իմ պատճառաւ տխուր գիշեր մը կրնաս անցընել, շնորհակալ եմ:

Այն ատեն Քոմէնժ՝ կոմսը առաւ և տաղաւարի մը գետնայարկը ու ննջարանին կից և հաւասար գտնուող սենեակ մը տարաւ: Այս Նարնջարանը կը բացուէր մեծ բակէ մը ուր բազմաթիւ զինուորներ և պալատականներ կային: Այս գաւիթը՝ որ պատի մը ձեւը ունէր, իր կեդրոնին վրայ Պ.

Մազարէնին բնակած սենեակները ունէր, և իւրաքանչիւր թեւին վրայ որսորդութեան տաղաւարը, ուր կը գտնուէր տ'Արդանեան, և Նարնջարանին տաղաւարը ուր Աթոս նոր մտեր էր։ Այս երկու թեւին ետեւի ծայրը ծառաստանը կը տարածուէր։

Աթոս՝ իր բնակելիք սենեակը հասնելով, իր պատուհանին մէջէն, զոր ամրապէս վանդակեր էին, պատեր և տանիքներ տեսեր էին։

—Ի՞նչ է այդ շէնքը, ըսաւ ան։

—Որսորդութեան տաղաւարին ետեւի կողմն է, ուր բարեկամներդ փակուած են, ըսաւ Քոմէնժ։ Դժբախտաբար այս կողմը նայող պատուհանները միւս կարտինալին օրովը գոցել տուին, վասնզի այս շէնքերը աւելի բանտի տեղ ծառայած են, Պ. Մազարէն, մեզ անոնց մէջ փակելով, լոկ նախորդ նպատակին համեմատ կը գործածէ։ Եթէ այս պատուհանները հիւսուած չըլլային, քու բարեկամաց հետ նշանով հաղորդակցելու մխիթարութիւնը պիտի ունենայիր։

—Եւ միթէ ստո՞յգ ես, Պ. Քոմէնժ, ըսաւ Աթոս, որ կարտինալը զիս իր այցելութեամբը պիտի պատուէ։

—Սա գիտեմ որ հաւաստեց ինձ այսպէս, պարոն։

Աթոս իր վանդակապատ պատուհաններուն նայելով հառաչեց։

—Այո՛, ճշմարիտ է, ըսաւ Քոմէնժ, գրեթէ բանտ մըն է այս. ոչինչ պակաս չէ այստեղ, և ոչ իսկ ձողերը։ Բայց դարձեալ ինչպէս խելքիդ փչեց որ դուն, դո՛ւն որ ազնուականութեան ծաղիկն ես, երթաս քաջութիւնդ և անկեղծութիւնդ պարզես սա պարտատիկի պարծուկներուն մէջ։ Ճշմարիտը կ'ըսեմ, եթէ արքայական բանակին մէջ բարեկամ մը ունենալ կարծէի, քեզի պիտի մտածէի։ Դո՛ւն, Լա Ֆէր կոմս, պարսաւոր մը ըլլա՛ս, ասկէ պիտի կարծէ մարդ որ քու տիկին մայրդ քիչ մը իրաւագէտի աղջիկ էր։ Դո՛ւն այժմ պարսաւոր ես։

—Ճշմարիտ վկայ, սիրելիդ իմ պարոն, ըսաւ Աթոս,

հարկ էր կամ Մազարէնեան ըլլալ կամ պարսաւոր։ Այս երկու անունները երկար ատեն իմ ականջիս հնչեցուցի և վերջնոյն կողմը անցայ. գէթ գաղղիերէն անուն մըն է այս։ Եւ ասկէ զատ՝ պարսաւոր եմ, չէ թէ Պ. Պրիւսէլի, Պ. Պըլամէնոյլի և Պ. Վիօլի հետ, այլ Պ. Պօֆօրի, Պ. Պույօնի և Պ. Էլպէօֆի հետ, իշխաններու հետ և չէ թէ նախագահներու, խորհրդականներու, իրաւագէտներու հետ։ Դարձեալ, ի՞նչ ախորժելի արդիւնք ունի Պ. կարտինալին ծառայելը, դիտէ անգամ մը սա անպատուհան պատը, Պ. Քոմէնժ, և քեզի շատ բաներ կրնայ ըսել Մազարէնեան երախտագիտութեան վրայ։

—Այո՛, աւելցուց Քոմէնժ ծիծաղելով, մանաւանդ թէ ութ օրէ ի վեր Պ. տ'Արդանեանի արձակած անէծքը նոյն պատը կը կրկնէ։

—Խե՜ղճ տ'Արդանեան, ըսաւ Աթոս այն սիրալիր տըրտմութեամբը որ իր բնաւորութեան մէկ կողմն էր, այնչափ քաջասիրտ, բարի, այնչափ ահարկու մարդ մը անոնց որ չեն սիրեր իրեն սիրածները։ Այստեղ երկու անզուսպ գերիներ ունիք, Պ. Քոմէնժ և վրադ կը ցաւիմ եթէ այն երկու անընկճելի մարդիկը քու պահպանութեանդ ներքեւ դրին։

—Անընկճելի՛, ըսաւ Քոմէնժ բառ կարգի. է՛հ, պարոն. ինծի երկիւղ ազդել կ'ուզես։ Բանտարկութեան առաջին օրը՝ Պ. տ'Արդանեան՝ բոլոր զինուորներն ու ստորին սպաները զրգռեց, անշուշտ մենամարտ մը ընելու համար. հետեւեալ օրն ալ նոյնը տեւեց, մինչեւ միւս օրն ալ շարունակեց. բայց վերջէն գառնուկի պէս հանդարտ և անուշ դարձաւ։ Այժմ կասքոնեան երգեր կ'երգէ որ մեր ծիծաղը չափազանց կը շարժէ։

—Հապա՛ մեր Վալլօ՞նը ինչ կ'ընէ, հարցուց Աթոս։

—Ա՛հ, այն ուրիշ բան է։ Կը խոստովանիմ որ զարհուրելի ազատորդի մըն է։ Առաջին օրը բոլոր դուռները ուսի մէկ հարուածով խորտակեց, և կը յուսայի որ, ինչպէս Սամսոն Գազայէն, նոյնպէս ան Ռիւէյլէն դուրս պիտի ել-

նէ։ Բայց անոր սրտնեղութիւնը Պ. տ'Արդանեանի ընթացքին ունեցաւ. այժմ ո՛չ միայն իր գերութեան կը սովորի, այլ նաև անոր վրայ կատակ կ'ընէ։

—Աւելի՛ աղէկ, պատասխանեց Աթոս, աւելի՛ աղէկ։

—Ուրեմն անոնցմէ ուրիշ բա՞ն կը յուսայիր, հարցուց Բոմէնժ, որ իր գերիներուն վրայ Մազարէնի ըսածը Լա Ֆէր կոմսին ըսածին հետ բաղդատելով՝ սկսած էր հետզհետէ մտատանջութիւն զգալ։

Աթոս ալ իր կողմէն կը խորհէր որ իր բարեկամաց բարոյական այս անհարթութիւնը անշուշտ տ'Արդանեանի յօրինած մէկ յատակագիծէն կը ծագէր։

Ուստի չուզեց անոնց վնասել չափազանց գովելով անոնց եռանդը։

—Անոնք, ըսաւ, գլխաբորբոք գլուխներ են. մին Կասքոն է, միւսը Բիգարտացի. երկուքին ալ գլուխը կը բռնկին. բայց շուտով կը մարին։ Ասոր ապացոյցը ունիս. և քիչ մը առաջ պատմածդ իմ այժմ ըսածիս կը վկայէ։

Այս էր Բոմէնժի կարծիքը. ուստի աւելի ապահով մեկնեցաւ գնաց, և Աթոս՝ մինակ մնաց ընդարձակ սրահին մէջ, և Կարտինալին պատուէրին համեմատ, ազատորդիի մը վայել յարգանօք մեծարուեցաւ։

Սակայն իր կացութեան վրայ ճշգրիտ գաղափար մը ունենալու համար, կը սպասէր Մազարէնի կողմէ խոստացուած երևելի այցելութեան։

ԺԶ.

ՄԻՏՔՆ ՈՒ ԹԵՒԸ

Այժմ նարնջարանէն որսորդութեան տաղաւարը անցնինք։

Գաւթին խորը ուր յունական սիւներէ յօրինուած կամարակապ սրահէ մը կը տեսնուէին ջնարկներ, երկայնաձիգ շէնք մը կը տարածուէր իբրև թեւ մը այն միւս թեւին առջեւ՝ նարնջարանի տաղաւարը, կիսաբոլորակ մը որ պատուոյ բակը կ'ամփոփէր։

Ահա այս տաղաւարին մէջ՝ գետնայարկը փակուած էին Բորթոս և տ'Արդանեան, այս երկու մարդոց բնութեան հակակիր գերութեան մը երկար ժամերը միասին անցնելով։

Տ'Արդանեան վագրի մը պէս կը ճեմէր, ակնապիշ և երբեմն անձայն մռնչելով՝ լայն պատուհանի մը ձողերուն երկայնքը որ սպասաւորաց գաւթին վրայ կը նայէր։

Բորթոս լռելայն կ'որոճար պատուական ճաշ մը որուն մնացորդը հազիւ սեղանէն վերցուցեր էին։

Մին կարծես թէ խելքէ զուրկ էր, և կը խորհէր. միւսը կարծես թէ խորին կը մտածէր, և սակայն կը քնանար։ Մինակ իր քունը խռովեալ մըն էր, և այս ալ դիւրին էր գուշակել խորդալու անհեթեթ և ընդհատ եղանակէն։

—Ահա արեւը մարը կը մտնէ, ըսաւ տ'Արդանեան, գրեթէ ժամը չորս պիտի ըլլայ։ Ահա հարիւր ութսուն երեք ժամ պիտի ըլլայ մեր ծակը մտնելը։

—Հը՛մ, բացագանչեց Բորթոս պատասխանելու երես մը ցոյց տալու համար։

—Կը լսե՞ս, յաւիտենական քնասէր, ըսաւ տ'Արդանեան, սիրտը նեղանալով որ ուրիշ մը ցերեկ ատեն քնանալու կարող կ'ըլլայ, մինչդեռ ինք մեծ դժուարութիւններ կը կրէր մինչև անգամ գիշերը քնանալու։

—Ի՞նչ կ՚ըսես, ըսաւ Բօրթօս։

—Ի՞նչ կ՚ըսեմ։

—Ի՞նչ կ՚ըսես։

—Կ՚ըսեմ թէ ահա հարիւր ութսուներեք ժամ պիտի ըլլայ մեր ծակը մտնելէն ի վեր։

—Ցանցանքը քուկդ է, ըսաւ Բօրթօս։

—Ինչպէս խօս է, ըսաւ տ՚Արդանեան։

—Այո՛, քեզի առաջարկեցի դուրս ելնելու։

—Զո՞ղ մը քակելով և դուռ մը կոտրելով։

—Անշո՛ւշտ։

—Բօրթօ՛ս, մեզի պէս մարդիկ մինակ չեն ելլեր չեն երթար պարզապէս։

—Իրաւ որ, ըսաւ Բօրթօս, ես պիտի երթայի այն պարզութեամբ զոր դուն կ՚երեւի ինծի թէ չափազանց կ՚անգոսնես։

Տ՚Արդանեան ուսերը բարձրացուց։

—Եւ ասկէ զատ, ըսաւ ան, այս սենեակէն ելլելով ամէն բան չլմննար։

—Սիրելի բարեկամ, ըսաւ Բօրթօս, այսօր աւելի զուարթ կ՚երեւիս ինծի քան թէ երէկ։ Բացատրէ ինծի թէ ինչ պատճառաւ ամէն բան չլմննար այս սենեակէն ելլելէն ետք։

—Ասով ամէն բան չլմննար, վասնզի ո՛չ զէնք և ոչ անցախօս ունենալով հազիւ թէ յիսուն քայլ պիտի առնենք գաւիթին մէջ և պահակի մը պիտի հանդիպինք։

—Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Բօրթօս, պահակը կը սատկեցնենք և անոր զէնքը կ՚առնենք։

—Այո՛, բայց բոլորովին սատկելէն առաջ զուիցերիացի մը՝ որ տոկուն է, աղաղակ մը պիտի արձակէ կամ գէթ մռունչիւն մը որով բոլոր պահակները դուրս պիտի ելլեն. մեզ այն ատեն պիտի պաշարեն և իբրև աղուէսներ պիտի բռնեն, մենք որ առիւծներ ենք, և մեզ վիրապի մը մէջ պիտի նետեն ուր Ռիւէյլի սա ահաւոր գորշ երկինքն անգամ տեսնելու մխիթարութիւնը չպիտի ունենանք, երկինք մը որ Դարպի երկնից այնքան կը նմանի որչափ կը նմանի լուսինը արեւուն։

Անօրէ՛ն, եթէ մէկն ունենայինք դուրսը, մէկը որ մեզի տեղեկութիւններ տալու կարողանար այս դղեակիս բարոյական և նիւթական դիրքին վրայ, ինչպէս որ Կեսար բարք և տեղիք կ՚անուանէր, գէթ ինչպէս որ ինծի ըսին....։ Է՛հ, երբ կը խորհիմ որ քսան տարուան մէջ, երբ պարապոյ ժամեր ունէի, միտքս չեկաւ սոյն ժամերէս մէկը անցնիլ Ռիւէյլ գալով և զայն քննելով....։

—Ինչ փոյթ, ըսաւ Բօրթօս, միշտ ասկից ելնելու նայինք։

—Սիրելիդ իմ, ըսաւ տ՚Արդանեան, գիտե՞ս արդեօք թէ ինչո՞ւ համար ծաղարար վարպետներն երբեք իրենց ձեռօք չեն աշխատիր։

—Ո՛չ, ըսաւ Բօրթօս, բայց գոհ պիտի լինիմ եթէ իմանամ։

—Վասնզի կը վախնան իրենց աշակերտներուն առջեւ չափազանց եփած կատապ կամ թթու սեր շինելու։

—Վերջը՞։

—Վերջը, պիտի ծաղրեն զանի, և պէտք չէ ըսաւ որ ծաղարար վարպետները ծաղրուին։

—Եւ այս ծաղարար վարպետներն ի՞նչ յարաբերութիւն ունին մեր խօսքին հետ։

—Վասնզի՝ արկածներու մասին՝ պէտք չէ ըսաւ որ ձախորդութեան հանդիպինք կամ ծաղրի ճարակ տանք։ Անցածներս Անգլիոյ մէջ անյաջող եղանք, պարտուեցանք, և այս ալ մեր համբաւին արատ մըն է։

—Բայց ո՞վ յաղթեց մեզ, հարցուց Բօրթօս։

—Մօրտօնդ։

—Այո՛, բայց Պ. Մօրտօնդը ծովին մէջ խեղդեցինք։

—Քաջ գիտեմ այդ, և այդ բանը թերեւս փոքր ինչ մեր համբաւը սրբէ ապագայ սերունդին առջեւ, եթէ երբեք ապագայ սերունդը մեր վրայ մտածէ։ Բայց մտիկ ըրէ, Բօրթօս, թէև Պ. Մօրտօնդ արհամարհելի թշնամի մը չէր, Պ. Մազարէն խիստ աւելի ուժեղ կ՚երեւի ինծ քան Պ. Մօրտօնդ, և զանիկա այնչափ դիւրաւ չպիտի խեղդենք։ Ուստի լաւ

խորհինք և զգուշութեամբ ընթանանք. վասնզի, յարեց տ'Արդանեան հառաչով մը, մենք երկուքնիս թերևս ութը հոգի կ'արժենք, բայց քու գիտցած չորսը չենք արժեր։

—Իրաւ է, ըսաւ Բօրթօս հառաչով մը տ'Արդանեանի հառաչին պատասխանելով։

—Լա՛ւ ուրեմն, Բօրթօս, դու ալ ինծի պէս ըրէ, վեր վար պտըտէ, մինչև մեր բարեկամներէն լուր մը հասնի կամ բարի խորհուրդ մը մեր միտքը ծնի, բայց ինչպէս որ սովոր ես, միշտ մի՛ քնանար. չկայ բան մը որ այնքան միտքը բըթացնէ որչափ քունը։ Իսկ մեր վախճանին գալով՝ թերևս մեր կարծածին չափ ծանր չէ։ Չեմ կարծեր թէ Պ. Մազարէն մեր գլուխը կտրել տալու մտադրէ, վասնզի առանց դատաստանի մեր գլուխը չպիտի կտրեն, դատն աղմուկ պիտի հանէ, աղմուկը մեր բարեկամները պիտի մեզ օգնութեան բերէ, և ասոնք ալ չպիտի թողուն որ Մազարէնն ուզած ընէ։

—Ինչպէս աղուոր կը տրամախոհես, ըսաւ Բօրթօս հիացմամբ։

—Այս գէշ չէ, ըսաւ տ'Արդանեան։ Ասկէ զատ՝ դիտէ մի անգամ որ եթէ մեր դատը չտեսնեն, եթէ մեր գլուխը չկտրեն, պէտք է որ մեզ հոս պահեն կամ ուրիշ տեղ տանին։

—Այո՛, պէտք է առ հարկի, ըսաւ Բօրթօս։

—Լաւ ուրեմն, անհնարին է որ Արամիս, այս նրբամիտ որսական բարակը, և Աթօս, այս զգօն ազատորդին, մեր բնակութիւնը չգտնեն. այն ատեն, արդարև, շարժելու ժամ պիտի ըլլայ։

—Այո՛, մանաւանդ անոր համար որ այստեղ հանգիստ ենք, սակայն բացառութեամբ մը միայն։

—Ի՞նչ է այն։

—Տ'Արդանեա՛ն, չդիտեցի՞ր որ երեք օր վրայէ վրայ խորոված ոչխարի միս կերցուցին մեզ։

—Ո՛չ, բայց եթէ չորրորդ անգամ մը ևս բերեն, անհոգ եղիր պիտի գանգատիմ։

—Եւ ասկէ զատ՝ երբեմն տունս կը կարօտնամ, շատ

ատեն կայ որ դղեակներուս այցելութիւն ըրած չեմ։

—Է՛հ, ժամանակ մը մոռցի՛ր այդ դղեակներդ. պիտի գտնենք զանոնք, միայն թէ Պ. Մազարէն փլել տուած չըլլայ։

—Միթէ կը կարծե՞ս թէ այդպիսի բռնութիւն մը ընելու յանդգնած ըլլայ, հարցուց Բօրթօս անհանգստութեամբ։

—Ո՛չ, կարելի էին միւս Կարտինալին օրովը այդ խորհուրդները։ Մերինը շատ երկչոտ է և այդպիսի բաներ ընելու չյանդգնիր։

—Տ'Արդանեա՛ն, հոգերս կը փարատես.

—Լա՛ւ ուրեմն, ինչպէս որ ես, դուն ալ զուարթերես երևցի՛ր. պահակներուն հետ կատակ ընենք, զինուորներուն համակրութիւնը գրաւենք, քանի որ չենք կրնար զանոնք կաշառով շահիլ. այսուհետև առաջուընէ աւելի գգուէ զանոնք, Բօրթօս, երբ մեր պատուհաններուն ներքև գան։ Մինչև այսօր միայն կռուփդ ցոյց տուիր անոնց, և կռուփդ որչափ յարգելի նոյնչափ նուազ հրապուրիչ է։ Ա՜հ, եթէ միայն հինգ հարիւր ոսկի ունենայի ինչ որ ուզէի կուտայի։

—Ես ալ, ըսաւ Բօրթօս, որ չէր ուզեր վեհանձնութեան կողմէ տ'Արդանեանէ վար մնալ, ես ալ յիսուն ոսկի կուտայի։

Երկու գերիները իրենց խօսակցութիւնը այսպէս կը շարունակէին՝ երբ Քոմէնժ ներս մտաւ, իրեն առջևէն կ'երթային յիսնապետ մը ու երկու մարդիկ որ ընթրիքը կը բերէին պուտնարդներով և պնակներով լեցուն սակառի մը մէջ։

ԺԷ.

ՄԻՏՔՆ ՈՒ ԹԵՒԸ

(Շարունակութիւն)

— Լա՛ւ, ըսաւ Բօրթօս, ահա նորէն ոչխարի միս:

— Սիրելի Պ. Գօմէնժ, ըսաւ տ'Արդանեան, պէտք է գիտնալ որ իմ բարեկամս, Պ. Վալլօն խիստ ծանր միջոցներու դիմել որոշած է եթէ Պ. Մազարէն այս տեսակ մսով զանիկա կերակրելու յամառի:

— Կը յայտնեմ նաեւ, ըսաւ Բօրթօս, որ ուրիշ բան մը չպիտի ուտեմ եթէ սա կերակուրը չտանին:

— Տարէ՛ք այս ոչխարի միսը, ըսաւ Գօմէնժ, կ'ուզեմ որ Պ. Վալլօն ախորժելի կերակուրներ ուտէ, մանաւանդ որ անոր այնպիսի լուր մը պիտի հաղորդեմ, որ, ստոյգ եմ, թէ ախորժակը պիտի բանայ:

— Արդեօք Մազարէն մեռա՞ւ. հարցուց Բօրթօս:

— Ո՛չ, կը ցաւիմ իսկ ձեզ յայտնելու որ քաջառողջ վիճակի մէջ է:

— Գէշի՛ն գէ՛շը, ըսաւ Բօրթօս:

— Եւ ի՞նչ է այդ լուրը, հարցուց տ'Արդանեան: Այնքան հազուագիւտ պտուղ մըն է բանտի մէջ լուրը որ պիտի ներէք, յուսամ, իմ անհամբերութեանս, այնպէս չէ՞, Պ. Գօմէնժ, մանաւանդ կերպով մը ըսել ուզեցիք որ աղուոր լուր մը պիտի հաղորդէք մեզ:

— Արդեօք գոհ չպիտի ըլլաք իմանալով որ Լա Ֆէր կոմսը ողջ առողջ է, պատասխանեց Գօմէնժ:

— Կը հարցնէ՞ք թէ գոհ պիտի ըլլամ, գոչեց ան, ո՛չ միայն գոհ, այլ երջանիկ պիտի ըլլամ:

— Լա՛ւ, նոյնինքն ապսպրեց ինծ ձեզի յայտնելու իր բարեւները եւ ըսելու թէ քաջառողջ վիճակի մէջ է:

Քիչ մնաց որ տ'Արդանեան ուրախութենէն պիտի ոստնուր: Արագ ակնարկով մը իր միտքը հասկցուց Բօրթօսի. «եթէ Աթօս գիտէ թէ ո՛ւր ենք, կ'ըսէր այս ակնարկը, եթէ մեր խօսքը կը տարածայնէ, քիչ ատենէն Աթօս պիտի շարժի»:

Բօրթօս ակնարկներու լեզուն հասկնալու վարժ չէր, իրաւ, բայց այս անգամ, որովհետեւ Աթօսի անունը լսելուն՝ տ'Արդանեանի զգացած տպաւորութիւնը զգացեր էր, իսկոյն հասկցաւ:

— Բայց, հարցուց Կասքօնը վեհերոտութեամբ, կ'ըսեք թէ Պ. Լա Ֆէր կոմսն ապսպրեց ձեզ իր բարեւնե՞րը մատուցանել Պ. Վալլօնի եւ ինծի:

— Այո՛, պարոն:

— Ուրեմն զանիկա տեսա՞ք:

— Անշո՛ւշտ:

— Ո՞ւր տեսաք, եթէ անհամեստութիւն չէք համարեր հարցումս:

— Այս տեղերու մօտ պատասխանեց Գօմէնժ ժպտելով:

— Այս տեղերու մօ՞տ, կրկնեց տ'Արդանեան, որու աչքերը փայլփլեցան:

— Այնչափ մօտ, որ նարնջարանի վրայ նայող պատուհանները փակուած չըլլային, այդ ձեր եղած տեղէն պիտի կարենայիք զանիկա տեսնել:

— Դղեակին շրջակայքը կը թափառի անշուշտ, մտածեց տ'Արդանեան:

Յետոյ բարձրաձայն ըսաւ.

— Միթէ որսորդութեա՞ն ատեն անոր հանդիպեցաք, ըսաւ ան, թերեւս ծառաստանին մէջ:

— Ո՛չ, աւելի, աւելի՛ մօտ, ահա սա պատին ետեւը, ըսաւ, Գօմէնժ նոյն պատը զարնելով:

— Այս պատին ետե՞ւը. բայց ի՞նչ կայ այս պատին ետեւը: Այս տեղ զիս գիշեր ատեն բերին եւ գրո՛ղը տանի զիս եթէ գիտեմ թէ ո՛ւր կը գտնուիմ:

— Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Գօմէնժ, բան մը ենթադրեցէք:

—Ի՛նչ որ կ'ուզէք ենթագրելու պատրաստ եմ։

—Ենթագրեցէք որ սա պատին վրայ պատուհան մը կայ։

—Լա՛ւ ուրեմն։

—Լա՛ւ, այն պատուհանէն պիտի տեսնէք Լա Ֆէր կոմսը իրենին առջեւ։

—Ուրեմն Լա Ֆէր կոմսը այս դղեա՞կը կը բնակի։

—Այո՛։

—Ի՞նչ իրաւամբ։

—Աթոս կալանաւո՞ր է։

—Բա՛ց գիտէք, ըսաւ Գոմէնժ ծիծաղելով, որ Ռուէյլ բանտաւոր չկայ, բան որուն բանտ չկայ։

—Բառերով մի՛ խաղաք, պարոն։ Ըսէք որ Աթոս ձերբակալուած է։

—Երէկ, Սէն-Ժէրմէնի մէջ, Թագուհիին սենեակէն ելնելու ատենը։

Տ'Արդանեանի թեւերը անշարժ ինկան երկու կողմէն։ Այնպէս իմն կ'երեւէր թէ չանթահարուած էր:

Իր թուխ երեսին վրայ սպիտակ ամպի մը պէս անցաւ դեղնութիւնը, բայց իսկոյն անհետացաւ:

—Բանտարկուա՞ծ, կրկնեց ան։

—Բանտարկուա՞ծ, կրկնեց անոր ետեւէն Բորթոս վհատ։

Յանկարծ տ'Արդանեան գլուխը վերցուց և իր աչքերուն մէջ տեսնուեցաւ փայլակ մը որ նոյնիսկ Բորթոսի աննշմարելի էր։ Յետոյ՝ ինչ վհատութիւն որ զգացեր էր առաջ նոյն վայրկեանին նշոյլին յաջորդեց։

--Ո՛ն, ո՛ն, ըսաւ Գոմէնժ, որ ճշմարիտ համակրութիւն մը կը զգար տ'Արդանեանի համար այն նշանաւոր ծառայութիւնն իրեն մատուցանելէն ի վեր Բարիզցիներու ձեռքէն ազատելով Պրուսէլի ձերբակալութեան օրը, ո՛ն, մի՛ վհատիք, ես ձեզի տրտում լուր մը տալու չեկայ, ընդհակառակն։ Արդի պատերազմին ժամանակ ամէնքնիս ալ տարտամ վիճակի մէջ կը գտնուինք: Ուրեմն ցնծացէք որ դիպուածը ձեզի և Պ. Վալլօնի կը մօտեցնէ բարեկամ մը, փոխանակ յուսահատելու։

Բայց այս յորդորը տ'Արդանեանի վրայ ներգործութիւն մը չունեցաւ, որ իր տրտում կերպարանքը պահեց։

—Եւ ի՞նչ վիճակի մէջ է, հարցուց Բորթոս, որ տեսնելով թէ տ'Արդանեան խօսակցութիւնը շարունակելու ախորժակ չունի, այս դադարումէն օգուտ քաղեց իր կողմէն խօսք մը նետելու։

—Բայց շատ զուարթերես կ'երեւէր, ըսաւ Գոմէնժ։ Նախ ձեզի պէս յուսահատ կերպարանք մը ցուցուց, բայց երբ իմացաւ որ Պ. Կարտինալը այս իրիկուն իսկ իրեն այցելութիւն մը պիտի ընէ...։

—Այո՛, անոր կանխաւ իմաց տուաւ, և Պ. Լա Ֆէր կոմսը այս լուրը իմանալով, խնդրեց յայտնելու ձեզ որ այս պատիւէն օգուտ պիտի քաղէ որպէսզի Կարտինալին առջեւ ձեր և իր դատը պաշտպանէ։

—Ա՜հ, սիրական կոմս, ըսաւ տ'Արդանեան։

--Աղուո՛ր գործ, ըսաւ Բորթոս, մե՛ծ շնորհ: Աստուա՛ծ վկայ, Պ. Լա Ֆէր կոմսը, որուն ընտանիքը Մոնմորէնսի և Ռոհան գերդաստաններու հետ կապուած էր, Պ. Մազարէնէն աւելի կ'արժէ։

—Փոյթ չէ, ըսաւ տ'Արդանեան աղու ձայնով մը, եթէ մտածենք, սիրելիդ իմ Պ. Վալլօն, մեծ պատիւ մըն է այս Լա Ֆէր կոմսին համար, մանաւանդ մեծ յոյսեր մեզի կը ներշնչէ. այցելութի՛ւն մը. և ըստ իմ կարծեաց, բանտարկեալի մը համար այնքան մեծ պատիւ մըն է այս այցելութիւնը որ կարծեմ թէ Պ. Գոմէնժ կը սխալի։

—Ինչպէ՞ս, կը սխալի՛մ։

—Լա Ֆէր կոմսին այցելութեան գացողը Պ. Մազարէն պիտի չըլլայ, այլ Լա Ֆէր կոմսը պիտի կանչուի Պ. Մազարէնի կողմէ։

—Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, ըսաւ Գոմէնժ՝ որ իրողութիւնները ճշմարտապէս ներկայացնելու փափաք ունէր։ Կարտինալին ինձ ըսածը կատարելապէս լսեցի։ Նոյն ինք պիտի երթայ Լա Ֆէր կոմսին այցելութիւն ընելու։

Տ'Արդանեան փորձեց Բօրթօսին մէկ նայուածքին հանդիպիլ իմանալու համար թէ արդեօք իր ընկերը այս այցելութեան կարեւորութիւնը կ'ըմբռնէ՞, բայց Բօրթօս և ոչ իսկ անոր կողմը կը նայէր։

—Ուրեմն Գ. Կարտինալին սովորութի՞ւնն է իր նարընջարանին մէջ պտըտելու, հարցուց տ'Արդանեան։

—Ամէն իրիկուն անոր մէջ կը փակուի․ ըսաւ Բօմէնժ։ Կ'երեւի թէ պետութեան գործերուն վրայ այնտեղ կը խորհի։

—Ուրեմն, ըսաւ տ'Արդանեան, հիմակ կը սկսիմ հաւատալ որ Գ. Լա Ֆէր կոմսը Նորին Բարձրութեան այցելութիւնը պիտի ընդունի․ անտարակոյս իրեն հետ ուրիշ մարդ ալ պիտի առնէ։

—Այո՛, երկու զինուոր։

—Եւ այսպէս գործի՞ վրայ պիտի խօսի երկու օտարներու առջեւ։

—Զինուորները Զուիցերիացի են և միայն գերմաներէն կը խօսին։ Սակայն, շատ հաւանական կ'երեւի որ անոնք դրան առջեւ պիտի սպասեն։

Տ'Արդանեան իր բռունցքը այնպէս մը կը սեղմէր որպէսզի իր դէմքը ուրիշ բան չարտայայտէ բայց միայն ինչ որ ինք կ'ուզէր որ արտայայտէ։

—Թո՛ղ Գ. Մազարէն զգուշանայ և այնպէս առանձին Գ. Լա Ֆէր կոմսին մօտ չերթայ, ըսաւ տ'Արդանեան, վասն զի Լա Ֆէր կոմսը կատղած պիտի ըլլայ։

Բօմէնժ սկսաւ ծիծաղիլ։

—Ինծ նայեցէք, իրաւ՝ կարծես թէ մարդակերներ էք դուք։ Գ. Լա Ֆէր կոմսը մարդավար է, ասկէ զատ՝ քովը բնաւ զէնք չունի․ եթէ Նորին Բարձրութիւնը ձայն մը միայն հանէ, իրեն ուղեկից գտնուող երկու զինուորները իսկոյն օգնութեան պիտի վազեն։

—Երկու զինուո՜ր, ըսաւ տ'Արդանեան իր յիշատակները միտքը բերելով, երկու զինուո՜ր, այո՛։ Ուրեմն այս երկու զինուորներն են որոնց կանչուիլը ամէն իրիկուն կը լսեմ, և կը տեսնեմ որ իմ պատուհաններուս ներքեւ երբեմն կէս ժամու չափ կը շրջին։

—Անոնք են. Կարտինալին, կամ լաւ եւս Պէրնուէնի կը սպասեն, որ կոչելու կուգայ երբ կարտինալը դուրս ելլէ։

—Գեղեցի՛կ մարդիկ, իրաւ որ, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Լէնս գտնուո՞ղ գունդէն են և Իշխանը զանոնք Կարտինալին տուաւ պատուելու համար։

—Ա՛հ, պարոն ըսաւ տ'Արդանեան՝ որպէս թէ այս երկար խօսակցութիւնը մէկ խօսքով ամփոփել կ'ուզէր, բաւական է որ Նորին Բարձրութիւնը մեր և Գ. Լա Ֆէր կոմսին ազատութիւնը շնորհէ։

—Բոլոր սրտովս կը փափաքիմ որ շնորհէ, ըսաւ Բօմէնժ։

—Այն ատեն, թէ որ այս այցելութիւնը մոռնայ, յուսամ որ անպատեհ չպիտի համարիք զայն միտքը ձգելու։

—Ամենեւին անպատեհ չպիտի համարիմ, այլ մանաւանդ պատեհ։

—Ա՛հ, գէթ ասով փոքր ինչ սիրտս կը հանդարտի։

Այսպէս ճարպիկութեամբ խօսակցութեան փոխելը վսեմ վարպետութիւն մը կ'երեւէր Կասքօնին սրտին խորը թափանցող մարդու մը։

—Հիմակ, շարունակեց անիկա, յետին շնորհ մը ես պիտի խնդրեմ, կ'աղաչեմ, իմ սիրելի Գ. Բօմէնժ։

—Բոլորովին ձեզ ծառայելու պատրաստ եմ, պարոն։

—Անշուշտ Գ. Լա Ֆէր կոմսը պիտի տեսնէք վերստին։

—Վաղը առտու։

—Արդեօք կը փափաքիք որ Գ. Կարտինալը այստե՞ղ գայ։

—Ո՛չ, իմ չափս գիտեմ, և այդքան պահանջող չեմ։ Կը խնդրեմ որ Նորին Բարձրութիւնը ըսելիքս մտիկ ընելու բարեհաճի, այս է միայն փափաքս։

—Ո՛հ, մրմռաց Բօրթօս գլուխը ցնցելով, երբեք այդպիսի խնդիր մը քու կողմէդ չէի սպասեր։ Ի՜նչպէս մարդ դժբախտութենէն կը խոնարհի։

—Խնդիրդ պիտի կատարեմ, ըսաւ Քոմէնժ։

—Ապահովցուցէք նաև կոմսը թէ շատ լաւ վիճակի մէջ եմ, և թէ զիս տրտում այլ համբերատար գտաք։

—Հաճելի էք ինձ, պարոն, այդպէս խօսելով։

—Նոյնը պիտի ըսէք նաև Պ. Վալլօնի մասին։

—Իմ մասի՞ս, ո՛չ, ամենեւի՛ն, գոչեց Բորթօս։ Ես բնաւ համբերատար չեմ։

—Բայց վերջապէս պիտի համակերպինք, բարեկամս։

—Երբե՛ք։

—Պիտի համակերպի, Պ. Քոմէնժ։ Ես զինքը իրմէ լաւ կը ճանչնամ, և չգիտցած հազար տեսակ ընտիր յատկութիւններ անոր վրայ կը տեսնեմ։ Լսէ՛, սիրելի Վալլօն, և համբերէ։

—Մնաս բարով, ըսաւ Քոմէնժ, գիշեր բարի։

—Պիտի ջանանք լաւ անցնելու։

Քոմէնժ բարեւեց և դուրս ելաւ։ Տ'Արդանեան նոյն հլու դիրքով և համբերատար դէմքով անոր ետեւէն նայեցաւ։ Բայց այնինչ պահակաց հարիւրապետին վրայ գոցուեցաւ դուռը, որ Բորթօսի կողմը յառաջանալով՝ զանիկա իր գրկաց մէջ սեղմեց այնպիսի ուրախութեան երեւոյթով մը որ անպատիր է։

—Հօ՛, հօ՛, ըսաւ Բորթօս։ Հիմակ ի՞նչ կայ, արդեօք կը յիմարանա՞ս, խե՛ղճ բարեկամս։

—Սա կայ, ըսաւ տ'Արդանեան, որ ազատեցանք։

—Ես այդպիսի ազատում մը բնաւ չեմ տեսներ, ըսաւ Բորթօս. ընդհակառակը կը տեսնեմ որ բռնուած ենք ամէնքնիս՝ Արամիսէն զատ, և մեր դուրս ելլելու կարելիութիւնը նուազած է քանի որ Պ. Մազարէնի ակնատին մէջ մեզմէ ուրիշ մըն ալ ինկաւ։

—Ամենեւի՛ն, Բորթօս, բարեկա՛մդ իմ, այս ակնատը բաւական էր մեր երկուքին համար, երեքի համար շատ տըկար կը դառնայ։

—Բնաւ չեմ հասկնար ըսածդ, պատասխանեց Բորթօս։

—Անօգուտ է, ըսաւ տ'Արդանեան, սեղան նստինք և ուժ առնենք, այս գիշերուան համար պէտք պիտի ունենանք։

—Ի՞նչ պիտի ընենք ուրեմն այս գիշեր, հարցուց Բորթօս հետզհետէ չփոթելով։

—Ըստ հաւանականին՝ պիտի ուղեւորինք։

—Բայց...։

—Սեղան նստինք, սիրելի բարեկամ, կերակուր ուտելու ատենս գաղափարներս կ'արթննան։ Ընթրիքէն ետք գաղափարներս կը կազմուին, զանոնք քեզի պիտի հաղորդեմ։

Որչափ որ Բորթօս կը փափաքէր տ'Արդանեանի խորհուրդներուն հաղորդ գտնուիլ, ըստ որում ասոր ճարպիկութիւնը գիտէր, սեղան նստաւ առանց աւելի պնդելու և այնպէս ախորժակով կերաւ որ տ'Արդանեանի երեւակայութեան ներշնչած վստահութեան պատիւ կը բերէր։

ԺԲ.

ՄԻՏՔՆ ՈՒ ԹԵՒԸ

(Շարունակութիւն)

Ընթրիքը լռութեամբ անցաւ այլ ոչ տրտմութեամբ. վասնզի ատեն ատեն տ'Արդանեանի երեսը կը լուսաւորէր այն նուրբ ժպիտներէն մին որ իրեն սովորական էր զուարթութեան ժամերուն։ Բորթօս այս ժպիտները ակնապիշ կը դիտէր և ամէն անգամուն բացագանչութիւն մը կ'արձակէր որ կը ցուցնէր իր բարեկամին թէ՝ որչափ որ իր միտքը չէր ըմբռնէր, իր ուղեղին մէջ եռացող խորհուրդը միշտ կը գգուէր։

Աղանդերի ժամանակ՝ տ'Արդանեան իր աթոռին վրայ պառկեցաւ, մէկ ոտքը միւսին վրայ դրաւ և ինքզինքէն լիովին գոհ մարդու մը պէս սկսաւ երերալ։

Բորթօս իր երկու ձեռքերուն մէջ կռթնեց կզակը, իր երկու արմուկները սեղանին վրայ դրաւ և տ'Արդանեանի նա-

յեցաւ այն վստահ ակնարկով որ սոյն հսկային բարեմտութեան մէկ զարմանալի երեւոյթ մը կուտար։

—Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ տ'Արդանեան պահ մը ետք։

—Լա՛ւ ուրեմն, կրկնեց Բորթոս։

—Կ'ըսէիր ուրեմն, սիրելի բարեկամ...։

—Ես բան մը չէի ըսեր։

—Ի՞նչպէս չէ, կ'ըսէիր թէ ասկից մեկնելու փափաք ունիս։

—Ա՛հ, այս մասին ստոյգ է. իմ կարօտս, փափաքս չէ։

—Եւ կ'ըսէիր թէ ասկից մեկնելու համար բաւական էր միայն դուռ մը կամ պատ մը բանալ։

—Ճշմարիտ է, այդպէս կ'ըսէի. և այժմ իսկ նոյնը կ'ըսեմ։

—Իսկ ես կը պատասխանէի քեզի, Բորթոս, թէ այդ վատ միջոց մըն էր, և թէ երբ հարիւր քայլ պիտի առնենք որ մեզ պիտի բռնեն սպաննեն, միայն թէ ծպտելու համար զգեստ և ինքզինքնիս պաշտպանելու համար զէնք ունենայինք։

—Ճի՛շտ է, պէտք էր զգեստ և զէնք ունենալ։

—Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ տ'Արդանեան ոտքի ելնելով, ունինք այդ բաները, Բորթոս բարեկամ, և մինչև անգամ լաւագոյն բան մը։

—Վա՛հ, ըսաւ Բորթոս իր չորս կողմը նայելով։

—Մի՛ նայիր չորս կողմդ, անօգուտ է, այս ամէն բաները որոշեալ ժամուն գան պիտի մեզ գտնելու։ Երէկ գրեթէ ժամը քանի՞ին տեսանք որ երկու զուիցերիացի պահակները կը շրջէին։

—Ժամը մէկին, կարծեմ, մութը կոխելէն յետոյ։

—Եթէ իրիկուան պէս այսօր դուրս ելնեն, զանոնք տեսնելու հաճոյքը զգալու համար քառորդ մը չպի՞տի սպասենք։

—Ճշմարիտ է որ շատ շատ քառորդ մը պիտի սպասենք։

—Միշտ բազուկդ բաւական ուժեղ է, այնպէս չէ՞ Բորթոս։

Բորթոս իր թեզանիկին կոճակները հանեց, շապիկը վերցուց, և կամահաճութեամբ իր ջլուտ բազուկները դիտեց, որ սովորական մարդու սրունքին չափ խոշոր էին։

—Բայց այո՛, ըսաւ ան, բաւական լաւ են։

—Այնպէս որ՝ առանց շատ նեղութիւն քաշելու կարող պիտի ըլլաս սա ունելիքը շրջանակ մը դարձնել և սա բահը խցահան մը։

—Անտարակո՛յս, ըսաւ Բորթոս։

—Նայինք, ըսաւ տ'Արդանեան։

Հսկան նշանակուած երկու առարկաները առաւ և շատ դիւրութեամբ ու առանց երեւոյթական մեծ ճիգ մը ընելու իր ընկերին պահանջած երկու այլափոխութիւնները ըրաւ։

—Ահաւասիկ, ըսաւ ան։

—Փառաւո՛ր է, ըսաւ տ'Արդանեան, և արդարև տարօրինակ մարդ ես դուն, Բորթոս։

—Լսած եմ, ըսաւ Բորթոս, որ Կրոտոնցի Միլոն անունով մէկը կար որ կարգէ դուրս բաներ կ'ընէ եղեր, ինչպէս չուանով ճակատը կը կապէ և չուանով ճակատը կը կտրէ եղեր, բռունցքով կով մը կը սպաննէ և շալակը առնելով կը տանի եղեր, ձի մը իր ետեւի ոտքէն կը կեցնէ եղեր եայլն, եայլն։ Բոլոր այս քաջագործութիւնները պատմել տուի ի Բիէրֆոն, և այն մարդուն ըրածը կ'ընէի, բացի քունքը ուռեցնելով չուանը կտրելու գործէն։

—Վասնզի քու ույժդ գլխուդ մէջ չէ, Բորթոս, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Ո՛չ, բազուկներուս և ուսերուս մէջն է, պատասխանեց Բորթոս պարզմտութեամբ։

—Լա՛ւ ուրեմն, բարեկամդ իմ, պատուհանին մօտենանք և ույժդ գործածէ ձող մը քակելու համար։ Սպասէ որ կանթեղը մարեմ։

ԺԹ.

ՄԻՏՔՆ ՈՒ ԹԵՒԸ

(Շարունակութիւն)

Բորթօս պատուհանին մօտեցաւ, երկու ձեռքով երկաթէ ձողը բռնեց, անոր փակաւ, դէպի իրեն քաշեց և աղեղի պէս ծռեց, այնպէս որ երկու ծայրերը քարին խորշերէն ելան, որ երեսուն տարի ամրափակ կը մնային։

—Լա՛ւ ուրեմն, բարեկամ, ըսաւ տ'Արդանեան, ահա այդ բանը Կարտինալը երբեք չպիտի կարենար կատարել, թէև հանճարի տէր մարդ է։

—Մի՞թէ ուրիշ ձողեր ալ հանե՞մ, հարցուց Բորթօս։

—Ո՛չ, այս բաւական է. մարդ մը կրնայ այժմ անցնիլ։

Բորթօս փորձեց և իր իրանը դուրս հանեց լիովին։

—Այո՛, ըսաւ ան։

—Արդարև, բաւական սիրուն բացուածք մըն է։ Հիմակ թեւդ անցո՛ւր։

—Ուսկէ՞։

—Սա բացուածքէն։

—Ինչո՞ւ համար։

—Հիմակ պիտի իմանաս. դու անցո՛ւր նայիմ։

Բորթօս հնազանդեցաւ, հլու իբրև զինուոր մը, և թեւը ձողերէն անցուց։

—Սքանչելի՛ է, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Կ'երեւի թէ գործը կը քալէ։

—Անիւներու վրայ, սիրելի բարեկամ։

—Լա՛ւ, հիմակ ի՞նչ պէտք է որ ընեմ։

—Ո՛չինչ։

—Ուրեմն լմնցա՞ւ։

—Տակաւին ո՛չ։

—Սակայն կը փափաքէի միտքդ իմանալ, ըսաւ Բորթօս։

—Մտիկ ըրէ, սիրելի բարեկամս, և երկու խօսքով գործին պիտի տեղեկանաս։ Պահականոցին դուռը կը բացուի, ինչպէս որ կը տեսնես։

—Այո՛, կը տեսնեմ։

—Հիմակ սա գաւիթը պիտի ղրկեն երկու պահակները որ Մազարէնին պիտի ուղեկցին, մինչդեռ ան անկից անցնելով նարնջարանը պիտի երթայ։

—Ահաւասիկ դուրս կ'ելլեն։

—Միայն թէ պահականոցին դուռը գոցէին։ Լա՛ւ, կը գոցեն։

—Լռութի՛ւն։ Կարելի է մեզ լսեն։

—Ուրեմն բան մը չպիտի հասկնամ։

—Ինչպէս, վասնզի քանի՛ գործադրես պիտի իմանաս։

—Սակայն, աւելի աղէկ ունէի...

—Յանկարծակի իմանալով հաճոյք պիտի զգաս։

—Դէ՛ն, իրաւ է, ըսաւ Բորթօս։

—Լռութի՛ւն։

Բորթօս համր և անշարժ մնաց։

Արդարև, երկու զինուորները իրենց ձեռքը շփելով պատուհանին կողմը առաջ կուգային, վասնզի, ինչպէս որ ըսինք, փետրուար ամսուն մէջն էին և օդը ցուրտ էր։

Նոյն պահուն՝ պահականոցին դուռը նորէն բացուեցաւ և զինուորներէն մէկը կանչեցին։

Զինուորը իր ընկերէն հեռացաւ և պահականոցը մտաւ։

—Մի՞թէ յաջո՞ղ է միշտ գործը, հարցուց Բորթօս։

—Շա՛տ յաջող, պատասխանեց տ'Արդանեան։ Հիմակ մտիկ ըրէ, սա զինուորը պիտի կանչեմ այժմ և անոր հետ պիտի խօսակցիմ, ինչպէս որ երէկ խօսքի բռնուեցայ իր մէկ ընկերին հետ, կը յիշե՞ս։

—Այո՛, միայն իր խօսքէն բան մը չհասկցայ։

—Իրաւ է որ օտարոտի շեշտ մը ունէր։ Բայց ինչ որ ըսեմ լաւ միտքդ պահէ, մի՛ մոռնար, ամէն ինչ գործադրութենէ կախում ունի, Բորթօ՛ս։

—Լա՛ւ, գործադրութիւնը, ասոր մէջ քաջ եմ։

—Գիտեմ, ճշմարի՛տ վկայ. բայց քու վրադ է յոյսս։

—Ըսէ՛։

—Ուրեմն գինուորը պիտի կոչեմ և հետը պիտի խօսակցիմ։

—Արդէն այդ ըսիր։

—Ձախ կողմը պիտի դառնամ, այնպէս որ աջ կողմդ պիտի գտնուի, այն միջոցին որ նստարանին վրայ պիտի ելնէ, քու ահագին թեւդ պիտի երկնցնես և վզէն պիտի բռնես։ Յետոյ՝ ինչպէս որ Տուբիան ականջներէն բռնելով ձուկը վեր հանեց, դուն ալ զանիկա կը վերցնես և մեր սենեակը կը մտցնես և պիտի նայիս որ զանիկա բաւական սեղմես որ չպոռայ։

—Այո՛, ըսաւ Պորթոս, բայց եթէ զանիկա խեղդեմ։

—Նախ հէլվէտիացի մը կը պակսի երկրէս, բայց հարկ չկայ որ զանիկա խեղդես, յուսամ։ Կամացուկ մը սենեակին մէջ կը դնես զայն և վերջապէս ո՛ւր որ ալ ըլլայ հոգ չէ, զայն պիտի կապենք։ Ասով համազգեստ մը և սուր մը ձեռք պիտի ձգենք։

—Սքանչելի՛ է, ըսաւ Պորթոս տ'Արտանեանի նայելով և վերջին աստիճան զարմանալով։

—Հէ՛յ, ըրաւ Կասքօնը։

—Այո՛, աւելցուց Պորթոս մտածելով, բայց համազգեստ մը ու սուր մը բաւական չեն երկու հոգիի համար։

—Լա՛ւ ուրեմն, միթէ ուրիշ ընկեր մըն ալ չունի՞։

—Ճշմարիտ է, ըսաւ Պորթոս։

—Լա՛ւ, երբ հազամ, թեւդ երկնցուր, պատեհ ժամ մը պիտի ըլլայ։

—Լա՛ւ։

Երկու բարեկամները որոշեալ տեղը բռնեցին անձնիւր։ Պորթոս՝ իր բռնած դիրքէն պատուհանին անկիւնը լիովին պահուած կ'երեւէր։

—Բարի երեկոյ, ընկե՛ր, ըսաւ տ'Արտանեան իր ամենէն սի-

րուն ձայնով և ամէնէն մեղմիկ հնչիւնով։

—Բարի երեկոյ, պարոն, պատասխանեց գինուորը։

—Կարծեմ թէ պտտելու ատեն չէ, ըսաւ տ'Արտանեան։

—Պըպըսլըպը, ըրաւ գինուորը։

—Կարծեմ թէ բաժակ մը գինի անախորժ չպիտի գայ քեզի։

—Մէկ պաժակ գինի՛, գէշ չըլլար։

—Ձուկը խայծին կը մօտենայ, խայծին կը մօտենա՛յ, մրմռաց տ'Արտանեան Պորթոսի։

—Կը հասկնամ, ըսաւ Պորթոս։

—Սա տեղ շիշ մը գինի ունիմ, ըսաւ տ'Արտանեան։

—Մէկ ժի՛ժ։

—Այո՛։

—Մէկ ժիժ լեփլեցո՞ւն։

—Բոլորովի՛ն, և քեզի պիտի տամ թէ որ զայն իմ կենացս խմես։

—Էհէ՛, սիրով պիտի խմեմ, ըսաւ գինուորը մօտենալով։

—Արի՛, եկուր ա՛ռ, բարեկամ, ըսաւ Կասքօնը։

—Հօչարակա՛մ։ Սա տեղուանքը նստարան մը պիտի ըլլայ, կարծեմ։

—Ո՛հ, Տէ՛ր Աստուած, կարծես թէ յատկապէս քեզի համար դրեր են այդ նստարանը սա տեղ։ Վրան ել՛իր.. լա՛ւ, այդ է բարեկամ։

Եւ տ'Արտանեան հազաց։

Նոյն պահուն՝ Պորթոսի թեւը վար իջաւ, իր պողովատիկ դաստակը՝ իսկոյն կայծակի պէս արագ և ունելիքի պէս պինդ պրկեց գինուորին վիզը. յետոյ գրեթէ խեղդելով վեր քաշեց և բացուածքէն անցնելու ատեն քիչ մնաց որ անոր մորթը պիտի գերծէր, և գետինը դրաւ. իսկ տ'Արտանեան այնտեղ շունչ առնելու չափ միայն անոր ժամանակ տալով՝ զայլը բերանը մղեց իր ուսակապով, և այսպէս զայլեքէն ետք, սկսաւ անոր հագուստը հանել պատերազմի դաշտին վրայ իր արհեստը սորված մարդու մը արագաշարժութեամբ և ճարպիկութեամբ։

Վերջը՝ երբ զինուորը կապեցին և բերնին գոյլ դրին, կրակարանին մօտ փոխադրեցին, որուն բոցը արդէն մեր բարեկամները մարեր էին։

—Ահաւասիկ սուր մը և զգեստ մը, ըսաւ Բորթօս։

—Ես կ'առնեմ զանոնք, ըսաւ տ'Արդանեան։ Եթէ ուրիշ սուր և զգեստ կ'ուզես, պէտք այս խաղը վերստին սկսիլ։ Ուշադրութի՛ւն։ Ահա կը տեսնեմ միւս զինուորը որ պահականոցէն դուրս կ'ելնէ և մեր կողմը կուգայ։

—Կարծեմ թէ, ըսաւ Բորթօս, անխոհեմութիւն է նոյն հնարքը կրկնել։ Մարդ երկու անգամ չյաջողիր, ինչպէս որ կը հաւատեն, միևնոյն միջոցով։ Եթէ ձեռքէս պրծի ան, ամէն բան ձախող պիտի երթայ։ Լաւ ես է որ վար իջնեմ․ անկասկած գտնուած միջոցին զանիկա բռնեմ և գայլը բերանը քեզի ներկայացնեմ։

—Այդ լաւագոյն միջոց մըն է, ըսաւ Կասքօնը։

—Պատրաստ գտնուէ՛, ըսաւ Բորթօս բացուածէն վար սահելով։

Բորթօսի ըսածին պէս գործը ի գլուխ ելաւ։ Հսկան ճամբուն վրայ թաքուն վայր մը կեցաւ և երբ զինուորը անոր առջեւէն անցաւ, անոր վզէն բռնեց, գոլեց, մումիայի պէս զանիկա պատուհանին լայնացած ձողերէն մղեց անցուց և իրենք ալ ետեւէն ներս մտան։

Ինչպէս առաջին կալանաւորը՝ նոյնպէս այս երկրորդն ալ հանուեցուցին, անկողնին վրայ պառկեցուցին և փոկերով կապեցին․ և որովհետև անկողինը հաստամուր կաղնիէ էր և փոկերը կրկնալոր, որչափ առաջին, նոյնչափ այս երկրորդ զինուորին վրայ ապահով եղան։

—Տե՛ս, ըսաւ տ'Արդանեան, գործը սքանչելի կերպով կը յաջողի։ Հիմակ սա ապիրատին զգեստը փորձէ նայիմ, Բորթօս, չեմ յուսար որ քեզի յարմարի ան, բայց եթէ չափազանց նեղ է, բնաւ հոգ մի՛ ըներ, կամարը քեզի կը բաւէ, մանաւանդ կարմիր փետուրներով գլխարկը։

Դիպուածը այնպէս բերաւ որ երկրորդ զինուորը յաղ-

թանդամ զուիցերիացի մըն էր, այնպէս որ զգեստը լաւ յարմար եկաւ և միայն քանի մը տեղէն կարերը բացուեցան։

Քանի մը վայրկեան չուխային չփչփումը լսուեցաւ միայն, մինչդեռ Բորթօս և տ'Արդանեան արտօրնօք կը հագուէին։

—Լմնցաւ, ըսին անոնք միասին։ Իսկ դուք ընկերնե՛ր, յարեցին երկու բարեկամները երկու զինուորներուն կողմը դառնալով, ոչինչ չպիտի պատահի ձեզ՝ եթէ խելօք նստիք, բայց եթէ շարժիք պիտի սպաննուիք։

Զինուորները հանդարտ կեցան։ Բորթօսին դաստակէն հասկցեր էին որ խնդիրը չափազանց ծանրակշիռ էր և կատակ ընելու ատեն չէր։

—Հիմակ, ըսաւ տ'Արդանեան, կարծեմ թէ կը փափաքիս իմանալ, Բորթօս, մեր ընելիքը, այնպէս չէ՞։

--Հապա՞, ի՞նչպէս չէ։

—Լա՛ւ ուրեմն, բակը պիտի իջնենք։

—Լա՛ւ։

—Այս երկու անպիտաններուն տեղը պիտի բռնենք։

—Լա՛ւ։

—Վեր վար պիտի շրջինք։

—Եւ այն գոլելի պիտի ըլլայ, վասնզի օդը տաք չէ։

—Քիչ ատենէն սենեկապանը՝ երէկուան և առջի օրուան պէս, պահակները պիտի կոչէ։

—Պատասխան տա՞նք։

—Ո՛չ, պատասխան չպիտի տանք, ընդհակառակը։

—Ի՛նչպէս որ կը հաճիս։ Ես ալ պատասխանելու հակամէտ չեմ։

—Ուրեմն չենք պատասխաներ, այլ մեր գլխարկը կը կոխենք մեր գլխուն վրան և Նորին Բարձրութեան կ'ուղեկցինք։

—Ո՞ւր։

—Ո՛ւր որ երթայ, Աթօսին սենեակը։ Արդեօք մեզ տեսնելով պիտի սրդողի՞, կ'ըսես։

—Ո՛հ, գոչեց Բորթօս, ո՛հ, կ'իմանամ միտքդ։

—Զարմանքը նոքի ձգէ, Բորթո՛ս, վասնզի՝ խօսքս վկայ, դեռ ես գործին վախճանին չհասանք, ըսաւ ծաղրարար Կասքօնը։

—Ի՞նչ պիտի պատահի ուրիշ, ըսաւ Բորթոս։

—Ետեւէս եկո՛ւր, պատասխանեց տ'Արդանեան, ապրողը պիտի տեսնէ։

Եւ բացուածքէն անցնելով՝ թեթեւակի սահեցաւ դաւթին մէջ։ Բորթոս նոյն ճամբով անոր հետեւեցաւ, թէեւ աւելի դժուարութեամբ և ուշկեկ։

Սենեակին մէջ գտնուող կապուած զինուորները սարսուռ զգացին, ինչպէս որ լռեցաւ։

Հազիւ թէ տ'Արդանեան և Բորթոս գետինը կոխեցին որ դուռ մը բացուեցաւ և սենեկապանին ձայնը գոչեց.

—Պատրաստուեցէ՛ք սպասաւորութեան։

Նոյն պահուն պահականոցը բացուեցաւ ըստ կարգի և ձայն մը գոչեց.

—Լա Պրիւյէր և Պարթուա՛, գացէ՛ք։

—Կ'երեւի թէ անունս Լա Պրիւյէր է, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Եւ իմս ալ Պարթուա, ըսաւ Բորթոս։

—Ո՞ւր էք, հարցուց անոնց սենեկապանը, որուն աչքը լոյսէն շլանալով՝ չէր կարող անշուշտ մութին մէջ տեսնել մեր երկու դիւցազները։

—Ահաւասիկ ենք, ըսաւ տ'Արդանեան։

Յետոյ Բորթոսին կողմը դառնալով։

—Ի՞նչ կ'ըսես ասոր, Պարոն Վալլօն։

—Հաւատա՛ վկայ, աղուոր բան է, կ'ըսեմ, բաւական է որ այսպէս չարունակուի։

Նորապատրաստ զինուորները ծանր ծանր քալեցին սենեկապանին ետեւէն. Ներքնագաւիթին մէկ դուռը բացաւ, յետոյ ուրիշ մը որ պատկից սրահինը կ'երեւէր, և անոնց երկու աթոռակ ցոյց տալով.

—Հրամանը շատ պարզ է, ըսաւ, անձի մը միայն մտնելու թոյլ տուէք, քաջ լսեցէ՞ք, ոչ ուրիշի մը, այն անձին

ամէն կերպով հնազանդ եղէք։ Իսկ ի դարձին, չփոթելու բան չկայ, պիտի սպասէք որ գամ ձեզ առնեմ։

Տ'Արդանեան այս սենեկապանին շատ ծանօթ էր, որ ուրիշ մէկը չէր բայց միայն Պէրնուէն, ու վեց ութ ամիսէ ի վեր՝ Կարտինալին ներկայացուցեր էր տ'Արդանեանը տասը անգամի չափ։ Ուստի՝ բաւական սեպեց նա՛ կմկմալով պատասխան տալ՝ պէտք եղածին չափ գերմանական չեշտով։

—Իսկ Բորթոսի գալով՝ տ'Արդանեան պահանջեր և յաջողեր էր խօսք առնել որ ամենեւին չպիտի խօսի։ Եթէ սաստիկ բռնադատուէր խօսելու՝ իբրև միակ պատասխան՝ հրաման ունէր լոկ դարդէյֆլ առական և հանդիսաւոր բառը արտասանել,

Պէրնուէն հեռացաւ դուռը գոցելով։

—Հօ՛, հօ, ըսաւ Բորթոս կղպանքին բանալին լսելով, կ'երեւի թէ այստեղ մարդիկը բանտելու սովորութիւն կայ։ Կարծեմ թէ միայն բանտ փոխեցինք, փոխանակ վարը կալանաւոր ըլլալու, Նարնջարանին մէջն ենք։ Չգիտեմ թէ ասով շահաւոր եղա՞նք։

—Բորթո՛ս, բարեկամս, ըսաւ տ'Արդանեան ցած ձայնով մը, մի՛ կասկածիր Նախախնամութենէն, և թո՛ղ որ խորհիմ, մտածեմ։

—Խորհէ՛, մտածէ՛ ուրեմն, ըսաւ Բորթոս սիրտը նեղանալով, քանի կը տեսնէր որ գործերը այսպէս կը դառնան փոխանակ ուրիշ կերպ դառնալու։

—Ութսուն քայլ առինք, մրմռաց տ'Արդանեան, վեց սանդուխ վեր ելանք, ուրեմն այստեղն է, ինչպէս որ ըսաւ քիչ մը առաջ իմ անուանի Վալլօն բարեկամս, և այն միւս տաղաւարը մերինին զուգահեռական, և որ Նարնջարանի տաղաւար անունով կը յիշուի։ Լա Ֆէր կոմսը ասկից հեռու չը պիտի ըլլայ, մինակ դուռները գոց են։

—Ահա աղուոր դժուարութիւն մը, ըսաւ Բորթոս և ուսի հարուածով մը....

—Աստուած սիրես, Բորթոս, բարեկամս, ըսաւ տ'Ար-

դանեան, այդ ուժիդ փորձերը խնայէ՛, թէ ոչ ի հարկին իրենց ունեցած արժէքը պիտի կորսնցնեն. միթէ չլսեցի՞ր որ քիչ ատենէն մէկը հոս պիտի գայ։

—Այո՛, լսեցի։

—Լա՛ւ, այս մէկը մեզի պիտի բանայ դռները։

—Բայց, սիրելիս, ըսաւ Բօրթօս, եթէ այն մէկը մեզ ճանչնայ, եթէ ան մեզ ճանչնալով պօռալու սկսի, միթէ մեր բանը չբռնուի՞ր. վասնզի միտք չունիս, կարծեմ, ինձ սաստկեցնել կամ խեղդել տալ եկեղեցւոյ այն մարդը։ Այս վարմունքը լաւ է անգլիացւոց և գերմանացւոց դէմ միայն։

—Ո՛հ, Աստուած զիս և քեզ այդ բանէն պահպանէ, ըսաւ տ'Արդանեան։ Թերևս Նորատի թագաւորը չնորհապարտ ըլլայ մեզ, բայց թագուհին անոր սպանութիւնը մեզի երբեք չպիտի ներէր, և ամէնէն առաջ անոր անհաճոյ երեւնալ պէտք չէ. ասկէ զատ՝ ինչ պէտք է պարապ տեղը արիւն թափել, երբե՛ք, ոչ երբէ՛ք։ Ես իմ յատակագիծս ունիմ։ Թո՛ղ որ գիտցածս ընեմ, և պիտի ծիծաղինք։

—Լա՛ւ է, ըսաւ Բօրթօս, ես ևս ծիծաղելու պէտքը կը զգամ։

—Լռութի՛ւն, ըսաւ տ'Արդանեան, ահաւասիկ այն պարոնը զոր մեզի իմացուցին։

Այն ատեն առջի սրահին մէջ, այսինքն ներքնագաւիթին մէջ՝ թեթեւ քայլափոխի մը ձայնը լսուեցաւ։ Դրան ծխնիները կռնչեցին և ձիաւորի մը պէս հագուած մարդ մը երեւցաւ, թուխ վերարկուով մը ծածկուած, մինչև աչքերը իջած լայն թաղեայ գլխարկով և լապտեր մը ձեռքը։

Բօրթօս պատին փակաւ, բայց չկրցաւ բոլորովին աներեւնալ, և վերարկուով մարդը զանիկա տեսաւ. իր լապտերը անոր ներկայացուց և ըսաւ.

—Վառէ՛ առաստաղին կանթեղը։

Յետոյ տ'Արդանեանի դառնալով.

—Գիտես արդէն հրամանը, ըսաւ անոր։

—Եա՛, պատասխանեց Կասքօնը, գերմանական լեզուին

լուկ այս մասնիկը բաւական սեպելով։

—Tedesco va ben, ըսաւ ձիաւորը։

Յետոյ իր մտած դրան դիմացը դուռը դիմելով՝ զայն բացաւ և անոր ետեւէն աներեւոյթ եղաւ զայն գոցելով։

—Եւ հիմակ ի՞նչ պիտի ընենք, ըսաւ Բօրթօս։

—Հիմակ ուսդ պիտի գործածենք եթէ այս դուռը գոց է, Բօրթօս բարեկամ։ Ամէն բան իր ժամանակը ունի, և ո՛վ որ սպասել գիտէ անոր ամէն ինչ նպաստաւոր կ'ըլլայ։ Բայց նախ առաջին դրան ետին պատնէշ կանգնենք յարմար կերպով մը, յետոյ այս ասպետին ետեւէն կ'երթանք։

Երկու բարեկամները իսկոյն գործի սկսան և գտնուած կարասիները դրան ետին դիզեցին և առով դրան մուտքը այնքան դժուարացուցին որչափ որ այն ներսէն կը բացուէր։

—Լա՛ւ, ըսաւ տ'Արդանեան, ահա այժմ ապահով ենք և մեզ ետեւի կողմէն չեն կարող յանկարծակի բերել։ Ուստի, ընդառաջ անցնինք։

Ի.

ՄԱԶԱՐԷՆԻ ՎԻՐԱՊՆԵՐԸ

Հասան այն դուռը՝ ուսկից Մազարէն աներեւութացեր էր. գոց էր այն։ Տ'Արդանեան ի զուր ջանաց զայն բանալու։

—Ահա այստեղ ուսդ գործածելու ատենն է, ըսաւ տ'Արդանեան։ Հրէ՛, Բօրթօս բարեկամ, բայց կամացուկ մը առանց աղմուկի, նայէ որ բան մը չխորտակես, միայն փեղկերը զատէ և այլ ոչինչ։

Բօրթօս իր կռուղի ուսը դրան մէկ փեղկին կրթնցուց, որ ծռեցաւ, և այն ատեն տ'Արդանեան իր սուրին ծայրը մուծեց փականքին սողնակին ու ագոյցին մէջ։ Սողնակը որ

չեղակի կտրուած էր, տեղի տուաւ և դուռը բացուեցաւ։

—Քեզի չէ՞ ըսեր, Բորթօս բարեկամ, որ մարդ կ՚ըներէ և դառներէ ամէն բան կրնայ ձեռք ձգել անոնց հետ անուշութեամբ վարուելով։

—Սա իրաւ է, յարեց Բորթօս, որ դուն մեծ բարոյագէտ մըն ես։

—Ներս մտնենք, ըսաւ տ'Արդանեան։

Ներս մտան։ Ներքնասրահին մէջտեղ և ապակիի մը ետին Թիւէյլ դղեակին նարնջենիներն ու նռնենիները կը տեսնուէին երկուստէք միաշար անկուած որ երկայն անցք մը կը յօրինէր և երկու մօտակից անցքեր որ աւելի փոքր էին։

—Կարտինալը չկայ, ըսաւ տ'Արդանեան, բայց կանթեղէն, բայց ո՞ր սատանային ծակը մտեր է։

Եւ մինչդեռ մօտակից շաւիղը կը քննէր, Բորթօսին նշան ընելէն ետք որ միւսը քննէ, յանկարծ ձախակողմը տեսաւ իր կարգէն դուրս ելած արկղ մը և սոյն արկղին տեղ բաց ծակ մը։

Տասը մարդիկ նեղութեամբ պիտի կարենային այն արկղը շարժել, բայց որ և է զսպանակով, այն սալարկին հետ դարձեր էր։

Ինչպէս որ ըսինք, տ'Արդանեան, նոյն տեղը ծակ մը տեսաւ, և նոյն ծակին մէջ դարձող սանդուղի մը աստիճանները։

Տ'Արդանեան ձեռքովը Բորթօսը կանչեց և անոր ցուցուց ծակն ու աստիճանները։

Երկու մարդիկ շփոթած դէմքով իրարու երես նայեցան։

—Եթէ միայն ոսկի խնդրէինք, ըսաւ տ'Արդանեան մեղմիկ, կրնայինք մեր գործը կարգի դնել և յաւիտեան հարուստ պիտի ըլլայինք։

—Եւ ինչպէ՞ս։

—Միթէ չե՞ս հասկնար, Բորթօ՛ս, որ այս սանդուղին ստորոտը կը գտնուի ըստ հաւանականին, Կարտինալին այն երևելի գանձը որու վրայ այնչափ կը խօսին և այն ատեն բաւական էր մեզ վար իջնել, արկղ մը պարպել, Կարտինալը

անոր մէջ փակել կրկին բանալով և ապա մեկնիլ մեր կըրցածին չափ ոսկի միատեղ տանելով, սա նարնջենին իր տեղը դնել և այնուհետև ոչ ոք չպիտի գայ մեզ հարցնելու և ոչ իսկ Կարտինալը թէ՝ ո՞ւրկէ եկած է մեզ այն հարստութիւնը։

—Աղուոր աւար մը կրնար ըլլալ այս գեղջուկներու համար, ըսաւ Բորթօս, բայց կարծեմ թէ անվայել պիտի ըլլար ազատորդիներու համար։

—Ես այդ կարծիքէն եմ, ըսաւ տ'Արդանեան, ուստի քեզի չըսի՞. եթէ միայն ոսկի ունենալ կամէինք... բայց մենք ուրիշ բան կ'ուզենք։

Նոյն պահուն երբ տ'Արդանեան գլուխը կը ծռէր մտիկ ընելու համար, մետաղի չոր ձայն մը որ ոսկիով լեցուն պարկի կը նմանէր զոր կը շարժէին, եկաւ ականջին զարկաւ։ Տ'Արդանեան դող ելաւ։ Իսկոյն դուռ մը գոցուեցաւ և լուսոյ առաջին նշոյլները սանդուղին վրայ երևցան։

Մազարէն ննջարանին վրայ ձգեր էր իր կանթեղը հաւատացնելու համար թէ մէկ մը ունէր իր հետը։

—Հէ՛, ըսաւ իտալերէն այն միջոցին որ սանդուղին աստիճաններէն վեր կ'ելնէր կլորակ փորով թալէրի պարկ մը քննելով, հէ՛, ահա ասով պիտի վճարեմ Բարլամէնդի հինգ խորհրդականները և Բարիզի երկու զօրապետները։ Բայց ես մեծ զինուորական եմ, միայն իմ գիտցած կերպովս պատերազմ կը մղեմ...։

Տ'Արդանեան և Բորթօս զատ զատ մօտակայ անցքին ետին պզկեր էին արկղի մը ետև, և կը սպասէին։

Տ'Արդանեանէ երեք քայլ հեռու՝ Մազարէն եկաւ պատին մէջ փակուած զսպանակ մը քշելու։ Սալարկը դարձաւ և նարնջենին անոր վրայ կռթնած ըլլալով՝ ինքնիրեն դարձաւ իր տեղը բռնելու համար։

Այն ատեն Կարտինալը մոմը մարեց, գրպանը դրաւ, և նորէն իր կանթեղը առնելով.

—Երթանք Պ. Լա Ֆէրը տեսնենք, ըսաւ.

—Լա՛ւ, այս է մեր ճամբան, մտածեց տ'Արդանեան, միասին պիտի երթանք։

Երեքնին ալ ճամբայ ելան, Պ. Մազարէնին մէջտեղի ուղիէն քալելով, և Բօրթօս ու տ'Արդանեան զուգահեռական ուղիներէն։ Այս վերջին երկու հոգին զգուշութեամբ կը հետևային այն երկար լուսաւոր գիծերէն զոր ամէն մէկ քայլին Կարտինալին կանթեղը սնտուկներուն մէջ կը գծէր։

Կարտինալը՝ առանց գիտնալու որ ետևէն մարդ կ'երթայ, երկրորդ ապակիէ դուռ մը հասաւ, իր երկու ուղեկիցներուն քայլին ձայնը կակուղ աւազէն մեղմելով։

Յետոյ դէպի ձախակողմը զարկաւ, Նրբագաւիթէ մը անցաւ ուրկէ Բօրթօս ու տ'Արդանեան ուշադրութիւն չէին ըրած, բայց այն միջոցին որ դուռը կը բանար, մտախոհ կանգ առաւ։

—Ա՛հ, սատանա՛յ, ըսաւ ան, Բոմէնժի պատուէրը մոռցայ։ Պէտք էր որ զինուորներ առնէի և դրան առջև կեցնէի, որպէսզի այն սատանային մօտ վտանգի չհանդիպիմ։ Դառնա՛նք։

Եւ՝ անհամբերութեան շարժումով մը, գլուխը դարձուց որպէսզի իր ձգած վայրը վերադառնայ։

—Այդ նեղութիւնը մի՛ առնէք, տէր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան մէկ ոտքը առաջ նետելով, թաղեայ գլխարկը ձեռքը և դէմքը շնորհալի, Ձեր Բարձրութեան ետևէն քայլ առ քայլ եկանք և ահաւասիկ ենք։

—Այո՛, ահաւասիկ ենք, ըսաւ Բօրթօս։

Եւ շնորհալի կերպով վերստին բարևեց։

Մազարէն իր շփոթած աչքերը մէկէն միւսը տարաւ, երկուքն ալ ճանչցաւ և իր ձեռքէն լապտերը վար ձգեց զարհուրելի աղաղակ մը հանելով։

Տ'Արդանեան լապտերը վերցուց․ բարեբաղդօրէն իյնալու ատենը չէր մարած։

—Ո՛հ, այդ ի՜նչ անխոհեմութիւն է, տէր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան, լա՛ւ բան չէ առանց լոյսի երթալ այս կողմերը, թերևս Ձեր Բարձրութիւնը սնտուկի մը զարնուէր կամ ծակի մէջ իյնար։

—Պարոն տ'Արդանեան, մրմռաց Մազարէն, որ չէր կրնար իր զարմանքը դադրեցնել։

—Այո՛, տէր իմ, ես ինքս եմ և պատիւ ունիմ Պ. Վալլօնը ձեզի ներկայացնելու․ այս այն պատուական բարեկամն է որու երբեմն Ձեր Բարձրութիւնը մեծ հոգ կը տանէր։

Եւ տ'Արդանեան կանթեղին լոյսը Բօրթօսի զուարթուն դէմքին կողմը ուղղեց, և Բօրթօս սկսեր էր ամէն բան հասկընալ ու սաստիկ հպարտանալ։

—Միթէ Լա Ֆէր կոմսին մօտ կ'երթայի՞ք, շարունակեց տ'Արդանեան։ Չենք ուզեր ձեզ նեղել, տէր իմ. Շնորհք ըրէք մեզի ճամբան ցոյց տալու, և ձեզի պիտի հետևինք։

Մազարէն հետզհետէ կ'ուշաբերէր։

—Միթէ երկար ատեն կա՞յ որ նարնջարանին մէջն էք, պարոններ, հարցուց դողդոջուն ձայնով մը, միտքը բերելով քիչ մը առաջ իր գանձուն ըրած այցելութիւնը։

Բօրթօս պատասխան տալու համար բերանը բացաւ, տ'Արդանեան անոր նշան մը ըրաւ և Բօրթօսի բերանը անձայն մնալով աստիճանաբար գոցուեցաւ։

—Հիմակ իսկ եկանք, տէր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան։

Մազարէն չո՛ւնչ առաւ. այլևս չէր երկնչէր իր գանձին համար, այլ միմիայն իր անձին համար։ Տեսակ մը ժպիտ իր շրթներէն սահեցաւ անցաւ։

—Օ՛ն, ըսաւ, զիս թակարդի մէջ թողուցիք, պարոններ, և կը խոստովանիմ որ պարտեալ եմ։ Կ'ուզէք խնդրել ինծմէ ձեր ազատութիւնը, այնպէս չէ՞, ահա կուտամ ձեզի այդ ազատութիւնը։

—Ո՛հ, տէր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան, շատ բարի էք․ բայց մենք արդէն մեր ազատութիւնը կը վայելենք և կը փափաքէինք մանաւանդ ուրիշ բան մը խնդրել։

—Դուք ձեր ազատութիւնը կը վայելէ՞ք, ըսաւ Մազարէն բոլորովին զարհուրելով։

—Անտարակոյս, և ընդհակառակը, դուք, տէր իմ, ձերինը կորսնցուցիք։ Եւ հիմակ, ի՞նչ ընենք, տէր իմ, այս է

պատերազմի օրէնքը, պէտք է զայն վերագնել։

Մազարէն մինչև սրտին խորը սարսուռ մը զգաց։ Իր սաստիկ սուր ակնարկը Կասքօնին ծաղրական երեսին և Բորթոսին անվրդով դէմքին վրայ ընդունայն նետեց։ Երկուքնին ալ մութին պահուած էին և նոյն իսկ Քիւմի Սիբիլը չը պիտի կարենար անոնց վրայ բան մը նշմարել։

—Վերագնե՞լ իմ ազատութիւնս, կրկնեց Մազարէն:

—Այո՛, տէր իմ։

—Եւ ի՞նչ գին պիտի դնէք, Պ. տ'Արդանեան։

—Իրաւ որ, տէր իմ, դեռ ես չգիտեմ։ Երթանք պիտի այս բանը Լա Ֆէր կոմսին հարցնելու, եթէ Ձեր Բարձրութիւնը բարեհաճի ներել։ Ուստի շնորհ ըրէք, Գերապատիւ տէր, անոր սենեակը տանող դուռը բանալու և տասը վայրկեանէ փրկանքը կ'որոշուի։

Մազարէն դող ելաւ։

—Տէ՛ր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան, կը տեսնէք թէ ի՛նչ օրինաւոր ձեւեր կը բանեցնենք, բայց դարձեալ ստիպուած ենք իմացնել ձեզի որ մեր ժամանակը շատ սուղ է։ Ուստի բացէք, տէր իմ, եթէ կը հաճիք, և յիշեցէք, մի անգամ ընդ միշտ, որ եթէ թեթև շարժում մը իսկ ընէք խոյս տալու համար, եթէ թեթև ձայն մը իսկ հանէք ազատելու համար, մեզ չպիտի մեղադրէք անշուշտ եթէ ծայրայեղ միջոցի մը դիմենք՝ քանի որ մեր կացութիւնը բոլորովին բացառիկ է։

—Հանգարտ եղիք, պարոններ, ըսաւ Մազարէն, իմ պատուոյս վրայ խօսք կուտամ որ փորձ չպիտի փորձեմ խոյս տալու։

Տ'Արդանեան նշան ըրաւ Բորթոսի որ հսկողութիւնը աւելցնէ. յետոյ Մազարէնի կողմը դառնալով.

—Հիմակ, տէր իմ, եթէ կը հաճիք, ներս մտնենք։

ԻԱ.

ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մազարէն կրկնակի դրան մը պարզունակը դարձուց, և այս դրան սեմին վրայ Աթոս պատրաստ կը գտնուէր իր անուանի այցելուն ընդունելու համար Քոմէնժի տուած ազդարարութեան համեմատ։

Երբ Մազարէնը տեսաւ Աթոս խոնարհութիւն ըրաւ։

—Ձեր Գերապատուութիւնը, ըսաւ, կրնար զանց ընել ուղեկիցներ առնելու. իմ ընդունած պատիւս այնքան մեծ է որ երբեք չպիտի մոռնամ։

—Հետևապէս, սիրելի կոմս, ըսաւ տ'Արդանեան, Նորին Գերապատուութիւնը չէր ուզեր բնաւ որ իր հետը գանք. Պ. Վալլօն և ես պնդեցինք, թերևս քիչ մը անվայելուչ կերպով, այնչափ մեծ էր մեր փափաքը քեզ տեսնելու համար։

Աթոս՝ այս ձայնը, այս հեգնալի շեշտը լսելուն, այս շարժումը որով նոյն շեշտը ու ձայնը կը բացատրէր, տեսնելուն՝ զարմացման սասում մը ըրաւ։

—Տ'Արդանեա՛ն, Բորթո՛ս, գոչեց ան։

—Նոյն իսկ անձամբ մենք ենք, սիրելի բարեկամ։

—Ի՞նչ կը նշանակէ այս, հարցուց կոմսը։

—Այս կը նշանակէ, պատասխանեց Մազարէն՝ ժպտելով և ժպտելով շրթունքը խածնելու փորձելով, ինչպէս որ արդէն ըրեր էր, այս կը նշանակէ որ դերերը փոխուած են, և այս պարոնները իմ կալանաւորներս ըլլալու տեղ, ես այս պարոններուն կալանաւորն եմ, այնպէս որ այստեղ հնազանդելու քան թէ հրամայելու պարտաւորուած ըլլալս կը տեսնէք։ Բայց, պա՛րոններ, կանխաւ կը յայտնեմ ձեզ, միայն թէ գիս չը խողխողէք, սա քաջ գիտցէ՛ք որ ձեր յաղթանակը կարճատև պիտի ըլլայ, իմ կարգս պիտի գայ, քիչ ատենէն պիտի հաստատեմ...։

—Ա՛հ, տէր, իմ ըսաւ տ'Արդանեան, բնաւ մի՛ սպառնաք, այդ վատ օրինակ մըն է։ Ձեր Գերապատուութեանը հետ կը նայիք թէ որչափ անուշ և սիրալիր կերպով կը վարուինք։ Եկէ՛ք ամէն սրտնեղութիւն, ամէն ոխ մէկ կողմ թողունք, և չէնքով շնորհքով խօսակցինք։

—Իմ ուզածս ալ այդ է, պարոններ, ըսաւ Մազարէն. բայց իմ փրկանքիս վրայ վիճելու ատեն, պէտք չէ որ կարծէք թէ ձեր կացութիւնը իմինէս լաւագոյն է։ Հասկից ինչպէս դուրս պիտի ելնէք։ Տեսէք վանդակները, տեսէ՛ք դուռները, տեսէ՛ք կամ լաւ ևս գուշակեցէք սա դուռներուն և վանդակներուն ետին հսկող պահնորդները, սա գաւիթները վխտացող զինուորները ու համաձայնելու ջանանք։ Ահա, ձեզի ցոյց պիտի տամ որ անկեղծ եմ։

—Լա՛ւ, մտածեց տ'Արդանեան, պատրաստ գտնուինք, հիմակ մեզի խաղ մը պիտի խաղայ։

—Ձեր ազատութիւնը կը շնորհէի, շարունակեց պաշտօնեայն, ահա վերստին կը շնորհեմ։ Միթէ կ'ուզէ՞ք։ Ժամէ մը պիտի երևան ելլէք, ձերբակալուիք, և զիս սպաննելու պիտի ստիպուիք, և այս ալ ահռելի ոճիր մը պիտի ըլլայ, և ձեզի պէս ընտիր ազատորդիներու անարժան գործ մը։

—Իրաւունք ունի, մտածեց Աթոս։

Եւ ինչպէս ամէն բան՝ որ մինակ ազնիւ խորհուրդներ ունեցող հոգիէ մը կ'անցնէր, նոյնպէս այս խորհուրդն ալ իր աչքերուն մէջ բեկբեկեց։

—Մենք ալ, ըսաւ տ'Արդանեան, Աթոսի լռին համակրութենէն Մազարէնի յղացած յոյսը ուղղելու համար, մինակ երբ մեր ճարը հատնի այն ատեն այդ ծայրայեղ միջոցը պիտի բանեցնենք։

—Եթէ ընդհակառակը, շարունակեց Մազարէն, թոյլ տաք ինծի երթալ ձեր ազատութիւնը ընդունելով...

—Ինչպէ՞ս, ընդհատեց տ'Արդանեան, կ'ուզէք որ մեր ազատութիւնը ընդունինք, քանի որ կրնաք ետ առնել, ինչպէս որ ինքնին կ'ըսէք, զայն տալէն հինգ վայրկեան ետք։

Եւ եթէ իմ գիտցածս էք, տէր իմ, յարեց տ'Արդանեան, ետ պիտի առնէք այն ազատութիւնը։

—Ո՛չ, Կարտինալի խօսքս խօսք...։ Միթէ չէ՞ք հաւատար ինծի։

—Տէ՛ր իմ, չեմ հաւատար այն Կարտինալներուն որ քահանայ չեն։

—Լա՛ւ ուրեմն, պաշտօնէի խօսքս կուտամ։

—Այժմ պաշտօնեայ չէք, տէր իմ, գերի էք։

—Ուրեմն, Մազարէնի խօսք։ Եմ և յուսամ թէ միշտ Մազարէն պիտի մնամ։

—Հը՛մ, ըսաւ տ'Արդանեան, լսած եմ Մազարէնի մը անունը որ իր խոստումներուն հաւատարիմ չէր, և կը վախնամ որ Ձեր Բարձրութեան պապերէն մէկը չըլլայ։

—Պարո՛ն տ'Արդանեան, ըսաւ Մազարէն, շատ մտացի ես, և շատ կը ցաւիմ որ քեզի հետ աւրուեցայ։

—Տէ՛ր իմ, հաշտուինք, իմ ուզածս ալ այդ է։

—Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Մազարէն, եթէ ձեզ յայտնի շօշափելի կերպով ապահովութեան դնեմ...։

—Ա՛հ, այն ատեն խնդիրը կը փոխուի, ըսաւ Բորթոս։

—Նայինք, ըսաւ Աթոս։

—Նայի՛նք։ ըսաւ տ'Արդանեան։

—Նախ, ըսէ՛ք, պիտի ընդունի՞ք, հարցուց Կարտինալը։

—Ձեր յատակագիծը բացատրեցէք, տէր իմ, և այն ատեն կը նայինք։

—Նախ մտածեցէք որ փակուած, բռնուած էք։

—Գիտէք, տէր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան, որ միշտ յետին միջոց մը ունինք։

—Ո՞րն է այն։

—Միասին մեռնելու միջոցը։

Մազարէն սարսուռ մը զգաց։

—Ահա, ըսաւ, նրբագաւիթին ծայրը դուռ մը կայ որուն բանալին քովս է. այս դուռը ծառաստանին վրայ կը նայի։ Մեկնեցէք սոյն բանալին առնելով։ Դուք թեթևաշարժ էք,

կորովի էք, զինեալ էք․ Ձախ կողմը դառնալով՝ ասկից քանի քայլ հեռու ծառաստանին պատը պիտի գտնէք․ անկից պիտի անցնիք, և երեք ոստում ընելով ազատ պիտի ըլլաք և քաղաքին մէջ։ Հիմակ բաւական ճանչցայ ձեզ և գիտեմ որ եթէ ձեր վրայ յարձակին, ձեր փախստեան արգելք մը չկրնար ըլլալ այս յարձակումը։

—Ա՛հ, Տէ՛ր վկայ, ըսաւ տ'Արդանեան, քա՛ջ է, անոր հիմակ ճշմարիտ կը խօսիք․ Ո՞ւր է այն բանալին զոր մեզի տալու կ'առաջարկէք։

—Ահա՛ւասիկ։

—Ա՛հ, տէր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան, դուք անձամբ պիտի առաջնորդէ՞ք մեզ այն դրան կողմը։

—Յօժարակա՛մ, ըսաւ պաշտօնեան, եթէ այս բաւական է ձեզ վստահեցնելու համար։

Մազարէն՝ որ այսպէս աժան պրծելու յոյս չունէր, խընդագին դիմեց դէպի Նրբադաւիթն և դուռը բացաւ։

Արդարև ծառաստանին վրայ կը նայէր այն, և երեք փախստականները այս բանը հասկցան երբ հովը փչելով Նըրբադաւիթին մէջ յորդեց և ձիւնը իրենց երեսին փչեց։

—Սատանա՛յ, սատանա՛յ, ըսաւ տ'Արդանեան, սոսկալի գիշեր մըն է այս, տէր իմ։ Այս կողմերը չենք գիտեր, և երբէք մեր ճամբան չպիտի գտնենք։ Քանի որ Ձեր Բարձրութիւնը մինչև այստեղ եկաւ, քանի մը քայլ ևս առէք, տէր իմ... և մեզ մինչև պատը տարէք։

—Շա՛տ աղէկ, ըսաւ Կարտինալը։

Եւ չիտակ ճամբան բռնելով՝ արագօրէն վազեց դէպի պատը, որու ոտքը հասան ամէնքը մէկ վայրկեանի մէջ։

—Հիմակ գո՞հ էք, պարոններ, հարցուց Մազարէն։

—Անշո՛ւշտ, թէ ոչ չափազանց պահանջող պիտի ըլլայինք․ շուտի՛կ, այս ի՞նչ պատիւ է, երեք խեղճ ազատորդիներ որոնց ուղեկից կը գտնուի Եկեղեցւոյ իշխան մը։ Ա՛հ, աղէկ միտքս եկաւ տէր իմ, չէ՞ք ըսեր քիչ մը առաջ թէ քաջ, թեթևաշարժ և զինեալ ենք։

—Այո՛։

—Կը սխալիք․ Պ. Վալլօնը միայն և ես զինեալ ենք՝ կոմսը զինեալ չէ․ և եթէ գիշերապահ զինուորներու հանդիպինք, պէտք է որ ինքզինքնիս պաշտպանելու կարող ըլլանք։

—Շատ իրաւ է։

—Բայց ո՞ւր պիտի գտնենք սուր մը, հարցուց Բորթօս։

—Նորին Բարձրութիւնը, ըսաւ տ'Արդանեան, իրենը կոմսին պիտի տայ որ անօգուտ է։

—Յօժարակա՛մ, ըսաւ Կարտինալը, պիտի աղաչեմ իսկ կոմսին որ այս սուրս իբրև յիշատակ պահէ։

—Յուսամ որ մեծ վեհանձնութիւն է այս, կո՛մս, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Եւ ես, պատասխանեց Աթոս, կը խոստանամ Նորին Բարձրութեան երբէք ուրիշի չտալ զայն։

—Լա՛ւ, ըսաւ տ'Արդանեան, բարեկամական փոխանակութիւններ են ասոնք, և քանի՜ որտաշարժ։ Միթէ աչքերդ արտասուք չե՞ն վազեր, Բորթօս։

—Այո՛, ըսաւ Բորթօս, բայց չգիտեմ թէ ա՞յս բանն է թէ ոչ հովն է որ իմ լացս կը գրգռէ։ Կարծեմ թէ հովն է։

—Հիմակ, ելիր նայիմ, Աթոս, ըսաւ տ'Արդանեան, և շուտ ըրէ։

Աթոս՝ Բորթօսի օգնութեամբ, որ զանիկա իբր փետուր մը վերցուց՝ դրանդին վրայ ելաւ։

—Հիմակ վար ցատկէ, Աթոս։

Աթոս վար ցատկեց և պատին միւս կողմը իջաւ։

—Միթէ գետի՞նն ես, հարցուց տ'Արդանեան։

—Այո՛։

—Առա՞նց պատահարի։

—Բոլորովին անվնաս և անվտանգ։

—Բորթօ՛ս, դուն Կարտինալին վրայ հսկէ մինչդեռ ես վեր պիտի ելնեմ․ ո՛չ, քեզի պէտք չունիմ, կարող եմ մինակս վեր ելնել։ Դուն աչքդ չորս բաց միայն Պ. Կարտինալին վրայ։

—Աչքս չորս բացեր եմ, տղա՞...։

—Իրաւունք ունիս. կարծածէս աւելի դժուարին է։ Կըռնակդ տուր ինծի. բայց առանց Պ. Կարտինալը թողելու։

—Չեմ թողուր։

Բորթոս դ'Արդանեանի տուաւ կռնակը՝ և դ'Արդանեան մէկ վայրկեանի մէջ՝ սոյն յենակին շնորհիւ, պատին կատարը գտաւ։

Մազարէն սուտ կը ծիծաղէր։

—Հասա՞ր, հարցուց Բորթոս։

—Այո՛, բարեկամ, տղա...։

—Ապա. ի՞նչ։

—Հիմակ Պ. Կարտինալը ինծի անցուր, և եթէ թնթեւ ձայն մը անգամ հանէ, զանիկա խեղդէ։

Մազարէն պոռալ ուզեց, բայց Բորթոս զանիկա իր երկու բազկացը մէջ սեղմեց և մինչեւ դ'Արդանեան բարձրացուց, որ բռն կարգի անոր օձիքէն բռնեց և իր մօտը նըստեցուց։ Ապա սպառնալից ձայնով մը անոր ըսաւ.

—Պարոն, իսկոյն վար ցատկէ, Պ. Լա Ֆէր կոմսին մօտ, եթէ ոչ՝ ազնուորդիի խօսքս խօսք, քեզ կը սպաննեմ։

—Պարո՛ն, պարոն, գոչեց Մազարէն, դուն ըրած խոստումդ կը դրժես։

—Ե՛ս։ Ո՞ւրտեղ ձեզի բան մը խոստացայ, տէր իմ։

Մազարէն մռնչիւն մը արձակեց։

—Իմ ձեռքովս ազատ էք, պարոն, ըսաւ ան, ձեր ազատութիւնը իմ փրկանքս էր։

—Համամիտ եմ. բայց այն անբաւ գանձերուն փրկանքը որ գուբիթին տակը պահուած է, և որու կը հասնի մարդ պատին մէջ ծածկուած զսպանակ մը մղելով, և այս զըսպանակն ալ անօթուկ մը կը դարձնէ, և դառնալով սանդուղ մը երեւան կը հանէ. միթէ այն գանձուն վրայ ալ փոքր ինչ խօսիլ պէտք չէ՞, տէր իմ, ըսէք։

—Յիսո՛ւս, ըսաւ Մազարէն գրեթէ հեղձամղձուկ, և ձեռքերը իրարու կցելով, Յիսուս Աստուա՛ծ իմ։ Կորսուած մարդ մըն եմ։

Բայց առանց այս գանգատները մտիկ ընելու դ'Արդանեան անոր թեւը բռնեց և կամացուկ մը Աթոսին ձեռքին մէջ սահեցուց, որ անդրդուելի կը մնար պատին ստորոտը։

Այն ատեն՝ Բորթոսի կողմը դառնալով.

—Ձեռքս բռնէ, ըսաւ դ'Արդանեան, պատին կռթնած եմ։

Բորթոս ճիգ մը ըրաւ որով պատը դղրդեց, և ինքն ալ պատին կատարը հասաւ։

—Գործը լիովին չէի հասկցած, ըսաւ ան, բայց այժմ կը հասկնամ։ Շատ ծիծաղաշարժ բան է։

—Միթէ կը կարծե՞ս, ըսաւ դ'Արդանեան, լա՛ւ եւս։ Բայց որպէսզի մինչեւ վերջը ծիծաղաշարժ ըլլայ, նայինք որ ժամանակ չկորսնցնենք։

Եւ պատին ստորոտը ցատկեց։

Նոյնը ըրաւ և Բորթոս։

—Պա՛րոններ, Պ. Կարտինալին ուղեկից եղէք, ըսաւ դ'Արդանեան, ես պիտի քննեմ շրջակայքը։

Կասքոնը սուրը քաշեց և իբրեւ յառաջապահ քալեց։

—Տէ՛ր իմ, ըսաւ ո՞ր կողմէ երթալ պէտք է որպէսզի մեծ ճամբուն գանենք։ Պատասխան տալէ առաջ քաջ խորհեցէք. վասնզի եթէ Ձեր Բարձրութիւնը սխալի, թերեւս ծանր հետեւութիւններ ունենայ սխալմունքը՝ ոչ միայն մեզի, այլ և ձեզի համար։

—Պատին երկայնքը բռնէ, պարոն, ըսաւ Մազարէն, և կորսուելու վտանգէն կ'ազատիս։

Երեք բարեկամները արտորացին, բայց քանի մը վայրկեան ետք՝ ստիպուեցան իրենց քալուածքը թուլցնել. թէեւ ամէն ճիգ կ'ընէր Կարտինալը, սակայն չէր կրնար անոնց հետեւիլ։

Յանկարծ դ'Արդանեան խոնաւ բանի մը զարկաւ որ կը շարժէր։

—Դէ՛ն, ձի՛ մը, ըսաւ ան, ձի մը գտայ, պարոններ։

—Ե՛ս ալ գտայ, ըսաւ Աթոս։

—Ե՛ս ալ, ըսաւ Բորթոս, որ հրամանին հաւատարիմ, միշտ Կարտինալին թեւէն բռներ էր։

Ահա ասոր բախտ կ'ըսեն, տէր իմ, ըսաւ դ'Արդանեան, ճիշտ այն պահուն որ կը գանգատէիք հետիոտն երթալու ստիպուած ըլլալուդ...։

Բայց այն միջոցին որ այս խօսքը կ'արտասանէր, հրացանակի մը փողը իր կուրծքին վրայ իջաւ. սա խօսքը լսեց որ ծանրօրէն կ'արտասանէին։

—Մի՛ դպիք։

—Կրի՛մօ, գոչեց, Կրի՛մօ, ի՞նչ կ'ընես այդտեղ։ Միթէ երկինք կը ղրկէ քեզ։

—Ո՛չ, պարոն, ըսաւ պարկեշտ սպասաւորը, Պ. Արամիսն է որ ապսպրեց ինծի ձիերը պահպանել։

—Ուրեմն Արամիս հո՞ս է։

—Այո՛, պարոն, երէկուընէ ի վեր։

—Եւ ի՞նչ կ'ընէք։

—Կը դիտենք։

—Ի՞նչ, Արամիս հո՞ս է, կրկնեց Աթօս։

—Դղեակին փոքրիկ դուռն է։ Այն էր իր պահպանութեան տեղը։

—Ուրեմն չատո՞ւր էք։

—Վաթսուն հոգի ենք։

—Իմաց տուր որ գայ։

—Անմիջապէս, պարոն։

Եւ մտածելով որ ոչ ոք իրմէ զատ այս յանձնարարութիւնը աւելի աղէկ չպիտի կատարէ, Կրիմօ վազելով մեկնեցաւ, մինչդեռ երեք բարեկամները կը սպասէին սաստիկ ցնծալով որ ի վերջոյ կը միանան։

Բոլոր այս խումբին մէջ Մազարէնը միայն շատ տրտում ու տխուր էր։

ԻԲ.

ՎԵՐՋԱՊԷՍ ԿԸ ՍԿՍԻՆ ՀԱՒԱՏԱԼ ՈՐ ԲՈՐԹՈՍ ՍԵՊՈՒՀ ԵՒ Տ'ԱՐԴԱՆԵԱՆ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՆ

Տասը վայրկեանէն՝ Արամիս հասաւ Կրիմօի և ութը տասը ազատորդիներու ընկերակցութեամբ։ Վերջին ծայր ուրախ էր և իր բարեկամաց վիզը փարեցաւ։

—Եղբայրնե՛ր, ուրեմն ազա՞տ էք, առանց իմ օգնութեան ազա՞տ. ուրեմն՝ իմ բոլոր ճիգերուս հակառակ՝ ձեզի համար բան մը ըրած չպիտի՞ ըլլամ։

—Մի՛ տրտմիր, սիրելի բարեկամ։ Ի՛նչ որ յապաղած է, կորսուած չէ։ Եթէ ցարդ բան մը չըրիր, այսուհետեւ պիտի ընես։

—Այլ սակայն, ըսաւ Արամիս, ամէն կարեւոր միջոցները գործադրեր էի։ Պ. տեղապահէն ութսուն մարդ առի, քսանը ծառաստանին պատերը կը պահպանեն, քսան հատ Ռիւէյլէ ճամբան որ կը տանի Սէն-Ժէրմէն, քսան հոգի ալ անտառին մէջ ցրուուած են։ Այս ռազմագիտական կարգադրութեանց շնորհիւ կարող եղայ Մազարէնի առ Թագուհին ղրկած երկու սուրհանդակները բռնել։

Մազարէն ականջները տնկեց։

—Բայց ըսաւ տ'Արդանեան, կը յուսամ որ անկեղծօրէն զանոնք Մազարէնի դարձուցիր։

—Ա՜հ, իրա՛ւ, ըսաւ Արամիս, ա՞յդպիսի փափուկ վարմունք մը պիտի բանէի անոր առջեւ։ Կարտինալը՝ առ Թագուհին ուղղած մէկ նամակին մէջ կը յայտնէ թէ՝ արկղերը պարապ են և թէ Նորին Վեհափառութիւնը այլեւս սակ չունի միւսին մէջ՝ կ'իմացնէ թէ՝ իր կալանաւորները Մլէօն փոխադրել պիտի տայ, վասնզի Ռիւէյլ իրեն բաւական ապահով վայր մը չերեւիր։ Կ'իմանաս այժմ, սիրելի բարեկամ, որ այս վերջին նամակն ինձ մեծ յոյսեր տուաւ։ Իմ վաթսուն մարդերովս դարանամուտ եղայ, դղեակը պաշարեցի, փոխանորդ ձիեր պատրաստել տուի և ուշիմ Կրիմօի յանձնեցի, և ձեր ելուստին սպասեցի, վաղը առաւօտ կը յուսայի որ դուրս պիտի ելնէք և չէի կարծեր թէ առանց նախակռիւի ձեզ պիտի ազատեմ։ Դուք այս իրիկուն իսկ ազատ էք, առանց կռիւի ազատ, աւելի լաւ։ Ի՞նչ ըրիք տմարդի Մազարէնի ձեռքէն պրծելու համար. անտարակոյս շատ նեղութիւն քաշած էք անոր երեսէն։

—Բայց ո՛չ շատ, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Իրա՞ւ։

—Պիտի ըսեմ իսկ, անոր վարմունքէն շատ գոհ ենք։

—Անկարելի՛ բան։

—Ճշմարի՛տ կ'ըսեմ, հաւատա՛, անոր շնորհիւն է որ մեր ազատութիւնը գտանք:

—Անո՞ր շնորհիւ։

—Այո՛, մեզ նարինջարանը տանիլ տուաւ Պ. Պէրնուէնի իր սենեկապանին միջոցաւ. ապա անկէ մինչեւ Լա Ֆէր Կոմսին սենեակը անոր հետեւեցանք։ Այն ատեն մեզի առաջարկեց ազատ թողուլ, մենք ալ ընդունեցինք եւ այն աստիճան քշեց իր յօժարամտութիւնը որ մեզի ճամբան ցուցուց եւ ծառաստանին պատը բերաւ, եւ սոյն պատէն ասդին մեծ յաջողութեամբ անցեր էինք երբ Կրիմօին հանդիպեցանք։

—Ա՜հ, լա՛ւ է, ըսաւ Արամիս, ասով իմ աչքս կը մտնէ եւ կը փափաքէի որ հոս ըլլար որպէսզի ըսեմ թէ չէի կարծեր բնաւ որ այդպիսի լաւ գործ մը ընելու կարող էր։

—Տէ՛ր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան որ ալ աւելի չէր կրնար ինքզինքը զսպել, ներեցէք ինծի Պ. Հէրպլէյ ասպետը ձեզի ներկայացնել, ինչպէս որ լսեցիք արդէն, կը փափաքի Ձեր Բարձութեան իր ակնածական մաղթանքը յայտնել։

Եւ մէկուսի քաշուեցաւ երեւան հանելով Մազարէնը՝ որ Արամիսի շլմորած աչքերուն առջեւ՝ բոլորովին վրդոված կ'երեւէր։

—Հօ՛, հօ՛, ըրաւ այս վերջինը, Կարտինալը. ինչ աղուոր կողոպուտ. հէ՛յ բարեկամներ, ձիե՛րը, ձիե՛րը։

Քանի մը ձիաւորներ վազնիվազ եկան։

—Տէ՛ր վկայ, ըսաւ Արամիս, ըսել է թէ քանի մը օգտակար պիտի ըլլամ եղեր։ Տէ՛ր, բարեհաճեցէք իմ յարգանքս ընդունելու։ Գրաւ կը դնեմ որ այս խաղը խաղցողը դարձեալ սա Ս. Քրիստոփ Բօրթօսն էր։ Աղէկ միտքս ինկաւ, կը մոռնայի...։

Եւ կամացուկ մը հրաման տուաւ ձիաւորի մը։

—Կարծեմ թէ մեկնիլը խոհեմութիւն պիտի ըլլայ, ըսաւ տ'Արդանեան։

—Այո՛, բայց մէկուն կը սպասեմ...։ Աթօսին մէկ բարեկամին։

—Բարեկա՞մ մը, ըսաւ կոմսը։

—Եւ ահա, վազելէն կուգայ ան մացառներուն մէջէն։

—Պարո՛ն կոմս, պարո՛ն կոմս, գոչեց պատանիի մը ձայնը որ Աթօսին դող ազդեց։

—Ռաո՜ւլ, Ռաո՜ւլ, գոչեց Լա Ֆէր կոմսը։

Պահ մը պատանին իր սովորական յարգանքը մոռցաւ եւ հօրը վիզը պլլուեցաւ։

—Տեսէ՛ք, Պ. Կարտինալ, միթէ մեղք չի պիտի ըլլար մեզի պէս իրար սիրող մարդիկ իրարմէ բաժնե՞լ։ Պարո՛ններ, շարունակեց Արամիս ձիաւորներուն դիմելով որ հետզհետէ մէկ վայր մը կը գումարուէին, պարոննե՛ր, Նորին Բարձրութեան չորս կողմը առէք զանիկա պատուելու. կը բարեհաճի ան իր ընկերակցութեամբ մեզ պատուել, այս մասին անոր շնորհապարտ պիտի ըլլաք։ Բօրթօ՛ս, Նորին Բարձրութեան վրայ ըլլայ աչքդ։

Եւ Արամիս տ'Արդանեանի ու Աթօսի միացաւ, որոնք խորհուրդ ունէին, եւ անոնց խորհրդակից եղաւ։

—Օ՛ն, ըսաւ տ'Արդանեան հինգ վայրկեան խօսակցելէն յետոյ, օ՛ն, ճամբայ ելնենք։

—Եւ ո՞ւր պիտի երթանք, հարցուց Բօրթօս:

—Քու տունդ, սիրելի բարեկամ, ի Բիէրֆօն. քու աղուոր դղեակդ Նորին Բարձրութեան իր իշխանական առանձնականութիւնը նուիրելու արժանի է: Եւ ապա, շատ լաւ դիրք ունի. ո՛չ շատ հեռու է Բարիզէն եւ ոչ շատ մօտ, անկից դիւրին պիտի ըլլայ Մայրաքաղաքին հետ հաղորդակցութիւն հաստատել: Եկէք, տէր իմ, այն տեղ իշխանի մը պէս պիտի ապրիք, ինչպէս որ էք արդէն:

—Ընկեցիկ իշխան մը, ըսաւ խեղճօրէն Մազարէն։

—Պատերազմը իր պատահարները ունի, տէր իմ, պատասխանեց Աթօս, բայց ստոյգ եղէք որ չարաչար չպիտի գործածենք։

—Ո՛չ, բայց պէտք գործածենք, ըսաւ տ'Արդանեան։

Գրաւիչները բոլոր գիշեր վազեցին իրենց երբեմնակի անձանձիր արարողութեամբը. Մազարէն՝ տխուր և մտախոհ՝ ինքզինքը ձգեր էր սոյն ստուերներու արշաւանքին մէջ ընդառաջ կը վազէր։

Առանց դադար առնելու՝ առաւօտուն տասներկու մղոն քալեցին. պահնորդ խումբին կէսը սաստիկ յոգներ էր. քանի մը ձիեր վար ինկան։

—Այսօրուան ձիերը առաջուան ձիերուն չեն նմանիր, ըսաւ Փորթոս, ամէն բան կ'եղծանի։

—Կրիմօն Տամարդէն ղրկեցի, ըսաւ Արամիս, մեզի հինգ հատ նոր երիվար պէտք բերէ, հատ մը Նորին Բարձրութեան և չորսը մեզի համար։ Կարեւորն է Նորին Բարձրութենէն չը հեռանալ. խումբին մնացորդը աւելի ուշ պէտք գայ մեզի միանալու. եթէ անգամ մը Սէն-Տընի անցնինք, վախնալու բան մը պէտք չունենանք։

Արդարեւ Կրիմօ հինգ ձի բերաւ. այն սեպուհը՝ որու դիմեր էր Փորթոսի մէկ բարեկամը ըլլալուն՝ փութացեր էր չէ թէ ծախելու, ինչպէս որ իրեն առաջարկեր էին, այլ զանոնք ընծայելու։ Տասը վայրկեան ետք Էրմենօնվիլ դադար կ'առնէր խումբը։ Բայց չորս բարեկամները նոր եռանդով կը վազէին Մազարէնի ուղեկցելով։

Կէս օրին Փորթոսի դղեակին ծառուղին կը մտնէին։

—Ա՜հ, ըսաւ Մուսքըտօն, որ տ'Արդանեանի մօտ կեցեր էր, և որ բառ մը անգամ չէր հանած բերնէն ուղեւորութեան ժամանակ, ա՜հ, պարոն, հաւատացէք թէ ոչ, բայց սա իրաւ է որ Փիէրֆօնէ մեկնելէս ի վեր առաջին անգամն է որ շունչ կ'առնեմ։

Եւ իր ձին դէպի առաջ քշեց որպէսզի միւս սպասաւորներուն իմացնէ Պ. Վալլօնի և իր բարեկամներու գալուստը։

—Չորս հոգի ենք, ըսաւ տ'Արդանեան իր բարեկամներուն, փոխ առ փոխ պէտք պահպանենք Նորին Բարձրութիւնը։ Աթօս պէտք երթայ դղեակը քննելու, և հարկ է զայն անառիկ դարձնել եթէ պաշարուի. Փորթոս պաշար ժողվելու հոգ պէտք տանի, և Արամիս զօրք պէտք գումարէ. այսինքն՝ Աթօս գլխաւոր ճարտարապետ, Փորթոս ընդհանուր մատակարար, և Արամիս բերդին կառավարիչը պէտք ըլլայ։

Բայց առ այժմ Մազարէնը դղեակին ամէնէն գեղեցիկ սենեակը բնակեցուցին։

—Պա՛րոններ, ըսաւ Կարտինալը երբ տեղաւորուեցաւ, կարծեմ թէ միտք չունիք զիս այսպէս ծպտեալ պահելու։

—Ո՛չ, տէր իմ, պատասխանեց տ'Արդանեան, ընդհակառակը միտք ունինք ծանուցանել որ ձեզ գերի բռնած ենք։

—Այն ատեն ձեզ պէտք պաշարեն։

—Մենք ալ այդպէս կը յուսանք։

—Եւ ի՞նչ պէտք ընէք։

—Ինքզինքնիս պէտք պաշտպանենք։ Եթէ հանգուցեալ Ռիշլիէօ Կարտինալը դեռ ապրէր, ձեզի պէտք պատմէր Սէն Ժէրվէ ամրոցի մը պատմութիւնը, երբ այնտեղ մենք չորս հոգի, մեր չորս սպասաւորով և տասներկու մեռելով՝ ամբողջ բանակի մը դէմ կեցանք։

—Այդ տեսակ քաջութիւններ անգամ մը միայն կը տեսնուին, պարո՛ն, և չեն նորոգուիր։

—Ուստի և մենք այսօր այնքան դիւցազնական երեւնալու պէտք չունինք. վաղը բարիզեան բանակին իմաց պէտք տրուի, հետեւեալ օրը հոս պէտք գտնուի։ Ճակատամարտը փոխանակ ի Սէն-Տընի արձակելու, Քօմբիէյնի կամ Վիլէր-Քօդրէի մօտ պէտք արձակուի։

—Իշխանը ձեզ պէտք յաղթահարէ, ինչպէս որ միշտ յաղթած է։

—Տէր իմ, կարելի է. բայց ճակատամարտէն առաջ Ձեր Բարձրութիւնը մեր բարեկամ Պ. Վալլօնի մէկ ուրիշ դղեակը պէտք ղրկենք, ասոր պէս երեք հատ ունի։ Չենք ուզեր ձեր Բարձրութիւնը պատերազմի վտանգներու ենթարկել։

—Օ՛ն, ըսաւ Մազարէն, կը նայիմ որ պէտք է անձնատուր ըլլալ։

—Պաշարումէն առա՞ջ։

—Այո՛, թերեւս այն ատեն պայմանները լաւագոյն կ'ըլլան։

—Ա՛հ, տէր իմ, պայմաններու նկատմամբ պիտի տեսնէք թէ ո՛րչափ բանաւոր պիտի ըլլան։

—Նայինք, ի՞նչ են ձեր պայմանները։

—Նախ հանգիստ ըրէք, տէր իմ, և մենք երթանք խորհրդածելու։

—Ես հանգստեան պէտք չունիմ, պարոններ, պէտք ունիմ իմանալու թէ բարեկամներո՞ւ թէ ոչ թշնամիներու ձեռքը ինկած եմ։

—Բարեկամներու, տէր իմ, բարեկամներո՛ւ։

—Լա՛ւ ուրեմն, խկոյն ըսէք թէ ի՞նչ կ'ուզէք, որպէսզի տեսնեմ թէ կարելի՞ է մեր մէջ համաձայնիլ։ Խօսէ՛, ա Ֆէր կոմս։

—Տէր իմ, ըսաւ Աթոս, խնդրելու բան մը չունիմ ինծի համար, Ֆրանսայի համար շատ բաներ պիտի ունենայի խնդրելու։ Ուստի կը հրաժարիմ և խօսքը Պ. Հէրպլէյ ասպետին կ'անցնեմ։

Եւ Աթոս ծռելով՝ քայլ մը ետ առաւ և բանակցութեան իբրև լուռ հանդիսատես վառարանին կռթնած կեցաւ կանգուն։

—Խօսէ՛ ուրեմն, Պ. Հէրպլէյ ասպետ, ըսաւ Կարտինալը, ի՞նչ կը փափաքիս։ Պատ ի պատ խօսքեր, տարտամ զրոյցներ պէտք չեն։ Պարզ, համառօտ և հակիրճ կերպով յայտնէ միտքդ։

—Տէր իմ, պատրաստ եմ պայմաններս առաջարկելու։

—Առաջարկէ՛ ուրեմն։

—Գրպանիս մէջն է, ըսաւ Արամիս, այն պատգամաւորութեան ծրագիրը, որու անդամները առջի օր եկան ի Սէն-Ժերմէն ձեզի յայտնելու, և ես ալ անոնց մէջն էի։ Նախ հին իրաւունքները յարգենք. ծրագրին պարունակած պահանջումները պիտի կատարուին։

—Այդ պայմաններուն վրայ գրեթէ համաձայն էինք, ըսաւ Մազարէն. հիմակ մասնաւոր պայմաններուն անցնինք ուրեմն։

—Միթէ կը կարծէ՞ք թէ մասնաւոր պայմաններ կան, ըսաւ Արամիս ժպտելով։

—Կը կարծեմ թէ Պ. Լա Ֆէր կոմսին անշահախնդրութիւնը դուք ևս չպիտի ունենաք, ըսաւ Մազարէն դէպի Աթոսի դառնալով և անոր բարև տալով։

—Ա՛հ, տէր իմ, իրաւունք ունիք, ըսաւ Արամիս, և երջանիկ եմ տեսնելով որ վերջապէս կոմսը ըստ արժանւոյն կը դատէք։ Պ. Լա Ֆէր կոմսը գերազանց ոգի մըն է որ գռեհիկ տենչանաց և մարդկային կիրքերու շրջանէն վեր է. հին և հպարտ հոգի մը ունի։ Պ. կոմսը կարգէ դուրս մարդ է։ Իրաւունք ունիք, տէր իմ, մենք անոր չափ չենք արժեր և ամէնէն առաջ նոյնը կը խոստովանինք ձեզի հետ։

—Արամի՛ս, ըսաւ Աթոս, միթէ կը հեգնե՞ս։

—Ո՛չ, սիրելի կոմսդ իմ, ո՛չ. կ'ըսեմ ինչ որ կը մտածենք և ինչ որ քեզ ճանչցողները կը մտածեն։ Բայց իրաւունք ունիս, խնդիրը քու վրադ չդառնար, այլ Նորին բարձրութեան և իր անարժան ծառայ՝ Հէրպլէյ ասպետին վրայ։

—Լա՛ւ ուրեմն, ընդհանուր պայմաններէն զատ՝ որոց վրայ պիտի դառնանք, ուրիշ ի՞նչ կը փափաքիս։

—Կը փափաքիմ, տէր իմ, որ Նորմանտիան Տիկին Լօնկվիլի տրուի, կատարեալ ներողութեամբ և հինգ հարիւր հազար ֆրանքով։ Կը փափաքիմ որ վեհափառ թագաւորը անոր ծնած տղուն կնքահայրը ըլլայ, և ապա դուք՝ անոր մկրտութեան ներկայ գտնուելէն ետք՝ ձեր յարգանաց նուէրը մեր սուրբ Հօր Պապին մատուցանելու երթաք։

—Այսինքն կ'ուզես որ իմ պաշտօնէութենէս հրաժարիմ, Ֆրանսայէն ելլեմ, աքսորուի՞մ։

—Կը փափաքիմ որ դուք, տէր իմ, երբ աթոռը թափուր

AVEDIS - ALIKIAN

մնայ, իսկոյն Պապ ըլլայ, ինծի և բարեկամացս համար լիալի ներողութիւններ շնորհելու փափաքս վերապահելով։

Մազարէն երեսը ծռմրկեց այնպէս որ կարելի չէ նկարագրել։

—Հապա դո՞ւ, պարոն, հարցուց տ'Արդանեանի։

—Ես, տէր իմ, ըսաւ Կասքօնը, ըստ ամենայնի Պ. Հէրպլէյ ասպետին համամիտ եմ, ի բաց առեալ վերջին կէտը, որու վրայ իրմէ բոլորովին կը տարբերիմ։ Ոչ միայն չեմ ուզեր որ Պապ ըլլաք, այլ կը փափաքիմ որ առաջին պաշտօնեայ մնաք, վասնզի դուք. տէր իմ, մեծ քաղաքագէտ մըն էք։ Մինչև անգամ պիտի ջանամ, որչափ որ կարողութիւնս կը ներէ, որ բոլոր պարսաւոր կուսակցութեան վրայ յաղթանակը տանիք, բայց սա պայմանաւ որ քիչ մը Թագաւորին հաւատարիմ ծառաները յիշէք, և հրացանակիրներու առաջին գունդը իմ նշանակած մէկ անձիս պիտի յանձնէք։ Հապա դո՞ւն, Պ. Վալլօն։

—Այո՛, դու ալ, պարոն, ըսաւ Մազարէն, փափաքդ իմացուր։

—Ես, ըսաւ Բօրթօս, կը փափաքիմ որ Պ. Կարտինալը, իմ տունս պատուելու համար, որ իրեն պատսպարան տուաւ, այն արկածին ի յիշատակ շնորհ ընէ իմ երկիրս սեպուհութեան երկիր ընել, և Նորին Վեհափառութիւնը երբ առաջին անգամ ազնուականութեան տիտղոսը ինծ տայ, նոյնը իմ նշանակելիք բարեկամիս ալ խոստանայ։

—Գիտես, պարոն, որ ազնուականաց կարգը անցնելու համար, պէտք է նախ փորձեր ընել։

—Այն բարեկամս պիտի ընէ։ Սակայն, եթէ անհրաժեշտ պէտք ըլլար, դուք, տէր իմ, պիտի ըսէիք թէ այս ձեւը զանց ընելու միջոցն ի՛նչ է։

Մազարէն շրթունքները խածաւ. հարուածը ուղղակի էր, և չափազանց չոր ու ցամաք լեզուով վրայ բերաւ.

—Այս ամէն բաները իրարու չեն համաձայնիր կարծեմ, պարոններ. վասնզի եթէ ասոնք գոհ ընեմ, հարկաւ միւս-

AVEDIS - ALIKIAN

ները պիտի դժգոհեցնեմ։ Եթէ Բարիզ մնամ, չեմ կրնար Հռոմ երթալ, եթէ Պապ ըլլամ, չեմ կարող Պ. տ'Արդանեանը հրամանատար և Պ. Բօրթօսը սեպուհ ընել։

—Իրաւ է, պատասխանեց Արամիս, ըստ որում ես փոքրագոյն մասը կը կազմեմ, իմ առաջարկութիւնս ետ կ'առնեմ Հռոմի ուղեւորութեան և Նորին Բարձրութեան հրաժարականի մասին։

—Ուրեմն պաշտօնեայ մնա՞մ, ըսաւ Մազարէն։

—Պաշտօնեայ պիտի մնաք. այս յայտնի է, տէր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան. Ֆրանսա ձեզի պէտք ունի։

—Եւ ես իմ պահանջներէն ետ կը կենամ, աւելցուց Արամիս։ Ձեր Բարձրութիւնը առաջին պաշտօնեայ պիտի մնայ, և մինչև անգամ Նորին Վեհափառութեան մտերիմը, եթէ հաճի ինծ և բարեկամացս շնորհելու ի՛նչ որ Ֆրանսայի և ձեզի համար կը խնդրենք։

—Դուք ձեր գործով զբաղեցէք, պարոններ, և թողէք որ Ֆրանսա իր գիտցած կերպով ինծի հետ համաձայնի, ըսաւ Մազարէն.

—Ո՛չ, ամենեւին, ամենեւի՛ն, աւելցուց Արամիս, պարսաւորներուն դաշնագրութիւն մը պէտք է, և Ձեր Բարձրութիւնը շնորհ պիտի ընէ անշուշտ զայն խմբագրելու և մեր առջև ստորագրելու, նոյն դաշնագրութեամբ խոստանալով նաև Թագուհիին վաւերացումը ստանալու։

—Ես միայն իմ անձիս համար կրնամ պատասխանատու ըլլալ, ըսաւ Մազարէն, Թագուհիին համար չեմ կարող պատասխանել։ Հապա թէ որ Նորին Վեհափառութիւնը մերժէ։

—Ո՛հ, ըսաւ տ'Արդանեան, քաջ գիտէք, տէր իմ. որ Նորին Վեհափառութիւնը բան մը չմերժեր ձեզի։

—Ահա՛, տէր իմ, ըսաւ Արամիս, ահա պարսաւորներու կողմէ առաջարկուած դաշնագրութիւնը, թո՛ղ Ձեր Բարձրութիւնը զայն կարդայ և քննէ։

—Արդէն գիտեմ ի՛նչ է, ըսաւ Մազարէն։

—Ուրեմն ստորագրեցէք զայն։

—Մտածեցէք, պարոններ, որ այս մեր գտնուած պարագաներուն մէջ տրուած ստորագրութիւն մը կարելի է բռնութեամբ կորզուած նկատուիլ։

—Տէր իմ, դուք անձամբ անձին պիտի վկայէք որ կամովին տրուած է։

—Բայց վերջապէս, եթէ մերժեմ։

—Այն ատեն, տէր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան, դուք պատասխանատու պիտի մնաք պատահելիք հետեւանքին։

—Միթէ Կարտինալին վրայ ձեռք վերցնելու պիտի համարձակի՞ք։

—Հապա դուք ի՞նչպէս ձեռք վերցուցիք, տէր իմ, Նորին Վեհափառութեան հրացանակիրներուն վրայ։

—Այն ատեն Թագուհին վրէժս պիտի հանէ, պարոններ։

—Ես բնաւ չեմ հաւատար, թէեւ չեմ կարծեր թէ փափաք չունենայ այս մասին. Ձեր Բարձրութեան հետ Փարիզ պիտի երթանք, և Փարիզցիները մեզ չպաշտպանող մարդիկ չեն...։

—Այս միջոցին որչափ անհամբեր պիտի ըլլան Ռուէյլի և Սէն-Տընիի մէջ, ըսաւ Արամիս, ինչպէս արդեօք իրարու կը հարցնեն թէ ո՞ւր է կարտինալը, ի՞նչ եղաւ պաշտօնեան, ո՞ւր անցաւ ժանդարմը. ինչպէ՞ս ծակէ ծակ կը փնտռեն ձեզ արդեօք, տէր իմ. ի՜նչ մեկնութիւններ կ'ընեն և եթէ Պարստի-կը իմանայ ձեր աներեւոյթ ըլլայ արդեօք ի՞նչպէս պիտի յաղթանակէ։

—Ահռելի բան է, մրմռաց Մազարէն։

—Ուրեմն դաշնագրութիւնը ստորագրեցէք, տէր իմ, ըսաւ Արամիս։

—Հապա թէ որ ստորագրեմ և Թագուհին զայն վաւերացնելու մերժէ։

—Ես յանձն կ'առնեմ երթալ Նորին Վեհափառութիւնը տեսնել, ըսաւ տ'Արդանեան, և անոր ստորագրութիւնը առնել։

—Զգոյշ եղիր, ըսաւ Մազարէն, որ չըլլայ թէ Սէն-Ժէր-

մէնի մէջ չգտնես այն ընդունելութիւնը որուն յուսալու իրաւունք ունենալ կը կարծես։

—Ա՛հ, վա՛հ, ըսաւ տ'Արդանեան, այնպիսի ընթացք մը պիտի բռնեմ որ սիրալիր ընդունելութիւն մը ստանամ, հնար մը գիտեմ։

—Ի՞նչ հնար։

—Նորին Վեհափառութեան պիտի տանիմ այն նամակը, որով դուք, տէր իմ, կը յայտնէք թէ բոլորովին սպառած են սակները։

—Յետո՞յ, հարցուց Մազարէն դեղնելով։

—Յետոյ, երբ տեսնեմ որ Նորին Վեհափառութիւնը մեծ շփոթութեան մէջ գտնուի, զինքը Ռուէյլ պիտի տանիմ, նարընջարանը պիտի մտնեմ և անոր ցոյց պիտի տամ զսպանակ մը որ արկղ մը կը շարժէ։

—Բաւական է, պարոն մրմռաց Կարտինալը, բաւակա՛ն է։ Ո՞ւր է դաշնագիրը։

—Ահա՛ւասիկ, ըսաւ Արամիս։

—Կը նայիք որ վեհանձն ենք, ըսաւ տ'Արդանեան. վասնզի այսպիսի գաղտնիքով մը շատ բաներ կրնանք ընել։

—Հապա թէ որ ստորագրեմ, պարոն, ո՞վ պիտի երաշխաւոր մնայ։

—Իմ պատուոյ խօսքս, պարո՛ն, ըսաւ Աթոս։

—Լա՛ւ ուրեմն, այդ խօսքդ բաւական է ինծի, կո՛մս, պատասխանեց Մազարէն։

Եւ ստորագրեց։

—Այժմ, Պ. տ'Արդանեան, յարեց ան, Սէն-Ժէրմէն երթալու և իմ կողմէս Թագուհիին գիր մը տանելու պատրաստուէ՛։

ԻԳ.

ՈՐՈՎ ՊԻՏԻ ՀԱՍԿՑՈՒԻ ԹԷ ԳՐՉԻ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՈՎ ՄԸ ԱՒԵԼԻ ՇՈՒՏ ԵՒ ԼԱՒԱԳՈՅՆ ԳՈՐԾ ԿԸ ՏԵՍՆԷ ՄԱՐԴ ՔԱՆ ԹԷ ՍՐՈՎ ԵՒ ԱՆՁՆՈՒԻՐՈՒԹԵԱՄԲ

Տ'Արդանեան իր դիցաբանութիւնը գիտէր, գիտէր որ առիթը լոկ մազի ցցունք մը ունէր որմէ կարելի է բռնել, և նոյն ցցունքէն բռնելով զայն կեցնող մարդ մըն էր։ Ուղեւորութիւնը շուտ և ապահով կատարելու համար նոր միջոց մը բանեցուց Շանդլյի կանխաւ ձիեր զրկելով, այնպէս որ հինգ վեց ժամուան մէջ կրնար Բարիզ գտնուիլ։ Բայց մեկնելէն առաջ մտածեց որ, իրեն պէս մտացի և փորձառու տղու մը համար՝ զարմանալի վիճակ մըն էր դէպի անստոյգ բանի մը քալել իր ետեւը թողլով ստոյգ բանը։

—Արդարեւ, ըսաւ ան իր վտանգաւոր պաշտօնը կատարելու համար ձի հեծնելու միջոցին, Աթօս վեհանձնութեան կողմէ վիպասանութեան դիւցազն մըն է, Բօրթօս, պատուական բնաւորութիւն մը ունի, բայց դիւրաւ կը փոխուի. Արամիս, եգիպտական նշանագիրներու պէս է, այսինքն միշտ անընթեռնելի։ Այս երեք տարրերը ի՞նչ պիտի արտադրեն երբ ես մեկնիմ և չկրնամ զանոնք իրարու հետ զօդել... Թերևս Կարտինալին արձակումը։ Արդ, Կարտինալը արձակելը, մեր յոյսերուն կործանումն է, և մեր յոյսերն ալ մինչեւ ցարդ մեր քսանամեայ աշխատութեանց միակ վարձքն է, որոնց մօտ Հէրակլէսի աշխատութիւնները թզուկի գործեր են։

Ուստի գնաց Արամիսը գտնելու։

—Դու, սիրելիդ իմ Հէրպլէյ ասպետ, դու մարմնացեալ Պարաստիկն ես։ Ուստի Աթօսէն զգուշացիր, որ ո՛չ մէկուն, և ոչ իսկ իրեն գործերը չուզեր ընել։ Մանաւանդ կասկածէ Բօրթօսէն, որ Կոմսէն հաճելի ըլլալու համար, զոր երկրիս վրայ իբրեւ Աստուած կը նկատէ, անոր պիտի օգնէ

Մազարէնի փախուստը դիւրացնելու, եթէ Մազարէն միայն խելք ունենայ լալու կամ ասպետութիւն ծախելու։

Արամիս ժպտեցաւ իր նուրբ և միանգամայն անվեհեր ժպիտովը։

—Բանէ մը մի՛ վախնար, պատասխանեց, ես պայմաններ ունիմ առաջարկելու։ Ես իմ անձիս համար չեմ աշխատիր, այլ ուրիշներուն համար. պէտք է որ իմ փոքրիկ փառասիրութիւնս յաջողի ի նպաստ իրաւունք ունեցողին։

—Լա՛ւ, այս կողմէն անհոգ եմ, մտածեց տ'Արդանեան։

Արամիսին ձեռքը սեղմեց և գնաց Բօրթօսը գտնելու։

—Բարեկա՛մ, ըսաւ անոր, ինծի հետ այնչափ աշխատեցար մեր բաղդը չինելու համար, որ մեր աշխատութեան պտուղը քաղելու կէտին հասած միջոցին՝ ապշութիւն մը պիտի սեպեմ ըրածդ եթէ Արամիսի թելադրութիւններուն անսաս. անոր նրբամտութիւնը կը ճանչնաս, նրբամտութիւն մը որ կրնանք մեր մէջ ըսել, միշտ ազատ չէ ինքնասիրութենէ, կամ Աթօսին գլուխ ծռես, ազնիւ և անշահախնդիր մըն է իրաւ, բայց նաև աշխարհագէտ մարդ մը որ այսուհետեւ ինքն իրեն համար ոչինչ չբաղձալուն, չկրնար հասկնալ թէ ուրիշները կրնան բաղձանք ունենալ։ Ի՞նչ պիտի ըսէիր թէ որ մեր այս երկու բարեկամներէն մէկը առաջարկէր քեզ Մազարէնը ազատ թողուլ։

—Բայց պիտի ըսեմ թէ շատ մեծ նեղութիւն քաշեցինք զայն բռնելու համար և այսպէս դիւրաւ չպիտի թողունք ազատ։

—Ապրի՛ս, Բօրթօս, և իրաւունք ունիս, բարեկամս. վասնզի զանիկա թող տալով պիտի թողուս նաև սեպուհութիւնդ, զոր այժմ ձեռքիդ մէջն է. առանց ի համար առնելու որ եթէ մէկ անգամ Մազարէն ասկից դուրս ելլէ քեզ կախել պիտի տայ։

—Իրա՞ւ, այդպէ՞ս կը կարծես։

—Ստոյգ եմ։

—Ուրեմն աւելի լաւ կը սեպեմ ամէնքը սպաննել քան թէ զանիկա ձեռքէս փախցնել։

—Եւ իրաւունք պիտի ունենաս ։ Կ'իմանաս որ երբ մենք մեր գործերը կարգի դնելու երթանք, մեր միտքը պարսաւորներուն ալ կարգադրել չէր, որոնք մեզի պէս չեն հասկնար քաղաքական խնդիրները, մենք որ հին զինուորներ ենք։

—Մի՛ վախնար, սիրելի բարեկամ, ըսաւ Բօրթօս, պատուհանէն ձի հեծնելդ պիտի տեսնեմ, մինչեւ աներեւոյթ ըլլալդ աչքով քեզի պիտի հետեւիմ, յետոյ պիտի գամ Կարտինալին դրան առջեւ բազմիմ, ապակիէ դուռ մըն է որ սենեակին մէջ կը նայի։ Անկից ամէն բան կրնամ տեսնել, եւ եթէ կասկածելի թեթեւ շարժում մը իսկ տեսնեմ ամէնքը պիտի ջարդեմ։

—Աղէ՛կ, մտածեց տ'Արդանեան, կարծեմ թէ այս կողմէն լաւ պիտի պաշտպանուի Կարտինալը։

Եւ Բիէրֆօնի իշխանին ձեռքը սեղմելէն ետք գնաց Աթօսը գտնելու։

—Սիրելիդ իմ Աթօս, ըսաւ անոր, ահա կը մեկնիմ։ Բան մը միայն ունիմ քեզի ըսելու, Աննա Թագուհին կը ճանչնաս. Պ. Մազարէնի գերութիւնը միայն իմ կեանքիս երաշխաւորութիւնն է. եթէ զանիկա ազատ թողունք, ես մեռած եմ։

—Սիրելի տ'Արդանեան, այդ նկատումը միայն կը բռնադատէ զիս բանտապահի պաշտօն վարելու։ Խօսք կուտամ քեզ որ Կարտինալը ձգած տեղդ պիտի գտնես։

—Ահա այս խօսքը իմ սիրտս աւելի կը հանդարտեցնէ քան ամէն արքայական ստորագրութիւններ, մտածեց տ'Արդանեան։ Հիմակ որ Աթօսի խօսքը առի, կարող եմ մեկնիլ։

Արդարեւ տ'Արդանեան մինակը մեկնեցաւ, առանց որ եւ է ուղեկցի, բայց միայն իր սուրով և Թագուհիին ներկայանալու համար Մազարէնի կողմէ տրուած մէկ անցագրէն։

Բիէրֆօնէն ելլելէն վեց ժամ ետք՝ տ'Արդանեան Սէն-Ժէրմէն կը գտնուէր։

Մազարէնի աներեւոյթանալը դեռ եւս անյայտ էր. Աննա Թագուհին միայն գիտէր և իր մտերիմներէն անգամ իր մը-

տատանջութիւնը կը պահէր։ Տ'Արդանեանի և Բօրթօսի սենեակին մէջ կապուած և գայլած երկու զինուորները գտեր էին։ Իսկոյն զանոնք քակեր և խօսեցնել տուեր էին. բայց ուրիշ բան մը չունէին ըսելու քան ինչ որ գիտէին, այսինքն ի՛նչպէս բռնուեր, կաշկանդուեր և մերկացուեր էին։ Բայց թէ զինուորներուն մտած տեղէն Բօրթօս և տ'Արդանեան ելլելէն ետք ի՛նչ ըրեր էին, ահա այս բանս չգիտէին բնաւ, որչափ որ չգիտէին դղեակին բնիկները։

Պէրնուէն միայն միւսներէն քիչ մը աւելի բան գիտէր։ Երբ Պէրնուէն տեսաւ որ իր տէրը չէր դառնար և կէս գիշեր կը զարնէր՝ համարձակեր էր նարնջարանը մտնելու։ Առաջին դուռը որ կահ կարասիով ետեւէն գոցուած էր՝ արդէն իրեն կասկածները գրգռեր էին, բայց սակայն իր կասկածները ուրիշի հաղորդել չէր ուզած և համբերութեամբ այն խառնիխուռն կարասիներուն մէջէն իր ճամբան յարդարեր էր։ Յետոյ նրբադաւիթը հասնելով՝ անոր բոլոր դռները գոց գտեր էր։ Նոյնպէս բաց գտեր էր Աթօսին սենեակին և ծառաստանին դռները։ Երբ հոն հասաւ դիւրին եղաւ իրեն ձիւնին վրայ ոտքի նշանները նշմարել. գիտեց որ այն քայլերը մինչեւ պատը կը հասնէին. միւս կողմէն ալ նոյն հետքը կը տեսնէ ձիւնին վրայ. յետոյ ձիերու դափրներ, յետոյ ձիաւորներու ամբողջ գունդի մը նշանները որ Էնկէնի ուղղութենէն հեռացեր էին։ Այնուհետեւ անկասկած եղեր էր որ երեք կալանաւորները յափշտակեր էին Կարտինալը, քանի որ անոր հետ անհետացեր էին նաեւ կալանաւորները, ուստի Պէրնուէն Սէն-Ժէրմէն վազելով՝ Կարտինալին կորուստը Աննա Թագուհիին իմացուցեր էր։

Աննա Թագուհին ապսպրեր էր անոր որ գործը գաղտնի պահէ և Պէրնուէն խղճահարութեամբ պահեր էր. մինակ Իշխանին ձայն տալով՝ ամէն բան անոր յայտներ էր և Իշխանն ալ իսկոյն հինգ վեց հարիւր ձիաւոր ճամբայ հաներ էր պատուէր տալով որ շրջակայքը խուզարկեն և Ռիւէյլէն ելլող ու ո՛ր կողմ հեռացող կասկածելի գունդ մը որ տեսնեն բերեն Սէն-Ժէրմէն։

Արդ՝ որովհետեւ տ'Արգանեան գունդ մը չէր կողմեր, որովհետեւ՝ Ռիւէյլէն չէր հեռանար, որովհետեւ Սէն-Ժէրմէն կ'երթար, ոչ ոք անոր ուշադրութիւն ըրաւ եւ իր ուղեւորութիւնը արգելքի մը չպատահեցաւ։

Հին դղեակին բակը մտնելուն՝ մեր դեսպանին տեսած առաջին բանը եղաւ նոյնինքն վարպետ Պէրնուէնը որ սեմին վրայ կանգնած՝ իր աներեւոյթ եղած տիրոջը վրայ լուրի կը սպասէր։

Երբ տ'Արգանեանը տեսաւ ան, որ պատուոյ գաւիթին մէջ էր ձիով՝ Պէրնուէն աչքերը շփեց եւ կարծեց թէ սխալ կը տեսնէ. Բայց տ'Արգանեան գլխովը բարեկամական թեթեւ նշմար մը ըրաւ եւ իր ձիուն սանձը անկից անցնող պայիկի մը թեւին վրայ նետելով՝ դէպի սենեկապանը գնաց եւ անոր մօտեցաւ ժպտելով։

—Պարոն տ'Արգանեան, գոչեց Պէրնուէն, մարդու մը նման որ ճիւաղ մը կը տեսնէ եւ քնանալով կը խօսի, Պ. տ'Արգանեա՞ն։

—Նոյնիսկ ես եմ, Պ. Պէրնուէն։

— Եւ ի՞նչ ընելու համար եկար հոս։

—Պ. Մազարէնի վրայ լուրեր բերելու եւ չատ նոր լուրեր։ Եւ ի՞նչ եղաւ Պ. Մազարէն։

—Քեզի եւ ինծի չափ լաւ վիճակի մէջ է։

—Ուրեմն իրեն վնաս հասած չէ՞ բնաւ։

—Ամենեւին։ Միայն Իլ-տը-Ֆրանս արշաւանք մը ընելու պէտքը զգաց եւ աղաչեց մեզ, այսինքն Պ. Լա Ֆէր կոմսը, Պ. Վալլօն եւ զիս իրեն ուղեկից գտնուելու։ Իրեն սպասաւորներն էինք եւ չէինք կրնար այս ծառայութիւնը մերժել։ Երէկ իրիկուն մեկնեցանք եւ ահաւասիկ հոս ենք։

—Ահաւասիկ է՞ք։

—Նորին Բարձրութիւնը բան մը, խիստ գաղտնի եւ մտերմական բան մը ունէր հաղորդելու Նորին Վեհափառութեան. եւ ըստ որում այս պաշտօնը ապահով մարդու մը վստահելու պէտք ունէր՝ զիս Սէն-Ժէրմէն ղրկեց։ Այսպէս ուրեմն, իմ սիրելի Պ. Պէրնուէն, եթէ կամիս տիրոջդ հաճելի

բան մը ընել, Նորին Վեհափառութեան յայտնէ իմ գալուստս միանգամայն թէ ի՛նչ է նպատակս։

Սակայն թէ տ'Արգանեան հեզօրէն կը խօսէր կամ թէ իր խօսքը կատակ մըն էր, ըստ որում ակնյայտնի էր որ միայն նոյն պարագաներու մէջ՝ Աննա Թագուհիին անձկութիւնը կրնար փարատել, Պէրնուէն դժուարութիւն մը չցուցուց այս տարօրինակ դեսպանութիւնը Թագուհւոյն յայտնելու, եւ ինչպէս որ գուշակեր էր, Թագուհին հրաման տուաւ անոր որ անմիջապէս տ'Արգանեանը ներս հրամցնէ.

Տ'Արգանեան իր վեհապետուոյն մօտեցաւ ամենախորին ակնածութեան նշաններով։

Երբ երեք քայլ անորմէ հեռու հասաւ՝ ծունկը գետինը դրաւ եւ անոր գիր մը ներկայացուց։

Ինչպէս որ արդէն ըսինք, պարզ գիր մըն էր, կէս յանձնարարական, կէս դեսպանական։ Թագուհին կարդաց զայն, կատարելապէս ճանչցաւ Կարտինալին ձեռագիրը, թէեւ փոքր ինչ դողդոջուն էր, եւ ըստ որում այն գիրը չէր յայտներ անցած դարձածը, մանր պարագաներ հարցուց։

Տ'Արգանեան ամէն բան պատմեց անոր պարզ եւ անմեղ դէմքով մը զոր ինք առնել գիտէր այս տեսակ պարագաներու մէջ։

Թագուհին՝ որքան կը պատմէր ան, կը նայէր անոր երեսը զարմանալով. չէր կրնար հասկնալ որ մարդ մը համարձակի այսպիսի ձեռնարկութիւն մը յղանալ, ու ես առաւել յանդգնութիւն ունենայ այն անձին յայտնել որու շահը գրեթէ պարտաւորութիւնն էր զանիկա պատժել։

—Ի՞նչպէս, պարոն, գոչեց Թագուհին սրտմտութենէ շիկած երբ տ'Արգանեան իր պատմութիւնը աւարտեց, ի՞նչպէս կը յանդգնիս յանցանքդ ինծի խոստովանելու, մատնութիւնդ ինծի պատմելու։

—Ներեցէք, տիկին, բայց կ'երեւի ինծի որ կա՛մ միտք լաւ չհասկցուցի եւ կամ ձեր Վեհափառութիւնը լաւ չիմացաւ ըսածս. այս բանին մէջ ո՛չ յանցանք կայ եւ ոչ մատնութիւն։

Պ. Մազարէն մեզ բանտը կը պահէր, Պ. Վալլօն ու զիս, վասնզի չէինք կրնար հաւատալ որ մեզ Անգլիա ղրկած ըլլայ որպէսզի տեսնենք հանդարտօրէն թէ ի՛նչպէս պիտի կտրեն Շարլ Ա. Թագաւորին, ձեր հոգելոյս ամուսնոյն փեսին գլուխը. տիկին Հանրիէտի էրկան, տիկին Հանրիէտի, որ ձեր քոյրն ու հիւրն է, և հետեւապէս մեր ձեռքէն եկածն ըրինք որ արքայական մարտիրոսը ազատենք։ Ուստի համոզուած էինք՝ իմ բարեկամս և ես, որ այս խնդրին մէջ սխալմունք մը կար, որով յանիրաւի մեղապարտ գտնուեր էինք, և թէ մեր և Նորին Բարձրութեան մէջ բացատրութիւն մը կարեւոր էր։ Արդ՝ բացատրութիւն մը արդիւնաւոր ըլլալու համար, պէտք է որ հանդարտ կերպով կատարուի, նեղիչներու աղմուկէն հեռու։ Հետեւապէս Պ. Կարտինալը բարեկամիս դղեակը տարինք և այնտեղ իրարու միտք հասկցանք։ Լա՛ւ ուրեմն, տիկին, ի՛նչ որ գուշակեր էինք պատահեցաւ, սխալմունք կար։ Պ. Մազարէնը կարծեր էր թէ Բրօմվէլ զօրապետին ծառայեր ենք, փոխանակ Շարլ Թագաւորին ծառայելու և այս ալ ամօթ պիտի ըլլար որ մեզմէ անոր վրայ պիտի գար և անորմէ ձեր վրայ. վատութիւն մը պիտի ըլլար որ ձեր մեծահռչակ որդւոյն թագաւորութիւնը արմատէն պիտի արատէր։ Արդ՝ Պ. Մազարէնի փորձով հաստատեցինք կարծածին հակառակը և այս փորձը Ձեր Վեհափառութեան տալու պատրաստ ենք՝ վկայ բերելով այն օգոստափառ որբեւայրին որ Լուվրի մէջ կուլայ ուր Ձեր արքայական առատաձեռնութիւնը բնակեցուցած է։ Այս փորձը այնքան գոհ ըրաւ զինքը՝ որ ի նշան գոհունակութեան՝ զիս ղրկեց առ ձեզ ինչպէս որ Ձեր Վեհափառութիւնը կրնայ տեսնել, որպէսզի յանիրաւի ամբաստանուած և հալածուած ազատորդիներու պարտ ու պատշաճ հատուցումը բնականապէս տրուի։

—Մտիկ կ'ընեմ և վրադ կը զմայլիմ, պարոն, ըսաւ Աննա Թագուհին։ Արդարեւ այսչափ մեծ լպիրշութիւն հազիւ ուրեմն տեսած էի։

—Ահա, ըսաւ տ'Արդանեան, Ձեր Վեհափառութիւնն ալ

ըստ կարգի կը սխալի մեր դիտաւորութեանց վրայ՝ ինչպէս որ Պ. Մազարէն սխալեր էր։

—Դո՛ւն կը սխալիս, պարոն, ըսաւ Թագուհին, և ես այնքան չեմ սխալիր, ես որ տասը վայրկեանէն պիտի ձերբակալուիս և ժամէ մը պիտի մեկնիմ բանակիս գլուխը անցնելով՝ որպէսզի իմ պաշտօնեաս ազատեմ։

—Հաւաստի եմ որ Ձեր Վեհափառութիւնը այդպիսի անխոհեմ գործ մը չպիտի ընէ, ըսաւ տ'Արդանեան, նախ՝ վասնզի անօգուտ պիտի ըլլայ, և ապա խիստ ծանր հետեւութիւններ պիտի ունենայ։ Պ. Մազարէն ազատուելէն առաջ մեռած պիտի ըլլայ, և Նորին Բարձրութիւնն ալ այս ճշմարտութեան վրայ այնքան համոզուած է, որ յաւելապէս պատուիրեց ինծի եթէ երբեք ձեզ այս տրամադրութեանց մէջ գտնեմ, ամէն ճիգս թափեմ խորհուրդէդ ձեզ կասեցնելու համար։

—Լա՛ւ ուրեմն, բաւական պիտի սեպեմ քեզ ձերբակալել տալ։

—Այդ ալ անօգուտ է. տիկին, վասնզի ինչպէս Կարտինալին ազատութեան համար ըլլալիք փորձը նոյնպէս իմ ձերբակալութիւնս նախատեսուած է։ Եթէ վաղը՝ ճիշդ ժամը մէկին, չվերադառնամ՝ հետեւեալ առտու Պ. Կարտինալը Բարիզ պիտի բերեն։

—Յայտնապէս կ'երեւայ, պարոն, որ վիճակիդ բերմամբ՝ թէ մարդերէ և թէ գործերէ հեռու կ'ապրիս, ապա թէ ոչ պիտի գիտնայիր անշուշտ որ Պ. Կարտինալը հինգ վեց անգամ Բարիզ գնաց, և այս ալ մեր մեկնելէն ի վեր, և հոն տեսաւ Պ. Պօֆօրը, Պ. Պուլյօնը, Պ. Տեղապահը, Պ. Էլպէօֆը, և անոնցմէ ոչ ոք զինքը բռնել տալու խորհուրդը ունեցաւ։

—Ներեցէ՛ք, տիկին, ես՝ արդէն այդ ամէնը գիտեմ, հետեւապէս իմ բարեկամներս ո՛չ, Պ. Պուլյօնի, ո՛չ Պ. Տեղապահին, ո՛չ Էլպէօֆին պիտի տանին Պ. Կարտինալը, վասնզի այս պարոնները կռիւ կը մղեն իրենց հաշուին համար և Պ. Կարտինալը անոնց խնդրածը շնորհելով՝ իսկոյն պիտի համոզուէին, այլ Բարլամէնդը պիտի առաջնորդեն որու անդամները մի առ մի որսալ դիւրին է ի հարկէ, բայց Պ. Մազարէն բա-

ւական հօրուստ չէ, զանոնք միահաղոյն ծախու առնելու։

—Կարծեմ թէ, ըսաւ Աննա Թագուհին իր ակնարկը յառելով՝ որ կնկան մը կողմէ արհամարհոտ, անհոգի կը դառնար թագուհիի մը կողմէ, կարծեմ թէ քու թագաւորիդ մօրը կը սպառնաս։

—Տիկի՛ն ըսաւ տ'Արդանեան, կ'սպառնամ որովհետև զիս կը ստիպեն։ Կը մեծնամ, վասնզի պէտք է որ դէպքերու մեծութեան համեմատ դիրք մը բռնեմ, բայց, տիկին, քաջ հաւատացէք սա բանին, որչափ որ ճշմարիտ է թէ սա կուրծքին մէջ սիրտ մը կը բաբախէ, հաւատացէք նաև որ մեր կենաց մշտատև կուռքը եղած էք, թէ՛ գիտէք արդէն, Տէ՛ր Աստուած, քանի անգամ մեր կեանքը վտանգի դրինք Ձեր Վեհափառութեան համար։ Խօսեցէք, տիկին, միթէ Ձեր Վեհափառութիւնը իր ծառաներուն համար գութ չպիտի՞ ունենայ, որոնք քանի տարիէ ի վեր մութին մէջ բուսան, որոնք ձեզի հետ սուրբ և հանդիսաւոր գաղտնիք մը ունէին առանց մէկու մը յայտնելու։ Նայեցէք ինծի, ինծի որ ձեզի կը խօսիմ, տիկին, ինծի զոր կ'ամբաստանէք՝ որպէս թէ ձայնս կը բարձրացնեմ և կը սպառնամ։ Ո՞վ եմ ես. անբաղդ ազնուական մը եմ, անտուն և առանց ապագայի, եթէ իմ թագուհիիս ակնարկը՝ որուն այնչափ երկար ժամանակ ծառայեցի՝ պահ մը իմ վրաս չդառնայ։ Տեսէք անգամ մը Լա Ֆէր կոմսը, ազնուականութեան տիպար մը, առաքինութեան ծաղիկ մը, իր թագուհիին հակառակորդ կողմը բռնեց, կամ լաւ ես, իր պաշտօնէին հակառակ կողմը, և այն ալ՝ դիտածիս նայելով՝ պահանջում մը չունի։ Տեսէք անգամ մը Պ. Վալլօնը, այս հաւատարիմ հոգին, այս պողպատէ բազուկը, քանի տարի է ի վեր ձեր բերնէն բառ մը կը սպասէ որպէս զի զինադրոշմով դառնայ ինչ որ է իրօք զգացմամբ և արիութեամբ։ Տեսէք վերջապէս ձեր ժողովուրդը, որ թագուհիի մը համար բան մըն է, ձեր ժողովուրդը որ կը սիրէ ձեզ և սակայն կը տառապի, դուք կը սիրէք զանիկա և սակայն անօթի է, ժողովուրդ մը որ ուրիշ բան չխնդրեր բայց միայն ձեզ օրհնել և սակայն դուք... ո՛չ, անիրաւ եմ. երբեք ժողովուրդդ ձեզ չպիտի անիծէ, տիկին։ Լա՛ւ ուրեմն, խօսք մը միայն ըսէք և ամէն ինչ կը լմննայ, պատերազմին խաղաղութիւն կը յաջորդէ, արտասուաց ուրախութիւն, աղէտից երջանկութիւն։

Աննա Թագուհին զարմացմամբ մը նկատեց տ'Արդանեանի մարտական դէմքը, որու վրայ գորովոյ զարմանալի նշանը կարելի էր նշմարել։

—Ինչո՞ւ համար, գործելէն առաջ՝ այդ ամէնը չըսիք, հարցուց ան։

—Վասնզի, տիկին, Ձեր Վեհափառութեան կասկածած մէկ բանը ամէնէն առաջ ապացուցանել պէտք էր ձեզ. այսինքն դեռ ևս քիչ մը արիութիւն ունինք և արդար է որ մեզ փոքր ինչ բանի տեղ դնեն:

—Եւ միթէ այդ արիութիւնը բանի մը առջև չպիտի՞ ընկրկի, ըստ երևոյթին, ըսաւ Աննա Թագուհին։

—Անցեալին մէջ բանի մը առջև չընկրկեցաւ, ըսաւ տ'Արդանեան, ինչո՞ւ համար ուրեմն ապագային մէջ պիտի ընկրկէր։

—Եւ այդ արիութիւնը, եթէ մերժեմ, հետևապէս եթէ կռիւին սկսինք, մինչև անգամ զիս արքունեացս մէջէն պիտի յափշտակէք որ պարսատիկին ձեռքը՞ մատնէք:

—Երբե՛ք այսանկ բան մը մեր միտքէն չենք անցուցած, տիկին, ըսաւ տ'Արդանեան Կասքօնեան այնպիսի մեծարանութեամբ որ իր վրայ լոկ պարզմտութիւն մըն էր, բայց եթէ այդպիսի բան մը որոշէինք մեր մէջ, անտարակոյս գլուխ պիտի հանէինք։

—Պարտաւոր էի այդ գիտնալ, մրմռաց Աննա Թագուհին, ասոնք պողպատէ մարդիկ են։

—Ափսո՜ս տիկին, ըսաւ տ'Արդանեան, այդ ապացոյց մըն է որ Ձեր Վեհափառութիւնը այսօր միայն մեր վրայ արդար գաղափար մը ունի:

—Բարի՛ ըսաւ Աննա, բայց այդ գաղափարը եթէ այժմ նիմ...։

—Ձեր Վեհափառութիւնը այն ատեն արդարապէս մեզ պիտի դատէ։ Մեզ արդար դատելով՝ մեզ իբրեւ դաւենիկ մարդիկ չպիտի նկատէ, դեսպան մը որ ձեզի հետ կարեւոր խնդիրներու վրայ բանակցելու արժանի սեպուի։

—Ո՛ւր է դաշնագրութիւնը:

—Ահա՛ւասիկ:

ԻԴ.

ՈՐՈՎ ՊԻՏԻ ՀԱՄՈԶՈՒԻ ԹԷ ԳՐՉԻ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՈՎ ՄԸ ԱՒԵԼԻ ՇՈՒՏ ԵՒ ԼԱՒԱԳՈՅՆ ԳՈՐԾ ԿԸ ՏԵՍՆԷ ՄԱՐԴ ՔԱՆ ԹԷ ՍՐՈՎ ԵՒ ԱՆՁՆԱԶՈՀՈՒԹԵԱՄԲ

(Շարունակութիւն

Աննա Թագուհին դաշնագրին վրայ աչքը նետեց, զոր տ'Արդանեան իրեն կը ներկայացնէր:

—Ասոր մէջ, ըսաւ, միայն ընդհանուր պայմաններ կը տեսնեմ: Պ. Գօնդիի, Պ. Պօֆօրի, Պ. Պույօնի, Պ. Էլպէօֆի և Պ. Տեղապահին շահերը բացայայտ գրուած են։ Բայց ձերինները՞:

—Մենք մեր չափը ճանչնալով, տիկին, մեր իրաւունքը գիտենք։ Մտածեցինք որ արժանի չեն մեր անունները այս մեծ անուններուն մօտ երեւելու։

—Բայց դուն, կարծեմ թէ դուն բերանացի քու պահանջումներդ յայտնելու ինձ չպիտի մերժես:

—Կարծեմ թէ մեծ և հզօր թագուհի մըն էք, տիկին, և անարժան պիտի ըլլայ ձեր մեծութեան և զօրութեան չը վարձատրել այն բազուկները որ Նորին Բարձրութիւնը ի Սէն Ժէրմէն պիտի բերեն։

—Այդ է իմ դիտաւորութիւնս, ըսաւ Թագուհին. նայի՛նք, խօսէ՛։

—Այն որ այս խնդրոյն վրայ բանակցեցաւ (ներեցէք եթէ կը սկսիմ, չէ թէ իզմէ, բայց հարկ է այս կարեւորութիւնը տալ ինձ, կարեւորութիւն մը որ ես ինձմէն չառի, այլ ինձ տուին), այն որ Պ. Կարտինալին փրկանքին վրայ բանակցեցաւ, կարծեմ թէ պէտք է որ պահակաց պարագլուխ, կերպով մը հրացանակիրներու հրամանատար անուանի, որպէսզի վարձքը Ձեր Վեհափառութեան կարողութենէն վար

—Պ. Դրէվիլի պաշտօնն է խնդրածդ։

—Պաշտօնը թափուր է, տիկին, և ոչ ոք նոյնը կը վարէ տարիէ մը ի վեր որ Պ. Դրէվիլ անկից հրաժարած է։

—Բայց այդ արքունեաց առաջին պաշտօններէն մին է։

—Պ. Դրէվիլ Կասքոնիացի պարզ զինուոր մըն էր ինծի պէս, տիկին, և այս պաշտօնը քսան տարի վարեց։

—Ամէն բանի պատասխան ունիս, պարոն, ըսաւ Աննա Թագուհին։

Եւ գրասեղանին վրայէն արտօնագիր մը առնելով լեցուց և ստորագրեց։

—Անշո՛ւշտ, տիկին, ըսաւ տ'Արդանեան արտօնագիրը առնելով և ծռելով, ահա ազնիւ և գեղեցիկ վարձք մը. բայց այս աշխարհիս բաները անհաստատութեան ենթակայ են, և եթէ մարդ մը Ձեր Վեհափառութեան երեսէն իյնայ, վաղը այս պաշտօնը կը կորսնցնէ։

—Ուրեմն ուրիշ ի՞նչ կ'ուզես, ըսաւ Թագուհին կարմրելով՝ որ իրենին պէս այսպիսի նրբամիտ խելք մը իր խորհուրդը թափանցեց։

—Հարիւր հազար ֆրանք այն հրացանակիրներուն խեղճ հրամանատարին վճարելի այն օրը որ իր ծառայութիւնը Ձեր Վեհափառութեան հաճելի չպիտի երեւնայ։

Աննա վարանեցաւ։

—Հապա Բօրիզցիք որ անցած օր, վրայ բերաւ տ'Արդանեան, Բարլամէնթին վճռով վեց հարիւր հազար ֆրանք կ'առաջարկէին Կարտինալը կենդանի կամ մեռած բերողին. կենդանի, որ զանիկա կախեն. մեռած՝ որ զանիկա փողոցները քաշքշեն։

—Լա՛ւ, ահա, ըսաւ Աննա Թագուհին, բանաւոր է, քանի որ Բորլամէնթի առաջարկած գումարին վեցերորդ մասը միայն կը պահանջես դու։

Եւ հարիւր հազար ֆրանքի մուրհակ մը ստորագրեց։

—Ապա՞, ըսաւ ան։

—Տիկի՛ն, իմ Վալլօն բարեկամս հարուստ է, ուստի դրամի կողմէ կարօտ չէ. բայց կը յիշեմ որ անոր և Կարտինալին մէջ խօսք եղած է իր երկիրը սեպուհութեան կարգը անցընել։ Եթէ լաւ կը յիշեմ՝ այս բանս Կարտինալը խոստացած էր անգամ։

—Գեղջո՞ւկ մը, ըսաւ Աննա Թագուհին։ Ամէն մարդ պիտի ծիծաղի։

—Թո՛ղ ծիծաղին ըսաւ տ՚Արդանեան։ Բայց ես ստուգապէս գիտեմ որ անոր առջև անգամ մը ծիծաղողը երկրորդ անգամ չպիտի ծիծաղի։

—Թո՛ղ այդ սեպուհութիւնն ալ շնորհուի, ըսաւ Թագուհին և ստորագրեց։

—Հիմակ, կը մնայ Հէրպլէյ ասպետը կամ աբբան, ինչպէս որ Ձեր Վեհափառութիւնը կը հաճի անուանել։

—Միթէ եպիսկոպո՞ս ըլլալ կ՚ուզէ։

—Ո՛չ, ամենևի՛ն, տիկի՛ն, դիւրագոյն բան մը կը փափաքի։

—Ի՞նչ բան։

—Այս է թէ Թագաւորը շնորհ ընէ տիկին Լօնկվիլի որդւոյն կնքահայր ըլլալու։

Թագուհին ժպտեցաւ։

—Պ. Լօնկվիլ արքայական ցեղէ է, տիկի՛ն, ըսաւ տ՚Արդանեան։

—Այո՛, բայց իր որդի՞ն։

—Իր որդին, տիկի՛ն... պէտք է որ նոյնպէս ըլլայ, քանի որ իր մօրը ամուսինն ալ նոյնպէս է։

—Եւ միթէ բարեկամդ տիկին Լօնկվիլի համար ուրիշ պահանջելու բան մը չունի՞։

—Ո՛չ, տիկին. վասնզի կը կարծէ թէ՝ վեհափառ Թագաւորը, իր որդւոյն կնքահայրը ըլլալու բարեհաճելով՝ ընծայման առթին՝ հինգ հարիւր հազար ֆրանքէն պակաս պարգև մը չպիտի ընէ, ի հարկէ միշտ պահելով հայրը Նորմանտիայի կուսակալութեան մէջ։

—Նորմանտիայ կուսակալութեան մասին՝ կարծեմ թէ կրնամ խօսք տալ, ըսաւ Թագուհին. իսկ հինգ հարիւր հազար ֆրանքին գալով՝ Պ. Կարտինալը անդադար կը կրկնէ թէ Պետութեան գանձուն մէջ այլ ևս ստակ չկայ։

—Միասին ստա՛կ պիտի փնտռենք, Տիկին, եթէ Ձեր Վեհափառութի՛ւնը ների, և պիտի գտնենք։

—Վե՞րջը։

—Վերջը՞, տիկին...։

—Այո՛։

—Այս է ամէնը։

—Միթէ չորրորդ ընկեր մը չունի՞ս։

—Անշուշտ, Տիկին. Պ. Լա Ֆէր կոմսը։

—Ի՞նչ կը խնդրէ։

—Ոչի՛նչ չի խնդրեր։

—Ոչի՛նչ։ Ուրեմն կայ աշխարհիս մէջ մարդ մը որ խնդրելու առիթ ունենալով, ոչինչ չի՞ խնդրեր։

—Լա Ֆէր կոմսը կայ, Տիկին, Պ. Լա Ֆէր կոմսը մարդ մը չէ։

—Ի՞նչ է ուրեմն։

—Պ. Լա Ֆէր կոմսը կիսաստուած մըն է։

—Միթէ որդի մը չունի՞, պատանի մը, ազգական մը, եղբօրորդի մը որու վրայ Գոմէնժ ինծի խօսեցաւ՝ իբրև արիասիրտ պատանի մը, և որ Պ. Շաթիյօնի հետ Լէնսի դրօշակները բերաւ։

—Ինչպէս որ Ձեր Վեհափառութիւնը կ՚ըսէ, սան մը ունի որ Պրաժլօն դերկոմս կը կոչուի։

—Եթէ ա՛ս պատանիին գունդ մը տրուէր, իր խնամակալը ի՞նչ պիտի ըսէր։

—Կարելի է ընդունել։

—Կարելի՞ է։

—Այո՛, եթէ դուք, Վեհափառ Թագուհի, ազատէք որ ընդունի։

—Պարոն, ճիշդ ըսիր, զարմանալի մարդ մըն է։ Լա՛ւ, ուրեմն, այս մասին կը խորհինք, և թերևս ազատենք։ Հիմակ գո՞հ ես, պարոն։

—Այո՛, Վեհափառ Թագուհիս։ Բայց բան մը կայ որ Թագուհիս չստորագրեց։

—Ի՞նչ բան։

—Եւ այս բանը ամէնէն կարևորն է։

—Դաշնագրութեան հաւանութի՞ւնս։

—Այո՛։

—Ի՛նչ հարկ, վարը կը ստորագրեմ դաշնագիրը։

—Բան մը կայ որու կարևորութիւնը Ձեր Վեհափառութեան հաստատել կ'ուզեմ, այս եթէ Ձեր Վեհափառութիւնը այսօր սոյն դաշնագիրը չստորագրէ, վերջէն ստորագրելու ժամանակ չպիտի ունենայ։ Ուստի, կ'աղաչեմ ձեզ, սոյն նախագրին վարը՝ որ բոլորովին Պ. Մազարէնի ձեռքէն ելած է, ինչպէս որ կը տեսնէք, սա խօսքը գրէք.

«Բարիզցւոց կողմէ առաջարկեալ դաշնագիրը ստորագրելու կը հաւանիմ»։

Աննա բռնուած էր, չէր կրնար ընկրկիլ, ուստի ստորագրեց։ Բայց հազիւ թէ ստորագրեց որ հպարտութիւնը երեւան ելաւ իբրև մրրիկ մը և սկսաւ լալ։

Տ'Արդանեան գող ելաւ այս արցունքը տեսնելով։ Այն ատենէն ի վեր Թագուհիները սոսկ կանանց պէս կու լային։

Կասքոնը գլուխը ցնցեց։ Այս արքայական արցունքը կարծես թէ իր սիրտը կ'այրէին։

—Տիկի՛ն, ըսաւ ան ծունր դնելով, նայեցէք դժբաղդ ազատորդիին որ ձեր ոտքերուն առջև է, կ'աղաչէ ձեզ հաւատալու որ ամէն բան իրեն կարելի պիտի ըլլայ լոկ նշանի մը վրայ։ Հաւատ ունի ինքն իր վրայ, իր բարեկամաց վրայ հաւատ ունի, կ'ուզէ նաև հաւատ ունենալ իր Թագուհիին վրայ և փորձով ցոյց տալու համար թէ բանէ մը չվախնար, թէ այս մասին շահագէտ նկատումներ չունի, առանց որ եւ է պայմանի Ձեր Վեհափառութեան պիտի բերէ Պ. Մազարէնը. Ահա, տիկին, առէք ձեր նուիրական ստորագրութիւնները. եթէ յարմար դատէք զանոնք վերադարձնելու, գործածեցէք։ Բայց այս վայրկեանէս բնաւ կապուած չեմ այս դաշնագրով։

Եւ տ'Արդանեան՝ միշտ ծունր դրած, հպարտութեամբ և առնացի անվեհերութեամբ շողշողուն ակնարկով մը՝ Աննա Թագուհիին ձեռքը յանձնեց բոլոր այն թուղթերը զոր մի առ մի այնքան դժուարութեամբ կորզեր էր անոր ձեռքէն։

Կան այնպիսի վայրկեաններ, վասնզի եթէ այս աշխարհիս մէջ ամէն բան լաւ չէ. ամէն ինչ ալ վատ չէ, կան այնպիսի վայրկեաններ որ ամէնէն չոր և պաղ սրտերու մէջ՝ ծայրալիր այլայլութիւն մը արտասուքով կը ծլի, վեհանձն զգացում մը՝ զոր հաշիւն ու գոռոզութիւնը կը խեղդեն, եթէ ուրիշ զգացում մը զայն չգրաւէ ծագելու ատենը։ Տ'Արդանեան՝ իր յատուկ այլայլութեան տալով ինքզինքը որ Թագուհիին զգացածին ներդաշնակ էր, խորին դիւանագիտութեան մը գործ կատարեր էր. ուստի անմիջապէս վարձքը գտաւ իր հնարագիտութեան կամ անշահախնդրութեան համար, սկսէ ըստ հաճոյս իր միտքը կամ սիրտը պատուելով՝ զինքը շարժող խոհականութեան մասին։

—Իրաւունք ունէիր, պարոն, ըսաւ Աննա Թագուհին, ձեր յարգը չէի ճանչցած։ Այս ստորագրեալ դաշնագիրը զոր ազատօրէն քեզի կը յանձնեմ, ա՛ռ գնա և կարելի եղածին չափ շուտով Պ. Կարտինալը ինծի բեր։

—Տիկի՛ն, ըսաւ տ'Արդանեան, քանի տարի կայ եթէ յիշողութիւնս լաւ է, որ պատիւ ունեցայ Օդէլ-տը-Վիլի մէկ վիժակի մը ետևէն այս ազուոր ձեռքերէն մին համբուրել։

—Ահաւասիկ միւսը, ըսաւ Թագուհին, և որպէսզի ձախն

ալ նուաղ վեհանձն չըլլայ քան աջը (և իր մատէն առաջինին նման մատանի մը հանեց) ա՛ռ և այս մատանին իբրև յիշատակ պահէ։

—Տիկին, ըսաւ տ'Արդանեան ոտքի ելնելով, միայն փափաք մը ունիմ այսուհետև, այս է, ինձմէ առաջին խնդրած բանդ ըլլայ կեանքս։

Եւ այն ընթացքով՝ որ միայն իրեն յատուկ էր, ելաւ գնաց։

—Ես լաւ չեմ ճանչնար այս մարդիկը, ըսաւ Աննա թագուհին տ'Արդանեանի հեռանալը դիտելով, այժմ շատ ուշ է որ անոնցմէ օգուտ քաղեմ, տարիէ մը թագաւորը չափահա՛ս պիտի ըլլայ։

Տասնհինգ ժամ ետքը՝ տ'Արդանեան և Բորթօս Պ. Մազարէնը թագուհիին կը բերէին և կ'ընդունէին, մին իր հրամանատարութեան արտօնագիրը, միւսն ալ իր սեպուհութեան վկայականը։

—Լա՛ւ ուրեմն, գո՞հ էք, հարցուց Աննա թագուհին։

Տ'Արդանեան գլուխը ծռեց։ Բորթօս Մազարէնի նայելով վեր վար դարձուց իր վկայականը։

—Ուրիշ ի՞նչ կայ, հարցուց պաշտօնեան։

—Սա կայ, տէր իմ, որ խօսք տրուած էր ինձ առաջին առթիւ ասպետութեան կարգը անցնիլ։

—Բայց, ըսաւ Մազարէն, գիտես, սեպուհ, չկրնար մարդ սեպուհ ըլլալ առանց կանխաւ պէտք եղած փորձը ընելու։

—Ո՛հ, ըսաւ Բորթօս, ինծի համար չէ. տէր իմ, որ կապոյտ ժապաւէնը խնդրեցի։

—Որո՞ւ համար ուրեմն, հարցուց Մազարէն

—Պ. Լա Ֆէր կոմս բարեկամիս համար։

—Ո՛հ, եթէ անոր համար է, ըսաւ թագուհին, խնդիրը կը փոխուի. փորձերը ունինք։

—Միթէ պիտի ստանայ՞։

—Ստացած է։

Նոյն օրը Բարիզի դաշնագրութիւնը ստորագրուեցաւ և

ամէն տեղ կը հրատարակէին թէ Կարտինալը երեք օր առանձնացեր էր որպէսզի աւելի խնամքով զայն պատրաստէ։

Ահա ամէն մէկուն շահածը այս դաշնագրութենէն ։

Պ. Գօնտին Տանվիլէն ստացաւ, եւ՝ իբրև զօրապետ պէտք եղած փորձերը ըներէն յետոյ՝ զինուորական մնալու և Կարտինալ չըլլալու արտօնութիւն կը ստանար։ Ասկէ զատ՝ Մազարէնի մէկ քեռաղջկան հետ ամուսնութեան խօսք մը նետեր էին. այս քանի մը խօսքը իշխանին կողմէ նպաստաւոր կերպով մը ընդունուեցաւ, որուն հոգը չէր թէ որո՞ւ հետ պիտի կարգուի. բաւական էր որ կարգուի։

Պ. Պօֆօր դուքսը արքունիքը պիտի մտնէր իրեն եղած նախատանաց պարտ ու պատշաճ հատուցումը ընելով, նոյնպէս իր կարգին վայել մեծարանքով։ Իրեն փախուստին օգնող ամէն անձերու կատարեալ ներողութիւն պիտի տրուէր, նոյնպէս իր հօրը Վանտօմ դուքսին ծովակալութեան պաշտօնէն ունեցած հասոյթը, և Պրէտայնի Բարլամէնդին փլցուցած տուներուն և գիւղերուն համար փոխարինութիւն։

Պույօնի դուքսը իր Սէտանի վիճակին հաւասար հողեր և նոյն վիճակին ութ տարուան չվայելած հասոյթից փոխարինութիւն մը կ'ընդունէր, նոյնպէս իշխանի տիտղոսը անոր և իր տան անդամներուն։

Պ. Լօնկվիլ դուքսը պիտի ընդունէր Բօն-տը-լ'Արշի կառավարութիւնը, իր կնկան համար հինգ հարիւր հազար ֆրանք և նորատի թագաւորը ու Անգլիոյ Հանրիէտը կնքահայր և կնքամայր առնելու պատիւը։

Արամիս պայման դրաւ որ Պազէն նոյն հանդէսին օրը պիտի սպասաւորէր եկեղեցին և Բլանշէ ալ չաքարեղէնը պիտի մատակարարէր։

Էլպէօֆ դուքսը իր կնկան պարտաւոր եղած քանի մը գումարի վճարքը ստացաւ, հարիւր հազար ֆրանք անդրանիկ որդւոյն և քսանըհինգ հազար ֆրանք միւս երեք որդւոց ամէն մէկուն։

Տեղապահը միայն ոչինչ չստացաւ. իրաւ է որ խոստա-

ցած կարտինալութեան գդակի մասին Պապին հետ բանակցիլ, բայց գիտէր թէ թագուհիին և Մազարէնի կողմէ տըրուած խոստումները ինչ արժէք ունին։ Բոլորովին հակառակ Պ. Գոնտիի, կարտինալ չկրնալով ըլլալ, ստիպուեր էր գինուորական մնալ։

Այսպէս մինչդեռ բոլոր Բարիզ կը ցնծար թագաւորի վերադարձին վրայ, որ միւս օրուան որոշուեր էր, Կոնտի միայն՝ ընդհանուր խնդութեան ժամանակ այնքան տրտմութեան մէջ էր։ Իսկոյն մարդ ղրկեց որ կանչէն այն երկու մարդիկը զորս սովոր էր կանչելու երբ մտքի այս տրամադրութեան մէջ էր։

Այս երկու մարդիկն էին, մին Ռօշֆօր կոմսը, միւսը Սէնդ-Էօսդաշի մուրացկանը։

Իրենց սովորական արագութեամբը եկան, և Տեղապահը գիշերուան մէկ մասը անոնց հետ անցուց։

ԻԵ.

ՈՐՈՎ Կ'ԱՊԱՑՈՒՑՈՒԻ ԹԷ ԵՐԲԵՄՆ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ԱՒԵԼԻ ԴԺՈՒԱՐԻՆ Է ԻՐԵՆՑ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԸ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼ ՔԱՆ ԹԷ ԴՈՒՐՍ ԵԼԼԵԼ

Մինչդեռ տ'Արդանեան և Բօրթօս գացեր էին Կարտինալը Սէն-Ժէրմէն առաջնորդելու, Աթօս և Արամիս, զոր Սէն Տընի ձգած էին, Բարիզ մտեր էին։

Իւրաքանչիւրը իր այցելութիւնը ունէր ընելու։

Հազիւ թէ Բարիզ մտան Արամիս Օթէլ-տը-Վիլ վազեց, ուր կը գտնուէր Լոնկվիլ տիկինը։ Երբ առաջին անգամ խաղաղութեան լուրը առաւ գեղանի դքսուհին բարձր աղաղակներ արձակեց։ Պատերազմին առթիւ թագուհին դարձեր էր, խաղաղութեամբ պարտաւոր էր հրաժարիլ. յայտնեց նաև թէ երբէք դաշնագիր մը չպիտի ստորագրէ և թէ յաւիտենական պատերազմ կը փափաքէր։

Սակայն երբ Արամիս բացատրեց անոր խաղաղութեան այս ճշմարիտ արդիւնքը, այսինքն երբ անոր ցոյց տուաւ յանցաւոր և անհիմն թագաւորութեան տեղ՝ Բօն-տը-լ'Արշի փոխարքայութիւնը, այսինքն բոլոր Նորմանտիան, երբ անոր ականջին հնչեցուց Կարտինալին կողմէ խոստացուած հինգ հարիւր հազար ֆրանքը, երբ անոր աչքին փայլեցուց այն պատիւը զոր թագաւորը անոր պիտի ընէր որդւոյն կնքահայրը ըլլալով, այն ատեն Լոնկվիլ տիկինը կանանց սովորական եղած կերպով հակառակութիւն ցուցուց միայն և դիմադրեց որ անձնատուր ըլլայ։

Արամիս տիկին Լոնկվիլի դիմադրութեան ճշմարտութեան հաւատալ կեղծեց, և չուզեց ինքն իր աչաց առջև զանի համոզած ըլլալու արժէքը կորսնցնել։

—Տիկի՛ն, ուզեցիր վերջին անգամ մըն ալ քու եղբայր Իշխանը, այսինքն ժամանակիս ամէնէն մեծ զօրավարը զարնել, և երբ հանճարեղ կանայք կը փափաքին, միշտ կը յաջողին։ Դուն յաջողեցար։ Իշխանը ծեծը կերաւ, քանի որ այսուհետև չէ կարող պատերազմ մղել։ Հիմակ զայն մեր կուսակցութեան որսա՛։ Մեղմիկ զայն թագուհիէն զատէ, քանի որ զանիկա չսիրեր, և Մազարէնէն, զոր կ'արհամարհէ։ Պարսատիկը կատակերգութիւն մըն է, որուն տակաւին առաջին արարուածը խաղացինք։ Պ. Մազարէնի վախճանին սպասենք, այսինքն այն օրուան, երբ Իշխանը քու շնորհիւդ, արքունեաց դէմ պիտի դառնայ։

Տիկին Լոնկվիլ համոզուեցաւ։ Իր գեղեցիկ աչքերուն զօրութեան վրայ այնքան համոզուած էր այս պարտաւոր դըքսուհին, որ անոնց ներգործութեան վրայ կասկած մը չունեցաւ, նոյն իսկ Պ. Գոնտէի վրայ. և ժամանակին գայթակղեցուցիչ տարեգրութիւնը կը յայտնէ թէ իր ակնկալութիւնը կատարուեցաւ։

Աթօս Բուայեալի հրապարակը ձգելով Արամիսը, Տիկին Շէվրէօզի տունը գացեր էր։ Այս ալ պարտուորուհի մըն էր զոր համոզել պէտք էր. անոր ի նպաստ պայման մը դրուած չէր դաշնագրութեան մէջ։ Դ. Շէվրէօզ և ոչ մէկ գաւառի մը կուսակալ անուանուեր էր, և եթէ թագուհին կնքամայր ըլլալու կը հաւանէր, մինակ իր թոռան և թոռնուհիին համար կրնար ըլլալ։

Ուստի երբ խաղաղութեան մասին առաջին բառը լսեց տիկին Շէվրէօզ ունքը պռստեց, և Աթօսին բոլոր տրամաբանութեան հակառակ՝ թէ երկարագոյն պատերազմ մը անկարելի էր, դքսուհին պատերազմի շարունակութեան մասին պնդեց։

—Գեղանի բարեկամուհի, ըսաւ Աթօս, ներէ ինծի ըսելու որ ամէն մարդ տաղտկացած է պատերազմէն. քեզմէ և թերևս Պ. Տեղապահէն զատ՝ ամէն մարդ խաղաղութեան կը փափաքի։ Լուի ԺԴ.ի ժամանակուան պէս ինքզինքդ աքսորել պիտի տաս։ Հաւտա՛ ինծի որ դաւերու մասին յաջողութեան ատենները անցուցած ենք, և քու աղուոր աչքերդ Բարիզի վրայ ողբալով մարելու սահմանուած չեն, քանի որ թագուհիներ պիտի գտնուին որչափ ատեն որ հոն բնակիս։

—Ո՛հ, ըսաւ դքսուհին, միայնակ չեմ կրնար պատերազմ մղել, բայց կարող եմ վրէժս հանել այն ապաշնորհ թագուհիէն և այն փառասէր մտերիմէն և... դքսուհիի խօսքըս կուտամ, վրէժս պիտի հանեմ։

—Տիկի՛ն, կ'աղաչեմ, Պ. Պրաժլօնի վատ ապագայ մը մի պատրաստեր, ահա արդէն ասպարէզ նետուած է. Իշխանը անոր բարիք կ'ուզէ, նորատի է, թողունք որ նորատի թագաւորն ալ իր գահը հանգիստ ընէ։ Աւա՛ղ, ներէ իմ տկարութեանս, տիկին, կուգայ վայրկեան մը ուր մարդ կը վերածնի և իր որդւոց մէջ կ'առոյգանայ։

Դքսուհին ժպտեցաւ կէս մը գորովանքով կէս մը երգիծանքով։

—Կո՛մս, կը վախնամ որ արքունեաց կողմը անցած ես։

Միթէ կապոյտ ժապաւէն մը չունի՞ս գրպանիդ մէջ։

—Այո՛, տիկին ըսաւ Աթօս, Ջանկապանիկը ունիմ, զոր Շարլ թագաւորը իր մահուընէն քանի մը օր առաջ ինծի շնորհեց։

Կոմսը ճշմարիտ կը խօսէր. Բորթօսին խնդիրը չէր գիտեր, և անտեղեակ էր որ նոյն պատուանշանէն զատ ուրիշ մը ևս ունէր։

—Օ՛ն, պէտք է պառաւ կին դառնալ, ըսաւ դքսուհին մտախոհ։

Աթօս անոր ձեռքը բռնեց և պագաւ։

Դքսուհին հառաչեց անոր նայելով։

—Կո՛մս, կարծեմ թէ Պրաժլօն չքնաղ բնակարան մը պիտի ըլլայ, դուն ճաշակի տէր մարդ ես. անշուշտ ջուր, անտառներ և ծաղիկներ պիտի ունենաս։

Վերստին հառաչեց, և իր չքնաղ գլուխը կրթնցուց վայելուչ ձեռքին վրայ, որ միշտ ձևին և սպիտակութեան կողմէ սքանչելի էր։

—Տիկի՛ն, պատասխանեց կոմսը, ուրիշ քիչ մը առաջ ի՞նչ կ'ըսէիր։ Ես երբեք այսչափ ծաղկահասակ, երբեք այդչափ գեղանի տեսած չէի քեզ։

Դքսուհին գլուխը ցնցեց։

—Միթէ Պ. Պրաժլօն Բարիզ պիտի մնայ, հարցուց դքսուհին։

—Ի՞նչ կը խորհիս այս մասին, հարցուց Աթօս։

—Իմ քովս թող զանիկա, աւելցուց դքսուհին։

—Ո՛չ, բնա՛ւ, տիկին, եթէ Եդիպոսի պատմութիւնը մոռցար, ես քաջ կը յիշեմ։

—Ճշմարիտը, սքանչելի ես կո՛մս, և կը փափաքիմ ամիս մը Պրաժլօն բնակիլ։

—Միթէ ինծի դէմ նախանձորդներ գրգռելու վախ չունի՞ս, դքսուհի, պատասխանեց Աթօս ազնուաբար։

—Ոչ, ծպտեալ պիտի գամ, Մարի Միշօնի անուամբ։

—Պաշտելի ես տիկին։

—Բայց Ռոսըլը քովդ մի՛ պահեր։

—Ինչո՞ւ համար։

—Վանդի սիրահար է։

—Ա՞ն որ դեռ երախայ մըն է։

—Երախայ, և սակայն սիրահարած է երախայի մը։

Աթօս սկսաւ խորհիլ։

—Իրաւունք ունիս, դքսուհի, եօթը տարու օրիորդի մը համար ունեցած սէրը թերևս օրին մէկը զինք դժբաղդ ընէ։ Ֆլանտրա պատերազմ կայ, հոն պէտք է երթայ։

—Ապա ի դարձին՝ ինծի կը ղրկես զանիկա. սիրոյ դէմ զանիկա պիտի զրահեմ։

—Ափսո՛ս, տիկին, ըսաւ Աթօս, այսօր սէրը պատերազմի պէս է, և զրահը անօգուտ զէնք մը դարձած է։

Նոյն պահուն Ռաուլ ներս մտաւ. եկած էր յայտնելու կոմսին և դքսուհիին որ իր բարեկամը՝ Կիշ կոմսը կանխաւ ազդարարեր էր իրեն թէ հետևեալ օրը թագաւորը, թագուհին և պաշտօնեան հանդիսապէս Բարիզ պիտի մտնեն։

Արդարև՝ հետևեալ օր կանուխ՝ արքունիքը իր բոլոր պատրաստութիւնները ըրաւ Սէն-Ժէրմէնէն ելնելու։

Թագուհին առջի իրիկուն տ'Արդանեանը կանչել տուեր էր։

—Պարո՛ն, ըսեր էր անոր, կը հաւաստեն ինձ որ Բարիզ հանդարտ չէ։ Թագաւորին համար երկիւղ կը զգամ. կառքին աջ դուռնէն մի՛ հեռանար։

—Անհոգ եղէք, Վեհափառ թագուհի, ըսաւ տ'Արդանեան, ես թագաւորին հոգը իմ վրաս կ'առնեմ։

Եւ թագուհին բարևելով դուրս ելաւ։

Թագուհին քովէն ելնելու ատեն՝ Պէրնուէն եկաւ և Կարտինալի կողմէն անոր ըսաւ թէ կարևոր գործերու համար պաշտօնեան իրեն կը սպասէ։

Իսկոյն Կարտինալին քովը գնաց։

—Պարո՛ն, ըսաւ, կ'ըսեն թէ Բարիզ խռովութիւն կայ։ Ես թագաւորին ձախ կողմը պիտի գտնուիմ, և ըստ որում՝ գլխաւորապէս ինծի պիտի սպառնան, ձախ դռնակին մօտ կեցիր։

—Անփոյթ եղէք այդ մասին, Բարձրապատիւ տէր, ըսաւ տ'Արդանեան, ձեր գլխուն մէկ մազին անգամ չպիտի դպին։

—Կրո՛ղ, ըսաւ տ'Արդանեան, երբ ինքզինքը նախասենեակը գտաւ, ինչպէս ազատիմ այս չփոթ գործէն. և սակայն չեմ կարող թէ՛ աջ և թէ ձախ դռնակին մօտ գտնուիլ միանգամայն։ Ա՛հ, վա՛յ, ես թագաւորը պիտի պահպանեմ և Բօրթօս Կարտինալը պիտի պահպանէ։

Այս կարգադրութիւնը ամէնուն յարմար եկաւ, և այս ալ բաւական հազուագիւտ է։ Թագուհին վստահութիւն ունէր տ'Արդանեանի քաջութեան վրայ զոր կը ճանչնար, և Կարտինալն ալ՝ Բօրթօսի ուժին վրայ՝ զոր արդէն փորձով զգացեր էր։

Թափօրը դէպի Բարիզ ճամբայ ելաւ կանխաւ որոշուած կարգով մը։ Կիշօ և Քօմ՛նժ պահակներուն գլուխը անցած՝ ամէնէն առաջ կը քալէին. ապա արքայական կառքը կը հետևէր, որուն մէկ դռնակին մօտ տ'Արդանեան և միւսին՝ Բօրթօս կը գտնուէր. ապա հրացանակիրները կ'ուգային, որ քսան տարի է ի վեր տ'Արդանեանի ծեր բարեկամները, քսան տարի է ի վեր իրենց տեղակալը, և առջի օրուընէ ի վեր իրենց հրամանատարն էր։։

Երբ քաղաքադուռը հասան, կառքը՝ կեցցէ՛ թագաւոր. կեցցէ՛ թագուհի աղաղակներով ողջունեցին. կեցցէ՛ Մազարէն ձայներ ալ անոնց խառնուեցան, բայց բնաւ արձագանգ չունեցան։

Նօդր-տամ կ'երթային, ուր Զքեզ աստուած պիտի երգէին։

Բարիզի բոլոր ժողովուրդը փողոցները թափեր էին։ Զուիցերիացիները ճամբուն երկայնքը շարուեր էին, բայց որովհետև ճամբան երկայն էր, իրարմէ վեց կամ ութը քայլ հեռու կեցած էին, և մարդու մը հեռաւորութեամբ բարձր։ Ուստի այս պատուարը բոլորովին անբաւական էր, և երբեմն երբեմն թումբը ժողովրդեան կոհակներէն բացուելով՝ վերըստին յօրինելու համար մեծամեծ դժուարութիւններ կային։

Ամէն անգամուն որ թումբը կը պատռէր, թէև բարի նը-

պատակու, քանի որ Բարիզցիները իրենց Թագաւորը ու Թագուհին տեսնելու փափաքէն առաջ կուգար, որոնցմէ տարի մը կար զրկուեր էին. Աննա Թագուհին տ'Արդանեանի կը նայէր մտայոյզ, և այս ալ զանիկա կը հանդարտեցնէր ժըպիտով մը։

Մազարէն որ հազարի չափ ոսկի վտանգեր էր՝ հեցցէ՛ Մազարէն պոռալ տալու և որ լսած աղաղակները տասը ոսկիի չէր գնահատեր, նոյնպէս Բօրթօսին կը նայէր մտատանջ, բայց հսկայաձև թիկնապահը այս ակնարկին այնպէս աղուոր բամբային ձայնով մը կը պատասխանէր. «Տէ՛ր իմ, հանգիստ եղէք», որ իրօք Մազարէն հետզհետէ կը հանդարտէր։

Երբ Բալէ-Ռուայեալ հասան, ամբոխը աւելի շատ գտան, մօտակայ բոլոր փողոցներէն այս հրապարակը թափեր էր, և ալեկոծ գետի պէս բոլոր այս ժողովրդային կոհակը կառքը կը դիմաւորէր և աղմկալի կը թաւալէր Սէնդ-Օնորէ փողոցին մէջ։

Հրապարակը հասնելով՝ կեցցեն վեհափառք աղաղակները թնդացին։ Մազարէն դռնակին կողմ ծռեցաւ։ Երկու երեք աղաղակ, կեցցէ՛ Մազարէ՛ն, ողջունեցին անոր երևոյթը. բայց գրեթէ նոյն պահուն ամէն կողմէ շչիւններ և ծաղրալի ձայներ անգթօրէն խափանեցին այն աղաղակները։ Մազարէնի գոյնը նետեց և արտօրնօք կառքին տուաւ կռնակը։

—Սինյօ՛ր, մրմռաց Բօրթօս։

Տ'Արդանեան բան մը չըսաւ. բայց յատուկ շարժումով իր պեխը ոլորեց որմէ կ'իմացուէր թէ իր կասքոնեան եռանդը կը սկսէր բորբոքելու։

Աննա Թագուհին Նորատի Թագաւորին ականջին ծռեցաւ ու մեղմօրէն ըսաւ.

—Շնորհալի ձեւ մը ըրէ, որդեա՛կ, և Պ. տ'Արդանեանի քանի մը խօսք ուղղէ։

Նորատի Թագաւորը դռնակին վրայ ծռեցաւ:

—Դեռ ես բարի լոյս չըսի քեզի, Պ. տ'Արդանեան, ըսաւ ան, և սակայն ես քեզ լաւ ճանչցայ։ Դուն էիր իմ

անկողնիս վարագոյրներուն ետևը այն գիշերը որ Բարիզցիները գիս քնացած տեսնել ուզեցին։

—Եւ եթէ ներէք, Թագաւոր իմ, ըսաւ տ'Արդանեան, ես պիտի ըլլամ միշտ ձեր մօտ ամէն անգամուն որ վտանգի մը մէջ գտնուիք։

—Պարո՛ն, ըսաւ Մազարէն Բօրթօսի, ի՞նչ պիտի ընէիր եթէ բոլոր ամբոխը մեր վրայ թափէր։

—Տէ՛ր իմ, կրցածիս չափ պիտի սպաննէի, ըսաւ Բօրթօս։

—Հը՛մ. ըսաւ Մազարէն, որչափ որ արիասիրտ և ուժեղ ես, չպիտի կարենայիր ամէնքն ալ սպաննել։

—Ճի՛շտ է, ըսաւ Բօրթօս իր ասպանդակներուն վրայ բարձրանալով՝ ամբոխին շատութիւնը աւելի լաւ հասկնալու համար, իրաւ է, շատ կայ։

—Կարծեմ թէ միւսը աւելի իմ գործիս պիտի գար, ըսաւ Մազարէն ու նորէն կառքին խորը նետուեցաւ։

Թագուհին և իր պաշտօնեան իրաւունք ունէին մտատանջութեան մէջ ըլլալու, գէթ այս վերջինը։ Ամբոխը՝ որչափ որ Թագաւորին և խնամակալուհիին համար արտաքուստ յարգ ու պատիւ, մինչև անգամ համակրութիւն կը յայտնէր՝ սկսեր էր խառնիխուռն շարժիլ։ Լսելի էին այն խուլ շշուկները որ՝ երբ ծովուն երեսը կը սահէին՝ մրրիկ կը նշանակեն, և երբ խուժանին վրայէն կ'անցնին՝ ապստամբութեան գուշակներ են։

Տ'Արդանեան հրացանակիրներու կողմը դարձաւ և ակընթարթի մը մէջ ամբոխին աննշմարելի նշան մը ըրաւ, բայց շատ իմանալի էի այս ընտիր գունդին համար։

Ձիերուն կարգերը իրարու մօտեցան և մարդոց մէջ թեթև սարսուռ մը անցաւ։

Սէրժանի քաղաքագրան առջև ստիպուեցան դադար առնելու, Գօմէնժ Թափորին գլուխը թողուց և Թագուհիին կառքը եկաւ։ Թագուհին աչքերովը տ'Արդանեանի հարցում մը ըրաւ. տ'Արդանեան նոյն լեզուով անոր պատասխանեց։

—Ընդ առաջ անցէք, ըսաւ Թագուհին։

Քոմէնժ իր առջի տեղը գնաց բռնեց։ Ճիգ մը ըրին և կենդանի պատուարը բռնապէս բաժնուեցաւ։

Ամբոխին մէջէն քանի մը տրտունջներ բարձրացան, որ այս անգամ ոչ միայն պաշտօնէին այլ թագաւորին ալ ուղղեալ էին։

—Ընդ առա՜ջ, գոչեց տ'Արդանեան մեծաձայն։

—Ընդ առա՜ջ, կրկնեց Բօրթօս։

Բայց որպէս թէ բազմութիւնը այս յանդիմանութեան կը սպասէր զայրանալու համար, իր ունեցած բոլոր թշնամական զգացումները միահաղոյն երեւան ելան. Անկցի՜ Մազարէն, մա՜հ Կարտինալին, աղաղակները ամէն կողմէ հնչեցին։

Նոյն պահուն Կրընէլ, Սէնդ-Օնորէ և Գօք փողոցներէն, կրկին կոհակ մը խուժեց. Զուիցերիացի պահակաց տկար թումբը խորտակեց և եկաւ մինչեւ տ'Արդանեանի և Բօրթօսի երիվարներուն ոտքերուն մօտ եռալու։

Երկուքնին ալ անշուշտ միեւնոյն դրդմամբ կը շարժէին։

Բուռն ցնցում մը տեղի ունեցաւ որ մինչեւ արքայական կառքին մէջ հնչեց. ապա հազարաւոր աղաղակներ՝ անհագին գոռ ու գոչում մը յօրինելով՝ լսելի եղան՝ երկու կամ երեք հրացանի պայթումէ ընդհատելով։

—Հրացանակիրները իմ քովս գա՛ն, գոչեց տ'Արդանեան։

Գունդը երկու կարգ եղաւ. մին կառքին աջ կողմը անցաւ, միւսը ձախ կողմը. մին տ'Արդանեանի զօրավիգ եղաւ, միւսը Բօրթօսի։

Այն ատեն կռիւ մը սկսաւ որ այնքան ահռելի էր որքան որ նպատակ չունէր, այնքան մահաբեր էր որչափ որ ոչ ոք գիտէր թէ ի՛նչ պատճառաւ և որո՞ւ համար կը կռուէր։

ԻԶ.

ՈՐՈՎ Կ'ԱՊԱՑՈՒՑՈՒԻ ԹԷ ԵՐԲԵՄՆ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ԱՒԵԼԻ ԴԺՈՒԱՐԻՆ Է ԻՐԵՆՑ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԸ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼ ՔԱՆ ԹԷ ԴՈՒՐՍ ԵԼԼԵԼ

(Շարունակութիւն)

Խուժանին ամէն շարժումներուն պէս՝ այս ամբոխին ընդհարումն ալ սոսկալի եղաւ. հրացանակիրները՝ շատուոր և լաւ շարուած չըլլալով, սոյն բազմութեան մէջ իրենց ձիերը չկրնալով քալեցնել՝ սկսան ընկճիլ։ Տ'Արդանեան կառքին պահպանակներն վար իջեցնել ուզեց, բայց նորատի թագաւորը թեւր կարկառեր էր ըսելով.

—Ո՛չ, Պ. տ'Արդանեան, տեսնել կ'ուզեմ։

—Եթէ Ձեր Վեհափառութիւնը տեսնել կ'ուզէ, ըսաւ տ'Արդանեան, լա՛ւ ուրեմն, թո՛ղ նայի։

Եւ դառնալով այն կատաղութեամբ որ զինքը ահռելի կը դարձնէր՝ տ'Արդանեան խռովարարներու պարագլխին վրայ ցատկեց, որ մէկ ձեռքը հրացանակ մը բռնած, միւսը լայն սուր մը, կը ջանար ճամբայ մը յարդարել մինչեւ կառքին դռնակը, երկու հրացանակիրներու դէմ մաքառելով։

—Տեղ բացէք, պարո՛ն, գոչեց տ'Արդանեան, տե՛ղ։

Այս ձայնին՝ հրացանակ և լայն սուր բռնող մարդը գլուխը վերցուց, բայց շատ ուշ էր. տ'Արդանեան հարուածը իջեցուցեր, և թուրը անոր լանջէն անցեր էր։

—Ա՛հ, թշուառակա՛ն, գոչեց տ'Արդանեան հարուածը շատ ուշ բռնել ուզելով, սատանա՛յ, ի՞նչ բան ունէիր այս տեղ, կո՛մս։

—Իմ ճակատագիրս կատարելու, ըսաւ Բօշֆօր մէկ ծունկի վրայ իյնալով։ Արդէն քու սուրիդ երեք հարուած-

ներէն ազատեր էի անմիտս, բայց այս չորրորդէն ազատելիք չունիմ։

—Կո՛մս, ըսաւ տ'Արդանեան փոքր ինչ այլայլելով, առանց գիտնալու որ դուն ես, զարկի։ Պիտի ցաւիմ, եթէ մեռնիս, և ինծի դէմ ատելութեան զգացումներով մեռնիս։

Ռօշֆոր իր ձեռքը տ'Արդանեանի երկնցուց։ Տ'Արդանեան բռնեց զայն։ Կոմսը խօսիլ ուզեց, բայց արիւնը կոկորդէն գալով ձայնը խեղդեց. յետին օրհասական ճիգ մը ըրաւ և հոգին փչեց։

—Ետ կեցէ՛ք, սինլքորնե՛ր, գոչեց տ'Արդանեան։ Ձեր պարագլուխը մեռաւ, և այստեղ այլ ևս գործ չունիք։

Արդարև՝ որպէս թէ Ռօշֆոր կոմսը թագաւորին կառքին այն կողմէն եղած յարձակման հոգին էր, բոլոր ամբոխը որ անոր կը հետևէր և կը հնազանդէր՝ անոր անկումը տեսնելով կծիկը դրաւ։ Տ'Արդանեան, քանի չափ հրացանակիրներով դէպ ի Գօք փողոցը արշաւեց, և ապստամբաց այն մասը մուխի պէս ցրուեցաւ Սէն-Ժէրմէն Լօքսէրուայի հրապարակին մէջ ցիր ու ցան ըլլալով և քարափները դիմելով։

Տ'Արդանեան դարձաւ Բօրթօսի օգնութեան գալու, եթէ Բօրթօս պէտք ունէր. բայց Բօրթօս իր կողմէն՝ իր պաշտօնը սրտի մտօք կատարեր էր։ Կառքին ձախ կողմն ալ աջ կողմին պէս բոլորովին սրբուած էր, և Մազարէնի դռնակին պահպանակը կը վերցնէին, որ թագաւորէն նուազ արիասիրտ ըլլալով զգուշութեամբ գոցել տուեր էր։

Բօրթօս շատ տրտում կ'երևար։

—Բօրթօ՛ս, այդ ինչ այլանդակ դէմք առեր ես, և թէև յաղթական ինչ զարմանալի կերպարանք ունիս։

—Բայց դուն ալ, ըսաւ Բօրթօս, դուն ալ շատ յուզուած կ'երևիս։

—Պատճառ ունիմ, ա՛նօրէն. հին բարեկամ մը սպաննեցի հիմակ։

—Իրա՞ւ. ո՞վ է ուրեմն։

—Այն խեղճ Ռօշֆոր կոմսը։

—Լա՛ւ ուրեմն, դուն ալ ինծի պէս ըրեր ես. ես ալ այժմ սպաննեցի մարդ մը որուն դէմքը ինծի անծանօթ չէ. դժբաղդաբար գլուխին զարկի և իսկոյն երեսը արիւնլուայ եղաւ։

—Միթէ բան մը չըսա՞ւ իյնալու ատենը։

—Այո՛, ըսաւ․․․ ո՛ւֆ։

—Կը հասկնամ, ըսաւ տ'Արդանեան իր խնդուքը չկրնալով զսպել, որ եթէ ուրիշ ձայն մը չհանեց, ասով շատ բան հասկցած չես։

—Լա՛ւ ուրեմն, պարոն, հարցուց Թագուհին։

—Տիկի՛ն, ըսաւ տ'Արդանեան, ճամբան բոլորովին բաց է, և Ձեր Վեհափառութիւնը կրնայ իր ընթացքը շարունակել։

Արդարև՝ բոլոր թափօրը առանց ուրիշ պատահարի Նօթր Տամի եկեղեցին հասաւ, որու դրան վրայ կեցած թագաւորին, թագուհիին և պաշտօնէին կը սպասէր կղերական դասն՝ իրեն գլուխ ունենալով Տեղապահը, որ արքունեաց յաջող գալստեան համար Զքեզ Աստուած պիտի երգէին։

Ժամերգութեան ժամանակ և այն միջոցին որ կը վերջանար՝ սրիկայ մը չուարեալ եկեղեցի մտաւ, աւանդատունը վազեց, ձայնաւոր տղու մը պէս իսկոյն հագուեցաւ, և իր յարգելի համազգեստին շնորհիւ, տաճարը լեցուած ամբոխը ճեղքելով Պազէնի մօտեցաւ, որ իր կապոյտ պատմուճանը հագած և արծաթապատ գաւազանը ձեռքը բռնած՝ դասին վրայ կեցող պահապանին դիմացի կողմը ծանրօրէն կեցած էր։

Պազէն զգաց որ թևէն մէկը կը քաշէ. դէպի երկինք բարեպաշտութեամբ բարձրացած աչքերը վար իջեցուց և Ֆրիքէն ճանչցաւ։

—Լա՛ւ ուրեմն, չարաճճի, ի՞նչ կայ, որ իմ պաշտօնս վարելու ատեն կուգաս զիս վրդովելու, հարցուց ժամկոչը։

—Սա կայ, Պ. Պազէն ըսաւ Ֆրիքէ, որ Պ. Մայար, կը ճանչնաս անշուշտ, այն որ ի Սէնդ-Էօսդաշ օրհնեալ ջուր կը բաշխէ․․․։

—Այո՛, վերջը՞։

—Կառքին ժամանակ գլխէն հարուած մը ընդունեց սա վարի մեծ հսկայէն։

—Այո՛, ուրեմն շատ հիւանդ պիտի ըլլայ։

—Այնչափ հիւանդ որ մեռնելու վրայ է, և մեռնելէն առաջ կը փափաքի Պ. Տեղապահին խոստովանանք ըլլալ։

—Եւ միթէ կը կարծէ՞ք թէ Պ. Տեղապահը իրեն համար տեղէն պիտի շարժի։

—Այո՛, անշուշտ, վասնզի կ'ըսեն թէ Պ. Տեղապահը խօսք տուեր է։

—Եւ ո՞վ ըսաւ այդ բանը։

—Նոյնինքն Պ. Մայոր։

—Ուրեմն զանիկա տեսա՞ր։

—Անտարակո՛յս, երբ ինկաւ հոն էի։

—Եւ դուն ի՞նչ բան ունէիր հոն։

—Դէ՛ն, կը պօռայի. անկցի՛ Մազարէն, մա՛հ Կարտինալին, կախաղան իտալացին։ Միթէ դուն չէի՞ր ապսպրողը ինձ որ այսպէս պոռամ։

—Փոքրիկ անպիտա՛ն, լռէ կը կենա՞ս, ըսաւ Պազէն իր չորս դին մտատանջութեամբ նայելով։

—Ուստի այն խեղճ Պ. Մայարն ինձ ըսաւ. «Ֆրիքէ՛, գնա՛ Պ. Տեղապահը գտիր, և եթէ ինձ բերես, քեզ իմ ժառանգորդս պիտի ընեմ։» Ասոր ի՞նչ կ'ըսես, հայր Պազէն, Պ. Մայարի ժառանգորդը, Սէն-Էօսդաշ օրհնեալ ջուր տուողը, հը՛մ, այսուհետև թևերս պիտի կապեմ միայն ու նստիմ։ Բայց փոյթ չէ, կը փափաքէի այս ծառայութիւնը անոր ընել, ասոր ի՞նչ կ'ըսես։

—Երթամ պիտի Պ. տեղապահին իմաց տալու, ըսաւ Պազէն։

Արդարեւ՝ յարգանօք և ծանր ծանր մօտեցաւ եպիսկոպոսին, անոր ականջին քանի մը բան փսփսաց, որուն տեղապահը հաստատական նշանով մը պատասխանեց, և նոյն քայլով վերադառնալով.

—Գնա՛ ըսէ հոգեվարին որ համբերէ. գերապատիւ եպիս-

կոպոսը ժամէ մը անոր տունը պիտի գտնուի։

—Լա՛ւ, ըսաւ Ֆրիքէ, ահա իմ բաղդս ըրի։

—Աղէկ միտքս ինկաւ, յարեց Պազէն, ո՞ւր փոխադրել տուաւ ինքզինքը։

—Սէն-Ժագ-լա Պուշրիի աշտարակը։

Եւ Ֆրիքէ դեսպանութեան յաջողութեան վրայ զմայլելով՝ առանց իր ձայնաւորի զգեստը հանելու, որով անշուշտ աւելի դիւրաւ կարող պիտի ըլլար իր ճամբան յարդարել, մայր եկեղեցիէն դուրս ելաւ, և Սէն-Ժագ-լա Պուշրիի աշտարակին ճամբան բռնեց ամէն կարելի եղած արագութեամբ։

Արդարև, երբ Զքեզ Աստուածը լմնցաւ, տեղապահը՝ ինչպէս որ խօսք տուեր էր, առանց իր կրօնական զգեստները իսկ հանելու՝ իր արդէն գիտցած հին աշտարակին կողմը գնաց։

Ժամանակին կը հասնէր։ Թէև հետզհետէ կը տկարանար, վիրաւորը դեռ մեռած չէր։

Տեղապահին բացին այն սենեակին դուռը ուր մուրացկանը հոգեվար էր։

Պահ մը ետք՝ Ֆրիքէ դուրս ելաւ ձեռքը ունենալով կաշիէ պարկ մը զոր սենեակէն դուրս ելնելուն բացաւ և վերջին ծայր զարմացաւ երբ զայն ոսկիով լեցուն գտաւ։

Մուրացկանը իր խօսքը բռներ և զանիկա իր ժառանգորդը ըրեր էր։

—Ա՛հ, Նանէդ մայր, գոչեց Ֆրիքէ հեղձամղձուկ, ա՛հ, մայր Նանէդ։

Աւելի բան մը չկրցաւ ըսել. բայց խօսելու համար պակսած ուժը գործելու համար միշտ ունէր։ Դէպի փողոցը նետուեցաւ և յուսահատօրէն վազեց և Մարաթոնի յոյնին պէս որ Աթէնքի հրապարակը ինկաւ իր դափնին ձեռքը բռնած, Ֆրիքէ Պրիւսէլ խորհրդարանին դրան սեմը հասաւ և վար ինկաւ հատնելով, պարկէն դուրս թափող ոսկիները գետինը ցիր ու ցան նետելով։

Մայր Նանէդ սկսաւ ոսկիները հաւաքել և ապա Ֆրիքէն

ալ վերցուց։

Նոյն պահուն հանդիսաւոր գունդը Բալէ-Ռուայեալ կը մտնէր։

—Արդարեւ քաջարի մարդ մըն է, մայր իմ, սա Պ. տ'Արդանեանը, ըսաւ Նորատի Թագաւորը։

—Այո՛, որդեակ իմ, և քու հօրդ շատ մեծ ծառայութիւններ մատուցած է։ Ուստի ապագային համար անոր հետ լաւ վարուէ՛։

—Պարոն հրամանատար, ըսաւ Նորատի Թագաւորը տ'Արդանեանին կառքէն վար իջնելով, Թագուհին կը խնդրէ այսօր ձեզ հրաւիրել որ ինծի հետ ճաշ ընէք, դուն և քու բարեկամ Վալլօն սեպուհը։

Տ'Արդանեանի և Բորթոսի համար մեծ պատիւ մըն էր այս. ուստի Բորթոս յափշտակուած էր։ Սակայն ճաշի ատեն արժանի ազատորդին շատ մտահոգութիւն ունէր։

—Բայց, սեպո՛ւհ, ի՞նչ ունէիր ուրեմն, ըսաւ անոր տ'Արդանեան Բալէ-Ռուայեալի սանդուխէն իջնելով, ճաշի ատեն քեզ մտատանջութեան մէջ կը տեսնէի։

—Կ'աշխատէի, ըսաւ Բորթոս, յիշելու թէ ո՞ւր տեսայ այն մուրացկանը զոր անշուշտ սպաննած պիտի ըլլամ։

—Եւ միթէ չե՞ս կարող գտնել։

—Ո՛չ։

—Աշխատէ՛, բարեկամ, աշխատէ՛. երբ գտնես այն ատեն կ'ըսես։

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Երկու բարեկամները իրենց տունը մտնելով Աթոսի կողմէ ուղղեալ գիր մը գտան, որ հետեւեալ օրը Կրան Շարլմանեը պանդոկը գտնուելու կը հրաւիրէր զանոնք։

Հետեւեալ օրը նշանակեալ ժամուն, երկուքնին ալ Աթոսին տունը գացին։ Կոմսը ու Արամիսը գտան ուղեւորութեան հագուստ հագած։

—Դէ՛հ, ըսաւ Բորթոս, ուրեմն ամենքնիս ալ կը մեկնինք։ Ես ալ այս առտու իմ պատրաստութիւններս պիտի ընեմ։

—Ո՛հ, Աստուած իմ, այո՛, ըսաւ Արամիս, Բարիզ գործ մը չունիմ քանի որ Պարսատիկ չկայ։ Տիկին Լօնկվիլ հրաւիրեց զիս քանի մը օր Նորմանտիա երթալ անցընել, և պատուիրեց ինձ, մինչդեռ իր որդին պիտի մկրտուի, Ռուան երթալ և իր բնակութիւնը պատրաստել։ Այս յանձնարարութիւնը պիտի կատարեմ, յետոյ, եթէ նոր բան մը չպատահի, պիտի դառնամ և Նուազի-լը-Սէք վանատունս պիտի թաղուիմ։

—Եւ ես, ըսաւ Աթոս, Բրաժլօն պիտի դառնամ։ Գիտես, սիրելիդ իմ տ'Արդանեան, ես այսուհետեւ լաւ գիւղացի մը պիտի ըլլամ։ Ռաուլ մինակ իմ հարստութիւնս ունի. խե՛ղճ տղայ, և պէտք է որ կալուածներուս վրայ հսկեմ, քանի որ ես կերպով մը փոխ անուն մըն եմ։

—Հապա Ռաուլը ի՞նչ պիտի ընես։

—Քեզի պիտի թողում, բարեկամս։ Ֆլանտրի մէջ պատերազմ պիտի ընեն, կը վախնամ որ Պլուաի բնակութիւնը իր նորատի գլխուն վտանգաւոր չդառնայ։ Հետդ տա՛ր զանիկա և սորվեցուր անոր քեզի պէս քաջ և համարձակ ըլլալ։

AVEDET ANIKIAN

Զոյգ բարեկամները զիրար գրկեցին արտասուալի աչքերով։

Յետոյ լռութեամբ բաժնուեցան առանց գիտնալու թէ արդեօք վերստին պիտի տեսնուէի՞ն։

Տ'Արդանեան Բորթոսի հետ Դիգզօն փողոցը դարձաւ, և Բորթոս միշտ մտահոգ, կը փնտռէր թէ իր սպաննած մարդը ո՛վ էր։

Երբ Շէվրէզի պանդոկին դիմացը հասան, սեպուհին մարդիկը պատրաստ և Մուսքդօնը ձի հեծած գտան։

—Իրաւ որ, տ'Արդանեան, ըսաւ Բորթոս, արի՛ թող սուրը, և ինծի հետ Բիէրֆօն, Պրասօէօ կամ Վալլօն եկուր. մեր ընկերներուն վրայ խօսելով պիտի ծերանանք միասին։

—Ամենեւի՛ն, ըսաւ տ'Արդանեան, սատանա՛յ, քիչ ատենէն պատերազմ պիտի հրատարակեն, և կը փափաքիմ հոն գտնուիլ. կը յուսամ բան մը շահիլ։

—Եւ ի՞նչ կը յուսաս դառնալ։

—Ֆրանսայի մարաջախտ, կը հարցնե՞ս։

—Հա՛, հա՛, ըսաւ Բորթոս տ'Արդանեանի նայելով, որուն պարծենկոտ խօսքերուն դեռ լիովին չէր վարժուած։

—Ինծի հետ եկուր, Բորթոս, ըսաւ տ'Արդանեան, քեզի դուքս պիտի ընեմ։

—Ո՛չ, ըսաւ Բորթոս, Մուսքդօն այլեւս պատերազմ չուզեր ընել։ Ասկէ զատ՝ հանդիսաւոր մուտք մը ընելու համար իմ հողերուս մէջ ամէն բան պատրաստած եմ, իմ բոլոր դրացիներս նախանձէ պիտի ճաթին։

—Ասոր ըսելիք մը չունիմ, ըսաւ տ'Արդանեան՝ որ նոր սեպուհին ունայնասիրութիւնը գիտէր։ Ուրեմն վերստին տեսութիւն, բարեկամդ իմ։

—Կրկին տեսութիւն, սիրելի հրամանատար, ըսաւ Բորթոս։ Գիտես արդէն որ եթէ փափաքիս գալ ինձ տեսնելու, իմ դուռս միշտ բաց պիտի գտնես։

—Այո՛, ըսաւ տ'Արդանեան, պատերազմէն դարձիս գամ պիտի։

AVEDET ANIKIAN

—Սեպո՛ւհ, բոլոր ուղեկից սպասաւորներդ ու ձիերդ ձեզ կը սպասեն, ըսաւ Մուսքդօն։

Եւ երկու բարեկամները իրարու ձեռք սեղմելէ յետոյ բաժնուեցան։ Տ'Արդանեան դրան վրայ կեցաւ տրտում աչքով մը նայելով Բորթոսին ետեւէն որ կը հեռանար։

Բայց քանի քայլ անդին, Բորթոս յանկարծ կանգ առաւ, ճակատը զարկաւ ու դարձաւ։

—Կը յիշեմ, ըսաւ ան։

—Ի՞նչ բան, հարցուց տ'Արդանեան։

—Ո՛վ է այն սպաննած մուրացկանս։

—Ա՜, իրա՛ւ, և ո՞վ է։

—Այն սինլքոր Պրասիէօն է։

Եւ Բորթոս ծանր բեռէ մը ազատելուն վրայ զմայլելով՝ Մուսքդօնի միացաւ, որու հետ փողոցին անկիւնը դարձաւ և անհետ եղաւ։

Տ'Արդանեան պահ մը անշարժ և խոհուն մնաց, յետոյ դառնալով գեղանի Մատլէնը տեսաւ, որ տ'Արդանեանի նոր մեծութեան վրայ մտայոյզ, դրան սեմին վրայ կեցած էր կանգուն։

—Մատլէ՛ն, ըսաւ Կասքօնը, ինծի առաջին դստիկոնը տո՛ւր. պարտաւոր եմ մարդ ընդունելու, հիմակ որ հրացանակիրներու տեղակալն եմ։ Բայց միշտ հինգերորդ դստիկոնի սենեակս ինծի համար պահէ, մարդ չգիտէ թէ ապագային մէջ ինչե՛ր կրնան պատահիլ։

ՎԵՐՋ

AVEDET ANIKIAN
ՊԵՏ. ԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм.ССР
ИМ. А. МЯСНИКЯНА
ՄՅԱՍ ՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Յ. Մ. ՍԷԹԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

Չախմախճըլար, թիւ 30

Կ. ՊՈԼԻՍ

---

1. ԵՐԵՔ ՀՐԱՑԱՆԱԿԻՐՆԵՐԸ (Ա. Տիւմա) 300
2. ԵՐԵՔ ՏԱՐԻ ԱՐԺԱՆԹԻՆԻ ՄԷՋ 30
3. ԱԶԳԱՅԻՆ ՋՈՋԵՐ (Ե. Ե. Պարոնեան) 125
4. ՏԱԹԵՒ (Կրօնական-Գրական պատկերազարդ տարեցոյց) 1925 150
5. ԱՍՏՈՒԱԾՆԵՐԸ ԾԱՐԱՒԻ ԵՆ (Անաթօլ Ֆրանս) 125
6. ՔՍԱՆ ՏԱՐԻ ԵՏՔ (Ա. Տիւմա) (Լաթակազմ) 450
7. ԿՆՈՋ ՀՈԳԻՆԵՐ (Տիկին Հ. Ասատուր) 80
8. ԵՐԲ ՊԱՏԱՆԻ ԵՆ (Ե. Օտեան) 50

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՀԱՅԵՐԷՆ-ՖՐԱՆՍԵՐԷՆ

ԶՐՈՒՑԱՏՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՆԱՄԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Դրպանի ճշմարիտ բարեկամ մը, որ ամենակարճ միջոցի մը մէջ դիւրուսոյց մեթոտով եւ ինքնօգնութեամբ կը սորվեցնէ ֆրանսերէն ընթերցանութիւն, բառագիտութիւն, խօսելավարժութիւն եւ նամակագրութիւն:

Կը վաճառուի Կ. Պոլիս, Ֆինճանճըլար, Պայպըլ Հաուզի տակ Ա. Ծազըճեան գրատունը։

ԷՋ 340, ԸՆՏԻՐ ԼԱԹԱԿԱԶՄ ՂՐՇ. 150

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ

ԿՐՕՆԱԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՈՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՇՈՂԱԿԱԹՈՒՄՆԵՐ

ՍՐՏԻ ԽՈՐԵՐԷՆ ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ ԽՕՍՔ

Գին 100 ղրշ.

1941
1942
1943
1944

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0766048